

MAKTAB TA'LIMI
Muammolar, izlanishlar, yechimlar

UO'K 373.3/5
ISSN: 3060-4788

ILMIY-NAZARIY VA O'QUV USLUBIY JURNAL

MAKTAB TA'LIMI

MUAMMOLAR, IZLANISHLAR, YECHIMLAR

Dekabr, 2/2024

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining
ilmiy-nazariy va o'quv-uslubiy jurnali

Научно-теоретический и учебно-методический журнал
Национального института педагогического мастерства имени А.Авлони

Scientific-theoretical and educational-methodological journal
of the National Institute of Pedagogical Skills named after A.Avloni

MAKTAB TA'LIMI:

MUAMMOLAR, IZLANISHLAR, YECHIMLAR

ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:

ПРОБЛЕМЫ, ИССЛЕДОВАНИЯ, РЕШЕНИЯ

SCHOOL EDUCATION:

PROBLEMS, RESEARCH, SOLUTIONS

2024-yil,
2-son

Toshkent – 2024

Maktabgacha
va maktab
ta'limi vazirligi

Abdulla Avloniy nomidagi
pedagogik mahorat
milliy instituti

Bosh muharrir

ISMAILOV Abduvali Abdumalikovich

Bosh muharrir o'rinbosari

YULDASHEV Maksudjon Abdullayevich

Tahrir hay'ati:

RADJABOV Sardor Baxtiyorovich

BAXRAMOV Anvar Axrarovich

BURXONXO'JAYEVA Xushnamo Madaminovna

IBRAIMOV Xolboy Ibragimovich

PIOTR Fokich Borovski

GUNDA Tire

KOVALEVA Galina Sergeyevna

IBRAGIMOV A'lamjon Amrilloevich

XALIKOVA Moxira Kundibayevna

ERGASHEVA Malohat Tursunovna

XAKIMOVA Dildora Mashrabjonovna

JUMANAZAROV Sirojiddin Salaydinovich

TAYLAKOVA Dilnoza Norbekovna

IBRAGIMOV Abdumalik Gapparovich

ALKAROV Elyor Maxmudovich

BADALOVA Maqsuda Umarovna

BOTIROV Hamid Hakimovich

OTAMURODOV G'olibjon Ro'zimurodovich

XURRAMOV Isroil Abdurashidovich

YUSUPOVA Dilnoza Fayzullayevna

Mas'ul muharrir:

DAMINOVA Shoxista Kabulovna

Mas'ul kotib:

AZAMATOVA Dilafruz Saydig'aniyevna

Badiiy muharrir:

MIRZOXIDOVA Laylo Baxtiyorovna

Tarjimon:

ABDULLAYEVA Maxprat Nurmatovna

MAKTAB TA'LIMI:

MUAMMOLAR, IZLANISHLAR, YECHIMLAR
ilmiy-nazariy va o'quv-uslubiy jurnali

ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:

ПРОБЛЕМЫ, ИССЛЕДОВАНИЯ, РЕШЕНИЯ
научно-теоретический
и учебно-методический журнал

Scientific-theoretical and
educational-methodical journal

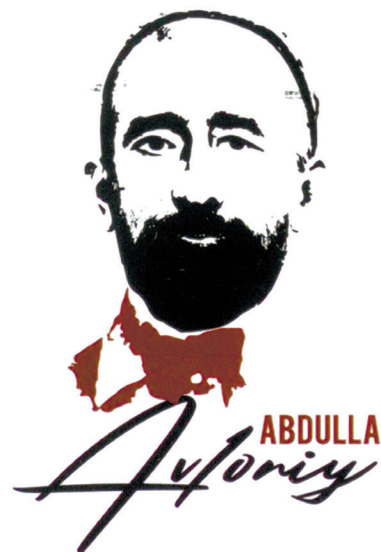
SCHOOL EDUCATION:
PROBLEMS, RESEARCH, SOLUTIONS

UO'K 373.3/.5

ISSN: 3060-4788

Muassis:

Abdulla Avloniy nomidagi
pedagogik mahorat milliy instituti

**“Har bir muallimning
saodati, davlatning tinchi
va rohati yoshlarning yaxshi
tarbiyasiga bog'liqdir”.**

MUNDARIJA

- 5 Umarova Xilola Uktamovna.
Ta'limdagi islohotlar amalda
- 7 Ismailov Abduvali Abdumalikovich,
Piryazova Marxabo Bekmetovna
**Rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlar
malakasini oshirishning dolzarb masalalari**
- Umumiy o'rta ta'limning
dolzarb muammolari*
- 12 Xurramov Isroil Abdurashidovich,
Aripova Umida Djangirovna.
**Maktab o'quvchilarida
"Yashil ko'nikmalar"ni rivojlantirish
texnologiyalari**
- 16 Kabilov Davron Kozimovich,
Sadikov Xamro Madrimovich,
Nurmatov G'ayrat Rasulmatovich.
**Zamonaviy ta'limda intizom va
erkinlik muvozanati**
- 24 Mo'minova Qunduz Xolmamat qizi.
**Maktab boshqaruv tizimining inklyuziv
ta'limga moslashuvi va innovatsion
yondashuvlar**
- 31 Xakimova Dildora Mashrabjonovna.
**Maktab o'qituvchilarining innovatsion
salohiyatini rivojlantirish modelini amalga
oshirishning refleksiv mexanizmi**
- 37 Jabborova Yulduzxon Hasan qizi,
Saidqulov Sodiqjon Botirovich.
**Umumiy o'rta ta'lim maktablari
boshqaruvida qarorlar qabul qilishning
ijtimoiy psixologik omillari**
- 43 Umarov Bahodir Aripovich.
**Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini
moliyalashtirishda davlatning o'rni**
- 51 Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna,
Eshkuvatov Jasur Buribayevich.
**Kreativ shaxs tipologiyasi va uni
o'qituvchida rivojlantirishga doir qarashlar**

CONTEKST

Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi

- 58 Asqarova Zilolaxon Nurmuxamadovna.
**Umumta'lim maktablarida matematika
darslarini tashkil etishda innovatsion
hamkorlik: yangilangan metodologik
yondoshuvlar**
- 69 Мухаммаджонова Хилола Бахтиёр кизи,
Компьютерное моделирование
Z-МАТРИЦЫ органических соединений
по программе WINMOPAC
- 74 Qo'chqorov Shaxzod Begali o'g'li.
**Tabiiy fanlarga ixtisoslashtirilgan
maktablarda kimyo fanini o'qitishda
virtual laboratoriyalardan foydalanish
imkoniyatlari**
- 88 Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi.
**Tabiiy fanlarni o'qitishda
o'quvchilarning mustaqil ishlarni
tashkil etishning roli va ahamiyati**
- 96 Taylakova Dilnoza Norbekovna
**Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik ta'lim
texnologiyalaridan foydalanish
mexanizmlari (ona tili fanini
o'qitish misolida)**

Kadrlar tayyorlashning dolzarb masalalari

- 101 Xalimov Muxammad Raximberdiyevich.
**Maktablarda inson resurslarini
boshqarishdagi muammolar**

Ta'limda boshqaruv faoliyatini baholash

- 108 Tursinbayeva Eleonora Baxadirovna,
**Ta'lim sifati nazoratida
monitoringning ahamiyati**

- 113** Isayeva Sitora Husniddin qizi,
Botirov Hamid Hakimovich.
“A-level” baholash dasturining
jahon va O‘zbekistondagi ahamiyati

Ta’limda menejment

- 125** Xalikova Mohira Kundibayevna.
Zamonaviy menejment diskursida
rahbar kompetentligi fenomeni

- 132** Beknazarov Jo‘rabek Xamidjanovich.
Zamonaviy ta’lim menjmentida rahbarning
xodimlar bilan o‘zaro munosabat tamoillari

***Ta’lim sifati va xalqaro
baholash tadqiqotlari***

- 138** Palvannazirov Sardorbek Xamrobek o‘g‘li.
PISA 2022 natijalari asosida O‘zbekistonda
ta’lim sifati takomillashtirish: Singapur
va Germaniya tajribasi bilan solishtirish

Inklyuziv ta’lim

- 144** Mo‘minova Qunduz Xolmamat qizi.
Maktab boshqaruv tizimining inklyuziv
ta’limga moslashuvi va innovatsion
yondashuvlar

***Malaka oshirish va uzluksiz
kasbiy rivojlantirish***

- 150** Sattorova Gulmira Asqarjon qizi,
Axmedov Tursinali Saparaliyevich.
Rahbar va pedagog kadrlarning
kasbiy bilim va ko‘nikmalarini uzluksiz
yangilab borish mexanizmlarini joriy
etish masalalari

- 155** Xalimov Zafar Xatamovich.
Uzluksiz ta’lim va kasbiy rivojlanishni
ta’minlash maqsadida pedagog kasbiy
mahoratini baholashni rivojlantirish

- 161** Toshbekova Mohira Xasanovna.
Pedagoglarni “Uzluksiz kasbiy
rivojlantirish” va malaka oshirish tizimida
mentorlikning o‘rni va roli

- 169** Tursinboyev Olimjon Shuxratbek o‘g‘li.
Maktab o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy
rivojlanishini boshqarish mexanizmlarini
takomillashtirish pedagogik
zaruriyat sifatida

Ustoz-shogird

- 174** Sobirova Shahnoz Shavqiddinovna.
Ustoz-shogird tizimi an‘analar
va zamonaviy yo‘nalishlar asosi

TA'LIMDAGI ISLOHOTLAR AMALDA

Umarova Xilola Uktamovna,
*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va
maktab ta'limi vaziri*

Globallashtirish davrida mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohatlar dunyo hamjamiyatida o'z o'rnini topib bormoqda. Davlatimiz rahbari tashabbuslari bilan bugungi kunda **"Yangi O'zbekiston – ma'rifiy jamiyat"** degan olijanob g'oya har bir ta'lim xodimini bir maqsad ostida birlashtirib, ezgu niyatlar bilan yangi-yangi yutuqlarga erishishga undamoqda.

Ayni vaqtda zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi va dasturiy mahsulotlar, o'quv va ilmiy-metodik adabiyotlar, anjomlar va moddiy-texnik resurslar bilan ta'minlangan zamonaviy maktablarimizda faoliyat olib kelayotgan o'qituvchilarning jamiyatdagi o'rne oshirib bormoqda. Xususan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev **"Yuksak mahoratli, jonkuyar**

va talabchan o'qituvchilar – xalqning, millatning noyob boyligi, ularning mashaqqatli, mas'uliyatli mehnati eng yuksak baho va rag'batga munosib" deb a'lohida ehtirom ko'rsatdilar.

Islohatlar doirasida qator maktablar, maktabgacha ta'lim muassasalari yangidan qad rostlamoqda. Ayniqsa, Yangi O'zbekistonni barpo etishda sifatli ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari rahbar, pedagog va mutaxassis xodimlarni uzluksiz kasbiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti qaytadan bunyod etildi. Shuningdek, institutning 12 ta hududiy markazini zamonaviy qiyofaga keltirish va jihozlash uchun yaqin 3 yilda budget mablag'lari hisobidan mutlaqo zamonaviy qiyofaga ega bo'lgan maskanga aylantirish rejalashtirildi.

Yaqin kunlarda Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining 90 yilligiga bag'ishlab "Mahoratli o'qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari" mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya aynan xalqaro ham-

korlik aloqalarni mustahkamlagan holda tizimda yangi o'zgarishlar, ta'lim va o'qitish sifatining oshirilishiga qaratilgan ishlarni yo'lga qo'yish maqsadlarini belgilab olish imkoniyatini yaratdi. Konferensiyada ishtirok etgan iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti bosh kotibining ta'lim siyosati bo'yicha maxsus maslahatchisi Andreas Shlyaher, AQSh, Finlandiya, Germaniya, Singapur, Rossiya, Qirg'iziston va Tojikiston mamlakatlaridan ta'lim sohasidagi tajribali ekspertlarning chiqishlari tajriba almashish va yuksak marallarni qo'lga kiritishda muhim vazifalarni belgilab olish imkonini berdi.

Bundan tashqari maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta-maxsus, oliy ta'lim va malaka oshirish tizimida yagona uzviy zanjirni yo'lga qo'yish uchun pedagogik ta'lim klasterlarini tashkil etish amaliyoti yo'lga qo'yilishi, ushbu tajriba bosqichma-bosqich amalga oshirilishi yuzasidan ishlar boshlandi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, barcha ishlarimiz Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida Uchinchi Renessans avlodni tarbiyalashdagi mas'uliyatli vazifalarning samarali natijasiga qaratilgan.

RAHBAR, PEDAGOG VA MUTAXASSIS KADRLAR MALAKASINI OSHIRISHNING DOLZARB MASALALARI

IsmailovAbduvali Abdumalikovich,

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti rektori, p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.*

Piryazova Marxabo Bekmetovna,

*Mirobod tumani 83-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabi direktori*

Annontatsiya: Ushbu maqolada maktab ta'limi tizimida rahbar, mutaxassis va pedagog kadrlarni malaka oshirish tizimidagi islohotlar, amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar, institut tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar, direktorlar va nomzodlarni tayyorlash tizimi, "Kasbiy rivojlanish soati" va "Kasbiy rivojlanish kuni" tadbirlarini tashkil etishdagi yondashuvlar, malaka oshirish tizimiga yangicha yondoshuv asosida o'quv reja va dasturlar ishlab chiqish, xorijiy tajribalar va ularning malaka oshirish tizimiga tatbiq etishdagi amaliy ishlar haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: menejerlik o'quv kurslari, o'quv reja va dasturlar, "Kasbiy rivojlanish soati", "Kasbiy rivojlanish kuni", malaka oshirish, xorijiy tajribalar.

**Важные вопросы повышения
квалификации руководителей,
учителей и специалистов**

Исмаилов Абдували Абдумаликович,
ректор Национального института
педагогического мастерства имени
А.Авлони, Доктор философии
педагогических наук (PhD), доцент в.б.

Аннотация: В данной статье рассмотрены реформы в системе подготовки руководителей, специалистов и педагогов в системе школьного образования, поставленные задачи, проводимая работа института, система подготовки руководителей и кандидатов, "Час профессионального развития" и "День профессионального развития" освещены

подходы к организации мероприятий, разработке учебных планов и программ, основанные на новом подходе к системе обучения, зарубежном опыте и практической работе по его применению в системе обучения.

Ключевые слова: курсы подготовки менеджеров, учебные планы и программы, "Час профессионального развития", "День профессионального развития", повышение квалификации, зарубежный опыт.

**Current issues of improving the qualifications
of leaders, teachers and specialists**

IsmailovAbduvali Abdumalikovich,
Rector of the National Institute of Pedagogical
Skills named after A. Avloniy, Doctor
of Philosophy in Pedagogical Sciences(PhD).

Abstract: This article covers reforms in the system of advanced training of managers, specialists and teachers in the school education system, tasks to be implemented, work carried out by the institute, the system of training directors and candidates, approaches to organizing the "Professional Development Hour" and "Professional Development Day", the development of curricula and programs based on a new approach to the advanced training system, foreign experiences and practical work on their implementation in the advanced training system.

Keywords: management training courses, curricula and programs, "Professional Development Hour", "Professional Development Day", advanced training, foreign experiences.

Ma'lumki, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo'shadigan malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash bevosita ta'lim tizimining rivojiga bog'liq bo'lib, bu borada mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, tadbirkor, tashabbuskor hamda ilmi shaxsni voyaga yetkazish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj mavjudligi bois, ta'lim sifatini oshirishda o'quv jarayonini davr talablariga mos holda tashkil etish, Davlat ta'lim standarti va talablari, o'quv dasturlarini takomillashtirish, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish, zamonaviy innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, mavjud muammolarni bartaraf qilish ertangi istiqboldagi yutuqlarimiz kafolatidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son Qarori bu boradagi islohotlarni amalga oshirishga asos bo'lib xizmat qiladi[1].

Mazkur qarorga asosan, maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarining xodimlari uchun besh yilda bir marotaba ishdan ajralgan holda o'tkaziladigan malaka oshirish kurslarini joriy qilish belgilandi.

Shuningdek, rahbar kadrlarning menejerlik malaka oshirish o'quv kurslari uchun joriy etilgan tartib asosida pedagog va mutaxassis kadrlar uchun – variativ (ixtiyoriy tanlov) va invariant (majburiy) modullardan iborat bo'lgan hamda ularda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari bo'yicha tashkil etish hamda malaka oshirish kurslari oralig'ida

xodimlarning o'zaro tajriba almashish va o'zini o'zi mustaqil rivojlantirishga asoslangan uzluksiz kasbiy rivojlantirish shakllarini tashkil etish vazifalari belgilab berildi[1].

Rahbar kadrlarning malaka oshirish menejerlik o'quv kurslari uchun joriy etilgan tartib asosida tashkil qilish tizimi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-79-son Farmoni[2] hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25-dekabrda "Davlat umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o'quv kurslarida o'qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 681-son qarori[3]ga asosan 144 soatlik o'quv reja asosida o'qitish hamda kurs yakunida ularning bilim va ko'nikmalarini test, keys va amaliy topshiriqlar taqdimoti asosida baholash tizimi orqali amalga oshirilmoqda.

Menejerlik o'quv kurslarining o'quv reja va dasturlarini ishlab chiqishda xalqaro tajribalar o'rganildi va 6 ta modul asosida o'qitish belgilandi. Modullar mazmuni umumiy o'rta ta'lim maktab direktorining kasb standartiga tayanilgan holda quyidagicha nomlandi:

1. Ta'lim menejmenti;
2. Ta'lim muassasasini rivojlantirish va o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish;
3. Inson resurslarini boshqarish;
4. O'zini-o'zi va o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish;
5. Ish yuritish va hisobot;
6. Jamoatchilik va ota-onalar bilan o'zaro hamkorlik.

Tinglovchilarga auditoriyada olgan nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash

maqsadida “Maktab amaliyoti” mashg’ulotlarini o’tish belgilangan. “Maktab amaliyoti” mashg’ulotlari bevosita Toshkent shaharida tayanch maktablar bazasida tajribali maktab direktorlari tomonidan olib borilmoqda.

Mazkur menejerlik o’quv kurslariga bugungi kunda *manager.uzedu.uz* elektron platforma orqali 12143 nafar nomzodlardan arizalar kelib tushgan.

Institutda 2024-yilning hozirgi kunga qadar tashkil etilgan menejerlik o’quv kurslarida 1435 nafar nomzodlar, 864 nafar amaldagi direktorlar qabul qilindi. Kurs yakunidagi sinov natijalariga ko’ra 1038 nafar (72,3%) nomzodlar, 519 nafar (60,1%) amaldagi direktorlar o’quv kursini muvaffaqiyatli yakunlagan va menejerlik sertifikatini olgan.

Menejerlik o’quv kurslarini muvaffaqiyatli yakunlagan amaldagi direktorlarga 50%, direktor o’rinbosarlariga 30% har oylik maoshiga qo’shimcha ustamalar berish yo’lga qo’yildi.

Pedagog va mutaxassis kadrlar uchun – variativ va invariant modullardan iborat bo’lgan hamda ularda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga yo’naltirilgan ta’lim dasturlari bo’yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish masalasi yuzasidan institut Singapur, Germaniya, Ozarbayjon, Rossiya, BAA, Koreya va Yaponiya davlatlarining qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimidagi tajribalarini o’rganish va uni milliy mentalitetga moslashtirishga ahamiyat qaratilmoqda.

2025-yildan har besh yilda bir marotaba malaka oshirish kurslarida o’qitiladigan pedagog va mutaxassis kadrlar uchun 100 soatga mo’ljallangan o’quv dasturini ishlab chiqish borasida salmoqli ishlarni amalga oshirmoqda [1].

Bizga ma’lumki, har besh yilda bir ma-

rataba malaka oshirish juda uzoq muddat hisoblanishi hamda qolgan muddatlar oralig’ida o’qituvchilar yangiliklardan, innovatsiyalardan xabardor bo’lishi, bilim va ko’nikmalarini boyitib borishlari ko’pchilikda savollarni yuzaga keltiradi.

Albatta, bu masalalarga yechim sifatida qarorda ma’lum vazifalar belgilab qo’yilgan. Ya’ni, pedagog va mutaxassis kadrlar kasbiy rivojlanishining uzluksizligini ta’minlash maqsadida barcha umumiy o’rta ta’lim muassasalarida malaka oshirishning “Kasbiy rivojlanish soati”, tayanch umumiy o’rta ta’lim muassasalarida esa “Kasbiy rivojlanish kuni” kabi shakllarini bosqichma-bosqich joriy etish tizimini yo’lga qo’yish vazifalari belgilangan[1].

Shu maqsadda, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ham A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Singapur ta’lim tizimi tajribasini o’rganish asosida “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini tashkil etish tizimini 2024-yil oktabr oyidan aniq (matematika va kimyo) fanlar misolida[4] yo’lga qo’yildi.

Pedagog xodimlar har o’quv yili davomida 72 soatdan iborat “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarida ishtirok etish orqali kasbiy bilim va ko’nikmalarini rivojlantirib boradi[4].

Mazkur tizim 2025-yildan boshlab bosqichma-bosqich barcha umumta’lim fanlari kesimida joriy etiladi.

Rahbar, pedagog va mutaxassis kadrlarning besh yilda bir maratoba malakasini oshirish tizimida mukammal o’quv dasturlari ishlab chiqilishini talab etmoqda. Shu o’rinda Singapur ta’lim tizimi haqida ba’zi ma’lumotlarni keltirib o’tish o’rinlidir.

Singapur ta’lim tizimi namuna sifatida ko’rilayotgan davlatlardan biri bo’lib, ushbu davlat Xalqaro baholash dasturlarida bir necha yillardan beri yaxshi natijalarni qayd

etib kelmoqda. Hech qanday tabiiy resurslarga ega bo'lmagan ushbu davlat intellektni rivojlantira olganligi tufayli yuksalib bormoqda. Zamonaviy dunyoda o'quvchilarning bilimlarni egallashlarini o'zigina yetarli bo'lmasdan, ulardan olgan bilimlaridan kundalik muammolarni, keng miqyosda esa global muammolarni yechishda foydalana olish talab etilmoqda[5].

Singapurda har bir fan o'qituvchilari o'zining fanidan kelib chiqib, o'quvchilarda qaysi ko'nikmalarni shakllantirishini belgilab oladi. Misol uchun ingliz tili fani o'qituvchisi fan mazmunidan kelib chiqib, o'quvchilarda kommunikativ ko'nikmalarni, matematika va tabiiy fanlar o'qituvchisi tanqidiy fikrlash va kreativlikni rivojlantirishga e'tibor qaratishi mumkin[5].

Lekin ingliz tili o'qituvchisi tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantira olmaydi degani emas, o'qituvchilar o'rgatilayotgan bilim mazmuniga ko'ra o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va qadriyatlarni belgilab oladilar va shunga ko'ra oldindan belgilangan reja asosida o'qitishni amalga oshiradilar. Singapurda har bir fanga XXI asrning eng asosiy ko'nikmasi "Tanqidiy fikrlash" singdiriladi. Hozirgi kunda o'quvchilarning ruhiy jihatdan kuchli va chidamliligi muhim. Shuning uchun, Singapur maktablarida o'quvchining ruhiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Maktabdagi ta'lim, asosan, o'quvchilarni kelajakdagi muammolarni yecha olishiga qaratilgan. Qadriyatlar, avvalo, miyaga, keyin yurakka va qo'lga yetib borishi kerak degan g'oya ilgari suriladi. Singapurda ta'lim jarayonini tashkil etishda quyidagi qadriyatlarga alohida urg'u berilgan[5]:

Yuqoridagilardan shu narsa ayon bo'ladiki, o'quvchiga sifatli bilim berish, uni hayotga tayyorlash, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o'qituvchining o'рни

katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rish mumkin.

Singapur ta'lim tizimida pedagoglarning malakasini oshirish jarayonida ko'p tomonlama yondashuvlar ishlatiladi va bu yonlashuvlarning barchasi pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash, yangi ta'lim metodlari va innovatsiyalardan foydalanish, pedagogik hamkorlikni kuchaytirish va o'quv jarayonini yaxshilashga qaratiladi. Singapur pedagoglarining malakasini oshirish bo'yicha tajribasi eng muvaffaqiyatli modellardan biri hisoblanmoqda.

Singapur tajribasi bilan birga boshqa xorijiy davlatlar tajribalarni ko'rib chiqish o'rinlidir. Har bir mamlakat o'zining unikal talablariga va imkoniyatlariga asosan pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan turli usullar va dasturlarni joriy etmoqda. Quyida Finlandiya va Kanada malaka oshirish tizimidagi ba'zi ma'lumotlarni keltirib o'tamiz.

1. Finlandiya ta'lim tizimida hamkorlik va professional taraqqiyot. Finlandiyada ta'limga oid yondashuv juda yuqori darajada. Pedagoglar uchun malaka oshirish dasturlari faol va ustuvor bo'lib, ularning ko'p qismi ish joyida o'tkaziladi. Har bir pedagog professional taraqqiyot uchun o'zining individual rejasini shakllantiradi [6]. Ushbu jarayonda:

pedagoglar uchun muntazam kasbiy treninglar, seminarlar va konferensiyalar tashkil etiladi;

universitet va institutlar bilan hamkorlikda o'quv dasturlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi;

pedagoglarning o'zaro bahs va fikr almashishlari uchun imkoniyatlar yaratiladi;

ta'limni takomillashtirish va innovatsiyalar ishlab chiqishda pedagoglar mahalliy va xalqaro miqyosda ishtirok etishadi[6].

2. Kanada ta'lim tizimida Muntazam ta'lim (Continuing education). Kanada-lik pedagoglar malakasini oshirishga juda katta e'tibor qaratadi. Ular uchun turli xil professional taraqqiyot dasturlari va metodikalar mavjud. Kanadada pedagoglar malakasini oshirishning asosiy jihatlari [7]:

pedagoglar uchun kundalik ishga moslashgan treninglar va workshoplar tashkil etiladi;

oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik orqali pedagogik izlanishlar va amaliy tadqiqotlar o'tkaziladi;

ta'lim sohasida innovatsiyalarga yo'naltirilgan dasturlar, masalan, raqamli va ta'lim texnologiyalari yo'nalishlarida o'quvlar tashkil etiladi.

ta'limga motivatsiyani oshirish maqsadida pedagoglarning ijodiy va amaliyotdagi muammolarini muhokama qilish yuzasidan seminarlar o'tkaziladi [7].

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkin-ki, bugungi rahbar, mutaxassis va pedagog xodimlar malakasini oshirish tizimida davlat ta'lim talablariga muvofiq tabaqalashgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'quv dasturlari mazmuniga zamonaviy ta'lim texnologiyalari va o'qitish metodlarini singdirish, pedagoglar orasida tajriba almashishga qaratilgan o'quvlarni tashkil etish, "Ustoz-shogird" an'analari takomillashtirish, qadriyatlarga qaratilgan innovatsiyalar va pedagogik izlanishga imkon yaratuvchi qisqa muddatli kurslarni tashkil etish lozimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-231-son Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-79-son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25-dekabrda "Davlat umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o'quv kurslarida o'qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 681-son qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun "Kasbiy rivojlanish kuni" va "Kasbiy rivojlanish soati" tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to'g'risida" 246-son buyrug'i.

5. A.Ismailov, M.Badalova va b. Ta'limda liderlik va o'zgarishlarni boshqarish. Umumiy o'rta ta'lim maktab direktorlari va o'qituvchilar uchun uslubiy qo'llanma. – Toshkent: A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti bosmaxonasi, 2024. – 286 b.

6. Hannele NIEMI. Teacher Professional Development in Finland: Towards a More Holistic Approach. University of Helsinki, Institute of Behavioral Sciences (Finland) (Received on February 3, 2015; Accepted on June 29, 2015).

7. <https://learningforward.org/wp-content/uploads/2019/11/learning-forward-report-the-state-of-educators-professional-learning-in-canada.pdf>

MAKTAB O'QUVCHILARIDA "YASHIL KO'NIKMALAR"NI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

Xurramov Isroil Abdurashidovich,
*Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Ilmiy kotibi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),*
Aripova Umida Djangirovna,
*Toshkent shahar Yangiheyot tumani
329-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi direktori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida "yashil ko'nikmalar"ni rivojlantirish texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Yashil ko'nikmalarni rivojlantirish atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va yosh avlodning ekologik madaniyatini shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar, maktab infratuzilmasini ekologiklashtirish, loyiha va jamoaviy ta'limning o'rni hamda oila va jamiyat bilan hamkorlikka alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. Yashil ko'nikmalar, ekologik ta'lim, barqaror rivojlanish, inson va atrof-muhit, o'quvchilarning ekologik madaniyati, chiqindilarni qayta ishlash, energiya tejash, maktab infratuzilmasi, ekologik mas'uliyat.

Технологии развития "зеленых навыков" у школьников

Хуррамов Исроил Абдурашидович,
*ученый секретарь Национального института педагогического мастерства имени Авлони,
доктор философских наук (PhD)*

Аннотация: В этой статье рассматриваются возможности использования технологий для развития "зеленых навыков" у школьников. Развитие зеленых навыков имеет важное значение для защиты окружающей среды, обеспечения экологической устойчивости и формирования экологической культуры подрастающего поколения. В статье особое внимание уделяется инновационным педагогическим технологиям,

интерактивным методам, экологизации школьной инфраструктуры, роли проектного и коллективного обучения, а также сотрудничеству с семьей и обществом.

Ключевые слова: Зеленые навыки, экологическое образование, устойчивое развитие, человек и окружающая среда, экологическая культура учащихся, переработка отходов, энергосбережение, школьная инфраструктура, экологическая ответственность.

Technologies for developing "green skills" in schoolchildren

Khurramov Isroil Abdurashidovich,
*Scientific Secretary of the National
Institute of Pedagogical Excellence named
after Avloni, Doctor of Philosophy (PhD)*

Abstract: This article reveals the possibilities of using technologies for developing "green skills" in schoolchildren. The development of green skills is very important for protecting the environment, ensuring environmental sustainability and forming the ecological culture of the younger generation. In the article a special attention has drawn to the role of innovative pedagogical technologies, interactive methods, environmentalization of school infrastructure, project and collaborative learning and cooperation with family and society.

Keywords: Green skills, environmental education, sustainable development, human and environment, student's environmental culture, waste recycling, energy preservation, school infrastructure, environmental responsibility.

Hozirgi globallashuv davrida ekologik muammolar butun insoniyatning e'tiborida turibdi. Tabiatga nisbatan oqilona munosabatni shakllantirish, barqaror rivojlanishga hissa qo'shadigan yashil ko'nikmalarni rivojlantirish, yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, maktab o'quvchilarida yashil ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, bu nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Yashil ko'nikmalar ekologik madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, u insonning tabiatga bo'lgan hurmatini, tabiat resurslarini oqilona boshqarishni, chiqindilarni qayta ishlashni va atrof-muhitni muhofaza qilishga bo'lgan ehtiyojini o'z ichiga oladi. Bunday ko'nikmalarni bolalar ongiga singdirish jarayoni oson emas. Shu bois, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, ilg'or yondashuvlar va zamonaviy metodlardan foydalanish talab etiladi.

Yashil ko'nikmalarni shakllantirish ekologik barqarorlikka erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda o'quvchilarning ekologik ongini oshirishda ularning yoshiga mos ravishda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini o'rgatish zarur. Shuningdek, ularni turmushda ekologik mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga o'rgatish kerak. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat o'z hayotlarida, balki oilalarida va mahalliy jamiyatda ekologik muammolarni hal qilishga hissa qo'shadigan faol fuqarolarga aylanishadi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab yoshidan boshlab yashil ko'nikmalarni rivojlantirish insonning kelajakdagi ekologik xulq-atvorini shakllantiradi. Shu bois, maktab o'quvchilari o'zlari yashaydigan mu-

hitni yaxshiroq tushunishlari va uni saqlash bo'yicha javobgarlikni his qilishlari uchun maxsus pedagogik sharoitlar yaratilishi lozim.

Asosiy qism.

Yashil ko'nikmalarni rivojlantirishda interaktiv ta'lim texnologiyalarining o'рни beqiyosdir. Jumladan, quyidagi texnologiyalar o'zining samaradorligini isbotlagan. Loyiha metodi, o'yin texnologiyalari, STEAM yondashuv, tabiatni kuzatish, raqamli texnologiyalar orqali "yashil ko'nikmalarni" rivojlantirish mumkin.

Loyiha metodi. Ushbu metod o'quvchilarga ekologik muammolarni mustaqil o'rganish, ularga yechim topish va loyihalar yaratish imkonini beradi. Masalan, "Chiqindilarni qayta ishlash" loyihasi o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ekologik madaniyatni shakllantiradi.

O'yin texnologiyalari. Ekologik o'yinlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish bilan birga, ularga ekologik masalalarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Masalan, "Chiqindilarni saralash" o'yini orqali o'quvchilar chiqindilarni qayta ishlash muhimligini o'rganishlari mumkin.

STEM yondashuvi. Fan, texnologiya, muhandislik va matematikani birlashtirgan holda o'quvchilarga ekologik muammolarni amaliy jihatdan hal qilish ko'nikmalarini berish mumkin. Masalan, o'quvchilar quyosh panellari bilan ishlash yoki kichik suv filtrlash tizimini yaratish orqali ekologik muammolarni o'rganishadi.

Tabiatni kuzatish. Bu yondashuv o'quvchilarning tabiat bilan bevosita muloqot qilishlariga imkon beradi. Dala mashg'ulotlari, bog'dorchilik loyihalari yoki tabiatni kuzatish orqali ularning ekologik ongini rivojlantirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar. Virtual laboratoriyalar va ekologik o'yinlar yordamida o'quvchilarning ekologik ko'nikmalarini shakllan-

tirish jarayonini qiziqarli va samarali qilish mumkin. Masalan, ekologik virtual simulyatorlar orqali o'quvchilar atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, o'z tajribalarini o'tkazishlari mumkin.

Maktab o'quv dasturiga yashil ko'nikmalarni integratsiya qilish ekologik ta'limning barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Buning uchun ekologik ta'limni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish kerak. Biologiya, kimyo, geografiya, texnologiya darslari bilan yashil ko'nikmalarni integratsiya qilish yaxshi samara beradi. Biologiya darslari – tabiiy resurslarni muhofaza qilish, ekotizimlar va biologik xilma-xillikni saqlash masalalarini o'rganish. Kimyo darslari – chiqindilarni qayta ishlash jarayonlari, xavfli moddalar va atrof-muhitga ta'siri haqida bilim berish. Geografiya darslari – global ekologik muammolar va ularni hal qilish yo'llari bo'yicha ma'lumot berish. Texnologiya darslari – qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va yashil muhandislik masalalarini o'rganish.

O'quvchilarda yashil ko'nikmalarni rivojlantirishda o'qituvchilarning roli katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar ekologik savodxonlikka ega bo'lishlari va zamonaviy yondashuvlardan foydalana olishlari kerak. Shu sababli, o'qituvchilarni ekologik ta'lim bo'yicha muntazam o'qitish, seminarlar va treninglar tashkil qilish zarur. O'qituvchilar o'quvchilarni ekologik masalalar bo'yicha faol bo'lishga undashi, ularni dolzarb ekologik muammolar bo'yicha o'z fikrlarini bildirishga rag'batlantirishi lozim. Masalan, maktablarda "Ekologik klub" larni tashkil qilish va o'quvchilarni ushbu faoliyatga jalb etish yaxshi natija beradi.

Maktablar o'zlari joylashgan hududning ekologik muammolarini hal qilish bo'yicha maxsus loyihalar va tashabbuslarni amalga oshirishlari mumkin. Masalan, mahalliy bog'lar yoki ko'chalarda tozalash aksiyala-

ri o'tkazish, daraxt ekish loyihalarida ishtirok etish o'quvchilarni ekologik faoliyatga jalb qiladi va ularda ijobiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Maktab o'quvchilarida yashil ko'nikmalarni rivojlantirish faqat darslar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Buning uchun maktab hayotiga ekologik madaniyatni singdiruvchi maxsus dasturlar, aksiyalar va tadbirlar tashkil etilishi lozim. O'quvchilarni yoshdan ekologik mas'uliyatni his qilishga o'rgatish, ularni faol jamoatchilik ishtirokchisi sifatida shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Yashil ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali usullaridan biri – o'quvchilarni jamoaviy faoliyatga jalb qilishdir. Guruhli ishlarda o'quvchilar ekologik masalalar bo'yicha o'z g'oyalarini bildirishlari, muammolarni birgalikda hal qilish yo'llarini izlashlari va bu jarayonda bir-biridan o'rganishlari mumkin. Bunday usul nafaqat ekologik bilimlarni oshiradi, balki o'quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, maktabda "Yashil maktab kuni" yoki "Tabiatni asrash haftaligi" kabi tadbirlar tashkil etilishi mumkin. Bu tadbirlar davomida o'quvchilar tabiatni asrash bo'yicha targ'ibot materiallari tayyorlash, daraxt ekish, chiqindilarni qayta ishlashni o'rgatish kabi faoliyatlarda qatnashadilar. Bunday tadbirlar o'quvchilarda tabiatga hurmat va qiziqish uyg'otadi.

Maktablarning o'z infratuzilmasini ekologik jihatdan barqaror qilish orqali o'quvchilarni yashil ko'nikmalarga o'rgatish mumkin. Energiya tejovchi texnologiyalarni joriy qilish, quyosh panellari yoki energiya tejaydigan lampalar yordamida elektr energiyasidan samarali foydalanish o'quvchilarga ekologik energiya manbalaridan foydalanish ahamiyatini ko'rsatadi. Chiqindilarni ajratish tizimini tashkil qilish, har bir sinf yoki maktab hududida chiqindilarni ajratish uchun maxsus qutilar o'rnatilishi, bu bora-

da o'quvchilarga o'rgatilishi lozim. Maktab bog'larini rivojlantirish, maktab hududida kichik bog' yoki o'quvchilar o'zlari ekan daraxtlar bo'lishi, ularga g'amxo'rlik qilish jarayoniga jalb qilinishi ularning ekologik mas'uliyatini oshiradi.

Yashil ko'nikmalarni shakllantirishda oila va jamiyatning o'rne katta. Maktab va ota-onalar o'rtasida ekologik masalalar bo'yicha hamkorlikni yo'lga qo'yish, oila a'zolarini bolalarning ekologik ta'limiga jalb qilish lozim. Ota-onalarning o'zlari yashil turmush tarziga amal qilishlari, bolalarga o'rnak bo'lishlari o'quvchilarda ekologik xulq-atvorni rivojlantirishga yordam beradi. Jamiyatdagi ekologik tashkilotlar va mahalliy boshqaruv organlari bilan hamkorlikda turli tadbirlar tashkil qilish ham katta samara beradi. Masalan, ekologik treninglar, seminarlar, ko'rgazmalar yoki ekologik ekskursiyalar o'quvchilar va ularning oilalari uchun qiziqarli va foydali bo'lishi mumkin.

Yashil ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi kerak. Bu borada davlat va xususiy sektor vakillari, xalqaro tashkilotlar va mahalliy jamoatchilikning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda ekologik ongini rivojlantirish bo'yicha maxsus milliy dasturlarni qabul qilish, bu jarayonni nafaqat maktablarda, balki jamiyatning barcha sohalarida qo'llab-quvvatlash zarur. Ta'lim jarayonida yashil ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratil-

gan zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish bilan birga, o'qituvchilarni bu yo'nalishda tayyorlash va ularning malakasini oshirish ustida ishlash lozim. Shu bilan birga, o'quvchilarni yoshligidan ekologik mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirish orqali kelajakda barqaror rivojlanishga erishish mumkin bo'ladi.

Xulosa.

Yashil ko'nikmalarni rivojlantirish maktab ta'limining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayonda innovatsion texnologiyalar va pedagogik yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning ekologik ongini oshirishga va ekologik barqarorlikka hissa qo'shadigan faol fuqarolarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maktablarda ekologik ta'limni rivojlantirish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanishi lozim. Bu esa, kelajakda ekologik muammolarni hal qilishda bilimli va mas'uliyatli yosh avlodning shakllanishiga xizmat qiladi. Maktab o'quvchilarida yashil ko'nikmalarni rivojlantirish texnologiyalari nafaqat pedagogik jarayonlarning bir qismi, balki keng ko'lamli ekologik ta'limning ajralmas bo'lagi sifatida qaralishi lozim. Bu jarayon o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirish, ularni ekologik mas'uliyatli va faol fuqarolarga aylantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv orqali nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi ta'minlanadi, balki jamiyatning ekologik barqarorlikka intilishiga ham hissa qo'shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, Sh. A. Ekologik ta'lim asoslari. – T.: O'qituvchi nashriyoti, 2019. 156 bet.
2. Mirzaahmedov, M. T. Barqaror rivojlanish nazariyalari. – T.: Fan va Texnologiya, 2021. 200 bet.
3. Hasanov, O. E. Maktabda ekologik ta'lim va tarbiya. – T.: Universitet nashriyoti, 2020. 178 bet.
4. Nematov, A. S. Chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari. – T.: Akademnashr, 2018. 143 bet.
5. Yusupov, N. K. Tabiiy resurslardan samarali foydalanish. – T.: Iqtisodiyot, 2019. 225 bet.
6. Qodirova, G. R. Maktab yoshidagi bolalarning ekologik ongini rivojlantirish. – T.: Fan, 2021. 172 bet.
7. To'xtayev, Sh. S. Ekologik madaniyat va yosh avlod. – T.: Ma'naviyat, 2020. 160 bet.
8. Shodmonov, B. X. Innovatsion pedagogika va ekologik ta'lim. – Toshkent: Texnika, 2019. 150 bet.

ZAMONAVIY TA'LIMDA INTIZOM VA ERKINLIK MUVOZANATI

Kabilov Davron Kozimovich,

fizika-matematika fanlari falsafa doktori, PhD

"Evrastika onlayn kursi" loyihasi asoschisi

Sadikov Xamro Madrimovich,

matematik-pedagog, "Evrastika onlayn kursi" loyihasi asoschisi

Nurmatov G'ayrat Rasulmatovich,

"Data-Prizma" MCHJ, IT-konsultant

Annotatsiya: Zamonaviy texnologiyalarning jadal tusda rivojlanishi va cheklanmagan erkinlikni va'da qilayotgan globalashuv tendensiyasi o'sib kelayotgan avlodning ta'lim va tarbiyasida pedagoglar oldiga kreativ yechim talab qiladigan murakkab masalalarni qo'yimoqda. Jumladan, bolalar tarbiyasida erkinlik va intizom orasida muvozanatni saqlay olish bugungi kunda nafaqat ota-onalar uchun, balki o'qituvchilar uchun ham o'ta dolzarb va ahamiyatli mavzuga aylanmoqda. Maqolada erkinlik va intizom borasida g'arbona hamda sharqona ta'lim-tarbiyadagi ustuvorliklar, masalaning falsafiy, psixologik va pedagogik rakursdan tahlili, tarbiyalash og'ir o'quvchilar bilan ishlash taktikasi muhokama qilingan. Xulosa o'rnida, pedagoglarga tegishli muhim tavsiyalar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: texnologik taraqqiyot, alfa va Z-avlod, intizom, erkinlik, falsafiy rakurs, psixologiya, introvert, ekstrovert, avlodlar to'qnashuvi.

Баланс дисциплины и свободы в современном образовании

Кабиллов Даврон Козимович,
кандидат физико-математических наук
основатель онлайн курса "Эвристика",
Садиков Хамро Мадримович,
математик-педагог
основатель онлайн курса "Эвристика",
Нурматов Гайрат Расулматович,
ООО "Data Prizma", IT-консультант

Аннотация: Быстрое развитие современных технологий и тенденция глобализации, обещающая неограниченную свободу, ставят перед педагогами сложные задачи, требующие творческих решений в области образования и воспитания подрастающего поколения. В частности, сохранение баланса между свободой и дисциплиной в воспитании детей становится актуальной и значимой темой не только для родителей, но и для учителей. В статье обсуждаются приоритеты западного и восточного образования и воспитания в отношении свободы и дисциплины, философский, психологический и педагогический аспекты проблемы, а также тактика работы с трудными учащимися. В заключение представлены важные рекомендации для педагогов.

Ключевые слова: технологический прогресс, поколения альфа и Z, дисциплина, свобода, философский аспект, психология, интроверт, экстраверт, конфликт поколений.

The balance of discipline and freedom in modern education

Kabilov Davron Kozimovich,
PhD, co-founder of the
"Evrastika online course" project
Sadikov Xamro Madrimovich,
mathematician-pedagogue, co-founder of the
"Evrastika online course" project

Nurmatov G'ayrat Rasulmatovich,
"Data-Prizma" LLC, IT-consultant

Abstract: The rapid development of modern technologies and the trend of globalization, promising unlimited freedom, is putting forward complex challenges in front of educators that require creative solutions in the field of education and upbringing of the younger generation. In particular, maintaining a balance between freedom and discipline in raising children has become a relevant and significant topic not only

for parents but also for teachers. The article discusses the priorities of Western and Eastern education and upbringing concerning freedom and discipline, the philosophical, psychological, and pedagogical aspects of the issue, as well as strategies for working with challenging students. The conclusion provides important recommendations for educators.

Keywords: technological progress, Alpha and Z-generations, discipline, freedom, philosophical perspective, psychology, introvert, extrovert, generation gap.

Yangi asrning birinchi choragi oxirlariga kelib zamonaviy texnologiyalarning eksponensial ravishda taraqqiy etishi, ilgari bir necha avlod almashinuvida erishilgan natijalarga kunimizda, bir avlod almashmasdan ham erishilayotgani, axborot almashinuvining zamon va makon

ning oxirgi 3 avlodi, to'g'rirog'i, ikki avlodi, ya'ni, Y- va Alfa avlod orasidagi kelishmovchilik, tushunmovchiliklar davrini boshdan kechirmoqdamiz [2]. Oradagi Z-avlod esa, qaysidir ma'noda har ikkala avlodni ham yaxshiroq tushunadi. Bir navi bo'ysunish va itoatga o'rgangan Y-avlod, XXI asrning ikkinchi o'n yilligida zamonaviy texnologiyalarning keskin rivojlanishi va hayotiy imkoniyatlarning kengayishi natijasida yetishib kelayotgan erkin ruhli Alfa avlodning g'ururi, g'alayonidan g'azabda. O'qituvchi-o'quvchi mashmashlari asosan mana shu toqatsizlik natijasida kelib chiqmoqda.

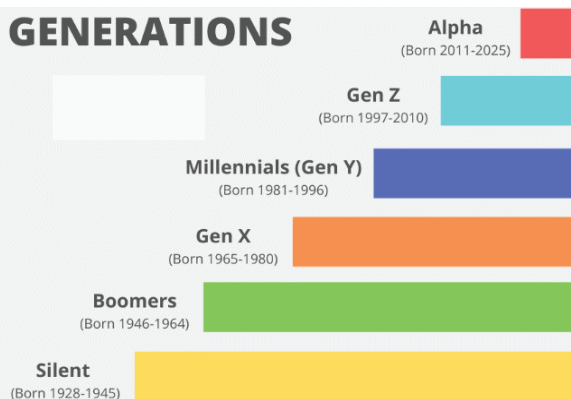
Demak, pedagog sifatida yangi avlodga ta'lim berishga majbur ekanmiz, uning xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklarini yaxshi tanib olishimizga to'g'ri keladi. Shunda u bilan oson til topishishga muvaffaq bo'lishimizga imkon tug'iladi. Quyidagi 1-jadvalda Alfa avlodning ba'zi xususiyatlarini sanab o'tamiz [3]:

1-jadval.

Alfa avlodning ayrim xususiyatlari

1	Diqqatni jamlash muammosi
2	Ijtimoiy tarmoqqa qaramlik
3	Virtual olamga mahliyoqlik
4	Axborotga o'ta to'yinganlik
5	Beqarorlik va maqsadsizlik
6	Ta'limning turli shakliga ochiq
7	Yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi
8	Xilma-xillikka qiziquvchan

GENERATIONS

1-rasm. Avlodlarning xronologik tasnifi [1]

bilan chegaralamay qolishi hamda jadal ketayotgan globallashuv jarayonlari pedagoglar oldiga bunday muhitda ulg'ayayotgan avlodning ta'lim va tarbiyasida jiddiy muammolarni ham tug'dirayotgani hech kimga sir emas. Buning obyektiv va subyektiv sabablari talaygina. Hozirgi kunda o'qituvchi-o'quvchi mojarolarini qaysidir ma'noda avlodlar to'qnashuvi deb atash mumkin. Amerikalik tadqiqotchi psixologlar Neyl Xou hamda Uilyam Shtrauslarni "Avlodlar" asarida 1925-yildan hozirga qadar tug'ilgan odamlarni shartli ravishda 6 ta avlodga bo'ladi (1-rasm) [1]. Hozirda mazkur tasnif-

Ta'kidlash joizki, *"Bizning davrimizda ahvol mana bunday edi"* qabilida ish ko'rish bugun yaramaydi. Yagona yechim ta'lim olayotgan avlodning ruhiyati, mizojini o'rganish va o'ziga xos yondashishda. Keling buni sharq va g'arb misolida ko'rib chiqamiz.

Sharq va G'arb ta'limidagi ustuvorlik

Dunyo bo'ylab globallashuv jarayonlari deyarli har bir mamlakatga to'liq kirib bo'ldi. Kuchli tarixiy ildizga bog'langan yoki o'ta siyosiydoshgan ba'zi davlatlardagi o'ziga xoslikni e'tiborga olmasak, hozirda kenja avlod deyarli g'arb standartlari bo'yicha fikrlaydi, yashaydi. Shu jihatdan, shartli ravishda dunyoni Sharq va G'arb deb ikki ma'naviy qutbga bo'lsak, ularga mansub ta'limdagi intizom va erkinlik muvozanatini baholash, qiyoslab o'rganish imkoni tug'iladi [4].

da ham jiddiy majburiyatlari yo'qligini singdirishga intilishadi. Ya'ni, G'arbda erkinlik va haq-huquqlar ustuvor bo'lsa, Sharqda intizom va burchlar ustuvor. Mo'tadil mezonni topish esa bizning asosiy maqsadimizdir. Zero, "Intizomsiz erkinlik – boshboshdoqlikdir, erkinliksiz intizom – zulmdir" deydi mashhur hind ma'rifatparvari Mahatma Gandi.

Masalaning yana bir muhim talabi, har ikki dunyoqarashda ham o'quvchilarning komil inson bo'lib shakllanishlari bilan bir qatorda, ustozning maqomi, darajasini muhofaza qilish ham oliy maqsad bo'lishi shart. Shunday ekan, biz qaysi yo'lni tutishimiz kerak, degan o'rinli savol tug'iladi. Buning uchun yuqoridagi ikki holat, ya'ni ta'lim jarayonida intizom og'ir bosgan yoki erkinlik og'ir bosganda kelib chiqishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarni ko'rib chiqishimizga to'g'ri keladi (2-jadval).

2-jadval.

Intizom va erkinlik disbalansidagi salbiy oqibatlar:

Intizom og'ir bossa (Sharq)	Erkinlik og'ir bossa (G'arb)
Tanqidiy va kreativ fikrlashning so'nishi	Boshboshdoqlik
O'quvchida qo'rqoqlik va mutelik paydo bo'lishi	O'qituvchining obro'siga putur yetishi
Yetakchilik va mas'uliyatdan qochishga intilish	Axloqsizlik, tarbiyasizlik
O'ziga ishonchning yo'qolishi	Buling (zo'ravonlik)
Yodaki bilim olish – "zubroyjka"	Jinoyatga moyillik
Sun'iy, yasama axloq, xo'jako'rsinlik	Ta'lim sifati va samarasining pasayishi
Bilimga qiziqish va motivatsiyaning yo'qolishi	Individualizm, egoizm avj olishi
O'quvchilarda stress va depressiya	Mas'uliyatsizlik

Sharqda, ya'ni Xitoy, Koreya, Yaponiya, Malayziya, Indoneziya kabi mamlakatlarda, asosan, intizom qattiq bo'lib, o'quvchilarga avvalo burchlar uqtiriladi. Tartibga rioya qilish va mas'uliyat bu o'lkalarda kishining ongiga singdiriladigan ilk tuyg'ulardan sanaladi.

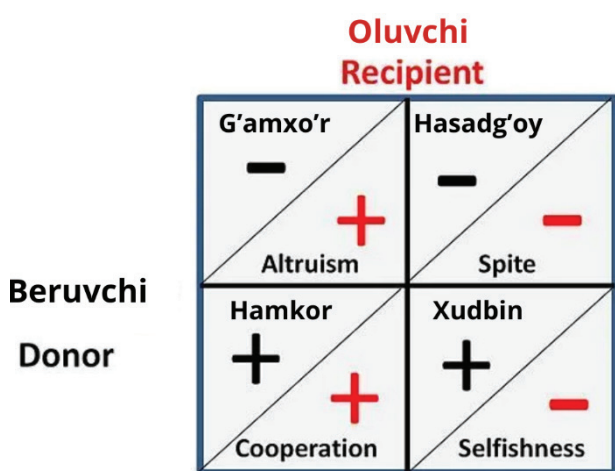
G'arbda esa, mutlaqo teskarisi, dunyoga ko'zlarini ochgani hamono bolaga erkinligi, hurligi va biror kimsa, hatto ota-onasi oldi-

Demak, faqat bir tomonga og'ish ijobiy natijalardan ko'ra, tarbiyada salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Turli rakursdan tahlil

Mavjud muammoni turli rakurslardan ko'rib chiqadigan bo'lsak, yechim topishimiz yanada qulaylashadi. Keling mavzuni falsafiy, psixologik va pedagogik rakurslardan muhokama qilib ko'raylik.

Falsafiy rakurs. Asr oxirlariga kelib g'arbda paydo bo'lgan "Hayot – kurashdan iborat" degan falsafiy qarash, asrlar davomida shakllangan sharqona qadriyatlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymadi. Natijada "Hayot – bu o'zaro ko'maklashuv" degan hikmat unutildi. Buning oqibatida, insoniyatda egoizm, individualizm, zo'rvonlik, axloqsizlik tuyg'ulari avj oldi. Bo'lib o'tgan ikkita jahon urushi, kunimizdagi global tendensiya ham buning yaqqol dalilidir.

2-rasm. Ijtimoiy munosabatlar matritsasi [5]

2-rasmda keltirilgan ijtimoiy munosabatlar matritsasi[5] mulohaza yuritib anglash mumkinki, yuqori ikki katak Sharqona tushunchaga yaqin, pastki ikki katak esa G'arb tushunchasiga ko'proq mos keladi. Bundan kelib chiqadiki, Sharqdagi ijtimoiy dunyoqarashning buzilishi hasadg'oylarni, islohi esa o'z manfaatidan boshqalarning manfaatini ustun qo'ya oladigan g'amxo'r-

larni yetishtirib beradi. G'arb falsafasiga asoslangan hayot tarzining salbiy mahsuli – xudbinlar bo'lsa, ijobiy samarasi – o'zaro manfaatlar ustiga quriluvchi hamkorlikning rivojlanishiga olib keladi. Demak, bizning nazarimizda, ko'proq rasmdagi birinchi ustun bo'yicha, ya'ni g'amxo'r va hamkorlarni tarbiyalashga asoslangan ta'lim tizimini ishlab chiqishni ko'zlashimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Zero, intizom va erkinlik muvozanatining buzilishi asosan hasadg'oy va xudbinlar tomonidan sodir etiladi. Jamiyatda ko'plab g'amxo'r va hamkorlarni boshqarish, oz sonli hasadg'oy va xudbinlarni boshqarishdan hamisha osonroq bo'lgan.

Kelajak vorisi hisoblanmish farzandlarimizga butun koinotda intizom, tartib va simbioz hukmronligini ko'rsatish dardkor. Borliqda qonunlar bor, ular so'zsiz ijro etiladi: butun olam tortishish qonuni, zaryadlar qonuni, energiya saqlanish qonuni, fotosintez va hokazo. Olamda davriy jaryonlar bor, bari intizomli sodir bo'ladi: kunning, qish-bahor, issiq-sovuq, tug'ilish-o'lim, o'g'il-qiz, melatonin-kortizol, biologik ritmlar va hokazo. Tabiatda o'zaro bog'liq tizimlar bor: atomlar, hujayralar, qon aylanish tizimi, o'simliklar, hasharotlar, baliqlar, qushlar, sut emizuvchilar va hokazo. Shu bilan birga, butun mavjudot, jumladan, hayvonot va nabotot o'z ehtiyojlarini ta'minlashda muayyan doiradagi erkinlikka ham egadirlar. Binobarin, inson ham butun borliqqa

intizom bu ...

... emas	balki ...
Bu istagan ishini qilishga qarshilik ko'rsatish emas	Balki istaklarini tartibga keltirish va boshqalarning istaklarini ham hurmat qilishdir
Jismonan yoki ruhan azob berish, jazolash vositasi emas	Balki bizning erkinligimiz boshqasining erkinligini cheklamasligi uchun zarurdir
Talab va taqiqlar tizimi emas	Balki haqiqiy va foydali erkinlikni ta'minlash bilan birga o'zgalarning haq va erkinliklarini hurmat qilish
Bu qattiqqo'llik emas	Balki javobgarlik, mas'uliyat hissining shakllanishiga yordam berishdir

Bu darsda suv quygandek qimirlamay jim o'tirish emas	Balki diqqatni mavzuga qaratib o'z fikrini erkin va tartibli bayon qilishga imkon berilishidir
Bu zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni taqiqlash emas	Balki foydali va zavqli tarzda bilim olish uchun kerak. Ya'ni bir ishni oxiriga yetkazish, tugatish, keyingisiga o'tish va pog'onama-pog'ona yuksalishdir

erkinlik bu ...

... emas	balki ...
Istagan gapini, istagan payt gapirish emas	Balki o'quvchi o'z fikrini erkin bayon qila olishidir
Yoqmagan narsani istagancha rad etish emas	Balki o'quvchi har qanday mavzuga tanqidiy fikr bilan yondasha olishiga imkon berishdir
Istagan vaqt, istagan ishini qilish emas	Balki atrofga va boshqalarga zarar yetkazmagan va jamoat tartibini buzmaganda o'ynash, dam olish va mustaqil bilim olish imkonidir
Istagan axborotni istagancha tarqatish emas	Balki har qanday axborot resurslaridan to'g'ri va unumli hamda boshqalarning shaxsiy erkinligiga daxl qilmagan holda foydalanishdir
Istagan kishiga, istagancha muomala qilish emas	Balki hech kimga zarar bermagan holda, o'z g'oyalarini amalga oshirish imkonidir
Intizomdan xoli bo'lish emas	Balki mustaqil tanlov qilish va shu tanlov bilan harakat qilish imkonidir

hamohang tarzda o'z erkinligini saqlash bilan intizomli yashashdan voz kecha olmaydi.

Shularni hisobga olgan holda aytamizki, ta'lim-tarbiyada

Ta'lim va tarbiyada intizom erkinlikni o'z soyasida qoldirib qo'ymasligi, ya'ni, intizom-erkinlik muvozanatini saqlash juda muhimdir. Shuningdek, intizom ichra erkinlik va erkinlik ichra intizomni shakllantirish o'ta nozik yondashuvni talab etadi. Yuqoridagi ikkala **"emas-balki"** jadvali, bu muvozanatni saqlashda ahamiyatli mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Psixologik rakurs. Aslida, ushbu muvozanat tug'ilganidayoq har bir bolaning fitratida bo'lib, ta'limning asosiy vazifasi mana shu javharni buzib qo'ymasdan, bu ichki intizom va erkinlikni to'g'ri yo'naltirish hamda uyg'otishdadir. Intizom malakasi uchun empatiyani rivojlantirish kerak, ya'ni bola boshqaga zarar berishni o'ziga zarar berilgandek his qilishi lozim. Ichki in-

tizom irodaning shakllanishiga bog'liq. Bu esa yosh va tarbiya muhitiga ko'ra turlicha bo'lishini hisobga olish zarur.

Ta'limda har bir bolaga individual yondashuv ham muhim bo'lib, bunda bolaning introvert yoki ekstrovert ekanligini ham e'tiborga olish lozim. Introvert o'quvchilar **dalda, rag'bat va maqtovg'a** ehtiyoj sezsa, ekstrovertlar uchun **e'tibor, nazorat va intizom** ko'proq talab qilinadi. Introvert ekstrovertni tushunishi oson, ammo ekstrovert introvertni tushunishi qiyinroq kechadi. Qizig'i, o'qituvchilarning aksari ekstrovert bo'lishi jihatidan paradoksal ravishda introvertlarni tushunishda muammo bo'lishi mumkin. Mana shu joyga kelganida pedagog bir oz o'z tabiatini nazorat qilishi va introvertlik xususiyatlarini ham o'zlashtirishiga to'g'ri keladi.

Pedagogik rakurs. Zamonaviy ta'lim cheklashdan ko'ra ko'proq nazoratga asoslangan bo'lmog'i lozim. Masalan, oddiygina bolaning telefonga bog'lanib qolganini

olaylik. Hozirda uning qo'lidan bu qurilmani olib qo'yish, ya'ni cheklash, deyarli imkonsiz. Demak, muammoni foydalanish vaqtini cheklash, maxsus dasturlar orqali nazorat qilish orqali hal etish lozim. O'ta qattiqqo'llik ishlatmasdan, ijobiy tomonga tavsiyaviy usulda yo'naltirish kerak bo'ladi.

Bu usulni "Qizil ruchka o'rniga yashil" deb atash ham mumkin:

- Intilishini olqishlang!
- Muvaffaqiyatsizligini kelgusi samara uchun "trampolin" deng!
- Xato qilsa, "hech kim xato qilmasdan o'rganmaydi", deng!
- Xatosi uchun darrov jazolamang! (ayniqsa, boshqalar oldida)
- Jazolashga to'g'ri kelsa, jazo turini tanlashi uchun o'ziga imkon bering!
- Do'q bilan emas, mehr orqali boshqaring!

Shuningdek, o'quvchilarning "to'polonchi" bo'lishiga, asabiy taranglikka uzoq vaqt harakatsiz o'tirish ham sabab bo'ladi. O'quvchilarda jismoniy faollikning tanqisligi ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga ham salbiy ta'sir qilishi ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan. [6]. Aksincha, jismoniy faol bo'lgan o'quvchilarning o'zlashtirishi ancha yaxshilangani ham Illinoys Universiteti olimlari tomonidan isbotlangan bo'lib, 3-rasm da bu tadqiqotning natijasini ko'rishingiz mumkin [7]. Ayricha, o'g'il bolalarning irsiy

jihatdan jismoniy harakatga ehtiyoji qiz bolalarnikidan 4-6 barobar ko'proqni tashkil etishi ham, o'qituvchilarimiz diqqat qilishi kerak bo'lgan xususiyatlardan biridir [8].

Maktablarda shunga o'xshash masalalarda pedagoglar bilan doimiy treninglar, davra suhbatlari, ilmiy va amaliy mashg'ulotlar o'tkazib turish ta'lim va tarbiyadagi muammolarning aksariyatini bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyalash og'ir o'quvchilar bilan ishlash taktikasi

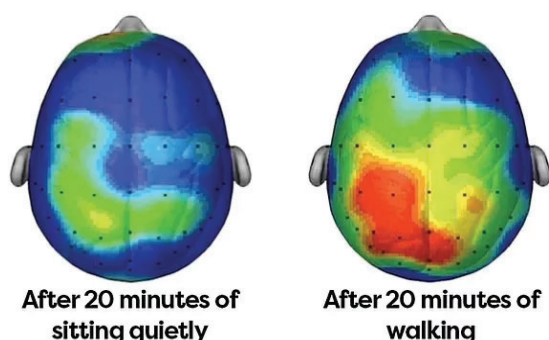
Albatta, muammoning zalvori hamda uni hal qilish yana maktab ma'muriyati va pedagogik jamoa zimmasiga tushadi. Xuddi shu tobda, beixtiyor "tarbiyasi og'ir bola" tushunchasi oraga kiradi. Shu o'rinda, biz mazkur ta'rif o'rniga "tarbiyalash og'ir" degan iborani taklif etmoqchimiz. Ya'ni, hech bir bolaning tarbiyasi og'ir bo'lmaydi, shunchaki, ba'zi bolalar o'ziga xos kuchli tabiatga ega bo'lib, ularni tarbiyalash bir muncha boshqacharoq, oddiy an'anaviylikdan ko'ra "og'ir"roq bo'ladi. E'tiborni ko'proq bolaning mavjud holatiga emas, tarbiyalash metodiga qaratish lozim. Hatto uni "yo'lga solish" emas, balki o'z yo'lini aniqlab olishiga ko'maklashish lozim bo'ladi, nazarimizda.

Navbatdagi vazifa muammoli deb qarayotgan o'quvchilarning bu holga tushishlariga sabab bo'lgan subyektiv va obyektiv omillarni aniqlab olishdan iborat. Quyidagi 3-jadvalda ayrim omillarni sanab o'tdik.

3-jadval.

O'quvchi tarbiyasiga salbiy ta'sir qiluvchi omillar.

Ichki omillar	Tashqi omillar
Sog'liq bilan bog'liq muammolar (nosog'lom turmush tarzi)	Iqtisodiy muammo yoki komfort

3-rasm. O'quvchilar imtixon topshirayotganda o'tirgan va 20 daqiqa yurgandan keyingi miya faolligidagi o'zgarishi (Illinoys Universiteti)

Ruhiyat, xarakter bilan bog'liq muammolar (psixologik)	Nosog'lom oilaviy muhit
Maqsadsizlik	Yomon do'stlar ta'siri
Nomofobiya, gadjetlarga qaramlik	O'qituvchidagi salbiy holat yoki yanglish metodika

Muammoning yechimlariga to'xtaladigan bo'lsak, xakteri o'ziga xos, "tarbiyalash og'ir" bo'lgan o'quvchilar ustida alohida ishlaydigan jamoa tashkil qilish o'quv muassasasi uchun asosiy hal qiluvchi unsurlardan biri bo'lishi zarur. Jamoada voqeyi saboqlar (keys-stadi) doimiy muhokama qilinishi va muammolarni o'rganib, tahlil qilib, yechimlar taqdim etilishi lozim. Aynan mana shu jamoa **"Tekshiruv-Tashxis-Isloh"** rejasini ishlab chiqadi va ijrosini amalga oshirishda bosh-qosh bo'ladi.

Tekshiruv ro'yxati quyidagi savollardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Individual suhbat o'tkazildimi?
2. Sog'liq bilan bog'liq muammo bormi? (shifokor xulosasi)
3. Ruhiyat bilan bog'liq muammo bormi? (psixolog xulosasi)
4. Iqtisodiy muammo yoki komfort muammosi bormi?
5. Oilaviy ma'naviy muhit qanday?
6. Do'stlari kim va ularning fikrlari qanday?
7. Gadjetga qaramlik bormi?
8. Qiziqishlari qanaqa?
9. O'qituvchilar fikrlari va ularda muammo yo'qmi?

Tashxis uchun J.Stottning kuzatish xaritasini [9] to'ldirish, SWOT tahlili [10] o'tkazish, jamoaviy muhokama majlislari (o'qituvchilar, psixolog, sinf rahbari, murabbiy va boshqa mutasaddilar ishtirokida) tashkil qilinishi ham mumkin.

Isloh qilishda uchta asosiy bosqich bo'lib, ular isloh qilish bosqichlarini ishlab chiqish, ijroni sinxron, hamjihatlikda amalga oshirish va ma'lum muddatdan keyin nazorat qilib, natijalarni tahlil qilishdan iborat.

Kunimiz pedagoglariga tavsiyalar

Zamonaviy texnologiyalar butun insoniyatni chulg'ab olayotgan murakkab zamonda, o'sib kelayotgan yosh avlod bilan ishlayotgan o'qituvchi-pedagoglarga quyidagilarni tavsiyaviy tarzda keltirib o'tishni joiz deb bildik:

- Har bir o'quvchi o'ziga xos. O'quvchingiz – ayni damda sizning o'qituvchingiz hamdir! Uning munosabatlari, fikrlari, kechinmalari, qiziqishlari, tashvishlari va ehtiyojlarini o'rganish va muolaja qilish orqali yangi qirralaringizni kashf eting!

- Sinfni bir necha jamoaga bo'lib, jamoaviy loyihalar, o'yinlar, debatlar tashkil qiling!

- Adolatli bo'lish erkinlik va intizom muvozanatida eng muhim omil! Alohida ahamiyat beradigan, yaxshi ko'rgan o'quvchingiz bo'lishi mumkin, ammo buni boshqa o'quvchilarga aslo bildirmang!

- O'quvchining ijobiy tomonlarini aniqlang va shu tomondan yondashing (himoyalash malakasi 98% bo'lgan qora tanli bolani qaramog'iga olgan oila haqidagi "Mehr hududi" filmni eslang!).

- O'qituvchi, psixolog va ota-ona uchligi o'zaro hamkorlikda ish olib borishi lozim.

- O'quvchilar uchun anonim shikoyat va takliflar qutisi o'rnatish ham juda zarur.

- Ota-onalarni darslarda ishtirok etishga jalb qiling.

- Ota-onalardan ko'ngilli yordamchi guruh tuzish (volontyorlar), ular bilan mushtarak majlislar o'tkazish ham yaxshi samara beradi.

- Qo'shimcha tarzda muammoni to'g'ri ifodalash va barcha shartlarni batafsil yoritish orqali hozirda mavjud sun'iy intellekt imkoniyatlaridan ham samarali yechimlarni topish mumkin

O'quvchini maktabdan chetlatish esa, eng so'nggi chora. Ammo qanchalik achiq bo'lmasin, bunday choraga ham ehtiyoj tug'ilishi hayotda uchrab turadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, intizom va erkinlik o'rtasidagi muvozanat bugungi kunda va kelajakda ham muvaffaqiyatli ta'limning asosiy poydevori hisoblanadi. Zamonamiz o'qituvchilari yangi jarayonlarga moslashuvchan bo'lishlari, individuallikni hisobga olishlari hamda an'anaviy va innovatsion ta'lim usullari o'rtasidagi uyg'unlikka intilishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jean M. Twenge, Generations: The Real Differences Between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents—and What They Mean for America's Future, Atria Books, 2023
2. Jukic R., Skojo T. The Educational Needs of the Alpha Generation, 2021 44th International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO). – IEEE, 2021. – p. 564-569.
3. Jha, Amrit, Understanding Generation Alpha, 2020, OSF Preprints, 10.31219/osf.io/d2e8g.
4. Hudson John P. W., Pathways: Between Eastern and Western Education, Information Age Publishing Inc., 2009.
5. Hauser, Marc & McAuliffe, Katherine & Blake, Peter., Evolving the ingredients for reciprocity and spite. Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences., 2009, 364. 3255-66.
6. Базарный В.Ф. Потребности детей к физическим усилиям и движению (синдром детей-овощей), Научно-практический журнал физкультура: в профилактике, лечении и реабилитации №3-4(34-35), 2010, 83-85 стр.
7. D.Castelli, E.Glowacki, J.Barcelona, H.Calvert, J.Hwang, Active Education: Growing Evidence on Physical Activity and Academic Performance. Active Living Research, December, 2014, p.2-5
8. Базарный В.Ф. Дитя человеческое. Психофизиология развития и регресса. М., 2009, 328 с.
9. O.Hnoievska, I. Omelchenko, V.Kobylchenko, M.Klyap, O.Shkvyr, Subjects Adaptation Techniques for Primary School Pupils with Special Educational Needs. Journal of Curriculum and Teaching. Vol. 11, No. 6; Special Issue, 2022, p.101-112
10. Penchev, Delyan, SWOT Analysis as a Research Method in Pedagogy. Pedagogy, Volume 93 (5), 2021, p.669-678.

MAKTAB BOSHQARUV TIZIMINING INKLYUZIV TA'LIMGA MOSLASHUVI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Mo'minova Qunduz Xolmamat qizi,
*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy
institutini tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlar haqida. Ta'lim jarayonida inklyuziv yondashuvning joriy etilishi, barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Maktablar, o'quvchilarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, o'z pedagogik yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishi zarur. Maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi, uning maqsadlari va ahamiyati, shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni muhokama qilinadi. Ta'limda innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy etishning samaradorligi va ular orqali o'quv jarayonini yaxshilash yo'llari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki va o'qituvchilar hamda boshqaruv organlari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ta'kidlanadi. Maqolaning maqsadi, inklyuziv ta'limning amaliyotda qanday qo'llanilishi, maktab boshqaruvi uchun innovatsion yondashuvlar qanday joriy etilishi haqida to'liq tushuncha berishdir. Bu o'z navbatida, ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlarga, o'quvchilarni yanada sifatli ta'lim bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Maktab boshqaruvi, Inklyuziv ta'lim, Innovatsion yondashuvlar, Ta'lim tizimi, Pedagogika, O'quv jarayoni, Yondashuvlar, Ta'lim metodlari, Boshqaruv strategiyalari, Pedagogik innovatsiyalar.

**Адаптация систем управления школой
к инклюзивному образованию и
инновационным подходам**

Муминова Кундуз Холмамат кизи,
*Докторант Национального института
педагогического мастерства
имени А. Авлони*

Аннотация: Эта статья посвящена адаптации систем управления школами к инклюзивному образованию и инновационным подходам. Внедрение инклюзивного подхода в образовательный процесс служит созданию равных возможностей для всех учащихся. Школам необходимо переосмыслить свои педагогические подходы, принимая во внимание различные потребности и способности учащихся. В статье рассматривается понятие инклюзивного образования, его цели и значение, а также его место в современной системе образования. Показана эффективность внедрения инновационных идей и технологий в образование и пути совершенствования образовательного процесса с их помощью. В статье также подчеркивается важность активного участия студентов в образовательном процессе и сотрудничества преподавателей и органов управления. Цель статьи – дать полное представление о том, как инклюзивное образование используется на практике, как внедрить инновационные подходы к управлению школой. Это, в свою очередь, способствует позитивным изменениям в системе образования, обеспечению студентов более качественным образованием.

Ключевые слова: Управление школой, Инклюзивное образование, Инновационные подходы, Система образования, Педагогика, Образовательный процесс, Подходы, Методы обучения, Стратегии управления, Педагогические инновации.

Adaptation of school management systems to inclusive education and innovative approaches

Muminova Kunduz Holmamat kizi,
Doctoral student of the National Institute
of Pedagogical Skills named after A.Avloni

Abstract: This article is about adaptation of school management systems to inclusive education and innovative approaches. Introduction of an inclusive approach in the educational process serves to create equal opportunities for all students. Schools need to rethink their pedagogical approaches, taking into account the

different needs and abilities of students. The article discusses the concept of inclusive education, its goals and importance, as well as its place in the modern education system. Effectiveness of introducing innovative ideas and technologies in education and ways to improve the educational process through them are shown. The article also emphasizes the importance of active participation of students in the educational process and cooperation between teachers and governing bodies. The purpose of the article is to provide a complete understanding of how inclusive education is used in practice, how to introduce innovative approaches to school management. This, in turn, serves to bring about positive changes in the education system, to provide students with better quality education.

Keywords: School management, Inclusive education, Innovative approaches, Educational system, Pedagogy, Educational process, Approaches, Educational methods, Management strategies, Pedagogical innovations.

Maktab ta'limi, har bir davlatning ke-
lajakini belgilovchi muhim soha
bo'lib, u jamiyatni rivojlantirishda va in-
son resurslarini tayyorlashda markaziy rol
o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezi-
dentining ta'lim tizimini modernizatsiya
qilish, inklyuziv yondashuvlarni rivojlantirish
va innovatsion pedagogik texnologiyalarni
joriy etishga qaratilgan bir qancha qaror-
lari va farmonlari bu sohadagi o'zgarishlar-
ning asosiy manbai hisoblanadi. Masalan,
2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim tizimini
rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi"da ink-
lyuziv ta'limning ahamiyati alohida ta'kid-
langan. Ushbu dastur, har bir o'quvchining
individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda
ta'lim berish tizimini takomillashtirishga
qaratilgan. Dasturda o'qituvchilarning pro-
fessional malakasini oshirish, ta'lim muas-
sasalarida jismoniy va ruhiy jihatdan kam
ta'minlangan bolalarga mos sharoitlar ya-
ratish vazifalari belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respub-

likasi Prezidentining 2021-yil 10-iyulda-
gi "Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid
qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi
qarori, inklyuziv ta'limning o'ziga xos xusu-
siyatlarini belgilab beradi va bu jarayon-
da maktab boshqaruv tizimlarining rolini
kuchaytirishni maqsad qiladi. Qarorda ta'lim
muassasalarida inklyuziv yondashuvlarni
amalga oshirish uchun innovatsion metod-
larni joriy etish, shuningdek, o'qituvchilar
va boshqaruv xodimlarining tayyorgarligini
oshirish zarurligi ko'rsatilgan. Shuning-
dek, Prezidentning 2020-yil 4-dekabrda-
gi PF-4860-sonli farmoni hamda 2021-yil
29-iyundagi Vazirlar Mahkamasining
638-sonli qarori, inklyuziv ta'limni rivojlan-
tirishda muhim ahamiyatga ega. PF-4860
farmoni, o'z navbatida, inklyuziv ta'limni
boshqarish va rivojlantirish bo'yicha dav-
lat siyosatini yanada takomillashtirishga
qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi. Bu
farmon ta'lim muassasalarida nogironligi
bo'lgan shaxslar uchun qulay sharoitlar

yaratish, pedagogik xodimlar va boshqaruv tizimlarining malakasini oshirishga xizmat qiladi. Vazirlar Mahkamasining 638-sonli qaror esa, ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha zarur normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqadi va amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. Bu qaror orqali o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini va zarur resurslarga ega bo'lishini ta'minlash maqsad qilingan.

Ushbu qarorlar majmui, inklyuziv ta'limni samarali ravishda rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

va o'qituvchilar uchun inklyuziv ta'limga oid malaka oshirish va treninglar yetarli emas, bu esa boshqaruv tizimidagi murakkabliklarga olib keladi. Shu bilan birga, tizimdagi boshqaruv xodimlarining inklyuziv ta'lim bo'yicha amaliy bilim va ko'nikmalarining kamligi, ular tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning samaradorligini pasaytiradi. Tizimda o'zaro koordinatsiya va hamkorlikning yetishmasligi, masalan, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tashkilotlari o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilmasligi inklyuziv ta'limning rivojlanishiga

1,2-rasmlar. Inklyuziv ta'lim jarayoni

Maktab boshqaruv tizimining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarining amalga oshirilishida asosiy muammo tizimdagi boshqaruv jarayonlarining yetarli darajada moslashtirilmaganligi va koordinatsiya ("Koordinatsiya" so'zi lotin tilidagi "coordinatio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "birlashtirish", "boshqarish" yoki "muvofiglashtirish" ma'nolarini anglatadi.) etilmaganligidadir. Inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqaruv tizimida ma'lumotlar va resurslar bo'yicha bir-biriga qarama-qarshi yondashuvlar mavjud. Maktab rahbarlari

salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bularning barchasi maktablarda inklyuziv ta'limni joriy etishda samarali boshqaruv tizimini yaratishdagi asosiy to'siqlardir.

Adabiyotlar sharhi

Aminov A. yozgan asar inklyuziv ta'limning nazariy asoslari va amaliyotdagi ko'rsatmalarini muhokama qiladi. Maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv yondashuvlarni amalga oshirishda qanday rol o'ynashi haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi. Ta'lim muassasalarining inklyuziv yondashuvlarni joriy etishidagi muhim

jihatlarni aniqlashda asarimizdan foydalanamiz [1].

Baranov V. muallifligidagi kitobda [2] ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda foydalanilishi mumkin bo'lgan innovatsion metod va strategiyalarni ko'rib chiqadi. Maktab boshqaruvchilari uchun taklif etilgan yechimlar tadqiqotimizda qimmatli qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Grigorieva I. yozgan asarda [3] inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim muassasalarini boshqarishning o'ziga xos jihatlari va strategiyalari taqdim etiladi. Maktab boshqaruvchilari uchun zarur bo'lgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Bu asar, inklyuziv ta'lim jarayonida boshqaruv tizimlarining ahamiyatini o'rganishda muhim manba bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

Ushbu tadqiqotda maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarni o'rganish uchun bir necha metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llaniladi:

Tadqiqot usullari

1. So'rovnomalar: O'qituvchilar, maktab boshqaruvchilari va ta'lim tashkilotlari xodimlari o'rtasida so'rovnomalar o'tkaziladi. Bu so'rovnomalar inklyuziv ta'limga oid yondashuvlar va amaliyotlar haqida o'z fikrlarini bilish imkonini beradi. So'rovnomalar natijalari tadqiqotda muhim empirik ma'lumotlar sifatida ishlatiladi.

2. Kichik guruh muhokamalari: Maktablar va ta'lim tashkilotlarida kichik guruhlar shaklida muhokamalar o'tkazish rejalashtirilgan. Bu muhokamalar inklyuziv ta'limga oid tajribalar, muammolar va yechimlar ustida fikr almashishga imkon beradi. Ushbu metod, tajribalarni birlashtirish va

yangi g'oyalarni ishlab chiqish jarayonida muhimdir.

Tadqiqot jarayonida yig'ilgan ma'lumotlar quyidagi qadamlar orqali tahlil qilinadi:

3. Kvantitativ tahlil: So'rovnoma natijalari statistika usullari yordamida tahlil qilinadi. Bu jarayonda natijalarni taqqoslash, statistik ko'rsatkichlarni hisoblash va grafiklar shaklida taqdim etish rejalashtirilgan. Natijalarning tahlili inklyuziv ta'limga oid mavjud tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi [6].

4. Kvalitativ tahlil: Intervyu va muhokamalardan olingan ma'lumotlar tematik tahlil usuli orqali o'rganiladi. Bu jarayon, muhokama qilingan masalalar, fikrlar va tajribalar asosida to'plangan ma'lumotlarni mavzular bo'yicha tasniflashni o'z ichiga oladi. Kvalitativ tahlil inklyuziv ta'lim jarayonidagi muhim jihatlarni va ularni amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlashda yordam beradi.

Natijalar

Ushbu tadqiqot natijalari, O'zbekiston Respublikasida maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarning joriy etilishidagi ijobiy va salbiy jihatlarni ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagi natijalar taqdim etiladi.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-iyuldagi "Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, maktablarda jismoniy va ruhiy jihatdan kam ta'minlangan bolalarga mos sharoitlar yaratishga qaratilgan. Ushbu qaror asosida ko'plab maktablarda inklyuziv sinflar tashkil etilgan, bu esa o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada qulaylashtiradi. Shu bilan birga, bu

3-rasm. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim
 (Respublika Tashxis markazining bergan hisobotidan)

kabi tadbirlar inklyuziv ta'limning mohiyatini chuqurroq anglashga, nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatga to'liq qo'shilishi va ularning teng huquqlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik malaka oshirish

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar va boshqaruvchilar inklyuziv ta'limga oid bilimlarini oshirishga qiziqish bildirmoqda. Ta'lim tashkilotlarida o'qituvchilarning professional malakasini oshirishga qaratilgan kurslar va seminarlar o'tkazilishi, pedagoglarning inklyuziv ta'lim jarayonlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi [7]. O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan bunday dasturlar, o'qituvchilarning individual ehtiyojlarga mos ravishda ta'lim berish qobiliyatini oshirishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, malaka oshirish dasturlari doirasida o'qituvchilarga zamonaviy ta'lim usullari va universal dizayn asosida dars tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berilib,

inklyuziv ta'limga oid maxsus yordamchi texnika va asbob-uskunalarini ishlatish bo'yicha bilim berilmoqda. Shu tarzda, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan professional rivojlanish yo'lida ularga zaruriy sharoitlar yaratib kelinmoqda.

Maktab boshqaruvi va innovatsiyalar

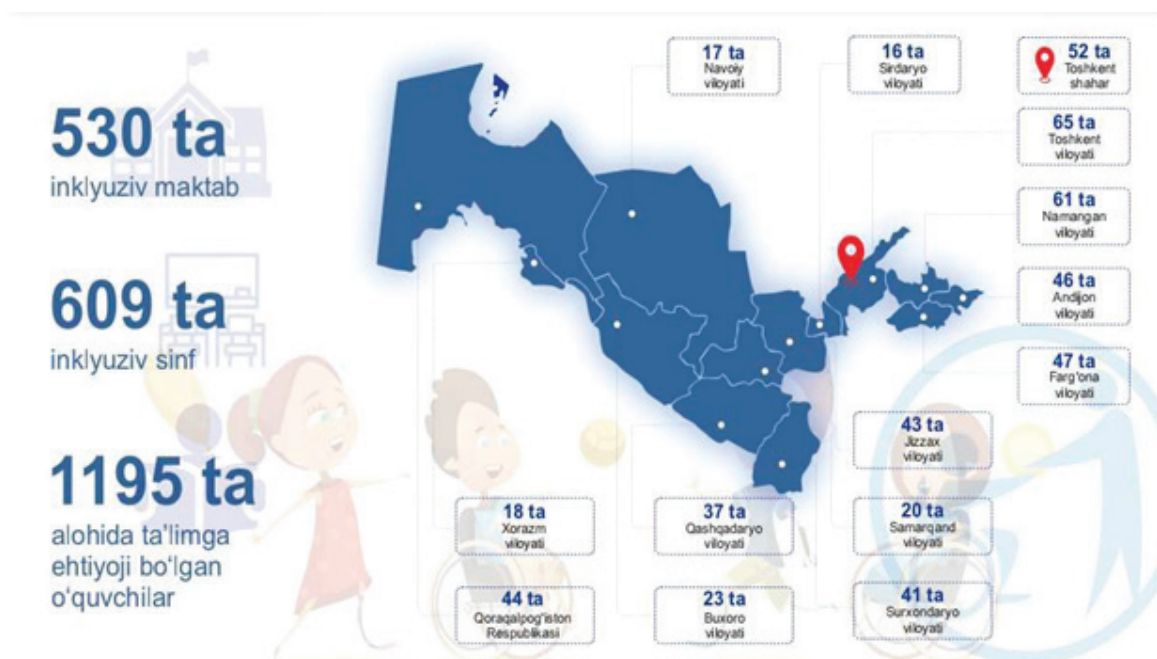
Maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limga moslashishda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda faol ishtirok etishmoqda. Tadqiqot davomida olingan intervyu natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'plab boshqaruvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, lekin bunday tajribalarni boshqarish uchun tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Maktablar o'rtasida o'zaro hamkorlik va tajriba almashish, inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, boshqaruvchilar innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida o'za-

ro fikr almashish va maslahat berish orqali bir-birlaridan foydali tajribalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa o'z navbatida, maktablarning inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishiga yordam beradi. Boshqaruvchilarning tajriba almashish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirish, o'zaro o'rganish va rivojlanish uchun yangi yo'nalishlarni ochadi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, maktablarda joriy etilayotgan ta'lim modelarini, ularning ichida inklyuziv ta'limni yanada samarali amalga oshirish uchun zaruriy sharoitlarni yaratishga yordam beradi. Shu tarzda, maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limning yangi modelini yaratishda va o'quvchilarning o'qish jarayonini yaxshilashda asosiy rol o'ynaydi.

lantirish, ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim va ta'lim muassasalaridagi o'zgarishlar

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Prezident qarorlari va hukumat dasturlari orqali ta'lim tizimida jismoniy yoki ruhiy jihatdan kam ta'minlangan bolalar uchun qulay sharoitlar yaratish, ta'lim jarayonining har bir o'quvchiga mos kelishini ta'minlaydi. Bu jarayon o'z ichiga o'qituvchilarni tayyorlash, yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirishni oladi.

4-rasm. 2021-2024-yillarda tashkil etilgan inklyuziv ta'lim muassasalari (Respublika Tashxis markazining bergan hisobotidan)

Xulosa va munozara

Ushbu tadqiqot, O'zbekiston Respublikasida maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni rivoj-

Innovatsion yondashuvlar

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, innovatsion yondashuvlar inklyuziv ta'limni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalarida interaktiv texnologiyalar va multimediya vositalaridan foydalanish, o'quvchilarning

ta'lim jarayoniga jalb etilishi va individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda masofaviy ta'lim va boshqa zamonaviy ta'lim usullarini qo'llash, o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlarni ochadi.

Maktab boshqaruv tizimining ahamiyati

Maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'qituvchilarni motivatsiya qilish, o'quvchilarning ehtiyojlarini tushunish va ta'lim muassasalarida ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishlari zarur. Maktab boshqaruvchilari innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarni joriy etishda faol ishtirok etishlari, inklyuziv ta'limni yanada samarali tashkil etishda muhim omil bo'ladi.

Jamiat va inklyuziv ta'lim

Inklyuziv ta'lim, nafaqat ta'lim muassasalarida, balki butun jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir bolaga ta'lim olish imkoniyatini berish, jamiyatda ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi va barcha fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali, nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish nafaqat ta'lim tizimini takomillashtirishda, balki ijtimoiy barqarorlik va tenglikni ta'minlashga erishishda gam katta yordam berishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan dastur va tashabbuslar barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlari yaratishda, shuningdek, ularning ehtiyojlariga mos sharoitlarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy ta'lim modellari, masalan, masofaviy ta'lim, multimedia vositalari va individual ta'limga yo'naltirilgan usullar, maktab boshqaruv tizimlarida inklyuzivlikni oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktab rahbarlarining pedagoglarni qo'llab-quvvatlashi, ularni yangi yondashuvlarga yo'naltirishi, inklyuziv ta'limning rivojlanishi uchun zarur.

Shunday qilib, inklyuziv ta'limning joriy qilinishi O'zbekistonda nafaqat nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish huquqini kengaytirish, balki jamiyatda ijtimoiy adolat va jipslikni mustahkamlash imkonini ham beradi. Inklyuziv ta'lim jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shuvchi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aminov A. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot: Dissertatsiya. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Baranov V. Ta'limda innovatsion yondashuvlar: Kitob. – Moskva: Ta'lim, 2019.
3. Grigorieva I. Inklyuziv sharoitda ta'lim muassasalarini boshqarish: Kitob. – Sankt-Peterburg: Piter, 2021.
4. Zaytseva E. Inklyuziv ta'lim: imkoniyatlar va chaqiriqlar: Kitob. – Qozon: Qozon davlat universiteti, 2022.
5. Kuznetsova N. Maktabda pedagogik innovatsiyalar: Kitob. – Novosibirsk: Sibir universiteti nashri, 2020.
6. Lebedev M. Ta'lim va inklyuziya: yangi yondashuvlar: Kitob. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2021.
7. Nikolaeva A. Inklyuziv ta'lim: yondashuvlar va strategiyalar: Kitob. – Ufa: Ufa davlat universiteti, 2019.
8. Orlova T. Ta'limda innovatsion texnologiyalar: Kitob. – Moskva: Oliv maktab, 2023.
9. Petrova L. Inklyuziv o'qitish modellari: Kitob. – Sankt-Peterburg: Ilm, 2022.
10. Sidorova I. Ta'limni boshqarish texnologiyalari: O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbek til, 2020.

MAKTAB O'QITUVCHILARINING INNOVATSION SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH MODELINI AMALGA OSHIRISHNING REFLEKSIV MEXANIZMI

Xakimova Dildora Mashrabjonovna,
*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
"Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi"
kafedrası mudiri, p.f.d. (DSc), dotsent*

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchi innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayoni, o'zini-o'zi anglash komponentlari, metodik ish shakllarini tanlash, innovatsion muhit, psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengib o'ta olish hamda refleksiya masalalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: uzluksiz kasbiy ta'lim, innovatsion salohiyat, innovatsion muhit, ta'limning innovatsion komponenti, o'zini-o'zi anglash, refleksiya.

**Рефлексивный механизм реализации
модели развития инновационной
компетентности учителей школ**

Хакимова Дилдора Машрабжоновна,
*Заведующая кафедрой "Методика
социальных и прикладных наук"
Национальный институт педагогического
мастерства имени А.Авлони, доктор
педагогических наук (DSc), доцент*

Аннотация: В статье научно обоснованы процесс развития инновационного потенциала педагога, компоненты самосознания, выбор методических форм работы, инновационная среда, успешное преодоление психологических препятствий, вопросы рефлексии.

Ключевые слова: непрерывное профессиональное образование, инновационный потенциал, инновационная среда, инновационная составляющая образования, самоорганизация, рефлексия.

**A reflective mechanism of introducing
the development model of innovative
competence of school teachers**

Khakimova Dildora Mashrabjonovna,
*Head of the Department "Methodology
of Social and Applied Sciences"
of the National Institute of Pedagogical
Skills named after A.Avloni, (DSc),
Associate Professor*

Abstract: In the article, the process of developing the teacher's innovative potential, the components of self-awareness, the choice of methodological forms of work, the innovative environment, the successful overcoming of psychological barriers, and the issues of reflection have scientifically justified.

Keywords: continuous professional education, innovative potential, innovative environment, innovative component of education, self-awareness, reflection.

Jahon miqyosida maktab o'qituvchilarining kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlar asosida ularning uzluksiz malakasini oshirish, kasbiy malakalarni rivojlantirish tizimida supervayzerlik, professional treninglar, modulli va kollaborativ texnologiyalarni tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, innovatsion salohiyatni rivojlantirish maqsadida maktab o'qituvchilarining ijodiy fikrlash layoqatini, o'z ustida mustaqil ishlash, mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini mustaqil tahlil qilish qobiliyatlarini tarkib toptirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan olib brogan pedagogik tadqiqot ishlarimizdagi tahlillar, va kasbiy-pedagogik faoliyatga doir shaxsiy tajribamiz asosida shunga amin bo'ldikki, maktab o'qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish nuqtayi nazardan metodik ishlarining jamoaviy shakllari ko'proq samarali hisoblanadi. Metodik ishlarining keng tarqalgan shakllariga ilmiy seminarlar (ma'ruza, ilmiy axborotlar), seminar-praktikumlar (amaliy-vizual tavsifga ega ma'ruzalar, murabbiylik soatlari, auditoriyadan tashqari tadbirlar, mediatadbirlar), disputlar, munozaralar (davra suhbat, dialog-bahs, debatlar, forum, simpozium va h.k.), didakt, psixolog, sotsiolog va boshqa mutaxassis olimlar tomonidan tashkil etiladigan o'qishlar, zamonaviy yangi metodika, texnologiyalar, psixologik-pedagogik fanlar yutuqlari muhokamasi, ochiq mashg'ulotlar yoki o'zaro mashg'ulotlar muhokamasi, mualliflik dasturlari, o'quv qo'llanmalarni muhokama qilish va baholash, ishlanmalar tayyorlash, ilg'or pedagogik tajribalarni muhokama qilish va uni ommalashtirish, kasbiy mahorat tanlovlari, pedagogik o'qishlar, ilmiy-amaliy konferensiyalar va h.k.

Tabiiyki, metodik ish shakllarini tanlash dasturni amalga oshirishning aniq shart-sharoitlari bilan bog'liq. Shu bilan bir-

ga, innovatsion salohiyatning o'ziga xosligi va uning rivojlanish mexanizmini hisobga olgan holda biz metodik ishlar tuzilmasida evristik, evristik-produktiv va produktiv shakllar yetakchi o'rin tutadi, degan xulosaga keldik.

Shunday qilib, birinchi pedagogik shart-sharoitning mohiyati maktab o'qituvchilarining nazariy qarashlarni o'zlashtirish va innovatsion faoliyatni amalga oshirish usullarini o'zlashtirishni qo'llab-quvvatlashda namoyon bo'ladi. Bu esa, maktab o'qituvchilarini innovatsion ishga jalb etishga imkon beradi hamda innovatsion salohiyatni rivojlantirishning samarali omili sifatida xizmat qiladi.

Ikkinchi shart-sharoit maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zi anglash darajasini muntazam oshirib borishga amal qilishini ko'zda tutadi. Shuning uchun pedagog kadrda g'urur hissi, innovatsion faoliyatga qadriyatli va motivatsion yo'nalganlikni shakllantirishni talab etadi. Mazkur shart-sharoitning mohiyatini ochib berish uchun "o'z-o'zini anglash" va "kasbiy o'z-o'zini anglash" tushunchalariga to'xtalib o'tish lozim.

O'zini-o'zi anglash masalasi dolzarb bo'lib, insonning borliqqa bo'lgan munosabati, ongi, o'zini anglashining ijtimoiy, falsafiy asoslari psixologiyadan tashqari sotsiologiya, falsafa fanlarida ham o'rganiladi. Biz dissertatsiya maqsadlaridan kelib chiqib, uning ijtimoiy borliqqa aloqador xususiyatlari o'rganilgan ayrim tadqiqotlarga e'tiborni qaratamiz. Psixologiya nuqtayi nazaridan – ong insongagina xos bo'lgan ruhiy aks ettirishning oliy darajasidir. U faolligi, intiluvchanligi, refleksivligi, motivatsion-qadriyatli xarakteri va aniqlik darajasi bilan tavsiflanadi, shuningdek, hamkorlikdagi faoliyat ongning tarkibini shakllantiruvchi interiorizatsiya jarayoni tufayli ontogenezning dastlabki bosqichlarida shakllanuvchi,

to'xtovsiz o'zgarib turuvchi sensor axborot oqimiga quyiluvchi barqaror va invariant sxema yoki tuzilmalarni tashkil qiladi. Shu tariqa uning ichki nutqi, predmetlilik va belgili tuzilmalar vositasida ifodalanuvchi ijtimoiy xarakteri kabi asosiy xislatlari bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zini-o'zi anglash muammosi Umar Xayyom, Jaloliddin Rumiy, Abdug'oliq G'ijduvoni, Ahmad Yassaviy va boshqalarining asarlaridagi bosh g'oyani tashkil etsa, Abdulla Qahhor, Oybek, Erkin Vohidov va boshqa zamonaviy adiblarning ijodlarida ham o'zlikni anglash motivlarining ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Ularning har biri o'z asarlarida insonning o'z mohiyatiga kirib borish jarayonlari mexanizmini o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Bu ilmiy ish va asarlardagi tushunchalarni jamlab umumlash tirgan holda o'zini-o'zi anglash tushunchasini ta'riflash va tavsiflashga harakat qilib ko'ramiz.

Shunday qilib, o'zini-o'zi anglash individning o'zini tashqi dunyodan ajratishi, unga bo'lgan o'z munosabatini anglashi, shaxs sifatida o'zini, o'z xatti-harakatlari, fikr-mulohazalari, his-tuyg'ulari, qiziqishlari, istaklarini anglash va baholash jarayonidir. Shak-shubhasiz, o'zini-o'zi anglash ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning yordamida inson, avvalo, o'zligini angelaydi, uning ongida "Men" obrazi hamda "Men" konsepsiyasi, o'zi haqidagi ijtimoiy tasavvurlari kompleksi shakllanadi. Jarayon va mahsulning bu tarzda farqlanishi U.Djems tomonidan kiritilgan bo'lib, u bilib oluvchi "sof Men" va bilib olinadigan "empirik Men"ni ajratib ko'rsatgan. Bunda albatta, ong emas inson, ong va o'zini anglash egasi bo'lgan obraz, tushuncha va tasavvur kabi ichki vositalar tizimi, jumladan, shaxsiy xislatlar, qobiliyat-

lar va motivlar haqidagi tasavvurlar tahlil etilgan.

O'zini-o'zi anglash tarkibiy jihatdan kognitiv qism – "Men" obrazi va affektiv qism – o'ziga munosabatdan tashkil topgan bo'lib, ular o'z navbatida birlashtiruvchi va taqsimlovchi tuzilmalarga bo'linadi. Bu yerda "Men"ni shaxs sifatida rivojlanishining turli bosqichlarida uning qat'iy yo'nalganligi va ong o'zini-o'zi anglash yo'nalishidagi o'rnini belgilab beruvchi rolini o'ynashi mumkin. Bunda "Men" konsepsiyasi atamasi o'zini-o'zi anglash jarayoni mahsuli talqiniga mos keladi va "Men" obrazi esa affektiv xarakterli asosiy quyi tuzilma hisoblanadi.

Muammoning falsafiy va psixologik jihatlarini tadqiq etish natijasida o'zini-o'zi anglash – bu eng avvalo, uning yordamida inson o'zligini bilish jarayoni, degan xulosa-ga keldik. Murakkab jarayon hisoblanmish o'zini-o'zi anglash keyinchalik o'zida emosional-qadriyatli munosabatni umumlash tiradigan turli-tuman his-tuyg'ularni qamrab oladi. O'zini-o'zi anglash dinamik tizim bo'lib, turli yosh bosqichlarida o'ziga xosliklarga ega. Xuddi shunday kasbiy o'zini-o'zi anglash o'ziga xoslikka egadir.

O'zini-o'zi anglash jarayonining tuzilmasiga muvofiq ravishda maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zi anglash tizimining asosiy uch komponentini ajratib ko'rsatib o'tish mumkin: kognitiv, affektiv va xulq-atvorga doir.

Kognitiv komponent o'zini-o'zi bilish jarayoni va natijasini (o'zi haqidagi bilimlar tizimi, professional-pedagog sifatidagi "Men qiyofasi"ni) o'zida aks ettiradi. Pedagogning "Men qiyofasi" uch o'zaro bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro tutashuvchi tizimlarni: pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot va shaxsiy rivojlanish jarayonlarini anglash natijasida hosil bo'luvchi subyektning o'zi haqidagi umumlashgan tavsavvurlarini aks ettiradi.

Maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zini anglashining affektiv komponenti uch turdagi munosabatlar yig'indisini o'zida ifoda etadi: o'zining pedagogik faoliyati, maqsad va vazifalari, maqsadga erishish vosita va usullari, o'z faoliyati natijalari tizimini; shaxslararo munosabatlar, pedagogik muloqotning asosiy funksiyalarini amalga oshirish tizimini; kasbiy ahamiyatli sifatlar tizimini.

Maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zini anglashining xulq-atvor komponenti tashqi namoyon bo'lish bilan tavsiflanadi. Uning asosiy psixologik mexanizmi pedagogning o'zi va kasbiy faoliyatidan qoniqishi hisoblanadi. O'zidan qoniqqan maktab o'qituvchilari zo'riqishni his qilmaydi va boshqa kishilar bilan muloqotda ichki qiyinchilikni his qilmaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik tadqiqotlarda kasbiy o'zini-o'zi anglash deganda, o'zini-o'zi bilish, anglash va kasbiy faoliyatning real talablarining o'ziga xosliklarini shaxsiy nuqtayi nazardan moslashtirish jarayoni tushuniladi. Shuning uchun maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zini anglashi ko'rsatkichlari sifatida o'zini-o'zi baholash, shaxsiy refleksiya, o'z-o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlik, kasbiy faoliyat motivlari va ideal-lari aks etadi.

Respublikamiz va xorijda ishlab chiqilgan o'zini-o'zi anglashning rivojlanishini rag'batlaydigan metodlar bilan tanishib, maktab o'qituvchilari bilan ishlashda ko'proq qulay, konstruktiv, tez ta'sir ko'rsatuvchi ish shakllaridan biri o'z ichiga maxsus psixoterapevtik va psixokorreksion texnika, ishchanlik va tashkiliy-boshqaruv o'yinlari, guruhiy qarorlar qabul qilishning munozaraga asoslangan metodlarini qamrab oluvchi kasbiy o'zini-o'zi anglashni rivojlantirish bo'yicha maxsus tashkil etilgan trening hisoblanadi.

Muhokama

Bunday treninglarning asosiy vazifalari kasbiy o'zini-o'zi anglashning barcha komponentlarini o'zida aks ettirishidir:

- kognitiv (o'zi, o'zining shaxs va kasb egasi sifatidagi "Men qiyofasi"ga doir bilimlarni ajratish, aniqlashtirish va kengaytirish);
- affektiv (o'z-o'ziga ijobiy munosabatni tarkib toptirish, o'zining imkoniyati va salohiyatini to'g'ri baholay olish);
- xulq-atvoriga doir (o'zaro birgalikdagi harakat va muloqotning aniq vaziyatlarida shaxsiy "Men-konsepsiyasi"ni mustahkamlash, samarali o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini ishlab chiqish).

Shunday qilib, maktab o'qituvchilarida kasbiy o'zini-o'zi anglashni tarkib toptirish uning o'zini-o'zi anglash, o'z-o'ziga emotional-qadriyatli munosabati va o'z kasbiy xulq-atvorini o'z-o'zini boshqarish darajasini oshirishni talab etadi. Maktab o'qituvchilarining kasbiy o'zini-o'zi anglash darajasini oshirishga muntazam amal qilishi ularning innovatsion va tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish, pedagoglarning xilma-xil funksiyalari, yangi faoliyat turlarini (masalan, ijodiy guruhlar, loyihalarni bajarishga rahbarlik va h.k.) qayta moslashtirish, turli darajadagi kasbiy rivojlanish bo'yicha faoliyatni tashkil etish, maktab o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish rejalarini ishlab chiqishni talab etadi.

Demak, innovatsion muhit o'zida innovatsion faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi tashkiliy, metodik yoki psixologik omillar, shart-sharoitlar, chora-tadbirlar doirasini aks ettiradi.

Natijalar

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, innovatsion muhitning mavjud bo'lmashligi maktab o'qituvchilarining metodik tayyorgarligining yaxshi emasligi, ularning pedagogik yangiliklardan xabardor bo'lmashligida namoyon

bo'ladi. Aksincha, innovatsion muhit mavjud bo'lsa, ta'lim muassasalarida maktab o'qituvchilarining yangiliklarni qabul qilmaslik foizi kamayadi, bu esa, ularda kasbiy faoliyat stereotiplarini bartaraf etishga yordam beradi. Bundan tashqari, innovatsion muhit maktab o'qituvchilarining pedagogik innovatsiyalarga munosabatida ham o'z aksini topadi.

Manbalar tahlili innovatsion muhit uchun asosiy jihatni o'zida aks ettirishini ko'rsatdi: ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik va tashkiliy-boshqaruvga doir. Uchala jihat ham innovatsion jarayonlar borishining turli shart-sharoitlarini tavsiflaydi, umumiy olganda ijtimoiy-psixologik muhit yo'q ijobiy ta'sir ko'rsatadi, yoki ularning paydo bo'lishi va amalga oshirishiga to'sqinlik qiladi. Shuni aniqki, bizning tadqiqotimiz uchun bunday muhitning innovatsion jarayonlarni amalga oshirishiga samarali ta'sir ko'rsatishiga erishish muhim sanaladi.

Innovatsion faoliyatning yuzaga kelish mexanizmlari va ushbu mexanizm ishlaydigan, samara beradigan shart-sharoitlarni tushunishimiz va bu borada tasavvurlarimiz to'laqonli bo'la olishi uchun bizda innovatsion faoliyatni amalga oshirmoqchi bo'layotgan, rejalashtirayotgan shaxs "o'z qarashlar tizimi" chegarasidan, kasbiy vazifalarni amalga oshirishning an'anaviy usullaridan, faoliyatni bajarish haqidagi tasavvurlaridan chetga chiqishi, yangi vaziyatga "ko'chishi", hech bo'lmaganda qisqa muddatga boshqa bir maydonga, nuqtayi nazarga o'tishida muqarrar duch keladigan psixologik to'siqlar haqida bilimlar bo'lishi zarur. Boshqa bir madaniyatga, nuqtayi nazarga "ko'chish" ancha mushkul vazifa. Ammo shunday vaziyatlar va sharoitlar mavjudki, ular bu "ko'chish"lar, "o'tish"larni ancha soddalashtiradi.

Yangilik qo'llashning bunday transformatsiyasi har bir konkret holatni chuqur tad-

qiq qilishni, to'siqning obyektiv va subyektiv determinantlarini o'rganishni, uni turli xil usullar bilan muvofiqlashtirish va boshqarish yo'llarini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Har qanday yangilik tatbiqi maktab o'qituvchilari manfaatlari, ishonchi va qadriyatlar yo'nalishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sabab, innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirish uchun vazifalar qo'yilishi bosqichidayoq yangiliklar tatbiqi natijasida qanday manfaatlar, qiziqishlar, qadriyatlar, yo'nalishlar o'zgarishi, bo'lg'usi o'zgarishlar mazmuni, tarkibi qanday bo'lishi, oldinda turgan o'zgarishlardan innovatsiyalarni takomillashtirish uchun qanday foydalanish mumkinligini aniq tasavvur qila bilish talab etiladi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengish uchun kundalik ongning yangilikning samarali tatbiqiga jiddiy tarzda halal berayotgan ba'zi stereotiplarini yetarlicha jiddiy tarzda o'zgartirish talab etiladi.

Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning birinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatni qabul qilish, ammo harakatsizlik bilan tavsiflanadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning ikkinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatning o'ziga xosliklarini tushunish va qabul qilish, konstruktiv harakatlarni bajarishdan tarkib topadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishdagi uchinchi strategiya – vaziyatni inkor qilish, undan yuz o'girish va harakatsizlik. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishda to'rtinchi strategiya – vaziyatni anglash, uni qabul qilish va tushunish, ammo samarasiz (destruktiv) harakatlarni amalga oshirish.

Xulosa

Psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengib o'ta olish uchun: o'z shaxsiy kechinmalarini to'g'ri tushunish va anglash,

innovatsion faoliyatdagi omadsizliklarga ortiqcha urg'u bermaslik; o'z Men – obrazini innovatsion faoliyat subyekti, egasi, sohibi sifatida qabul qilish; innovatsion faoliyat murakkabliklari, qiyinchiliklarini bo'rttirmaslik va ularni adekvat baholash; o'z imkoniyatlarini yetarlicha to'g'ri baholay olish; ta'lim jarayoni va innovatsion faoliyat ishtirokchilari bilan faol o'zaro munosabatlarga kirisha olish; o'zini idora etish va o'zini nazorat qila bilish ko'nikmalarini egallash; o'z harakatlari sababini tashqi olam, taqdir-dan emas, o'z fikri, dunyoqarashi va harakati-dan izlash va bunga ishonish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur paragrfdak maktab o'qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelini amalga oshirishning maxsus pedagogik shart-sharoitlarning zarurati asoslab berildi. Bunga tizimli tahlil qoidalariga amal qilish orqali erishildi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda maktab o'qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelining pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtirildi va ularning mohiyati ochib berildi. Natijada, maktab o'qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning yaxlit mexanizmini takomillashtirishga erishildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Антонюк В.И. Проблема социально-психологического климата. – М., 2016. – 98 с.
2. Брагина В.Д. Сборник задач по профессиональному самосознанию. – Кишинев: Лумина, 1991. – 180 с.
3. Грановская Р.М, Крижанская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. – СПб.: Издательство ОМС, 1994. – 192 с. – С.4.
4. Джемс У. Психология. 7-изд. – М.: МГУ, 1991. – 424 с.
5. Жалилова С.Х., Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. Касб психологияси. – Т.: ТДПУ, 2010. – 162 б. – Б.91.
6. Инновации. Деловой энциклопедический словарь / сост. В.Г. Гавриленко, В.М. Мясникович, П.Г. Никитенко и др. – М.: Право и экономика, 2006. – 476 с.
7. Ильенко Л.П. Новые модели методической службы в общеобразовательных учреждениях. – М.: Аркти, 1999. – 47 с. – С.17.
8. Кассина Р.А. Инновационная среда образовательного учреждения как интегральное средство профессионального развития учителя: дисс. канд. пед. наук. – Н. Новгород, 2006. – 196 с. – С.44.
9. Кондратьев М.Ю., Ильин В.А. Азбука социального психолога-практика. – М.: ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
10. Молчанов С.Г. Профессиональная компетентность в системах аттестации, управления, повышения квалификации и профессиональной деятельности // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров: Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1. – Челябинск: Изд-во ИИУМЦ "Образование", 2001. – 122 с. – С.112-115.
11. Мухамедвалеева Е.А. Актуализация профессионально-культурного потенциала будущего педагога профессионального обучения: автореф. дис. канд. пед. наук. – Красноярск, 2006. – 23 с.
12. Парыгин Б.Д. Анатомия общения: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 300 с.
13. Педагогик атамалар луғати. – Т.: ЎзПФТИ, 2008. – 136 б.
14. Сластенин В.А. Педагогика / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев. – М.: Школа-ПРЕСС, 2000. – 512 с.
15. Сластенин В.А. Педагогика: Инновационная деятельность / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М.: ИЧП "Изд-во Магистр", 1997. – 224 с.
16. Хон А.М. Психологические барьеры при внедрении нововведений в школьную практику и некоторые пути их преодоления: Методические рекомендации. – Алма-Ата: АГПИ, 1996. – 88 с.
17. Чвякин В.А., Филонова А.С., Григорьев Н.Ю. К вопросу о профессиональном самоопределении подростков и старших школьников. Монография – М.: Мир науки, 2019. – 99 с.
18. Юнусова Д.И. Бўлажак математика ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш назарияси ва амалиёти: педагогика фанлари доктори.дисс. Автореф. – Тошкент, 2012. – 47 б.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI BOSHQARUVIDA QARORLAR QABUL QILISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Jabborova Yulduzxon Hasan qizi,

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
"Ta'lim menejmenti" kafedrası katta o'qituvchisi
yulduzjabborova19@gmail.com*

Saidqulov Sodiqjon Botirovich,

*Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
stajyor-tadqiqotchisi saidqulovsodiqjon@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlarining boshqaruv faoliyatida samarali qarorlar qabul qilishning muhim talablari o'rganiladi. Boshqaruvda qarorlarga ta'sir etuvchi turli omillarni, jumladan, ta'lim siyosatini, manfaatdor tomonlarni jalb qilishni va resurslarni taqsimlashni o'rganadi. Maqola qaror qabul qilish jarayonlarini tahlil qilib, maktab direktorlarining yetakchilik qobiliyatini oshirishi mumkin bo'lgan tushuncha va tavsiyalar berishga, natijada maktab boshqaruvi, o'qituvchilar faoliyati va ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: qaror, javobgarlik, huquq, muammo, talab, vaqt.

**Социально-психологические факторы
принятия решений в управлении
общей средней школой**

Жабборова Юлдузхон Хасановна,
Национального института педагогическое
мастерство имени А. Авлони старший
преподаватель кафедры
"Менеджмент образования",

Сайдкулов Содиқжон Ботирович,
Национальный институт педагогического
мастерства имени Абдуллы Авлони
стажер-исследователь.

Аннотация: В данной статье раскрываются требования к решениям в управленческой деятельности директоров общеобразовательных школ. В статье рассматриваются различные факторы, влияющие на эти решения, включая образовательную политику, взаимодействие с заинтересованными сторонами и распределение ресурсов. Анализируя процессы принятия решений, статья стремится предоставить идеи и рекомендации, которые могут повысить лидерские способности директоров школ, в конечном итоге улучшая управление школой и образованием.

Ключевые слова: решение, ответственность, право, проблема, требование, время.

**Social-psychological factors of
decision-making in general secondary
school management**

Jabborova Yulduzhan Khasanovna,
National Institute of Pedagogical
Skills named after A. Avloni Senior Lecturer
Department of "Education Management"

Saidkulov Sodiqjon Botirovich,
Scientific Institute of Pedagogical Skills named
after Abdulla Avloni Intern researcher

Abstract. This article explores the essential requirements for effective decision-making in the management activities of general secondary school principals. It examines the various factors influencing these decisions, including educational policies, stakeholder engagement, and resource allocation. By analyzing the deci-

sion-making processes, the article aims to provide insights and recommendations that can enhance the leadership capabilities of school principals, ultimately improving school management and student outcomes.

Keywords: decision, responsibility, rights, problem, requirement, time.

Zamonaviy dunyoning shiddat bilan rivojlanishi bir qator noaniqlik darajasining ortishi, ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatiga uzoq vaqt mobaynida ta'sir qilishi uchun, boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullarini takomillashtirishga zaruriyat tug'dirmoqda.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshqaruvi, har qanday tizimning samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan asosiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Maktab boshqaruvi orqali ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish va ularga sifatli bilim berish mumkin. Shu bilan birga, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ijtimoiy-psixologik omillar juda muhim rol o'ynaydi. Har qanday qaror, nafaqat maqsadga muvofiq bo'lishi, balki maktab jamoasining psixologik holati va ijtimoiy muhitni hisobga olgan holda qabul qilinishi kerak.

Qarorlar qabul qilish jarayoni nafaqat pedagogik yondashuvlar va iqtisodiy omillar bilan, balki maktab jamoasining ehtiyojlari, ijtimoiy vaziyat va boshqaruvchining tajribasi bilan ham chambarchas bog'liqdir.

1. Qarorlar qabul qilishning mohiyati

Maktab boshqaruvining samarali amalga oshirilishi, avvalo, aniq va to'g'ri qarorlar qabul qilishga bog'liq. Qarorlar qabul qilish jarayoni – bu boshqaruvchining mavjud muammolarni tahlil qilish, turli variantlarni ko'rib chiqish va eng maqbul variantni tanlash jarayonidir. Qarorlar turli darajalarda va turli masalalarda qabul qilinadi: o'quv dasturlarini tanlash, o'qituvchilarni tanlash va ularning malakasini oshirish, maktab bud-

jetini taqsimlash, o'quvchilarni baholash va rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish kabi ko'plab masalalar.

Qaror qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillar quyidagilar:

- Ma'lumot to'plash: Qaror qabul qilishdan oldin mavjud vaziyat to'liq o'rganilishi kerak. Bu o'quvchilarning, o'qituvchilarning va maktab jamoasining ehtiyojlari, imkoniyatlari va muammolarini aniqlashni o'z ichiga oladi.

- Ma'lumotlarni tahlil qilish: Qaror qabul qilishda to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilib, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini baholash zarur.

- Varinatlarni ishlab chiqish: Qarorlarning turli variantlarini ishlab chiqish va ularning har birini alohida baholash.

- Tanlov va amalga oshirish: Eng maqbul variantni tanlash va uni amaliyotga tadbiq etish.

2. Boshqaruvchining roli va qarorlar qabul qilishda mahorat.

Maktab boshqaruvchisi (direktor) qarorlar qabul qilishda asosiy shaxsdir. Uning liderlik sifati, pedagogik bilimlari, kommunikatsiya qobiliyati va tajribasi qarorlarning samarali bo'lishiga ta'sir qiladi. Maktab rahbari har bir qarorni qabul qilishda jamoa fikrini inobatga olishi kerak. Shu bilan birga, boshqaruvchi qarorlar qabul qilishda quyidagi sifatlarni ko'rsatishi lozim:

- Liderlik: Maktab rahbari o'zining jamoaga yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularga rag'bat berish va ilhomlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur.

- Tahlil qilish va prognoz qilish qobiliya-

ti: Qarorlar qabul qilishda mavjud vaziyatni tahlil qilib, kelajakdagi natijalarni oldindan prognoz qilish.

- Kommunikatsiya va o'zaro muloqot: Qarorlar jamoaning barcha a'zolariga tushunarli bo'lishi va ular bilan o'zaro muloqotda bo'lishi kerak.

- Qarorlarni amalga oshirish: Qarorlar faqat qabul qilib qo'yish bilan cheklanmaydi, balki ularni amaliyotga tatbiq etish va kuzatish ham zarur.

3. Qarorlar qabul qilishda jamoaning roli

Maktab boshqaruvi faqat rahbar tomonidan amalga oshiriladigan jarayon emas. O'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va boshqa jamoa a'zolari ham qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Samarali boshqaruv jamoaning barcha a'zolari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Masalan:

- O'qituvchilar o'quv jarayonining asosiy ishtirokchilari bo'lib, ular o'quvchilar bilan bevosita ishlaydi. Ularning fikrlari va takliflari pedagogik yondashuvlarni tanlashda muhim ahamiyatga ega.

- O'quvchilar o'z ehtiyojlari va qiziqishlariga asoslanib, o'quv jarayonini baholashda ishtirok etadilar. Maktab rahbari o'quvchilarning fikrini hisobga olib, ular uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratishi kerak.

- Ota-onalar o'quvchilarning tarbiyasi va o'qish jarayoniga qo'shgan hissasi orqali boshqaruv qarorlarining samarasini ta'minlashda yordam beradi. Ota-onalar bilan muntazam muloqot maktabda o'qishning samaradorligini oshiradi.

4. Qarorlar qabul qilishda kommunikatsiya va ma'lumot almashish

Maktabda samarali boshqaruvni amalga oshirish uchun, barcha qarorlar o'zaro kommunikatsiya va ma'lumot almashishni talab qiladi. Qarorlar faqat yuqori darajadagi rahbariyat tomonidan emas, balki barcha jamoa a'zolari bilan birgalikda muhokama qilinishi kerak. Maktab rahbari va o'qituv-

chilar o'rtasidagi ochiq va samarali muloqot, qarorlarni to'g'ri va o'z vaqtida qabul qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, ma'lumot almashishning zamonaviy usullari, masalan, axborot texnologiyalaridan foydalanish, qaror qabul qilish jarayonini yanada samarali qiladi. Maktablar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida elektron pochta, onlayn platformalar yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali tez va samarali ma'lumot almashish tizimi o'rnatish, qarorlar qabul qilishni tezlashtiradi va shaffoflikni ta'minlaydi.

5. Qarorlar qabul qilishning samarali boshqaruvga ta'siri

Samarali boshqaruvda qarorlar o'qitish sifatini, o'quvchilarning muvaffaqiyatini va maktabning obro'sini oshiradi. To'g'ri qarorlar qabul qilish o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi. Maktab rahbariyatining professional yondashuvi va qarorlarni qabul qilishdagi mahorati ta'lim tizimining muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, maktabda qarorlar qabul qilishda o'qituvchilar va o'quvchilarning fikriga e'tibor berilishi zarur. Qarorlar jamoaning umumiy manfaatlariga xizmat qilishi va barcha ishtirokchilarning ehtiyojlarini qondirishi kerak. Aks holda, qarorlar jamoada noroziliklarga va samarali ishning pasayishiga olib kelishi mumkin.

1. Qarorlar qabul qilish jarayonining psixologik mohiyati

Maktabda qarorlar qabul qilish jarayoni faqat pedagogik yoki boshqaruv faoliyati bilan bog'liq emas. Bu jarayonda turli ijtimoiy-psixologik omillar, masalan, jamoa a'zolarining hissiyotlari, fikrlash usullari, o'zaro munosabatlar va shaxsiy psixologik holatlari ham muhim rol o'ynaydi. Har bir boshqaruv qarori, ayniqsa, o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar bilan bog'liq masalalarda, o'ziga xos psixologik omillarni inobatga olishni talab qiladi.

Masalan, o'quvchilarni rag'batlantirish, ularning muvaffaqiyatlarini taqdirlash yoki baholashda pedagogning psixologik tushunchalari, hissiy barqarorligi va ularning pedagogik mahorati ta'sir ko'rsatadi. Agar o'qituvchi yoki maktab rahbari o'quvchilarni baholashda shaxsiy yondashuvni va ularga nisbatan ijobiy munosabatni ko'rsatsa, bu o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchlarini oshiradi va ular o'z maqsadlariga erishishga yanada kuchliroq intiladi.

2. Boshqaruvning ijtimoiy omillari

Maktab boshqaruviga ijtimoiy omillarning ta'siri juda katta. Har bir jamoa a'zosining jamiyatdagi o'rne, ijtimoiy mavqei va maktab ichidagi o'zaro munosabatlar boshqaruv qarorlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik, rahbariyatning o'quvchilarga bo'lgan yondashuvi, ota-onalar bilan ishlash usuli kabi faktlar qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi.

Bir maktabda hamkorlik va o'zaro tushunish yaxshi bo'lsa, boshqaruv qarorlari ko'proq muvaffaqiyatli bo'ladi. Maktab jamoasi o'rtasida ijtimoiy kelishuvlar o'rnatilishi kerak, chunki bu jamoaning birlashishiga, o'zaro yordam ko'rsatishiga va umumiy maqsadga erishishga yordam beradi. Ijtimoiy guruhlarining ta'siri boshqaruvda to'g'ri qarorlarni qabul qilishni osonlashtiradi.

3. Qaror qabul qilishda shaxsiy va guruhiiy psixologik xususiyatlar

Boshqaruv jarayonida shaxsiy va guruhiiy psixologik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, rahbarning liderlik uslubi, o'qituvchilarning stressga chidamliligi, o'quvchilarning psixologik holati boshqaruv qarorlarining natijalariga bevosita ta'sir qiladi.

Shaxsiy psixologik xususiyatlar – bu rahbar yoki o'qituvchining qarorlar qabul qilishdagi individual uslubi. Masalan, tajribali va ijobiy psixologik xususiyatlarga ega rahbarlar jamoani o'z qarorlari bilan

ilhomlantirishlari, muammolarni hal qilishda konstruktiv yondashuvlarni amalga oshirishlari mumkin.

Guruhiiy psixologik omillar esa boshqaruv jarayonida guruhning bir butun sifatida qarorlar qabul qilishiga ta'sir qiladi. Guruhdagi aloqalar, ijtimoiy psixologik muhit va ishonch darajasi qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir qiladi. O'qituvchilar o'rtasidagi jamoaviy ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va qarorlarni konsensus asosida qabul qilish samarali boshqaruvni ta'minlaydi.

4. Qarorlarning maktab ichidagi muhitga ta'siri

Maktabda qarorlar qabul qilish jarayoni faqat boshqaruvning ichki jarayoni bilan cheklanmaydi, balki umumiy maktab muhitiga ham ta'sir qiladi. Qarorlar o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantiradi va ijtimoiy muhitni yaratadi. Misol uchun, maktabda o'qituvchilarga qo'llaniladigan rag'batlar va mukofotlar tizimi o'qituvchilarni motivatsiya qiladi va ularning ish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarga o'quv jarayonini qanday yaxshilash mumkinligi haqida qarorlar qabul qilishda, maktabda sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni yaratish muhimdir.

Boshqaruv qarorlari ta'lim muassasasini boshqarishning, mohiyatini hamda uning sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi, bu esa o'z navbatida ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Qaror – bu boshqaruv faoliyatining oxirgi natijasidir. Agar boshqaruvda mehnat predmeti axborot bo'lsa, uning samarasi boshqaruv qaroridir. [2]

Bugungi kunda maktab rahbarlarida, qarorlar qabul qilishning quyidagi kamchiliklar yoki to'siqlar kuzatilmoqda:

a) muammoni tushunmaslik;

b) jamoa ichidagi tarqoqlik (psixologik tomondan o'z fikriga ega emaslik);

d) muammoning muqobil yechimini aniqlay olmasligi, boshqaruv tajribasining kamligi;

e) yechimni oldindan ko'ra olmaslik:

Boshqaruvda qarorlar qabul qilishning quyidagi ketma-ketligi mavjud:

- qaror qabul qilish uchun tayyorgarlik bosqichi;

- muqobil qaror izlash bosqichi;

- qaror ijrosini ta'minlash bosqichi:

Boshqaruvda qarorlar qabul qilish uchun, jamoa bilan demokratik tarzda ish olib borish, ularning fikrlarini tinglash orqali muammoga muqobil variant topish, qabul qilingan qarorning tegishli muddatlarda mas'ullar tomonidan ijrosini ta'minlashga erishish lozim. [3]

Boshqaruv qarorlari samaradorligi maktab direktori ish faoliyatining turli jabhalarida ko'rinadi: maqsadni to'g'ri belgilash, noaniqlik sharoitidagi muammolarga yechim topish, ishni to'g'ri rejalashtirish, ularni o'z ixtisosligi bo'yicha taqsimlash, tashkil qilish, muvofiqlashtirish hamda nazoratni amalga oshirish.

Boshqaruv qarorlari samaradorligini belgilashdagi eng asosiy mezonlardan biri bu xodimlar va ish sifatidagi o'zgarishlar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ham aynan shu masalada quyidagi fikrlarni ta'kidlab o'tgan: "Asosiy vazifa – bu yuqori kasb mahorati va zamonaviy tafakkurga ega, puxta o'ylangan, har tomonlama to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, belgilangan maqsadlarga erishadigan rahbarlar hamda mansabdor shaxslarning yangi tarkibini shakllantirishdan iborat. Har bir fuqaro, qabul qilayotgan qarorlarimiz real foyda berayotganini bilishi kerak". [1]

Qaror qabul qilish muassasa rahbarining ma'lum missiyaga erishish uchun o'z vakolati va omilkorligi doirasida qarorning mavjud variantlaridan eng maqbulini tanlash jarayonidir. Qaror qabul qilishdagi asosiy masala faqat muqobil variantni tan-

lash emas, balki boshqaruv oldida qo'yilgan maqsadning oqilona yechimini topishdan iborat. Qaror qabul qilish zarurati va tahlil qilinayotgan obyektidagi aniq vaziyat belgilab olingach, turli yo'llar bilan erishiladigan qaror maqsadi shakllantiriladi hamda uning yechimi bo'yicha vazifalar belgilanadi. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, boshqaruv qarorlariga bir nechta talablar qo'yiladi:

Ilmiy asoslangan bo'lishi; Boshqaruv qarorlari muayyan ishlab chiqarish holatini tahlil qilishdan kelib chiqishi, iqtisodiy, texnikaviy va boshqa ijtimoiy qonunlarning amal qilishini hisobga olishi, hozirgi zamon fan-texnika yutuqlari negizida qabul qilinishi lo'nda hamda aniq bo'lishi lozim.

Bir-biri bilan aloqador va yakdil bo'lishi; Muayyan vazifani hal etishda, ko'pincha asosiy masalalardan kelib chiqadigan qo'shimcha vazifalarni hal etishga to'g'ri keladi. Bu vazifalar qaror qabul qilinayotgan bosh vazifaga bo'ysundirilishi lozim. Barcha qaror, ko'rsatma, qoidalar bir-biri bilan bog'lanadi. Shuningdek, ular oldindan qabul qilingan va amaldagi qarorlar bilan muvofiqlashtiriladi.

Huquq va javobgarlik doirasida bo'lishi; Rahbar qarorni o'ziga berilgan huquqlar doirasidagina qabul qilishi mumkin. Bu yerda gap boshqarishning barcha bo'g'inlarida, huquq va javobgarlik ko'lami nisbati to'g'risida boryapti. Huquqlar katta, mas'uliyati esa kam bo'lsa, ma'muriy o'zboshimchalikka, o'ylamasdan qaror qabul qilishga yo'l ochiladi. Huquqlar kam, ammo mas'uliyati katta bo'lsa, bu ham hech qanday naf keltirmaydi.

Aniq va to'g'ri yo'nalishga ega bo'lishi; Har qanday qaror uni ijro etuvchiga tushunarli bo'lishi lozim. Qarordan bir necha ma'no kelib chiqishiga va uni turlicha talqin qilish yoki tushunishga yo'l qo'ymaslik kerak.

Vaqt bo'yicha qisqa bo'lishi; Axborotlar bilan ishlash vaqtini tejash maqsadida,

umumta'lim muassasalarini boshqarishda qisqa muddatli qarorlar qabul qilinishi lozim.

Tezkor bo'lishi; Har qanday qaror o'z vaqtida, ya'ni ishlab chiqarishdagi vaziyat talab qilgan vaqtning o'zida qabul qilinishi zarur. Kechikib yoki shoshqaloqlik bilan qabul qilingan qarorning har ikkisi ham zararlidir.

Samarali bo'lishi; Qabul qilingan qarorning samaraliligi deganda qo'yilgan maqsadga eng kam harajat bilan erishish tushuniladi.

Ma'lumki, qaror qabul qilish zaruriyati mavjud, amaldagi holatning muammoni hal etish uchun talab etiladigan holatga mos tushmasligi natijasida yuzaga keladi. Ana shu yerning o'zida muammo kelib chiqadi.

Nazorat funksiyasi rahbarning eng muhim vazifasidir. Rahbar qabul qilinadigan qarorlarning tashabbuskori bo'lganligi sababli, u shu qarorlarning bajarilishi ustidan nazoratni tashkil qilishning ham tashabbuskori bo'lishi kerak. Chunki chiqarilgan qonunlar, qarorlar, beriladigan topshiriqlar va ularning ijrosini ta'minlash boshqaruv jarayonidagi rahbarlarning zimmasida bo'ladi.

Ba'zi rahbarlarning faoliyati davomidagi chiqargan qarorlarining hayotga tadbiq qilishda muammolar vujudga keladi. Ular bir yoqlama fikrlab qabul qilgan qarorlari makon-zamon eng muhim inson manfaatiga xizmat qilishida to'siqlarga duch keladi. Shuning uchun har bir rahbar va xodimlar

vakolati doirasidagi vazifalariga funksional hamda sidqidildan yondashishlari zarur.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshqaruv jarayonining samarali bo'lishi uchun qarorlar qabul qilish jarayonining to'g'ri tashkil etilishi zarur. Bu jarayonni amalga oshirishda rahbarning psixologik qobiliyati, jamoaning fikri va kommunikatsiya tizimi muhim o'rin tutadi. Qarorlar qabul qilishda ijtimoiy va pedagogik ehtiyojlarni inobatga olish, shuningdek, barcha jamoa a'zolarining fikrini tinglash orqali ta'lim tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Boshqaruvda qabul qilingan qarorlar albatta ta'lim muassasasini rivojlantirishga, undagi mavjud yechimlarni bartaraf etishga hamda eng asosiysi hodimlarning salohiyati va ular orasidagi ijobiy muhitni yanada yaxshilashga xizmat qila olishi lozim. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida qarorlar qabul qilish jarayoni ko'plab ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liqdir. Qarorlar nafaqat maqsadga muvofiq bo'lishi, balki o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ijtimoiy psixologik muhitni inobatga olgan holda qabul qilinishi kerak. Maktab rahbarlari va pedagogik jamoa qarorlar qabul qilishda psixologik va ijtimoiy omillarni hisobga olib, samarali boshqaruvni amalga oshirishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimining muvaffaqiyatini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh. Mirziyoyev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". – T.: "O'zbekiston". – 2017.
2. R.Djurayev, S.Turg'unov. "Ta'lim menejmenti". Qo'llanma. – T.: "Voriz nashriyot", 2006.
3. V. Shabanunina, V. Sarancha, O. Tur. "Influence of social and psychological factors of information activity on managerial decision-making" 2023.
4. Xolbekov A., Jumayev R., Umarova N. Boshqaruvning ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlari. – T.: G'ofur Gulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2008.
5. Qosimova D. Menejment nazariyasi. – T.: "Tafakkur bo'stoni" 2011.
6. Po'latov Sh. Ta'lim muassasalarini ilmiy-metodik boshqarish texnologiyasi. – T.: "Tafakkur" nashriyoti. 2012.
7. Shavkat Razzoqov. Rahbarlik san'ati. "Lesson Press nashriyoti" – Toshkent. 2017

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISHDA DAVLATNING O'RNI

Umarov Bahodir Aripovich,

A.Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish
va yangi metodikalarga o'rgatish milliy tadqiqot instituti,
Hududlarda uzluksiz kasbiy rivojlantirishni muvofiqlashtirish
bo'limi yetakchi mutaxassisi, mustaqil tadqiqotchisi,
abm.uzbekistan@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada maktab ta'limini moliyalashtirishning zamonaviy nazariyalari va ularning o'ziga xos jihatlari tahlil etilgan. Maktab ta'limini moliyalashtirishga qaratilgan yondashuvlar tadqiq etilgan, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy xulosalari va mustaqil fikrlari bayon etilgan. Olib borilgan tadqiqotlar asosida ilmiy xulosalar shakllantirilgan va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktab ta'limi, umumiy o'rta ta'lim, budjet, moliyaviy menejment, moliyalashtirish, moliyaviy mustaqillik, ta'lim to'lovi, ta'lim bozori.

Роль государства в финансировании учреждений общего среднего образования

Умаров Баходир Арипович,
Национальный исследовательский институт профессионального развития и обучения педагогов новым методам имени А.Авлони, – ведущий специалист отдела “Координация непрерывного профессионального развития в регионах” независимый исследователь

Аннотация: В статье анализируются современные теории финансирования школьного образования и собственная точка зрения. Сформулированы научные работы и предложения по финансированию школьно-

го образования за счет средств государства и государственного бюджета.

Ключевые слова: школьное образование, общее среднее образование, бюджет, финансовый менеджмент, финансирование, финансовая независимость, плата за образование, рынок образования.

The role of the government in financing general secondary educational institutions

Umarov Bakhodir Aripovich,
National Research Institute of Professional Development and Training of Teachers in New Methods named after A. Avloni, – independent researcher

Abstract: The article analyzes modern theories of financing school education and its specific features. In the article the approaches to financing school education have explored and presented scientific findings and personal opinions of domestic and foreign scientists. Based on the conducted research, scientific conclusions have formed and developed recommendations.

Keywords: school education, general secondary education, budget, financial management, financing, financial independence, education fees, education market.

Yangi O'zbekiston – Maktab ostonasidan boshlanadi, degan ezgu g'oya asosida barcha sohalarda islohotlar, mamlakatda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga yaratilayotgan poydevor asosida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. [9].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2020-yilning 1-oktyabrida O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida mamlakatda uchinchi Renessans atamasi kun tartibiga chiqqanligini ta'kidlab, "Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak. Tarixga nazar solsak, Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o'choqlaridan biri bo'lganini ko'ramiz. Xalqimizning boy ilmiy-madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me'moriy obidalar, nodir qo'lyozmalar, turli osori atiqalar davlatchilik tariximizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi" [5] – deb, aniqlik kiritdi.

O'zbekiston ta'lim tizimini moliyalashtirish nafaqat inson kapitalini rivojlantirish, balki mamlakatning uzoq istiqbolda geosiyosiy maydondagi obro'ini mustahkamlashga xizmat qiluvchi asosiy omillardan bo'lib hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan ta'lim xizmatlari bozorida ikki muhim omilni ajratib o'rganishni talab etmoqda. Birinchidan, xizmatlar uchun to'lovni amalga oshirish yoki moliyaviy qarorlarni qabul qilish mezonlari va ikkinchidan, ta'lim sifatini belgilovchi ko'rsatkichlar tizimini qaytadan ko'rib chiqish.

Shu boisdan, maktab ta'limini moliyalashtirish borasida davlatning roli yuqori bo'lsada, hozirda uni yanada optimallashtirishda xususiylik omili birlamchi bo'lishi, lekin ta'lim sifatini mustahkamlash umumiylik omili asnosida shakllanishini taqozo etadi, deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar tahlili: huquqiy-me'yoriy asoslar

Mamlakatimiz ta'lim tizimini moliyalashtirishning huquqiy-me'yoriy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida moliyalashtiriladi. Konstitutsiyaning 50-moddasida "har kim bilim olish huquqiga ega" deb belgilanishi, ta'lim tizimida islohotlar aholining barcha qatlamini qamrab olishi zarurati bilan izohlanadi [1].

Yurtboshimiz rahbarligida 2016-yildan boshlangan islohotlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli qonuni [2] qabul qilinishi bilan ta'lim jarayonining barcha bosqichlari tizimlashtirildi va moliyalashtirish asoslari mezonlar bilan belgilandi.

Mazkur qonunning "Ta'limni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash" – 62-moddasida ta'lim muassasalarini moliyalashtirish asoslari keltirilgan. Bunda, davlat ta'lim muassasalarini moliyalashtirish davlat budjetidan amalga oshirilishi belgilangan [2]. Hujjatning asosiy elementlardan biri – bu davlat ta'lim muassasalari nizomida belgilangan vazifalarga muvofiq pulli ta'lim xizmatlari va boshqa xizmatlar ko'rsatish, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega ekanligidir.

Fikrimizcha, zamonaviy ruh bilan ishlab chiqilgan va qabul qilingan mazkur qonunda davlat ta'lim muassasalarida qo'shimcha ta'lim xizmatlarini amalga oshirishga

e'tibor qaratilganligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, Prezident va Moliya vazirligi ko'magida xalq ta'limi tizimiga davlat byudjetdan mablag' ajratish oshib bormoqda. 2018-yilda sohaga davlat byudjetdan 12,1 trln. so'm ajratilgan bo'lsa, 2019-yilda tizim 17,1 trln. so'm qo'shimcha haq to'lash amaliyoti tadbiq etilganligi maktab ta'lim tizimini moliyalashtirishda davlatning roli muhim ekanligini yana bir bor ko'rsatib berdi. Mablag'larning 90 foiz soha xodimlari-ning oylik maoshlariga yo'naltiriladi [18].

Tadqiqotni amalga oshirishda ta'lim muassasalariga budjetdan ajratilayotgan mablag'larning foydalanish darajasini aniqlash va baholashdan iborat bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotga nisbatan davlat budjeti xarajatlarining ta'lim tizimini moliyalashtirishdagi ulushi ham bir muncha yuqori hisoblanadi. Statistika agentligining ma'lum qilishicha, [8] oxirgi 7 yil ichida O'zbekistonning yalpi ichki mahsuloti va uning aholi jon boshiga hisoblangan ulushi o'zgarib bordi. Hisob kitoblarga ko'ra, 2016-yilda mamlakatda aholi jon boshiga hisoblangan yalpi ichki mahsuloti hajmi 8 million so'm (2 704 dollar) bo'lib, 2015-yildagiga nisbatan 4,1 foizga o'sgan. 2017-yilda bu ko'rsatkich 9,8 million so'mni (1 914 dollar) tashkil etib, avvalgi yildagiga qaraganda 2,7 foizga oshgan. Qolgan yillarda aholi jon boshiga to'g'ri kelgan yalpi ichki mahsulot ko'rsatkichlar quyidagicha:

- 2018 yilda 12,9 million so'm (1 604 dollar);
- 2019 yilda 15,9 million so'm (1 794 dollar);
- 2020 yilda 17,7 million so'm (1 759 dollar);
- 2021 yilda 21,1 million so'm (1 993 dollar);
- 2022 yilda 25,1 million so'm (2 276 dollar);
- 2023 yilda 29,3 million so'm (2 495 dollar).

Shu bois, masalan, O'zbekistonda ta'lim tizimi uchun mablag'lar hajmi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 7-8 foizni tashkil etsa,

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 5-8 foizni tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili: mahalliy ilmiy nashrlar

O'z navbatida, maktab ta'limini moliyalashtirishda davlatning roli to'g'risidagi xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy xulosalar va tadqiqotlar borasida izlanishlarini ko'rib o'tamiz.

Bir o'quvchiga to'g'ri keluvchi xarajatlar me'yoridan kelib chiqib, moliyalashtirish bo'yicha ko'plab rus olimlari munosabatlarini bildirganlar. Rossiya Federatsiyasi tadqiqotchisi yuridik fanlar nomzodi I.Ginzburg fikriga ko'ra, kishi boshiga me'yoriy moliyalashtirish har bir insonning ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarish uchun umumta'lim massasining moliyaviy mustaqillik tamoyili asosida ta'lim xarajatlarini shakllantirish mexanizmini o'zida aks ettiradi. Kishi boshiga moliyalashtirish me'yori esa – ta'lim qiymati, ya'ni bir kishi ta'lim olishi uchun ketadigan xarajatlar majmui bo'lib, ta'lim kafolatlarini amalga oshirishga yordam beradi [13].

Bu borada, hamyurtimiz dotsent M.T. Haydarov "Shu bilan birga, jon boshiga moliyalashtirish budjet mablag'laridan oqilona foydalanishning bir qismi, ya'ni mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Masalaning boshqa tomoni, ta'lim sifatiga erishish, bitiruvchilar ta'lim standartlariga to'liq javob beradigan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlash bilan bog'liqdir" degan fikrlarni qayd etgan [14].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda mavzuga oid adabiyotlarni tizimlashtirilgan holda, moliyalashtirish me'yoriy-huquqiy jihatlarni tahlil etishda umumlashtirish, taqqoslash metodlaridan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqotlarni davom ettirgan holda maktab ta'limi tizimida moliyalashtirishga asos bo'lib xizmat qiluvchi indikatorlar tizimi va huquqiy asoslarini tadqiq etishga harakat qilamiz.

Bunda, maktablarni moliyalashtirishda bir o'quvchiga to'g'ri keluvchi xarajatlar me'yoridan kelib chiqib, moliyalashtirish metodi orqali amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Moliya va Maktabgacha va maktab ta'limi vazirliklarining "Bir nafar o'quvchiga xarajatlarning bazaviy normativlari asosida umumta'lim maktablarining 2017-yilgi budjetini rejalashtirish hamda xarajatlarni moliyalashtirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" qo'shma qaroridan huquqiy asos sifatida foydalanilgan. Bazaviy xarajatlar asosida moliyalashtirish umumta'lim muassasasining ish haqi, rag'batlantirish (direktor) jamg'armasi mablag'lari, ijtimoiy soliq xarajatlari kabilar kiradi.

mat qilishi va boshqa xarajatlarga asoslangan holda amal qiladi.

Fikrimizcha, ushbu metodning kiritilishi bilan maktab tomonidan ko'proq o'quvchilarni jalb etishga bo'lgan intilish yuzaga kelishi va maktablar o'rtasida raqobat muhitini shakllanishiga yordam beradi. Demak, maktablar o'quvchilarni jalb etish uchun ta'lim sifatini oshirishga va jozibadorlikni kuchaytirishga e'tiborni qaratishlarini aks ettiradi. Maktablar o'quvchilar sonini oshirish ortidan maktab binolarining o'quvchi sig'imkorligiga e'tiborni qaratmasliklari mumkin. Aholining o'sishi bilan maktablar soniga bo'lgan talab ham oshib boradi. Shu boisdan, maktablar sonini muvozanatda saqlab turish orqali davlat maktab ta'limi bozoridagi spekulyatsiyaning oldini olish zarur bo'ladi. Spekulyatsiya deyilganda, maktab o'quvchi sig'imkorligi chegarasining buzilishi nazarda tutiladi (1-Jadval).

1-jadval

Umumta'lim tizimi ko'rsatkichlari o'zgarish tendensiyasi

Ko'rsatkichlar	2018/2019 o'quv yili	2019/2020 o'quv yili	2020/2021 o'quv yili	2021/2022 o'quv yili	2022/2023 o'quv yili	2023/2024 o'quv yili
Umumta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilar soni, ming nafar	5 300	5 900	6 100	6 200	6 300	6 500
Nodavlat umumta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan o'quvchilar soni:	13 769	21 042	26 970	30 553	45 927	53127
Umumta'lim muassasalari soni, (o'quv yili boshiga)	9774	10090	10181	10289	10552	10750

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2010-yil asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida" 2009-yil 22-dekabrdagi PQ-1245-sonli qaroriga [4] asosan ish haqi hajmini aniqlashga xiz-

1-Jadvalda, 2018-2019 yillarda maktablar soni keskin oshmagan bo'lsada, lekin o'quvchilarning soni sezilarli o'sishga ega bo'lgan. Masalan, 2018-yilda 5300 nafar o'quvchi bo'lgan bo'lsa, 2019-yilda 5900 nafar tashkil etib, keskin oshishi aks etgan.

Xulosa: bir maktabga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni nobarqaror bo'lgan sinflarda "stullar yetishmasligi", ta'lim sifatining pasayishiga xizmat qilishi mumkin. Muammo mavjudligi ba'zi umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni sinfda ta'lim sifati keskin pasayishiga shart-sharoit yarata-digan darajada ko'payib ketganligini ang-latadi.

Mazkur masala bo'yicha Janubiy Kore-yaning Puchon universiteti professori A.Akbarov quyidagi mulohazalarni bildirib o'tdi: Mablag'larni o'zlashtirishni hisobga olish va nazorat qilish joriy budjet qonun-chiligi asosida budjetning bajarilishi va kassa xizmati, buxgalterlik hisobini olib borish qoidalari asosida amalga oshirilishi mumkin. Maktablarni kishi boshiga moli-yalashtirish tizimini joriy qilish o'rta ta'lim tashkilotlariga qo'yiladigan talablarning o'z kuchida qolishini nazarda tutadi. [16]

Bizningcha, keltirilgan ilmiy xulosalar-da bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajat-lar normativi ta'lim standartlarini cheklab o'tishga imkon bermasligini ko'rsatmoqda. O'tgan davr mobaynida maktablarda "stul-larning etishmasligi" ortidan quyidagi tendensiyalar vujudga keldi:

- nodavlat maktab ta'limi muassasalari tarmog'i rivojlandi;
- darsdan so'ng qo'shimcha darslar – repetitor xizmatlari vujudga kelishi;
- oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlari-da muvaffaqiyatli qatnashishini ta'minlash uchun o'quv markazlari tizimi shakllandi;
- maktablarda o'quv jarayoni ikki sme-nada tashkil etishga ta'sir o'tkazdi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya hamda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirlikla-rining 2017-yil 6-martdagi "Bir nafar o'quv-chiga xarajatlarning bazaviy normativlari-dan kelib chiqib, umumta'lim maktablari-ning 2017-yilgi budjetini rejalashtirish va xarajatlarini moliyalashtirish tartibi to'g'ri-

sidagi nizomni tasdiqlash haqida" qo'shma qarorida [6] "Xarajatlarning bazaviy norma-tivi" indikatori muhim ekanligini qayd etish lozim. Ushbu ko'rsatkich maktab budjetini aniqlashdagi asosiy kategoriya bo'lsada, lekin uni o'zi qanday hisoblanishi belgilab qo'yilmagan.

Bizningcha, mazkur formuladagi mu-rakkablik jihati namunaviy va moslashti-rilgan maktab binolarini inobatga olishni to'liq aks ettirmaydi. Shu nuqtai nazardan, ushbu formulani amaliyotga tadbqiq etishda maktab binosi xususiyati to'rtinchi guruh (boshqa) xarajatlarini aniqlashtirishga yaxshiroq imkoniyat beradi, deb hisoblay-miz. Sababi, moslashtirilgan binolarda tex-nik imkoniyatlarni yagona standartlashgan tizimga keltirish imkoniyati mavjud emas.

Shu bilan birga, qo'shma qarorning 7-bandida [6] "Umumta'lim maktabining ayrim xarajatlari bo'yicha yil boshiga debi-tor qarzdorligi mavjud bo'lganda, muassa-saning bazaviy normativlar asosida hisob-langan xarajatlari hajmi debitor qarzdorlik summasiga kamaytirilishi lozim. Umum-ta'lim maktabining kreditor qarzdorligi mu-assasaning budjetdan tashqari mablag'lari hisobidan, mablag'lar yetarli bo'lmagan hollarda xarajatlarning bazaviy normativlari asosida aniqlangan budjeti doirasida qop-lanadi" deb belgilangan. Ushbu holat mak-tabning budjetdan tashqari mablag'lardan manfaatdorligi pasayishiga olib kelishini kuzatish mumkin.

Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqi-da" 2017-yil 15-martdagi 140-sonli qarori 71-bandi "Davlat umumta'lim muassasa-siga budjetdan tashqari qo'shimcha mab-lag'larni jalb etish, budjetdan moliyalash-tirish kamaytirishga olib kelmasligi lozim" deb belgilangan. [6]

Bizningcha, o'zaro zid keladigan holat mavjudligi maktablarda budjetdan tash-

qari mablag' jalb etishning susayishiga shart-sharoit yaratadi, natijada maktablarda moliyaviy menejment rivojlanmaydi. Maktablarning barcha xarajatlari budjetdan qoplanishi belgilangan bo'lib, budjetdan tashqari mablag'lar katta qismi maktabning rivojlantirish jamg'armasiga o'tkazilishiga amal qilish lozim.

Shuningdek, moliyaviy boshqaruvning nomarkazlashuvini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar doirasida bunga o'zgartirish kiritish lozim. Har bir huddudning iqtisodiy rivojlanganlik darajasidan kelib mahalliy moliya (viloyat) boshqarmalari bilan kelishilgan holda Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi tomonidan belgilanadi, deb o'zgartirilishi mahalliy moliya mustaqilligini va maktab ta'limi hudud ijtimoiy xususiyatidan kelib chiqib tashkil etish imkoniyati vujudga keladi. O'zgarish vujudga kelishi bilan maktablarda mustaqil moliyaviy menejment yuzaga kelishi natijasida pedagoglarga qo'shimcha ish soatlari va ish haqlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Masalan, bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajatlar me'yoridan kelib chiqib moliyalashtirish bilan moliyaviy menejmentni rivojlantirilishi o'qituvchilar ish haqlari oshishiga moliyaviy imkoniyatlarni oshirishi mumkin. Bu borada, Ye.Matochkina o'zining maqolasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: maktabimizda bir o'quvchiga xarajati me'yor bo'yicha moliyalashtirish usuliga o'tgandan so'ng moliyaviy menejment rivojlandi va o'qituvchilarning ish haqlari sezilarli darajada oshdi. Bazaviy ish haqlariga nisbatan qo'shimcha haq to'lash tizimini takomillashtirish orqali o'qituvchilarni yanada qo'llab-quvvatlash nazarda tutilishi mumkin. Ushbu metodning qo'llanilishi natijasida malaka toifasi yuqori bo'lmagan guruhdagi ham nisbatan kattaroq ish haqlariga ega bo'lishlariga imkoniyat tug'iladi. [15]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni [3] qabul qilinganligi muhim qadam bo'ldi.

Farmonga ko'ra, maktab ta'limi tizimini tubdan isloh qilish nazarda tutilgan bo'lib, istiqbolda rivojlanishni yangi bosqichga olib chiqilishini anglatadi. Ma'lumki, barcha davrlarda islohotlarni moliyalashtirish masalasi doimiy kun tartibida bo'lganligi e'tiborga oladigan bo'lsak, konsepsiyada ham moliyaviy ta'minotning muammoli masalalari quyidagi jihatlariga e'tibor qaratilgan:

- maktab ta'limi tizimini moliyalashtirishda mablag'larni samarali va shaffof tizim asosida taqsimlash va foydalanish talab etilmoqda;

- maktab ta'limi tizimiga davlat budjetidan ajratilgan xarajatlarning asosiy qismi ish haqiga sarflanib, o'quv jihozlari va materiallarini yangilashga, maktab binolarini ta'mirlashga yetarli mablag' yo'naltirilmasdan qolmoqda.

Fikrimizcha, xarajatlar smetasidagi guruhlar o'rtasida o'zaro nisbat barqaror emasligini qayd etish lozim. Budjetdan amalga oshirilayotgan xarajatlar tarkibida ish haqini moliyalashtirish ulushining katta ekanligi ta'kidlab o'tilmoqda.

Bu borada Bank-moliya akademiyasi tadqiqotchisi D.Rahmonov fikriga ko'ra, yurtimizdagi boshqa sohalarda ham shu kabi holatlar mavjud ekanligi. Hususan, sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish markazlashtirilgan boshqaruv usullari va rivojlantirish bozor iqtisodiyotiga xos mexanizmlarini izlash zarurati namoyon etilmoqda. Sog'liqni saqlash tizimini yanada rivojlantirishga bunday yondashuvning dolzarbligi respublikada

iqtisodiyotning institutsional va tarkibiy takomillashuvi, iqtisodiyotning izchil rivojlanishida ushbu sohaga xalqaro amaliyotda tajribadan o'tgan tamoyil va uslublar joriy etilishi bilan ham izohlanadi. Ushbu tajribalarni tahlil etish sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish tendensiyalarini bashorat qilish usullarini ishlab chiqishga imkoniyatlar yaratadi [10].

Yoki, Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi N.N.Norqobilov ta'lim tizimi ahamiyatini, ayniqsa inson kapitali yuzasidan:

- inson shaxsini taraqqiy ettirish, takomillashtirish, uni ma'naviy, ahloqiy, badiiy jihatdan rivojlantirish har tomonlama barkamol inson bo'lib etishishiga yordam berish;

- iqtisodiy vazifani bajarish orqali malakali ishchi kuchini takror ishlab chiqarish. Jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari bosh elementi bo'lgan ishchi kuchiga bevosita faol ta'sir ko'rsatish orqali yaxshilash to'g'risida fikr bildirilgan [12].

Xulosa va takliflar

Tadqiqotlarimiz natijasiga ko'ra, quyidagi xulosalarni;

- inson kapitalini shakllanishida ta'lim o'rni muhim ekanligini O'zbekiston Res-

publikasi Konstitutsiyasi va Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limga tegishli bo'lgan Farmonlari hamda Qarorlarida belgilangan vazifalarda mamlakatimiz ta'lim tizimini moliyalashtirish dolzarbligini belgilab beradi;

- bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajalar me'yoridan kelib chiqib moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish lozim. Bunda davlat tomonidan maktablardagi moliyaviy menejmentga nisbatan chegaraviy qiymatlarni ishlab chiqish va joriy etish muhim hisoblanadi;

- maktablarda bir o'quvchiga bazaviy xarajatlar me'yori joriy etishda maktab o'quvchi sig'imkorligini monitoring qilish va "stullar etishmasligi" yuzaga kelishini oldini olish;

- ta'lim tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish uzluksiz va davomiy jarayon xisoblanadi. Shuning uchun, ta'lim tizimi yo'nalishdagi faoliyatning xuquqiy-me'yoriy asoslarini zamon va istiqbol talablariga muvofiq doimiy yangilab borish zarur. Xususan, sohadagi innovatsion yangilanish, moddiy-texnik bazani boyitib borish, uslubiy ta'minotni yanada yaxshilash, pedagoglar faoliyatini rag'batlantirish, o'z navbatida shunga mos ravishda moliyalashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 01.05.2023 y. O'RQ-837-son.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 23.09.2020 y. O'RQ- 637-son
3. O'zbekiston Respublikasi maktab ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasining 2010-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida 2009-yil 22-dekabrda PQ-1245-sonli qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020-yil 1-oktabrda O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://qalampir.uz/uz/news/prezident-uchinchi-renessans-atamasiga-anik-lik-kiritdi-26505>
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdagi "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-sonli qarori 71-bandi.
7. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010-yil 20-avgustdagi qo'shma qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ma'lumoti <https://daryo.uz/k/2024/03/06/ozbekistonning-2016-2023-yillargi-aholi-jon-boshiga-togri-kelgan-yalpi-ichki-mahsuloti-qanday-ozgardi>.
9. U.Rahmonova Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati "Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi". <https://parliament.gov.uz/articles/2026>
10. D.A.Raxmonov O'zbekistonda ijtimoiy sohani moliyalashtirishning metodologik asoslarini takomillashtirish: i.f.d. avtoreferat. – Toshkent, TDIU. – 2018. – 72 bet.
11. A.A.Maxmudov Oliy ta'lim muassasalarida moliyalashtirish va tizimini boshqarishning xalqaro amaliyoti/"Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2015-yil.
12. N.N.Norqobilov Ta'lim tizimini budjetdan tashqari moliyalashtirish va kadrlar tayyorlashda marketingning o'rni//Zamonaviy ta'lim jurnali. – 2017. -№8. – B.36-41.
13. I.V. Ginzburg Pravovoe regulirovanie finansirovaniya obshchego obrazovaniya v Rossiyskoy Federatsii: avtoreferat. k.yu.n. – M.: Instituta gosudarstva i prava Rossiyskoy akademii nauk, 2015. – 27 s.
14. M.T.Haydarov Umumta'lim maktablarining bir o'quvchisiga xarajatlar bazaviy me'yorlarini aniqlash//Iqtisod va moliya jurnali. –T.: - 2016. - №3. –S.49-58.
15. Ye.N. Matochkina Zarplata uchitelya v nashey shkole vyroslo vdvoe/Narodnoe obrazovanie. – 2012. -№10. –S. 187-189. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarplata-uchitelya-v-nashey-shkole-vyroslo-vdvoe/viewer>
16. A.Akbarov Ta'lim tizimida kishi bo'shiga pul ajratish usuli sohani kutqara oladimi? <https://daryo.uz/k/2019/01/03/ta%CA%BClim-tizimida-kishi-boshiga-pul-ajratish-usuli-sohani-qutqara-oladimi/>
17. Davlat Statistika qo'mitasi va Xalq ta'limi vazirligi ma'lumotlar asosida muallif hisob-kitobi Elektron manba: www.stat.uz, www.uzedu.uz Murojaat sanasi 25.03.2020 yil.
18. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali H.Jabborov psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). <https://old.gov.uz/uz/lists/view/2812>.
19. 2019-yilda xalq ta'limi tizimi uchun ajratiladigan mablag'ning 90 foizi soha xodimlarining oylik maoshlariga yo'naltiriladi. <https://www.gazeta.uz/oz/2018/12/13/budjet-xtv/>.

KREATIV SHAXS TIPOLOGIYASI VA UNI O'QITUVCHIDA RIVOJLANTIRISHGA DOIR QARASHLAR

Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna,

*Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi,
Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari
kafedrasini mudiri, dotsent (PhD)*

gulchexrasharipboyevna81@gmail.com

Eshkuvatov Jasur Buribayevich,

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti doktoranti
jasureshkuvatov290@gmail.com.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kreativ shaxs tipologiyasi va uning ta'lim jarayonidagi o'rnini keng yoritilgan. Zamonaviy ta'lim o'qituvchidan o'z fanining chuqur bilimdoni bo'lishlik bilan birga, o'zida kreativlikni rivojlantirishni talab qiladi. Sababi kreativ o'qituvchi o'quvchilarga yangicha fikrlashni o'rgatadi, innovatsion ishlab chiqarish jarayoniga jalb qila oladi. Mazkur tadqiqot ishi yuqoridagi kabi ijtimoiy buyurtmani o'zida ifodalovchi ish sifatida ahamiyatga molik bo'lib, kreativlik tamoyillari, rivojlanish bosqichlari hamda ayrim mualliflik tavsiyalarini o'zida jamlagan.

Kalit so'zlar: kreativlik, kreativ shaxs, muammo, yechim, bosqich, uzluksiz kasbiy rivojlanish.

Сопоставительный анализ pbl и технологии проектирования в профессиональном развитии педагогов

Файзуллаева Гулчехра Шарипбоевна,
доцент (PhD), заведующая кафедрой
"Педагогика, психология и образовательные технологии", Центр педагогического мастерства Самаркандской области

Аннотация: В данной статье широко описана типология креативной личности и ее

место в образовательном процессе. Современное образование требует от учителя глубокого знания своего предмета и развития в себе креативных способностей. Причина в том, что креативный педагог учит учащихся мыслить по-новому, может вовлечь их в процесс инновационного производства. Данная исследовательская работа важна как работа, отражающая социальный заказ, а также принципы креативности, этапы развития и некоторые авторские рекомендации.

Ключевые слова: креативность, креативная личность, проблема, решение, этап, непрерывное профессиональное развитие.

A comparative analysis of pbl and project-based technologies in the professional development of teachers

Gulchexra Sharipboyevna Fayzullaeva,
Head of the Department of Pedagogy,
Psychology, and Educational Technologies,
Center of Pedagogical Skills of Samarkand
Region, Associate Professor (PhD)

Abstract: This article explores the typology of creative personality and its role in the educational process. Modern education requires

teachers to possess in-depth knowledge of their subject matter while also fostering their own creativity. A creative teacher can inspire students to think innovatively and engage them in the process of producing new ideas. This research is significant as it reflects social order, the

principles of creativity, stages of development, and includes recommendations from various authors.

Keywords: *creativity, creative person, problem, solution, stage, continuous professional development.*

Hozirgi zamonaviy ta'lim muhitida o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish muammosiga dolzarb masalalardan biri sifatida e'tibor qaratilmoqda.

Dastlab kreativlik (ijodkorlik) – shaxsning ijodiy qobiliyati, aqlning asosiy vazifasi sifatida qaralib, intellektning rivojlanish darajasi bilan aniqlangan. Keyinchalik ilmiy izlanishlar natijasi kreativlikni juda yuqori intellektga bog'liq ekanligi asoslab berildi. Hozirgi paytda kreativlikni o'rganishda markaziy yo'nalish u bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlarini aniqlashga qaratilgan.

Kreativlikni jarayon deb hisoblash uning tuzilishini (qobiliyat sifatida) aniqlashga, bu jarayonni rag'batlantiradigan sharoitlarni belgilash, shuningdek ijodiy yutuqlarni baholashga imkon beradi.

Shaxsning kreativligi g'ayrioddiy g'oyalarni shakllantirish, an'anaviy tafakkur usullaridan chetga chiqish, muammoli vaziyatlarni tezda yechish qobiliyati bilan ajralib turadi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilik tarkibiga kiradi. Intelektual qobiliyatlar orasida u alohida tur sifatida ajratib ko'rsatiladi va bu har kimga xos bo'lgan, ammo atrof-muhit ta'siri ostida shaxs faoliyatida pasayib boradigan alohida yo'nalishdir.

Mavzuga doir ilmiy adabiyotlar tahlili. Kreativlikni o'rganishning muhim bosqichi J.Gilfordning [2] ishi bo'lib, u konvergent (mantiqiy bir tomonlama) va divergent (bir vaqtning o'zida turli yo'nalishlarda fikrlash, mantiqdan chetga chiqish) tafakkurini ajratgan, kreativlik tarkibiga divergent fikrlashdan tashqari, fikrlarni konversiya qilish

qobiliyati, yechimning aniqligi va boshqa intellektual xususiyatlarini kiritgan. U aql va kreativlik o'rtasidagi ijobiy munosabatni e'lon qilib o'zining tajribalari davomida yuqori intellektual subyektlar muammolarini hal qilishda ijodiy xulq-atvorni namoyon etmasligi mumkin, ammo intellekti past ijodkorlar yo'q, degan xulosaga keladi. Mualluf ijodkorlikni tavsiflovchi intellektual qobiliyatlar orasida ravonlik (ma'lum bir vaqt birgalikda paydo bo'ladigan g'oyalar soni) egiluvchanlik (bir fikrdan ikkinchisiga o'tish qobiliyati), fikrlashning o'ziga xosligi (umumiy qabul qilinganlardan farq qiladigan g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati) qiziqish (boshqalarni qiziqitirmaydigan muammolarga nisbatan sezgirlikni oshirish), ahamiyatsizlikni (stimullardan reaksiyalarning mantiqiy mustaqilligi) topishni asosiy qobiliyatlar sifatida ajratib ko'rsatgan va kreativlikning oltita o'lchovini asoslab bergan:

muammolarni aniqlash va qo'yish qobiliyati;

ko'p sonli g'oyalarni yaratish qobiliyati;

moslashuvchanlik – har xil g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;

o'ziga xoslik tafsilotlarni qo'shish orqali obyektни takomilashtirish qobiliyati;

muammolarni hal qilish qobiliyati, ya'ni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati.

E.P.Torrens [3] kreativlikni muammolarga, mavjud bilimlarning yetishmovchiligiga yoki mos kelmasligiga nisbatan sezgirlikning paydo bo'lish jarayoni, deb tariflagan. Muammolarni aniqlash, ularning yechimlarini izlash farazlarni taklif qilish, gipotezalar-

ning sinovlari, qaror natijalarini shakllantirish kreativlikning mohiyatini tashkil etishni belgilab bergan. Mualluf kreativlikni baholash uchun fikrlashning turli xil testlari, so'rovnomalar va ish faoliyatini tahlil qilish usullaridan foydalanib, kreativlik omillari, ravonlik, ravshanlik, fikrlashning moslashuvchanligi, muammolarga sezgirlik, o'ziga xoslik, topqirlik, ularni yechishda konstruktivlik va boshqalarni o'rganib chiqqan.

E.P.Torrens tomonidan ishlab chiqilgan kreativlikni aniqlash testlarida turli xil faoliyat sohalari: og'zaki, vizual, ovozli, vosita murakkabligini aks ettiruvchi ijodiy jarayon-

larning modellari ishlatilgan bo'lib, ular shaxs qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan. Testlar ma'lum miqdordagi javoblarni o'z ichiga olmaydi; javoblarning to'g'riligi emas, balki topshiriqqa muvofiqligi baholanaadi; ahamiyatsiz va kutilmagan yechimlarni izlash rag'batlantiriladi. Olingan natijalar kreativlikning ravonligi, egiluvchanligi, o'ziga xosligi va g'oyalarni takomillashtirganligi jihatidan o'lchanadi.

G.N.Ibragimovanning tadqiqot ishida kreativlik – shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui bo'lib, u o'z ichiga muammolarga

1-jadval.

Kreativ shaxs tipologiyasi	
<i>Kreativ shaxs tipologiyasiga doir tamoyillar</i>	<i>Kreativlikning natijaviy xususiyatlari</i>
<i>Nazariyotchi – mantiqchilar</i>	Kreativ shaxslarning bu toifasi keng mantiqiy xulosalar chiqarishi, ma'lumotlarni tasniflash va guruhlashtirish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Ushbu turdagi shaxslar o'zlarining ijodiy ishlarini aniq rejalashtiradi, ilgari ma'lum bo'lgan ilmiy tadqiqot usullaridan keng foydalanadi. Bu guruhga kiruvchi insonlar ongliklik va bilimlilik darajasi bilan ajralib turadi. Oldindan ma'lum bo'lgan nazariy tushunchalarni yanada rivojlantiradilar. Ular boshlagan har bir yangilikni mantiqiy yakunga yetkazishadi, dastlabki manbalarga havolalar sifatida o'zlarining asoslarini yaratadilar.
<i>Nazariyotchi – intuitivlar</i>	Ular yangi, o'ziga xos g'oyalarni shakllantirish qobiliyati yuqori darajada rivojlanganligi bilan ajralib turadi, ushbu guruhga mansub ijodiy qobiliyat egalari yirik ixtirochilar, yangi ilmiy tushunchalar, maktablar va tendensiyalarni yartuvchilardir.
<i>Amaliyotchi – eksperimentatorlar</i>	Ular har doim o'zining yangi original farazlarini tajriba asosida sinab ko'rishga intiladi. Bunday shaxslar asbob-uskunalar bilan ishlashni yaxshi ko'radilar va biladilar, ular doimo amaliy maslalarda katta qiziqish va qobiliyatga ega.
<i>Tashkilotchi ijodkorlar</i>	Kreativ shaxslarning bir guruhi boshqalarni birlashtirish qobiliyatiga, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun jamoni rivojlantirishning yuqori darajasiga ega. Bunday odamlar rahbarligida ilmiy maktablar va ijodiy jamoalar yaratiladi. Ular o'zining yuqori energiyasi, jamoatchiligi, boshqalarni o'z irodasiga bo'sindirish va ularni katta ijodiy muammolarni hal qilishga yo'naltirish qobiliyati bilan ajralib turadi.
<i>Tashabbuskorlar</i>	Tashabbuskorlik, ayniqsa yangi ijodiy muammolarni hal qilishning dastlabki, bosqichlarida o'zining g'ayratliligi bilan ajralib turadi. Ammo qoida tariqasida, tashabbuskor tezda soviydi yoki boshqa ijodiy muammolarni hal qilishga o'tadi.

nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intuitsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyani qamrab oladi deb ta'kidlaydi [4]. Tadqiqotchi ishida ham muhim amaliy topshiriqlar ishlab chiqilib, o'zining nazariy takliflarini beradi.

Hozirgi kunda V.I.Andreyev [5] tomonidan taklif qilingan kreativ shaxs tipologiyasiga doir izlanishlari ko'pchilik tadqiqotchilarimizda katta qiziqish uyg'otmoqda, chunki bu tipologiya o'qituvchilar kreativ faoliyatini rivojlantirishga ham tegishlidir (1-jadvalga qarang).

V.A.Slastinin [6] esa o'qituvchi faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlaydi va uning ijodiy qismiga e'tiborni qaratadi, unda intellektual xususiyatlar hukmronlik qiladi:

pedagogik muammolarni qidirishda hushyorlik;

pedagogik jarayonni idrok etishning yaxlitligi (boshqa o'qituvchilarning ijodiy faoliyati tajribasini umumlashtirish qobiliyati, odatdagi kasbiy faoliyatda yangiliklarni ko'rish qobiliyati);

fikrlashning tanqidiyligi, moslashuvchanligi, o'ziga xosligi (har xil pedagogik konsepsiyalarni, yangiliklarni pedagogik faoliyat usullarini tahlil qilish, taqqoslash, harakat usullari, boshqalarning nuqtayi-nazarini tushunish, isbotlash va asoslash qobiliyati);

shaxsiy fikrlar o'zgargan sharoitlarga mos kelmasa ulardan voz kechish qobiliyati, pedagogik faoliyatni amalga oshirishda qarama-qarshiliklar va muammoalarni ko'rish qobiliyati;

g'oyalarni yaratish qulayligi (o'qitishning yangi usullari, yangi mazmun, yangi ta'lim texnologiyalari va boshqalarni yaratish qobiliyati);

bitta muammoni hal qilishning bir necha usullarini ko'rish qobiliyati;

xotiraning tayyorligi (pedagogik faoliyat natijasini oldindan bilish, assotsiativ bog'la-

nish shu asosda pedagogik muammolarni intuitiv yechish imkoniyati namoyon bo'ladi).

Kreativlikni rivojlantirish bosqichlari. Kreativlik ijodiy jarayon sifatida bir qator bosqichlarni o'zida qamrab oladi [7].

Birinchi bosqichda sensor, hissiy, hissiy-intellektual tajribani to'plash kreativlikning asosi sifatida qaraladi. Bu davrning muhim xususiyatlari axborotga boy makon va motivatsiya impulsi, ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi manbalarning mavjudligi, shaxsni kreativ fikrlashga ehtiyoji va qiziqishining paydo bo'lishi kabilarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi bosqich – taqlid qilish bosqichi.

Taqlid qilish ijodiy xulq-atvor standartlari, texnologiyalari, vositalari ijodiy faoliyat usullarini o'zlashtirish shaklida namoyon bo'ladi. Ushbu bosqichning asosiy xususiyati texnologik tajribani rivojlantirish va kengaytirish, uni o'z sharoitlariga moslashtirishdir.

Uchinchi bosqich – ta'sirlar (bog'lanishlar), uzatish, o'zlashtirilgan usullarni yangi shaxsiy ahamiyatga ega sharoitlarda qo'llashda namoyon bo'ladi. Tajriba, yangi aloqalar va munosabatlarni izlash o'z imkoniyatlari nuqtayi nazaridan "Men" konsepsiyasini shakllantirish uchun manbalarni topish, yaratuvchilik pozitsiyasi rivojlanishi uchun turtki vazifasini bajaradi.

To'rtchi bosqichi – transformatsiya, ya'ni shaxs (o'qituvchi)ning shaxsiy xususiyatlari imkoniyatlari va ehtiyojlarining kengayishiga muvofiq yangi tajribani izlashi, ularni o'z faoliyatida qo'llash uchun o'zgartirishi va moslashtirishi, ma'lum darajada ularga yangi elementni qo'shishni o'z ichiga oladi.

Beshinchi bosqich – kreativ fikrlashning rivojlanishi, ijodkorlikning psixologik tuzilishini anglash, tushunish, uni uyg'unlash-

tirish ijodiy faoliyatni individallashtirish, ijodiy individlikni shakllantirish jarayonlarini o'zida qamrab oladi.

Tahlil qilingan ilmiy izlanishlarga tayanib shuni aytish mumkinki, kreativlik mavjud tajribani qayta tashkil etish, bilim, ko'nikma va mahsulotlarning yangi kombinatsiyalarini shakllantirish asosida ilgari mavjud bo'lmagan yagi mahsulotni ishlab chiqaradigan faoliyat sifatida tavsiflanadi. Kasbiy kreativlikni rivojlantirish uchun o'qituvchi o'zida mavjud fikrlash turlarini (usullarini) bilishi va rivojlantirishi kerak.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, o'qituvchining kasbiy kreativ faoliyatini tashkil etuvchi malakalar quyidagilardan iborat degan, xulosaga kelish mumkin:

Ta'lim jarayonida o'qituvchining kreativligi ta'lim oluvchilarning o'qishga qiziqishlarini orttiruvchi kreativ savollar tuzishi, turli rasm, tasvir, jadval, diagramma va ramziy ifodalardan foydalanishi, bayon etilayotgan o'quv axborotlari bilan mutlaqo aloqasi bo'lmagan g'oyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liklikni topish kabi vazifalarni berish, kichik guruhlarda ishlashlarini ta'minlash kabi harakatlarda aks etadi. Buning uchun o'qituvchining o'zi kreativ topshiriqlarni ishlab chiqish malakasiga ega bo'lishi lozim.

Kreativlikni rivojlantirish mashqlari. Maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslarida tahsil olayotgan onatili va adabiyot fani yo'nalishi o'qituvchilari uchun kreativlik ham nazariy ham amaliy jihatdan "Mutaxassislik fanlari nazariy-amaliy asoslari"; "O'qitishning zamonaviy ta'lim texnologiyalari"; "4K ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi"; "Tanlov fanlari" modullari tarkibida o'rgatiladi. Modullarning asosiy maqsadi kasbiy mahorati va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy yondashuvlari bilan tanishish va amaliyotga tatbiq etish, mavjud bo'lgan bilimlardan,

fikr-mulohazalardan, fikrlarni tashqariga chiqara oladigan kreativ shaxsning paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Ushbu modullar dasturidagi kreativ ta'lim mashqlari, usullari vositalarini yanada kengaytirish maqsadga muvofiq.

Malaka oshirish kurslarida ma'ruza, amaliy mashg'ulot, tajriba almashish, mustaqil ta'lim kabi mashg'ulotlar davomida qo'llaniladigan ayrim mashqlardan namuna keltirib o'tamiz.

Kreativlikni rivojlantirish treningi uchun mashqlar:

I. "Bu narsa o'zi emas, u boshqa narsa" mashqi.

Maqsad: ijodiy intellektni rivojlantirish.

Sarflanadigan vaqt 5-10 daqiqa.

Topshiriq, mazmuni. Tinglovchilar qisqa vaqtda yozuv markeri yordamida boshqa biror narsani bajarib ko'rsatishi lozim. Bu mashq orqali tinglovchilarda ijodiy intellektni rivojlantirishning dastlabki bosqichida qo'llash uchun tavsiya etiladi. Boshqa predmet yoki buyumlarni ham misol sifatida olish mumkin.

Vaqt tugagach muhokama uchun savollar:

Oddiy tanish predmet (buyumlar)ni bajarib ko'rsatish va tezkorlikda o'ylab topish siz uchun murakkablik yaratdimi?

Bu mashq sizni nima haqida o'ylashga majbur qildi?

II. "Hikoya" mashqi.

Maqsad: tinglovchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

Vaqt: 5 daqiqa.

Topshiriq mazmuni:

1-guruh: vatan, oila, maktab, uy, bog'.

2-guruh: gul, kitob, osmon, yo'l, daraxt.

3-guruh: do'kon, mashina, eshik, yomg'ir, soat.

4-guruh: suv, kompyuter, o'quvchi, oyna, qalam.

Topshiriq, mazmuni. Tinglovchilarning

kreativ fikrlashini rivojlantirish maqsadida 4 ta guruh uchun ham alohida turli hil nomdagi so'zlar yozilgan kartochkalar tarqatiladi va o'zaro bog'lanishli umumiy hajmi 25 ta so'zdan kam bo'lmagan qisqa mazmunli hikoya tuzish taklifi beriladi. Berilgan so'zlar qoldirilmagan holda mazmunli hikoya tuzgan hamda har bir guruhdan tezkorlik bilan topshiriqni birinchilardan bajargan 3 nafardan ishtirokchilar guruh uchun rag'bat keltiradi. Ishtirok etmagan tinglovchilar esa boshqa guruhdagi tinglovchilar bilan matnini o'zaro almashib o'qib chiqishadi va baho berishadi.

Muhokama uchun savollar:

1. O'zingizning hikoyangizdan qoniqdingizmi?

2. Hikoyani tuzishda qanday qiyinchilikka duch keldingiz?

3. Yana 3 daqiqa berilsa hikoyangizga nimalar qo'shishingiz mumkin edi?

4. Qo'shni guruhlar tuzgan hikoyani siz qanday o'zgartirgan bo'lardingiz?

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, maktab o'qituvchisining kreativligini rivojlantirish muammosi nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy muammo hisoblanadi. Chunki o'qituvchi jamiyat va ishlab chiqarishdagi tub o'zgarishlarni amalga oshirishga qodir bo'lgan o'ziga xos mentalitetga ega shaxs, o'qituvchi innovatoridir. Bu borada o'qituvchi nafaqat intellektual sohada, balki ijod va ijtimoiy sohada kreativ qobiliyatlarni o'rgatish subyekti bo'lib xizmat qiladi, balki ijodkorlikni bevosita rivojlantirish uchun yangi texnologiyalardan foydalanishi talab etiladi. Shu sababli o'qituvchining kreativ qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun umumpedagogik sharoitlar (tizimli yondashuv, kadrlarni tayyorlash jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, ijodiy rivojlanayotgan ta'lim imkoniyatini yaratish) metodik shart-sharoitlar asosida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonida

o'qituvchilarni innovatsion o'qitish, o'z o'zini rivojlantirish texnologiyalari bilan qurollantirish, o'qituvchining o'z ijodiy laboratoriyasini yaratish, ilmiy tadqiqot sohasidagi hamkorlikni kuchaytirish, pedagogik kasbiy ta'lim trayektoriyasini rivojlantirish va o'ziga xos sharoitlar (shaxsiy rivojlanish yondashuvi, intellektual va ma'naviy ijtimoiy va individual, me'yoriy va ijodiy rivojlanish) yaratilishi lozim.

Pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchining kreativligini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha alohida metodikalar ishlab chiqilishi, bu metodikalarda mintaqaviy milliy komponentni, shu jumladan, pedagogik jarayon bosqichlari mazmunini, o'quv-ijodiy faoliyatning yangi usullari va shakllarini hisobga olish taklif etiladi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslaridagi ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kasbiy kreativligini rivojlantirish maqsadida o'quv materiallari tarkibidagi amaliy topshiriqlar tizmi quyidagilarga qaratilishi maqsadga muvofiq:

har bir tinglovchining tafakkurini original yechimlar topish va ularni targ'ib qilishga chaqirish, g'oyalarni ishlab chiqishga majburlash;

keng mushohada etish, an'anaviy bo'lmagan usullardan foydalanish, o'z tafakkur tarzi, milliy mentalitet va stereotiplar qobig'idan chiqib ketishga sharoit yaratish;

agar birinchi tajriba muvoffaqiyatsiz bo'lsa ham o'z tajribalaridan voz kechmaslikka, noan'anaviy usullarda fikrlashni davom ettirishga, masala yechimining boshqa variantlarini topish, boshqa yo'llarini qidirishda davom etish psixologiyasini shakllantirish;

diskussiya va bahs uchun doimo ochiq bo'lish, bahsni to'g'ri tashkil qilish, har bir ishtirokchini bahs jarayonida o'z fikrlarini nazorat qilib borishga sharoit yaratish;

tinglovchilarning yangi g'oyalardan qo'rqmaslik, ularni keng qo'llashga sharoit yaratish va g'oyalar tahlilida muhokama obyekti bo'lishga harakat qilish ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

Pedagog kadrlarning kasbiy rivojlani-shida motivatsiya, qadriyatlar hamda shax-siy xususiyatlar asosiy rol o'ynaydi. Xalq ta'limi tizimida faoliyat yuritayotgan peda-goglarning kasbiy kreativligini rivojlanti-

rish, ularning o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etishda yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlashdan qochish, o'ziga xos-lik, tashabbuskorlik, nostandart fikrlash, yangilikni o'z vaqtida ilg'ash imkoniytini beradi. Shu sababli ta'limning har bir turida kreativlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, metodikalari, vositalari va shart-sharoitlarini alohida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-231-sonli qarori.

2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллект. Лекция, прочитанная в стенфордском университет 1959 г. На русском языке опубликована в сборнике переводов "Психология мышления" под редакцией А.М.Матюшкина. – М.: Прогресс, 1965. – 534 с.

3. Торренс Э.П. Теоретические основы психологической диагностики креативности [Текст] / Э.П.Торренс – М., 1998. 120 с.

4. Ibragimova G.I. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: p.f. bo'yicha falsafa doktori (PhD) disser. avtoref. –T.: - 2017. – 24 b.

5. Андреев В.И. Педагогическая эвристика для творческого саморазвития многомерного мер-ного мышления и мудрости: / В.И Андреев. – Казань Центр инновационных технологий 2015. 288 с. ISBN 978-5-93962-690-3

6. Сластилин В.А., Подымов Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – М.: Магистр, 1997. – 247 с.

7. Барышева Т.А. Креативность. Диагностика и развитие: Монография / Т.А. Барышев; Рос гос. Ун-т им. А.И.Гарцина- СПб.: Изд-во РГПУ им А.И. Герцена 2002. – 205 с.

8. Xaliqov A.A. "Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning pedagog mahoratini rivojlantirish" mavzusidagi p.f.d. (DSc) dissertatsiyasi. – T.: 20218 yil. 257 b.

9. Маслоу А. Мотивация и личность – СПб.: Питер 2008. 352 с.

10. Белогуров А.Ю Модернизация процесса подготовка в контексте инновационного разви-тия общества: Монография. – М.: МАКС Пресс, 2016. – 116 с.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION HAMKORLIK: YANGILANGAN METODOLOGIK YONDOSHUVLAR

Asqarova Zilolaxon Nurmuxamadovna,
*Farg'ona viloyat Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
Milliy markazi "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi*

Anotatsiya: Mazkur maqola umumta'lim maktablarida matematika darslarini tashkil etishda innovatsion hamkorlikning ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Maktab ta'limida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari, shuningdek, interaktiv metodlar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi yondashuvlar orqali dars jarayonini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy-nazariy tahlil va amaliyotga asoslangan kuzatishlar qo'llanildi. Maqola umumiy ta'lim maktablarida o'qituvchilar va o'quvchilarning innovatsion hamkorlikdagi faoliyatlarini rivojlantirish uchun tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: innovatsion hamkorlik, matematika ta'limi, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

**Инновационное сотрудничество
в организации уроков математики
в общеобразовательных школах:
обновленные методологические подходы**

Асқарова Зилолахон Нурмухамедовна,
*Преподаватель кафедры "Методика точных
и естественных наук" Национального
центра повышения квалификации
педагогов Ферганской области*

Аннотация: Данная статья посвящена изучению значения инновационного сотрудничества в организации уроков математики

в общеобразовательных школах. Рассмотрены возможности внедрения новых педагогических технологий в школьное образование и их эффективное использование, а также вопросы совершенствования учебного процесса через подходы, основанные на интерактивных методах и информационно-коммуникационных технологиях. В качестве методологии исследования использованы научно-теоретический анализ и практические наблюдения. Статья содержит рекомендации по развитию деятельности учителей и учеников в рамках инновационного сотрудничества в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: инновационное сотрудничество, обучение математике, интерактивные методы, педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии.

**Innovative collaboration in organizing
mathematics lessons in general secondary
schools: updated methodological approaches**

Askarova Zilolakhon Nurmukhammadovna,
*Teacher of the "Methodology of Exact
and Natural Sciences" Department
at the National Center for Teacher Training
in Fergana Region*

Abstract: This article is aimed at studying the importance of innovative collaboration in organizing mathematics lessons in general secondary schools. It discusses the possibilities

of implementing new pedagogical technologies in school education and their effective utilization, as well as issues related to improving the lesson process through approaches based on interactive methods, information and communication technologies. The research methodology employed scientific-theoretical analysis and practice-based observations. The article includes

recommendations for developing the activities of teachers and students within the framework of innovative collaboration in general secondary schools.

Keywords: *innovative collaboration, teaching mathematics, interactive methods, pedagogical technologies, information and communication technologies.*

Bugungi kunda global ta'lim tizimida o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning ijodiy, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi [1]. Xususan, matematika darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Matematika ta'limida innovatsion hamkorlikni tashkil etish, o'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish, shuningdek, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda yangi pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim hisoblanadi [4].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi [2]. Brown o'z tadqiqotida ta'lim jarayoniga AKTni joriy etish orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytirish mumkinligini ko'rsatib o'tgan [1]. Shuningdek, Anderson va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlari orqali murakkab masalalarni yechish ko'nikmalari rivojlanishi aniqlangan [5].

Milliy va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, maktablarda matematika ta'limining rivojlanishi va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish uchun ilmiy-uslubiy asoslarni ishlab chiqish zarurdir [3].

Xalqaro baholash dasturlari, xususan, PISA (Programme for International Student Assessment) va TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) kabi tadqiqotlar natijalari ko'rsatib o'tgandek, mamlakatlar o'rtasida maktab ta'limi darajasida katta tafovut mavjud bo'lib, bu maktablarda fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarga bo'lgan ehtiyojni oshiradi [6-7].

O'zbekiston ta'lim tizimida ham bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentning 2022-yil 11-mayda qabul qilingan "2022-2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni (PF-134-son) maktab ta'limi sifatini oshirish, xalqaro baholash tizimlariga tayyorlash va AKTni dars jarayoniga keng joriy etishni nazarda tutadi. Ushbu qaror asosida ta'limda zamonaviy texnologiyalar va interaktiv usullardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari ishlab chiqildi va ular tajriba-sinovdan o'tkazilmoqda [8].

Mazkur maqola umumta'lim maktablari matematika darslarini tashkil etishda innovatsion hamkorlikning o'rni va ahamiyatini yoritish, bu jarayonda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalarning samaradorligini baholash, shuningdek, ularni ta'lim jarayonida tatbiq etish usullarini tavsiflashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ta'limning xalqaro tendensiyalari, amaliy kuzatishlar va tajriba-sinov tahlillari qo'llanilgan. Ushbu tadqiqotning asosiy

maqsadi – o'qituvchilar va o'quvchilarning innovatsion hamkorlikdagi o'zaro aloqalarini mustahkamlash va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida samarali tashkil etish uchun ilmiy va amaliy asoslarini ishlab chiqishdir.

Innovatsion hamkorlik ta'lim tizimida yangi g'oyalar, texnologiyalar va metodlarni qo'llash orqali o'quv jarayonida faol ishtirokchilarni jalb qilish va ular o'rtasida o'zaro tajriba almashishga asoslangan yondashuvdir. Bu usul o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi an'anaviy munosabatlarni qayta ko'rib chiqishga va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini tenghuquqli sheriklarga aylantirishga qaratilgan. Innovatsion hamkorlikda ta'lim jarayoniga nafaqat o'qituvchilar va o'quvchilar, balki ota-onalar, jamoat tashkilotlari va turli sohalar mutaxassislari ham faol jalb etiladi.

Innovatsion hamkorlik dars jarayonida barcha o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va ularga o'z fikrlarini erkin bildirish imkoniyatini yaratadi, o'quvchilarda yangi g'oyalarni izlash va ularni amaliyotga tatbiq qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish va ularga mos ta'lim metodlarini qo'llash imkoniyatlari vujudga keladi.

Innovatsion hamkorlik matematik bilimlarni chuqur o'zlashtirish va amaliyotda qo'llashda muhim o'rin tutadi. Bu metod o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi:

- muammoni mustaqil yechish, ya'ni, innovatsion hamkorlikda o'quvchilar muammolarga yondashishning turli yo'llarini o'rganadi va ularni mustaqil ravishda yechishga harakat qiladi;

- tanqidiy fikrlash, bunda muammo bir nechta guruhlariga taqsimlanadi va har bir guruh o'z yechimini taqdim etadi. Bu jarayonda boshqa guruhlar fikrlarini tanqidiy tahlil qiladi;

- tizimli fikrlash, ya'ni, muammolarni yechishda ma'lumotlar orasidan foydali va kerakli ma'lumotlarni ajratib olish, ularni tizimlashtirish va maqsadga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi.

Misol uchun algebra darslarida o'qituvchi turli qiyinlikdagi topshiriqlar beradi. Bunda birinchi guruh uchun sodda tenglamalarni yechish, ikkinchi guruh uchun esa murakkab integrallarni hisoblash topshiriladi. Har bir guruh o'z yechimini taqdim qilib, keyin guruhlar o'z yechimlarini almashadi va bir-birlarining xatolarini topishadi. Bu jarayon o'quvchilarning tenglamalar va integrallarni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Innovatsion hamkorlikning matematika darslaridagi turlari o'quvchilar o'rtasida o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga, ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishga, shuningdek, o'quvchilarni muammolarni yechish jarayoniga jalb qilishga qaratiladi. Ushbu usullarning to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishi darsning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Interaktiv o'qitish o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida faol o'zaro ta'sir jarayonini o'z ichiga oladi. Bu usulda asosiy e'tibor o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan. Interaktiv metodlar orasida quyidagilar mavjud:

- **"Breynstorming"** usuli o'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga va biror mavzu bo'yicha yangi g'oyalarni taklif qilishga yordam beradi. Dars jarayonida o'quvchilar bir mavzu bo'yicha turli g'oyalar bildirishadi, keyin esa bu g'oyalar muhokama qilinadi va eng samaralisi tanlanadi. Misol uchun matematika darsida geometriyaning turli masalalarini bir necha usul bilan yechish yo'llarini izlash uchun o'quv-

chilardan bir vaqtning o'zida turli g'oyalarni bildirish so'raladi. Keyin bu g'oyalar asosida eng ma'quli tanlanib, umumiy bir yechim ishlab chiqiladi;

- **Keys-stadi usuli** keyslarni (vazifa yoki muammo holatlarini) tahlil qilishga asoslanadi. Bu jarayonda o'quvchilar real hayotdagi matematik muammolarni tahlil qilib, yechim topishga harakat qiladilar. Keyingi qadamda ular o'z yechimlarini taqdim etadilar va boshqa o'quvchilar bilan muhokama qiladilar. Misol uchun o'qituvchi o'quvchilarga "uchburchakli maydonning optimal erishish masalasini" taklif qiladi. Bu yerda o'quvchilar uchburchak parametrlarini o'zgartirib, uning yuzini maksimal qilish yo'llarini izlaydilar. Ularning topilmalari guruhda muhokama qilinadi va eng samarali halli tanlanadi.

- **Debat (munozara) usuli** – bu ta'limda faol, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi va o'quvchilarning mavzularni chuqur o'rganib, turli nuqtayi nazarlardan yondashuvini ta'minlovchi metoddir. Ushbu usulda o'quvchilar turli pozitsiyalardan chiqish qilib, o'zlarining fikrlarini tushuntirib beradilar va alternativ nuqtayi nazarlarni yoritib, ularning asosiy xususiyatlarini bayon qiladilar. Munozara usuli nafaqat bilimlarni chuqur o'rganishga yordam beradi, balki o'quvchilarda ta'limiy materiallarga tanqidiy yondashuvni ham rivojlantiradi. Masalan, matematika darsida o'quvchilar bir mavzu – integral xossalari yoki logarifm qoidalari bo'yicha ikki guruhga bo'lingan holda munozara o'tkazadilar. Birinchi guruh integralning geometriyadagi ahamiyatini tushuntirib beradi, ikkinchi guruh esa uning turli sohalaridagi qo'llanilishi haqida ma'lumot beradi.

- **Hamkorlik asosida o'qitish (Collaborative learning)** o'quvchilar o'rtasida jamoaviy ishlash, muammolarni birgalikda yechish va bir-biridan o'rganish jarayonini tashkil etadi. Bunda guruh ichida har bir o'quvchi

ma'lum vazifani bajaradi, keyin esa barcha topshiriqlar umumiy natijaga olib keladi. Guruhli ishda o'quvchilar turli guruhlariga bo'linib, birgalikda matematik masalalarni yechishadi yoki yangi g'oyalar yaratishadi. Har bir guruhda yetakchi, maslahatchi va bajaruvchi rollari bo'lishi mumkin. Masalan, geometriya darsida o'quvchilardan turli ko'rinishdagi uchburchaklar (masalan, teng tomonli, to'g'ri burchakli va teng yuzli uchburchaklar) uchun yuza va perimetrlarni hisoblash vazifasi beriladi. Har bir guruh o'z topilmalarini umumlashtirib, boshqa guruhlar bilan taqqoslaydi va eng samarali yondashuvlarni muhokama qiladi.

- **Jigso (Puzzle Learning) usuli** – o'quvchilarni yakka tartibda mustaqil o'rganishga jalb qiluvchi va keyin guruh bo'lib hamkorlikda bilimlarni birlashtirishga qaratilgan innovatsion ta'lim usulidir. Bu usulda o'quvchilar ma'lumotni qismlarga bo'lib o'rganadilar va har bir o'quvchi ma'lumotning bir qismini mukammal egallab, keyin uni boshqalarga tushuntirish orqali guruhning umumiy bilim darajasini oshiradi. Jigso usuli o'quvchilarning mas'uliyatli, izlanuvchan va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlaydi. Matematika darsida tenglamalar sistemasini hal qilish jarayonini o'qitishda o'quvchilar turli metodlar: qo'shish usuli, almashtirish usuli va grafik usullarni alohida o'rganadilar. Keyin har bir o'quvchi o'z usulini guruh a'zolariga tushuntiradi, natijada hamma tenglamalar sistemasini yechishning turli yo'llarini o'zlashtiradi.

- **Muammoli o'qitish va tadqiqot usullari** o'quvchilarda muammolarni mustaqil o'rganish, ma'lumotlarni tahlil qilish va yechimlarni yaratish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu metodda o'qituvchi o'quvchilarni bir yoqlamalikdan xalos qilib, ularga tadqiqot vazifalarini berish orqali qiziqitiruvchi jarayonga jalb etadi. Masalan, matematika darsida "Ferma teoremasi" kabi murakkab

mavzular bo'yicha tadqiqot qilish topshirig'i berilib, o'quvchilar bu masala tarixini o'rganadilar va yechim bo'yicha turli yondashuvlarni tahlil qiladilar.

Aniq bir matematik mavzuni olib, turli innovatsion hamkorlik usullarini qo'llashni namunaviy tarzda ko'rsatib o'tamiz.

"Pifagor teoremasi va uning amaliy qo'llanilishi" mavzusini olaylik. Ushbu mavzu turli innovatsion hamkorlik usullarini tatbiq etish uchun juda mos, chunki u geometriya, mantiqiy fikrlash va amaliy masalalar bilan bog'liq. Quyida har bir usulni mazkur mavzuni o'qitishda qanday qo'llash mumkinligiga misollar keltirib o'tamiz.

Breynstorming usulida Pifagor teoremasini o'qitishga kirishda o'quvchilardan uchburchakning turlari va ularning o'zaro xossalari haqidagi bilimlarini esga olishlari uchun "Aqliy hujum" usulini qo'llash mumkin. Masalan, dars avvalida o'qituvchi savol beradi: *Qanday uchburchaklar mavjud va ularni qanday ajratish mumkin? To'g'ri burchakli uchburchakning xossalari qanday?*

Har bir o'quvchi o'z fikrini bildirib, uchburchak turlari, burchaklarning o'zaro munosabatlari va to'g'ri burchakli uchburchakning katet va gipotenuzasi haqidagi bilimlarini esga oladi. Keyingi qadamda o'qituvchi Pifagor teoremasiga kirishadi va unda gipotenuza va katetlar o'rtasidagi aloqani tushuntiradi.

Ushbu usul bo'yicha dastlab dars boshida o'qituvchi o'quvchilarga savol beradi: *"Qanday uchburchaklar mavjud va ularni qanday ajratish mumkin?"*.

Bu savol orqali o'quvchilarni uchburchak turlari (to'g'ri, o'ta to'g'ri, keskin burchakli) haqida fikr yuritishga undaydi: *"To'g'ri burchakli uchburchakning xossalari qanday?"*. Ushbu savol orqali o'quvchilarni to'g'ri burchakli uchburchaklar haqida o'z bilimlarini esga olishga, ularning xossalarini muhokama qilishga va Pifagor teoremasi bilan

bog'liq munosabatlarni aniqlashga yo'naltiradi.

O'quvchilar o'z fikrlarini ifoda etishlari uchun darsda uchburchaklarning turlari, burchaklar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, to'g'ri burchakli uchburchakning katetlari va gipotenuza haqidagi o'z bilimlarini baham ko'rishlari mumkin. Har bir o'quvchi o'z fikrini aytib, g'oyalari boshqalar bilan baham ko'radi. Bundan tashqari o'quvchilardan o'z fikrlarini grafik yoki diagramma shaklida ifodalash so'ralishi mumkin. Masalan, uchburchaklarning turlarini ko'rsatadigan diagrammalar yaratish orqali ularning xossalarini vizual ko'rinishda ifodalash imkonini beradi.

O'quvchilar o'z bilimlarini esga olib, to'g'ri burchakli uchburchakning xossalari haqida gapirgach, o'qituvchi Pifagor teoremasini tanishtiradi. Teorema quyidagicha ifodalanadi:

Pifagor teoremasi: To'g'ri burchakli uchburchakda gipotenuzaning kvadrati katetlarning kvadratlari yig'indisiga teng:

$$c^2 = a^2 + b^2,$$

bu yerda c – gipotenuza, a va b – katetlar.

O'qituvchi Pifagor teoremasining amaliy qo'llanishlarini misollar bilan ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, o'quvchilarga turli vaziyatlar berilishi mumkin: *"Agar bir binoning yuqori qismi 12 metr balandlikda bo'lsa va poydevorining 16 metr uzunlikda bo'lsa, binoning tomidan poydevorgacha bo'lgan masofani toping."*

Yechim: Ushbu masala Pifagor teoremasini qo'llash orqali hal qilinadi. O'quvchilar quyidagicha hisoblashni amalga oshiradilar:

$$c = \sqrt{12^2 + 16^2} = \sqrt{144 + 256} = \sqrt{400} = 20 \text{ metr}$$

Dars yakunida o'qituvchi o'quvchilarni Pifagor teoremasining mohiyati va uning to'g'ri burchakli uchburchaklardagi o'rni

haqida fikr almashishga chaqiradi. Ular Pifagor teoremasining boshqa matematik konseptlar bilan bog'liqligini va uning amaliy hayotda qanday qo'llanilishini muhokama qiladilar.

Dars tugagach, o'qituvchi o'quvchilarning ishtirokini, qiziqishini va fikrlarni ifoda etish darajasini baholaydi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z fikrlarini shakllantirishda va bir-birlariga yordam berishda rag'batlantirish maqsadida o'zaro baholash o'tkazish mumkin.

Ushbu jarayon orqali o'quvchilar Pifagor teoremasini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy misollar orqali ham tushunadilar, shuningdek, ularni ijodiy fikrlarini shakllantirishga undaydi.

Keys-stadi (Masala holatini tahlil qilish) usulida Pifagor teoremasini qo'llab real hayotdagi vaziyatlarni tahlil qilish uchun keys-stadidan foydalanish mumkin. Masalan, keys sifatida quyidagi vaziyat taklif etiladi: *Bir binoda yong'in sodir bo'ldi va qutqaruvchilar binoda qolib ketgan odamni olib chiqishlari kerak. Ularga binodan yergacha bo'lgan minimal masofada zina qurish topshirig'i berilgan. Agar binodan chiqish nuqtasi 9 metr balandlikda bo'lsa va zina quriladigan joy binoning devoridan 12 metr masofada bo'lsa, zina uzunligi qancha bo'ladi?*

Keyin o'quvchilar jamoa bo'lib ishlaydilar, Pifagor teoremasini qo'llab, masofani topadilar:

$$\sqrt{9^2 + 12^2} = \sqrt{81 + 144} = \sqrt{225} = 15 \text{ metr.}$$

Ushbu usul bo'yicha dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga yuqoridagi vaziyatni taqdim etadi. Bu vaziyat real hayotdagi qutqaruv operatsiyasini ifodalaydi va o'quvchilarga muammolarni hal qilish uchun matematik bilimlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

O'quvchilar guruhga bo'linib, quyidagi savollarga javob berishlari kerak:

Qanday geometrik shakllar ushbu vaziyatda mavjud?

O'quvchilar to'g'ri burchakli uchburchakni aniqlaydilar, bu yerda gipotenuza – zina ning uzunligi, bir katet – binodan chiqish nuqtasining balandligi (9 metr), ikkinchi katet – binoning devoridan bo'lishi kerak bo'lgan masofa (12 metr) hisoblanadi.

Qanday formulasini qo'llashimiz kerak?

O'quvchilar Pifagor teoremasini eslab, gipotenuzaning kvadrati katetlarning kvadratlari yig'indisiga teng ekanligini tushuntirishlari kerak:

$$c^2 = a^2 + b^2.$$

O'quvchilar jamoa bo'lib ishlagan holda masalani hal qilishlari mumkin. Quyidagi hisob-kitoblarni amalga oshirish kerak:

1. Pifagor teoremasini qo'llash:

$$c^2 = 9^2 + 12^2;$$

$$c^2 = 81 + 144;$$

$$c^2 = 225;$$

$$c = \sqrt{225} = 15 \text{ metr.}$$

O'quvchilar olingan natijani (zina uzunligi 15 metr) muhokama qilishlari va haqiqiy hayotda bunday vaziyatlarda olingan natijalar qanday ahamiyatga ega ekanligini aniqlashlari kerak. Masalan, ular bu natijaning qutqaruv operatsiyasida qanday rol o'ynashini va qutqaruvchilarga qanday yordam berishini tahlil qilishlari mumkin.

O'quvchilarni yanada kengroq fikr yuritishga undash uchun shunga o'xshash boshqa vaziyatlar bilan tanishtirish mumkin:

1. *“Bir kishi 10 metr balandlikda bir derazadan chiqib, yerga tushishi kerak. Agar derazadan 8 metr masofada joylashgan zinalar bo'lsa, zinaning uzunligi qancha bo'ladi?”*

2. *“Boshqa bir binoda 5 metr balandlikda bir deraza bor va zinaning oxiri binoning devoridan 6 metr masofada joylashgan. Zinaning uzunligini toping.”*

Dars yakunida o'qituvchi o'quvchilardan masalaning mohiyatini va Pifagor teoremasining real hayotdagi qo'llanishini aniqlashlarini so'raydi. Ular o'rganilgan bilimlarni qanday qilib boshqa muammolarni hal qilishda foydalanishlarini muhokama qilishlari kerak.

Bu jarayon orqali o'quvchilar nafaqat Pifagor teoremasini o'rganadilar, balki uni real vaziyatlarda qanday qo'llashni, tahlil qilishni va muammolarni hal qilishda ijodiy fikrlashni ham rivojlantiradilar.

Debat (munozara) usuli bo'yicha Pifagor teoremasi va uning boshqa teoremlari (masalan, kosinuslar teoremasi) bilan bog'liqligini bahs mavzusi sifatida qo'yish mumkin. Guruhlardan biri Pifagor teoremasining turli masalalar yechishda afzalligini tushuntirib beradi, boshqa guruh esa uning kamchiliklarini, boshqa teoremlar bilan muqobil yondashuvlar mavjudligini yoritib beradi.

Bu mavzu bo'yicha guruhli ishlashda o'quvchilarni 3-4 kishidan iborat guruhlarga bo'lib, har bir guruhga Pifagor teoremasini qo'llab yechiladigan masalalar to'plamini berish mumkin. Har bir guruhda yetakchi, hisoblovchi va natijalarni taqdim etuvchi aniqlanadi. Misol uchun

1. *To'g'ri burchakli uchburchakning katetlari 6 va 8 metr. Gipotenuzaning uzunligini toping.*

2. *Gipotenuzasi 13 metr bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning bir kateti 5 metr. Ikkinchi katetning uzunligini toping.*

Har bir guruh masalani yechib, natijalarini taqdim etadi, keyin esa turli usullar orqali natijalarini taqqoslaydi.

Pifagor teoremasi matematikaning asosiy teoremlaridan biri bo'lib, u to'g'ri burchakli uchburchaklarda katetlar va gipotenuza o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi. Ushbu teorema ko'plab geometriya va algebra masalalarini yechishda qo'llaniladi.

Debat usulida Pifagor teoremasini boshqa geometriya teoremlari, masalan, "kosinuslar teoremasi" bilan solishtirish mumkin. Ushbu bahs mavzusi orqali o'quvchilar har ikki teoremaning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganadilar hamda ularni qo'llashdagi cheklovlarni aniqlaydilar.

Guruhli ishlash jarayonidagi qadamlar quyidagilardan iborat.

1. Guruhlarga bo'lish va vazifalarni taqsimlash: Sinfni 3-4 kishidan iborat kichik guruhlarga bo'lish lozim. Har bir guruhga muayyan rol va vazifalar taqsimlanadi:

1-guruh: Bu guruh Pifagor teoremasining afzalliklarini yoritib beradi. Ular teoremaning nazariy jihatlarini, uning matematik asoslari va turli sohalaridagi (masalan, qurilish, astronomiya, fizika) qo'llanilishini tushuntiradilar.

2-guruh: Bu guruh Pifagor teoremasining kamchiliklari va uni qo'llashdagi cheklovlarni ta'kidlaydi. Ularning vazifasi – teoremaning faqat to'g'ri burchakli uchburchaklarda ishlatilishini, boshqa burchakli uchburchaklarda qo'llanilmasligini va uning cheklanganligi haqidagi fikrlarni tushuntirishdan iborat.

3-guruh: Bu guruh boshqa geometriya teoremlarini, jumladan, "kosinuslar teoremasi"ni yoritib beradi va uning Pifagor teoremasiga nisbatan afzalliklarini keltiradi. Ular kosinuslar teoremasining har qanday uchburchakda qo'llanilishi va ushbu teoremaning hisob-kitoblar uchun qulayligi haqidagi fikrlarni tushuntirib beradilar.

2. Tayyorgarlik jarayoni: Har bir guruh o'z mavzusini mustaqil o'rganadi va ma'lumot to'playdi. Har bir guruhda yetakchi, hisoblovchi va natijalarni taqdim etuvchi aniqlanadi:

Yetakchi: Guruhdagi muhokamani yo'naltiradi va guruhning ish rejasini shakllantiradi.

Hisoblovchi: Masalalarni hal qilishda va isbotlarini tushuntirishda asosiy hisob-kitoblarni bajaradi.

Taqdim etuvchi: Guruh natijalarini boshqalarga tushuntiradi va ularning fikrlarini tushuntirib beradi.

3. Pifagor teoremasi asosida masalalar yechish: Har bir guruhga Pifagor teoremasi bo'yicha masalalar to'plami beriladi. Masalan:

1-masala: *To'g'ri burchakli uchburchakning katetlari 6 va 8 metr. Gipotenuzaning uzunligini toping.*

Yechim: Pifagor teoremasiga ko'ra, gipotenuza uzunligi:

$$c = \sqrt{6^2 + 8^2} = \sqrt{36 + 64} = \sqrt{100} = 10 \text{ metr.}$$

2-masala: *Gipotenuzasi 13 metr bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning bir kateti 5 metr. Ikkinchi katetning uzunligini toping.*

Yechim: Pifagor teoremasiga ko'ra, ikkinchi katet:

$$a = \sqrt{13^2 - 5^2} = \sqrt{169 - 25} = \sqrt{144} = 12 \text{ metr.}$$

3-masala: Qurilishda burchaklarni aniqlashda foydalaniladigan Pifagor teoremasi usulidan foydalanib, uzunligi 15 metr bo'lgan gipotenuzaning katetlari orasidagi masofani toping, agar katetlar orasidagi burchak 90° bo'lsa.

4. Guruh natijalarini taqdim etish: Har bir guruh o'z yechimlarini sinfga taqdim etadi. Guruhlar o'z qarashlarini tushuntirib beradilar va boshqa guruhlarining savollariga javob beradilar. Pifagor teoremasini qo'llash, uning afzalliklari, cheklovlari va muqobil teoremlar bilan taqqoslash orqali o'quvchilar o'zlarining faol bilim oluvchiga aylanadilar.

5. Debat jarayoni: Guruhlar o'z pozitsiyalarini yoritib berganlaridan so'ng, o'qituvchi har bir guruhga savollar beradi va bahs-munozara boshlanadi. Ushbu jarayonda 1-guruh Pifagor teoremasining afzalliklari, uning hisob-kitoblarda soddaligi va turli matematik modellardagi qo'llanilishini tushuntirib beradi. 2-guruh Pifagor teore-

masining faqat to'g'ri burchakli uchburchaklarda qo'llanilishi mumkinligini va boshqa teoremlar bilan taqqoslaganda uning cheklanganligini tushuntirib beradi. 3-guruh kosinuslar teoremasi kabi boshqa teoremlarni keltirib, ularning universalligi va hisob-kitoblardagi afzalliklarini tushuntiradi.

6. Yakuniy xulosa va baholash: O'qituvchi har bir guruhning pozitsiyasini baholaydi va uning aniq, mantiqiy va ilmiy asoslangan bo'lishini hisobga oladi. Baholashda quyidagi jihatlar e'tiborga olinadi:

- Taqdimot va yoritilgan ma'lumotlarning to'g'riligi.

- Munozarada tanqidiy fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati.

- Guruhning o'z pozitsiyasini himoya qilishdagi faolligi.

- Savollarga javob berish va raqib guruhlar bilan konstruktiv muloqot qilish qobiliyati.

Bu usul nafaqat Pifagor teoremasini o'rganishda, balki boshqa matematik va tabiiy fanlar mavzularini chuqurroq o'rganishda ham samarali bo'lishi mumkin.

Jigso (Puzzle learning) usulida Pifagor teoremasi bilan bog'liq ma'lumotlar turli qismlarga bo'linadi va har bir o'quvchi bir qismni o'rganib, keyin o'z bilimni guruh a'zolariga tushuntiradi. Masalan, guruhdagi o'quvchilarga quyidagi topshiriqlar beriladi:

1. *Birinchi o'quvchi Pifagor teoremasining isbotini tushuntirishi kerak.*

2. *Ikkinchi o'quvchi teoremaning amaliy qo'llanilishini (real hayotdagi misollar) keltiradi.*

3. *Uchinchi o'quvchi Pifagor teoremasini qo'llagan holda o'lchovlarning aniqligini qanday oshirish mumkinligini o'rganadi.*

Keyin har bir o'quvchi o'z o'rganganini guruh a'zolariga tushuntiradi va ularning hammasini birlashtirib, umumiy ish yaratiladi.

Pifagor teoremasi bo'yicha jigso usulini amalga oshirish qadamlarini ko'rib chiqaylik

1. Guruhlarga bo'lish: Avvalo o'qituvchi sinfni 3-4 kishidan iborat kichik guruhlariga bo'ladi. Har bir guruhdagi o'quvchilarga alohida topshiriqlar taqsimlanadi va ular o'sha mavzular bo'yicha maxsus "ekspert"ga aylanishlari kerak.

2. Mavzu qismlariga bo'lish: Pifagor teoremasiga oid ma'lumotlar quyidagi tartibda taqsimlanishi mumkin:

- *Pifagor teoremasining isboti*: Bu topshiriqni oladigan o'quvchi teoremaning asosiy isbotini tayyorlaydi. U turli yondashuvlardan (masalan, geometrik yoki algebraik) foydalanib isbotlarni o'rganib, ularni tushuntiradi. Masalan, to'g'ri burchakli uchburchakni gipotenuzasi bo'yicha kvadrat shakliga aylantirib, uning katetlari kvadrati bilan gipotenuzaning kvadrat ifodasini tushuntirib beradi. Geometriyada turli turdagi boshqa figuralarni (parallelogrammlar, trapetsiyalar) ham ushbu teoremani isbotlashda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatadi.

- *Pifagor teoremasining amaliy qo'llanilishi (real hayotdagi misollar)*: Bu o'quvchi teoremaning real hayotdagi qo'llanilish misollarini tayyorlaydi. Masalan, bino balandligini aniqlash, ikki manzil o'rtasidagi eng qisqa masofani topish, aeronavigatsiyada samolyotlar yoki kemalar uchun masofani hisoblashda ushbu teoremaning qanday qo'llanilishi, mehnatda o'lchovlar aniqligini ta'minlash va qurilishda yoki arxitekturada guruhlash ishlari uchun ahamiyatini tushuntirish.

- *Pifagor teoremasini qo'llash orqali o'lchovlarning aniqligini oshirish*:

Bu topshiriqdagi o'quvchi teoremaning matematik ahamiyatini tushuntirib beradi va ushbu teoremani qo'llagan holda o'lchovlarning aniqligini qanday oshirish mumkinligini o'rganadi. Masalan, guruhda turli o'lchov qiymatlarini aniqlash va hosil bo'lgan xatolikni baholash, bir obyektдан

ikkinchi obyektga eng qisqa masofani aniqlab, xato foizini kamaytirish yo'llarini tushuntirish,

3. Ekspert guruhlarini tashkil qilish: Har bir topshiriqni bajarayotgan o'quvchilar "ekspert guruh"ga birlashtiriladi va ular o'zlari bir xil mavzuda ish olib borib, ma'lumotlarni muhokama qiladilar, yangi g'oyalar bilan o'rtoqlashadilar. Masalan, "Pifagor teoremasining isboti" topshirig'ini bajarayotgan barcha o'quvchilar bir guruhga yig'iladilar va ular bir-birlariga turli yondashuvlar va isbotlash usullarini tushuntiradilar.

4. Guruhlarga qayta taqsimlash: O'z mavzusini mukammal tushunib olgan o'quvchilar o'z asl guruhlariga qaytadilar. Bu jarayonda har bir o'quvchi o'z mavzusi bo'yicha "ekspert" bo'lib, qolganlarga o'rganganlarini tushuntirib beradi. Shunday qilib, har bir guruhda har xil ma'lumotlarga ega bo'lgan "ekspertlar" bo'ladi.

5. Mavzularni taqdim etish va muhokama qilish: Har bir guruhdagi o'quvchi o'z ustida ishlagan mavzusini boshqa a'zolariga tushuntirib beradi. Har bir "ekspert" o'z mavzusining asosiy g'oyalarini, ularning qo'llanilishi va ahamiyatini boshqalarga yetkazadi. Bunda har bir o'quvchi o'zini haqiqiy o'qituvchi sifatida his qilib, boshqalarga tushuntirish, savollarga javob berish va munozara qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

6. Umumiy xulosa va yakuniy ishlab chiqish: Har bir guruh o'z a'zolari o'rgangan barcha ma'lumotlarni birlashtirib, Pifagor teoremasi bo'yicha umumiy xulosa va yakuniy ishlab chiqish yaratadi. Bu ishning natijasi aniq shakldagi tafsilotli ma'ruza, taxtalarga rasmlar, formulalar va isbotlar bilan taqdimot, infografika yoki elektron hujjat shaklida bo'lishi mumkin.

7. Baholash va mulohaza: O'qituvchi har bir guruhning ishini baholaydi. Baholashda e'tiborga olinadigan jihatlari:

- Ma'lumotlarning to'g'riligi va to'liqligi.
- Guruh a'zolarining hamkorlikda ishlash darajasi.

- O'quvchilarning o'z mavzusini boshqalarga tushuntirish qobiliyati.

- Guruhning umumiy ish sifati va yangiliklarni qo'llash qobiliyati.

Pifagor teoremasini jigso usulida o'qitish jarayonida quyidagi qo'shimcha masalalarni o'quvchilarga topshirish mumkin:

1-masala: *Sharqqa 6 km va shimolga 8 km masofada joylashgan ikki uyning eng qisqa masofasini toping.*

Yechim: Pifagor teoremasiga ko'ra:

$$c = \sqrt{6^2 + 8^2} = \sqrt{36 + 64} = \sqrt{100} = 10 \text{ km.}$$

2-masala: *Agar siz bir tomoni 9 metr va ikkinchi tomoni 12 metr bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchak shaklidagi o'yin maydonini yaratmoqchi bo'lsangiz, maydonning diagonal masofasini aniqlang.*

Yechim:

$$c = \sqrt{9^2 + 12^2} = \sqrt{81 + 144} = \sqrt{225} = 15 \text{ metr.}$$

Bu kabi misollar *jigso* usulida o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini mustahkamlab, ularni mustaqil fikrlash va tahlil qilishga yo'naltiradi. Bu jarayonda o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lalilar, balki ularni amalda qo'llash qobiliyatini ham rivojlantiradilar.

Muammoli o'qitish va tadqiqot usullari bo'yicha o'qituvchi Pifagor teoremasini tadqiqot asosida o'qitish uchun quyidagi muammoni taklif qilish mumkin:

Bir shaxs ikki manzil o'rtasidagi minimal masofani topmoqchi. Birinchi manzildan ikkinchisigacha borish uchun u avval 3 km sharqqa, so'ngra 4 km shimolga yurish kerak. Ikki manzilni bevosita tutadigan masofani toping.

O'quvchilar mustaqil ravishda Pifagor

teoremasini qo'llab bu masofani topishlari va yechimni taqdim qilishlari kerak.

Ushbu usulda o'qituvchi o'quvchilarga muammoni tushuntirish uchun avval u yerda qanday katetlar va gipotenuza mavjudligini tushuntirib o'tadi. Bu jarayonda o'quvchilarning o'zi asosiy nuqtalar va qadamlarni ajratib chiqishga chaqiriladi:

- Manzil A: Shaxsning boshlang'ich manzili.

- Manzil B: Shaxsning 3 km sharqqa boradigan nuqtasi.

- Manzil C: Shaxsning 4 km shimolga yurgach, borib yetadigan manzili.

Bu yerda o'quvchilar manzillarni koordinatalar shaklida ham ifodalashlari mumkin (masalan, A(0,0), B(3,0), C(3,4)). Shu orqali masalaning geometrik modelini qurish osonlashadi.

O'qituvchi doskada manzillar va harakat yo'nalishlarini tasvirlab ko'rsatishi kerak. Bu yerda to'g'ri burchakli uchburchakning katetlari:

- A dan B gacha bo'lgan masofa (sharqqa harakat) – 3 km.

- B dan C gacha bo'lgan masofa (shimolga harakat) – 4 km.

Gipotenuza A dan to'g'ridan-to'g'ri C gacha bo'lgan masofa bo'lib, ushbu masofa eng qisqa yo'l hisoblanadi.

O'quvchilardan Pifagor teoremasini $(a^2 + b^2 = c^2)$ yordamida masofani topish topshirig'i beriladi:

- Katetlar: $a = 3$ km va $b = 4$ km.

- Gipotenuza:

$$c = \sqrt{a^2 + b^2} = \sqrt{3^2 + 4^2} = \sqrt{9 + 16} = \sqrt{25} = 5 \text{ km.}$$

Shu tariqa, ikki manzilni bevosita tutadigan minimal masofa 5 km bo'ladi.

O'quvchilarga bu turdagi masalalarning real hayotda qanday qo'llanilishini tushuntirib berish maqsadga muvofiq. Masalan, ushbu masala arxitekturada yoki qurilish-

da, yo'llarning minimal uzunligini aniqlashda qo'llaniladi. Shunga o'xshash holatlarni keltirib, masalaning hayotiy ahamiyatini ko'rsatish kerak. Masalan, "Bir binodan ikkinchi binoga eng qisqa yo'lni topishda", "To'g'ri burchakli uchburchakning diagonalini aniqlashda".

Bundan tashqari dars jarayonida masalani quyidagicha murakkablashtirib, o'quvchilarning fikrlash darajasini oshirish mumkin: *Shaxs 3 km sharqqa, so'ngra 4 km shimolga va keyin yana 2 km g'arbga yuradi. Endi, u oxirgi manzilidan boshlang'ich manziligacha bo'lgan minimal masofani toping.*

Bunday masalalar o'quvchilarga bir vaqtning o'zida bir necha geometrik figuralar (bu holda to'g'ri burchakli uchburchaklar) o'rtasidagi o'zaro munosabatni aniqlash imkonini beradi.

Ushbu holatda shaxsning yurish yo'nalishi o'quvchilar tomonidan to'g'ri burchakli uchburchak va parallelogrammlarni birlashtirgan shaklda tasvirlanadi. Keyin Pifagor teoremasi yordamida minimal masofa aniqlanadi.

Muammoli o'qitishda o'quvchilarning mustaqil izlanish qobiliyatini rivojlantirish juda muhim. Shunday qilib, dars oxirida quyidagi topshiriqlar berilsa bo'ladi: "To'g'ri

burchakli uchburchak katetlarini bilib, gipotenuzani aniqlash", "Pifagor teoremasining boshqa geometrik figuralarga qo'llanilishini o'rganish va misollar keltirish".

Xulosa

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida matematika darslarini tashkil etishda innovatsion hamkorlik usullari, xususan, Pifagor teoremasini o'qitishdagi samaradorligi muhokama qilindi. Innovatsion metodlarning tatbiq etilishi, o'quvchilarning faol ishtirokini, ijodiy fikrlashini va muamloga yechim beraolish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Muammoli o'qitish, Jigso, Debat, Keys-stadi va Breynstorming kabi usullar, o'quvchilarning real hayotdagi muammolarni hal qilishda matematikadan foydalanishini ta'minlaydi. Bu metodlar, o'quvchilarga ma'lumotlarni mustaqil ravishda o'rganish, fikrlash va baholash qobiliyatlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, innovatsion hamkorlik usullari matematika darslarini samarali va qiziqarli qilishda, o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashda muhimdir. Natijada, o'quvchilarning matematik bilimlari va qobiliyatlari chuqurlashadi, bu esa ularni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. S.Brown. Interactive Teaching Methods in Mathematics Education. New York: Springer. 2019.
2. R.Johnson. The Role of Innovative Collaboration in Modern Educational Systems. London: Oxford University Press. 2021.
3. K.Smith. Using ICT in Mathematics Teaching. Educational Review, 2020, 12(4), 143-158.
4. A.Garcia, L.Howard. The Impact of ICT on Student Collaboration. Journal of Education and Technology, 2018. 10(2), 67-79.
5. P.Anderson. The Effectiveness of Collaborative Learning in Mathematics. Educational Psychology, 2020, 25(1), 88-99.
6. OECD. PISA 2018 Results. Paris: OECD Publishing. 2018.
7. IEA. TIMSS 2019 International Results in Mathematics. Amsterdam: IEA. 2019.
8. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6008663>

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ Z-МАТРИЦЫ ОРГАНИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ ПО ПРОГРАММЕ WINMORAS

Мухаммаджонова Хилола Бахтиёр кизи,
Студентка 4-го курса
Андижанский госуниверситет
Андижан, Республика Узбекистан

Аннотация: Компьютерное моделирование широко применяется учеными в научно-педагогической деятельности. Очень полезно для студентов-химиков знания по составлению Z-матрицы. На основе примера поэтапного составления Z-матрицы этанола показан упрощенный метод усвоения материала.

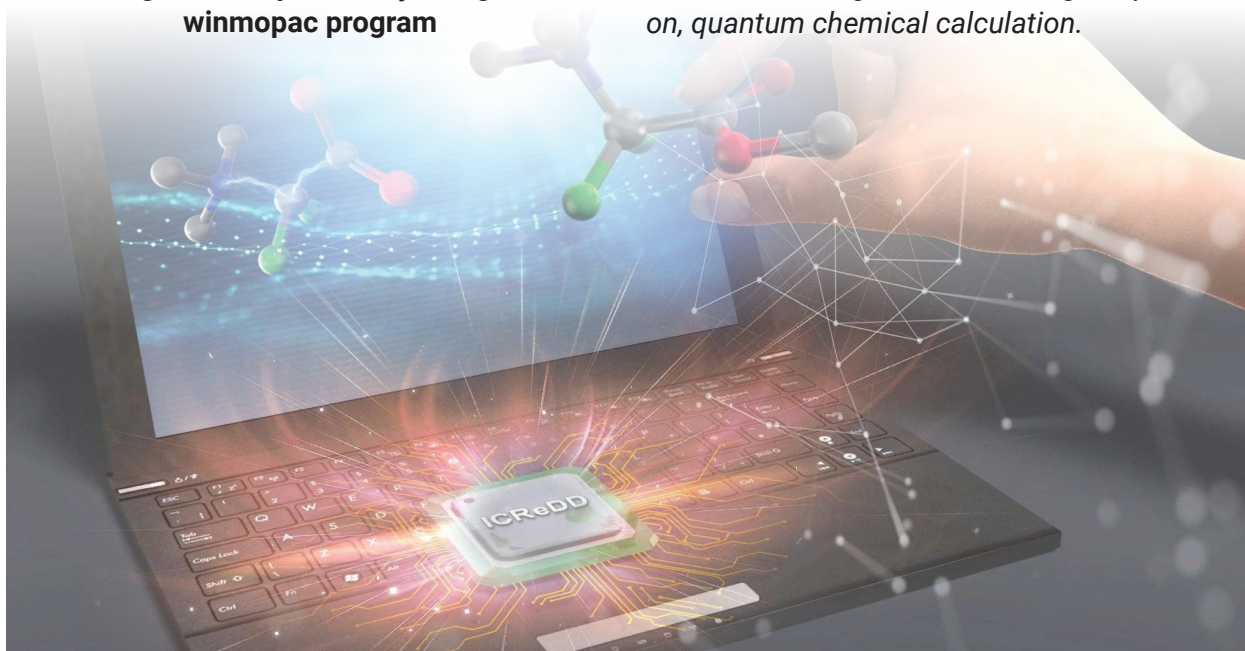
Ключевые слова: Компьютерное моделирование, органическая химия, этиловый спирт, Z-матрица, длина связи, валентный угол, торсионный угол, оптимизация, квантово-химический расчет.

Mukhammadjonova Khilola Bakhtiyor qizi,
Forth course student
Andijan State University
Republic of Uzbekistan, Andijan

Abstract: Computer modeling is widely used by scientists in scientific and pedagogical activities. The knowledge on compiling of the Z-matrix is very useful for students of Chemistry. In the article, based on an example step-by-step compilation of the Z-matrix ethanol, a simplified method for assimilation of the material has been shown.

Keywords: Computer modeling, organic chemistry, ethyl alcohol, Z-matrix, length of connection, valence angle, torsional angle, optimization, quantum chemical calculation.

**Computer simulation of the z-matrix
of organic compounds by using the
winmoras program**

Компьютерное моделирование соединений широко применяется, в частности, в органической химии для проведения квантово-химических расчетов. Все компьютерные программы при моделировании соединений основываются на чтении входной Z-матрицы [1], при этом она может составляться вручную или автоматически. Во-всяком случае все входные и выходные данные программы дается в виде матрицы из символов и геометрических параметров, таких как длина связи, валентный угол, торсионный угол и параметр оптимизации.

Метод. В данной статье на примере работы в программе Winморас 7.21 [2], излагается своеобразные нюансы составления Z-матрицы, которые играют важную роль в компьютерной моделировании [3, 4]. В качестве примера выбран этиловый спирт, схема которого приведена ниже на рисунке 1.

Атомы H4-C1-C2-O3-H9 связанные обычной линией – лежат на плоскости бумаги. Связи C1-H6 и C2-H8 направлены к пользователю, а связи C1-H5 C2-H7 от него.

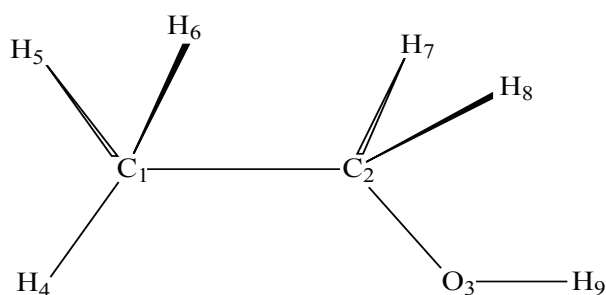

Рис. 1. Схема этанола, направления связей и порядок нумерации атомов.

Ниже в табличном виде приведены требования составления Z-матрицы.

Напоминаем: все символы атомов, названия файла и папок должны писаться латинскими буквами. Давайте

обсудим что происходит на экране компьютера при построении матрицы. При запуске программы Winморас 7.21 откроется окно состоящей из строк меню и рабочей части для текста. Первая строка для ключевых слов (ключевые слова можно автоматически записать нажатием клавиша **Set** и использованием нужных заданий) и последующие две строки для текста пользователя. Пользователь может писать для себя важные информации, связанные с матрицей соединения. С четвертой строки начинается сама матрица. В этой строке пишется символ первого атома соединения, в нашем примере это углерод. Атом размещается в центре окна просмотра (Рис. 2). На следующей строке таблицы пишется символ 2-атома, длина связи до 1-го атома (1.5), цифра оптимизации (1), номер непосредственно связанного атома (1). Нажатием клавиша просмотра получаем следующую картину:

На следующей строке пишется символ атома кислорода, длина связи O3-C2 в ангстремах (1.5), параметр оптимизации (1), валентный угол $\phi(O3-C2-C1)$ в градусах (109), номер связанного атома (2), номер атома начала отсчета валентного угла (1).

В следующей строке пишется символ водорода H4, длина связи C1-H4 (1), параметр оптимизации (1), валентный угол $\phi(H4-C1-C2)$ (109), параметр оптимизации (1), торсионный угол $\tau(H4-C1-C2-O3)$ (0) параметр оптимизации (1), номер атома связи (1), номер валентного атома (2), номер торсионного атома (3), нажатием кнопки просмотра получим объемный вид составленной матрицы:

Последующие, связанные с первым атомом углерода два атома водорода (H5 и H6) вводятся в матрицу аналогич-

Таблица 1

Порядок составления Z-матрицы этилового спирта

Ключевые слова									
Строка пользователя									
Строка пользователя									
Атом	Длина связи, d, Å	*	Валентный угол, φ, град.	*	Торсионный уголь, τ, град.	*	№1	№2	№3
C									
C	1.5	1					1		
O	1.5	1	109	1			2	1	
H	1	1	109	1	0	1	1	2	3
H	1	1	109	1	-120	1	1	2	3
H	1	1	109	1	120	1	1	2	3
H	1	1	109	1	-120	1	2	1	4
H	1	1	109	1	120	1	2	1	4
H	1	1	109	1	180	1	3	2	1

Примечания: * - параметр оптимизации. №1 – непосредственно связанный атом; №2 – атом, начала отсчета валентного угла; №3 – атом, начала отсчета торсионного угла.

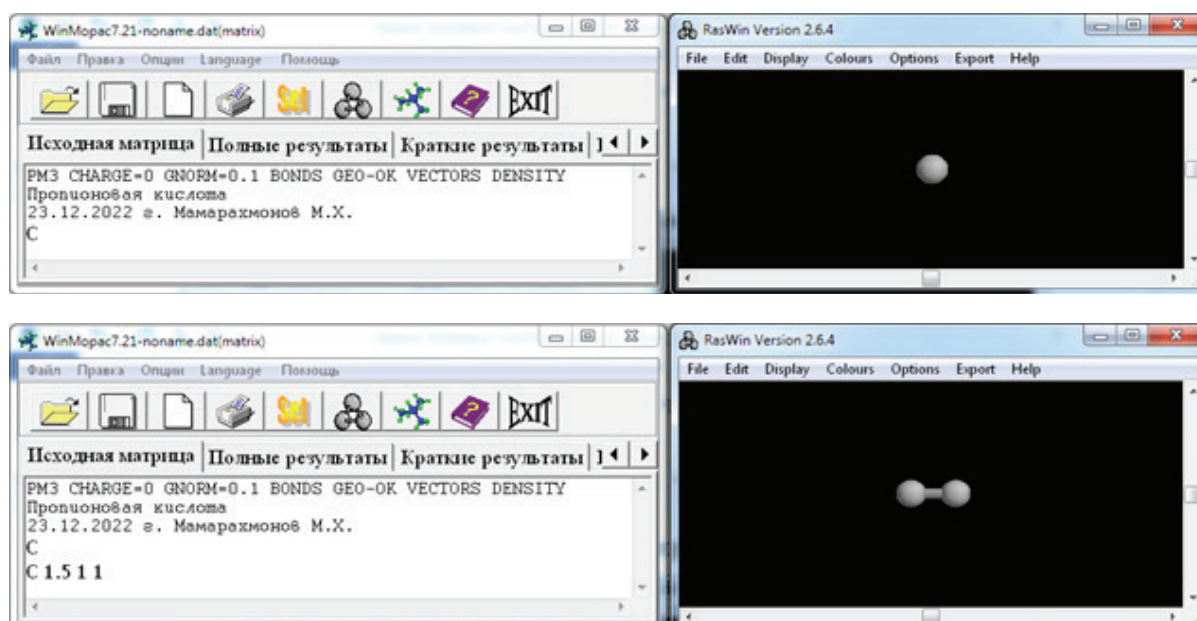

Рис. 3. Составление и вид длины связи C1-C2.

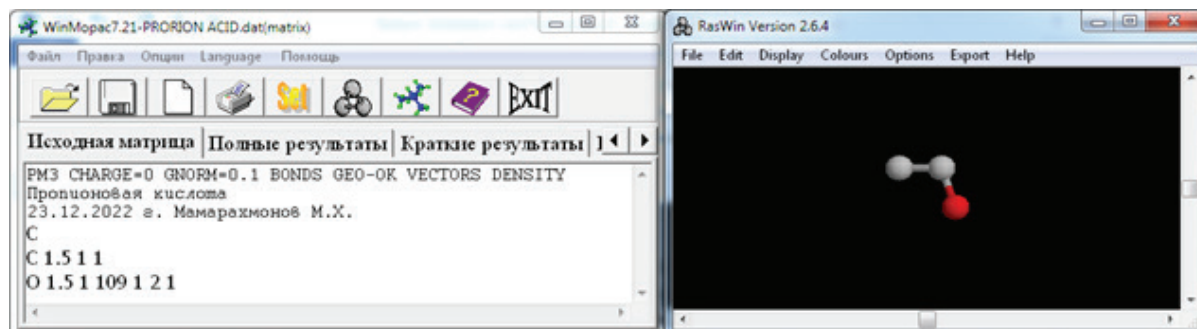

Рис. 4. Порядок введения третьего атома и объемный вид матрицы.

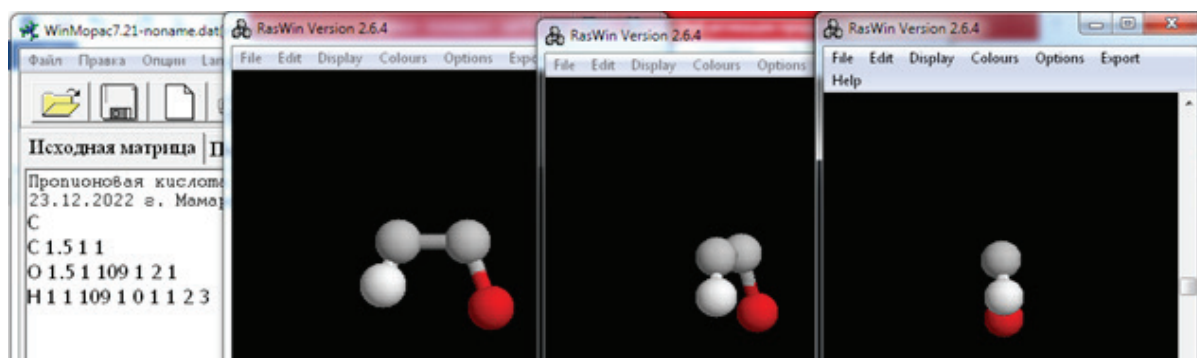

Рис. 5. Порядок введения 4-го атома и объемный вид матрицы.

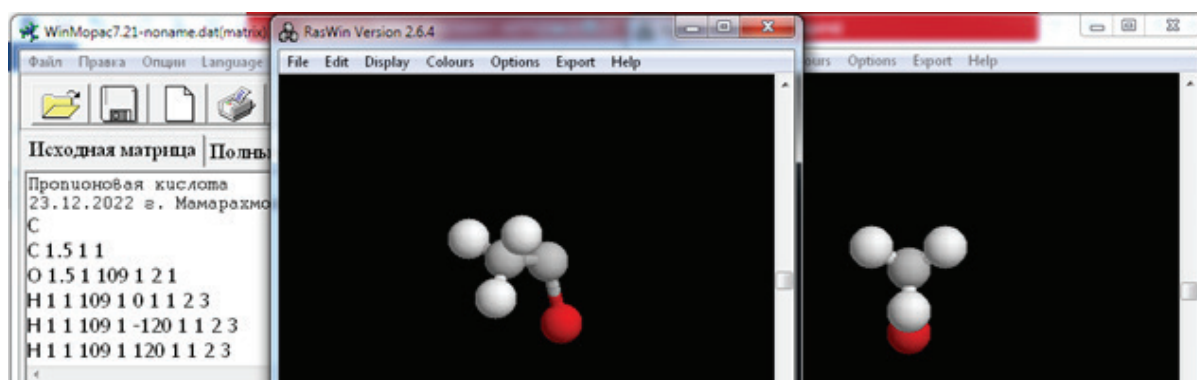

Рис. 6. Параметры матрицы для атомов H5, H6 и объемный вид фрагмента.

но с H4, только единственным отличием в величине торсионного угла: $\tau = -120^\circ$ и $\tau = 120^\circ$ соответственно:

Таким образом, уже стало ясно, что для введения торсионного угла, нужно правильно выбрать номер атома, относительно которого измеряется величина торсионного угла. Уже для читателя нетрудно составить параметры для H7 и H8 атомов. Длина связей C2-H7 и C2-H8 равны $d = 1 \text{ \AA}$, валентный угол H7-C2-C1 и H8-C2-C1 равны $\varphi = 109^\circ$, торсионные углы P7-C2-C1-H4 и P8-C2-C1-H4 равны соответственно $\tau = 120^\circ$ и $\tau = -120^\circ$. остается лишь упомянуть, что знак величины торсионного угла положителен – если отсчет против направления часовой стрелки (влево); отрицателен – если отсчет по направлению часовой стрелки.

Таким образом получим следующую матрицу и вид молекулы:

Остается введение последнего атома H9, расположенного в плоскости бумаги и имеющий торсионный угол τ ($\text{H9-O3-C2-C1} = 180^\circ$, относительно атома C1):

Таким образом, при составлении Z-матрицы нужно строго соблюдать правила последовательности и точно указать параметры длины связей, валентного и торсионных углов, указав для них параметр оптимизации. Наконец, нужно правильно указать три номера атомов, относительно которых определяются длины связей, величины валентного и торсионных углов. Нужно упомянуть, что пользователь владеющий правилами Z-матрицы, легко усваивает и другие современные знания по квантово-химическим данным расчетов.

Заключение. Составление Z-матрицы требует от пользователя хорошего знания пространственного расположе-

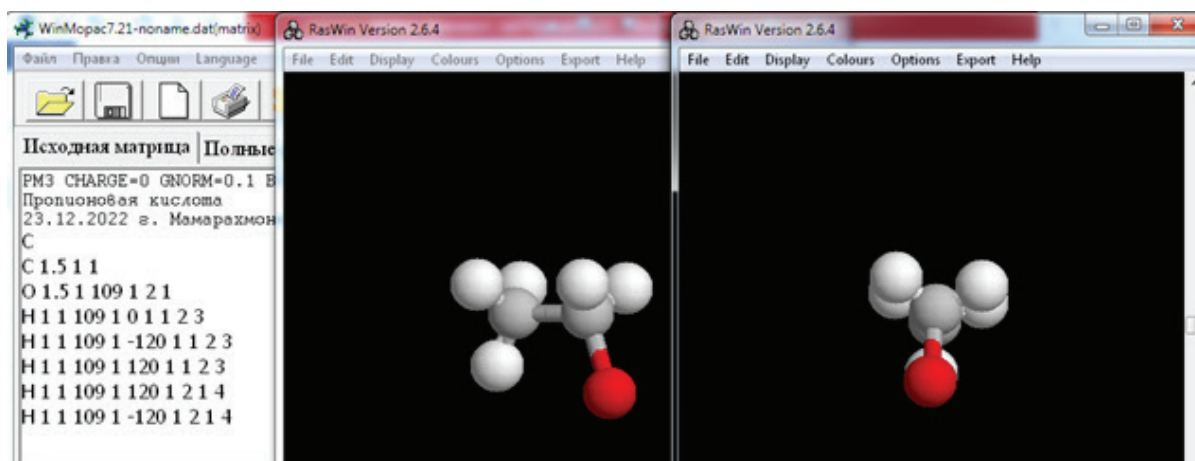

Рис. 7. Порядок введения H7, H8 атомов и объемный вид фрагмента.

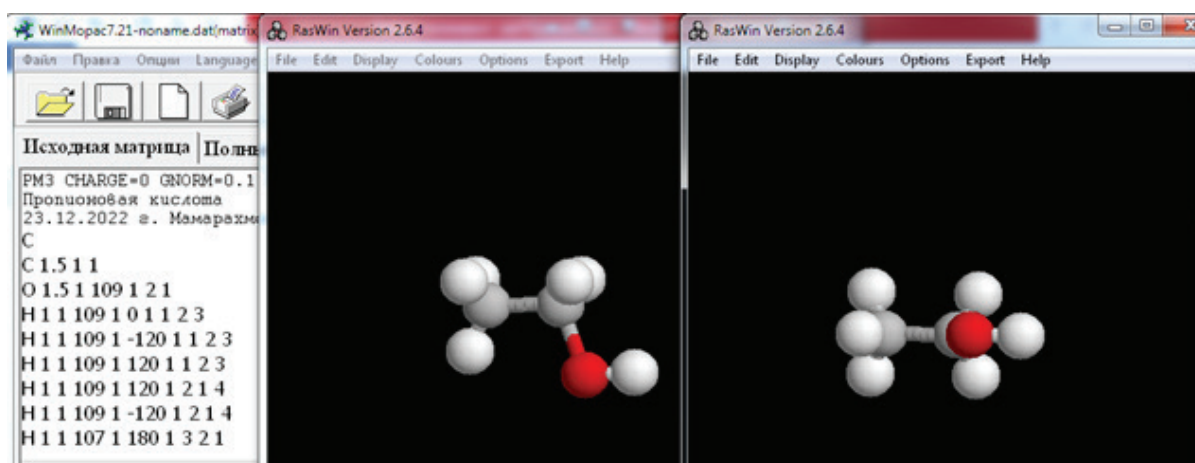

Рис. 8. Завершенная матрица и объемный вид молекулы сбоку и сверху.

ния молекулы и усиливает абстрактное мышления. На примере составления Z-матрицы этилового спирта нами сделана попытка для упрощения понимания правила и порядок ее составления. Однако нужно упомянуть, что

все квантово-химические программы в частности Gaussian [5, 6], удачно используемая ранее для расчетов различных органических соединений выдают результаты расчетов также в Z-матричном виде.

Список литературы:

- 1) Тим Кларк. Компьютерная химия. М.: Мир. – 1990. - 300 стр.
Winmopac 7.21. Release 7.2 for Windows 95/98/NT. Программа для полуэмпирических расчетов. www.psu.ru/science/soft/winmopac/index.html. Дата обращения: 25.12.2022 г.
<https://en.m.wikipedia.org>. Дата обращения: 25.12.2022 г.
 - 2) M. J. Frisch, и др., Gaussian 98, Revision A.5, Gaussian Inc., Pittsburgh (PA), 1998.
 - 3) М. Х. Мамарахмонов, Л. И. Беленький, Н. Д. Чувылкин, И. Р. Аскараров, Изв. АН, Сер. хим., 2016, 654 [M.Kh. Mamarakhmonov, L.I. Belenrkii, N.D. Chuvylkin, I.R. Askarov, Russ. Chem. Bull. (Int. Ed.), 2016, 65, 654].
- Квантово-химическое изучение реакции синтеза N,N'-бис (а-цианизопропил)этилендиамин // Universum: химия и биология : электрон. научн. журн. Мамарахмонов М.Х. [и др.]. 2022. 8(98). URL: <https://7universum.com/ru/nature/archive/item/14118>.

TABIIY FANLARGA IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLARDA KIMYO FANINI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Qo'chqorov Shaxzod Begali o'g'li,

*Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti doktoranti,
ITMA Olmazor tuman ixtisoslashtirilgan maktab kimyofani o'qituvchisi*

Annontatsiya: Ushbu maqola virtual laboratoriyalarning tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda o'qitishda innovatsion usul sifatida qo'llanishini o'rganadi. Virtual laboratoriyalar ayniqsa, kimyo fanida amaliy mashg'ulotlarni chuqurlashtirish, xavfsiz va samarali sharoitda tajribalar o'tkazish imkonini beradi. Kimyo fani nazariy va amaliy jihatlari murakkab bo'lganligi sababli, virtual laboratoriyalar interaktiv o'qitish jarayonini tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada virtual laboratoriyalarning tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda qo'llanilishi natijalari, o'quvchilar bilimlarining o'zlashtirilishiga ta'siri va ta'lim jarayonini yaxshilash imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: virtual laboratoriyalar, tabiiy fanlar, kimyo ta'limi, interaktiv o'qitish, xavfsiz tajribalar, amaliy mashg'ulotlar, innovatsion ta'lim, interaktiv testlar.

**Использование виртуальных лабораторий
в преподавании химии в
специализированных школах
естественных наук**

Кочкоров Шахзод Бегали угли,
Докторант Ташкентского государственного
технического университета имени
Ислама Каримова; Учитель химии
специализированной школы ITMA,
Алмазарский район

Аннотация: Данная статья изучает применение виртуальных лабораторий как инновационного метода в преподавании естественных наук в специализированных школах. Виртуальные лаборатории особенно полезны в преподавании химии, так как позволяют углубить практические занятия и проводить эксперименты в безопасных и эффективных условиях. Поскольку химия включает в себя сложные теоретические и практические аспекты, использование виртуальных лабораторий играет важную роль в организации интерактивного процесса обучения. В статье рассматриваются результаты применения виртуальных лабораторий в специализированных школах естественных наук, их влияние на усвоение знаний учащимися и возможности улучшения образовательного процесса.

Ключевые слова: виртуальные лаборатории, естественные науки, преподавание химии, интерактивное обучение, безопасные эксперименты, практические занятия, инновационное образование, интерактивные тесты.

**The opportunities of using virtual
laboratories in teaching chemistry
at specialized schools in sciences**

Qo'chqarov Shakhzod Begali o'g'li,

PhD Candidate at Islam Karimov Tashkent
State Technical University, Chemistry Teacher
at ITMA Specialized School, Almazar District

Abstract: This article studies the use of virtual laboratories as an innovative method in teaching Sciences in specialized schools. Virtual laboratories are particularly useful in Chemistry as they provide the opportunity to enhance practical lessons and conduct experiments in a safe and efficient environment. Since the complex

theoretical and practical aspects of Chemistry the Virtual laboratories play as an important tool in organizing an interactive teaching and learning process. In the article analyzes the results of using virtual laboratories at specialized schools in Sciences, their impact on students' acquisition, and the possibilities for improving the educational process.

Keywords: virtual laboratories, Sciences, teaching Chemistry, interactive teaching, safe experiments, practical lessons, innovative education, interactive tests.

Prezidentning 2019-yil 20-fevraldagi "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4199-son Qarori asosida O'zbekiston Respublikasida Prezident maktablari tashkil etildi. Bu maktablar iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va saralab olish, ularning har tomonlama kamol topishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Prezident maktablarida tabiiy va aniq fanlar, chet tillari, muhandislik va axborot texnologiyalarini chuqur o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarning intellektual, ilmiy va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish, innovatsion g'oya va loyihalarini rivojlantirishda zamonaviy o'qitish uslub va texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Bu tashabbus Yangi O'zbekiston kelajagi uchun yuqori malakali va iqtidorli kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish"ga oid Qarorlari O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiyani jadallash-tirish va innovatsion texnologiyalarni joriy qilishga qaratilgan.

2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bolalarda ko'nikmalarni maktabgacha va maktab darajasida singdirishni maqsad qilgan. Bu Farmonda o'quvchilar uchun

raqamli texnologiyalarni o'rgatish, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda raqamli transformatsiya sharoitida zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. Shu bilan birga, maktab va maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion raqamli o'quv dasturlarini tatbiq etish ko'zda tutilgan. Prezidentning 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son qarori esa, xususan, kimyo va biologiya fanlarida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan bo'lib, kimyo va biologiya bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun yangi texnologiyalar asosida dars berish usullarini joriy qilish, 2021/2022 o'quv yilidan boshlab oliy va professional ta'lim muassasalarida "virtual laboratoriya"larni bosqichma-bosqich tatbiq etish haqida ko'rsatmalar berilgan. [2]

Bu qarorlarning amalga oshirilishi ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni kengroq joriy qilish va yoshlarning kelajakda raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda kimyo fanini o'qitishda virtual laboratoriya va simulyatorlardan foydalanishning imkoniyatlari, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida o'qitishning yangi usullari tobora ko'proq qiziqish uyg'otmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim

jarayonini boyitish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni murakkab kimyoviy jarayonlarni chuqurroq tushunishga undashda katta ahamiyat kasb etadi.

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda kimyo fanini o'qitishda virtual laboratoriya va simulyatorlardan foydalanishning imkoniyatlari, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida o'qitishning yangi usullari tobora ko'proq qiziqish uyg'otmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini boyitish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni murakkab kimyoviy jarayonlarni chuqurroq tushunishga undashda katta ahamiyat kasb etadi.

O'qitish metodologiyalari butun dunyoda o'zgarib bormoqda. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining analitik qobiliyatlarini, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishlarini xohlashadi. Biroq, ular ko'pincha asosiy ta'lim darajasida qabul qilingan strategiyalar, shuningdek, o'quvchilar maktab darajasida o'qishga kirishda ega bo'lgan bilimlarning xilma-xilligi natijasida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bundan tashqari, o'quvchilar ilmiy asosga parallel ravishda ko'rib chiqilgan mavzularga amaliy yondashuvni rivojlantirishlari kerak. Ushbu faktlar o'qituvchilarni yangi o'qitish metodologiyalarini ishlab chiqishga undash uchun harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qildi. [3]

Virtual laboratoriyalar – bu laboratoriya tajribasini simulyatsiya qiladigan interaktiv, onlayn muhit. Ushbu platformalar O'quvchi, talabalar va tadqiqotchilarga jismoniy jihozlar va materiallarga ehtiyoj sezmasdan tajribalar o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy tushunchalarni tasavvur qilish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalardan kimyo, biologiya, fizika va muhandislik kabi turli sohalarda foydalanish mumkin. Virtual laboratoriyalarni amaliy laboratoriyalarga

alternativ va ular kabi samarali deb hisoblash mumkin[4].

Virtual laboratoriyalar ta'limda 1990-yildan boshlab qo'llanilmoqda. Internet va kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan birinchi interaktiv ilmiy simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar paydo bo'ldi. 2000-yillarning boshlarida virtual laboratoriyalar ta'limda keng qo'llanila boshladi va universitetlar o'quv dasturlariga integratsiya qilindi. COVID-19 pandemiyasi davrida virtual laboratoriyalar masofaviy ta'limda katta ahamiyat kasb etdi va keng tarqaldi [5]. Pandemiya sharoitlariga qaramay, ba'zi mutaxassisliklar biologiya, kimyo va tabiiy fanlarni o'qitish uchun virtual laboratoriyalardan foydalanishni boshladilar. Virtual laboratoriyalar talabalar va tajriba subyektlari uchun cheksiz vaqt, tezkor fikr-mulohaza, tajribani takrorlash va xavfsizlikning afzalliklariga ega[6].

Masofaviy o'qitishning ommalashuvi bilan kelajakda virtual laboratoriyalarning xilma-xil turlari paydo bo'lishi kutilmoqda. Ammo bunday murakkab virtual ta'lim muhitini loyihalash va ishlab chiqish har doim ham oson emas. Samarali o'quv jarayonini yaratish uchun ko'pincha turli darajadagi mutaxassislikka ega multidissiplinar jamoa talab qilinadi (masalan, kompyuter fanlari mutaxassislari, ta'lim texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar va kimyo o'qituvchilari)[7].

Virtual laboratoriyalardan foydalanish an'anaviy ta'lim usullari, masalan, doska va bo'rdan samaraliroqdir. Ushbu texnologiya yordamida o'quvchilar boshqa foydalanuvchilar bilan online tarzda yoki dasturlar orqali muloqot qilishlari va o'zaro ta'sir muloqot o'rnatishlari mumkin. Virtual laboratoriya ayniqsa kimyo fanida samarali bo'lib, o'quvchilarning mustaqil o'rganishga qiziqishini oshiradi. Kimyoviy tushunchalarni tushunish qiyin bo'lganida ularni

tajribalar orqali o'rganishlari kerak. Virtual laboratoriya tajribalarni bir necha bor qayta qo'yish imkoniyatini beradi. Yanada afzal jihati haqiqiy tajribalar, virtual eksperimentlar xarajatlaridan ancha yuqori, shuningdek, real eksperimentlar o'tkaziladigan joy xavfsizligini ta'minlash, laboratoriyani rejalashtirish talab qiladi[8];[9]. So'nggi yillarda tobora ko'proq tadqiqotlar virtual laboratoriyalarni tatbiq etish muommolarini tadqiq etishga qaratilmoqda[10].

Virtual laboratoriya amaliyot uchun samarali bo'lib, o'quv natijalari boshqa o'qitish usullari bilan birlashtirilganda sezilarli darajada ijobiy statistik bog'liqdir. Talabalar o'qituvchi tomonidan boshqariladigan o'quv muhitiga qaraganda virtual haqiqatda o'rganish orqali yaxshiroq ishlaydi, shuning uchun virtual laboratoriyaga asoslangan ta'lim samarali bo'lib, ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladi. Bu yerda virtual laboratoriya ilovalari bo'yicha oldingi tadqiqotlar o'rganilgan[11];[12].

Ko'plab tajribalarda virtual laboratoriyalar o'qitish jarayonida bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Virtual laboratoriya amalga oshirilayotgan tajribani moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta'minlaydi, o'quvchilarga mustaqil o'rganish imkoniyatini beradi. Foydalanuvchilarga o'zlarining simulyatsiya tajribalarini loyihalash va amalga oshirish imkonini beradi. Natijada, foydalanuvchilar o'rganish jarayonida faol ishtirok etadilar. O'quvchilar virtual muhitda mustaqil tajribalar o'tkazib, bu orqali o'zlarini haqiqiy laboratoriyada ishlashga tayyorlaydilar, yaniy murakkab kimyoviy jarayonlarni xavfsiz muhitda o'rganishga imkon yaratadi[13]. Virtual laboratoriyaning asosiy maqsadi an'anaviy laboratoriya tarmog'ini qo'llab-quvvatlash, shu bilan birga o'quvchilarning eksperimental darslar davomida ma'lumotlarni tahlil qilish samaradorligi va mustaqilligini oshirishdan

iboratdir. Virtual laboratoriyalarning yana bir ustunlik tomoni, tajribani qayta-qayta o'tkazish imkonini beradi[14].

Tadqiqotda virtual laboratoriyalarning o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirishdagi roli o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, virtual laboratoriyalar an'anaviy darslarga qo'shimcha sifatida o'quvchilarning bilim olish darajasi va o'ziga bo'lgan ishonchini sezilarli darajada oshirgan[15]. Kimyo ta'limida raqamli ta'lim texnologiyalarining ahamiyati va pedagogik yondashuvlarni ta'kidlab, mavjud adabiyotlarni ko'rsatib, tartibga solganligi sababli ochiq bo'ladi. Ko'rib chiqilgan ilmiy jurnallarda chop etilgan qirq uchta tegishli tadqiqotlar aniqlandi va o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik tadqiqotchilar materiyaning zaracha tabiati bilan bog'liq kimyo mavzulariga qiziqishadi, asosan materiyaning strukturaviy tarkibi va kimyoviy hodisalarining simulyatsiyasi, shuningdek, modellarning vizualizatsiyasini yaratish va taqdim etish uchun raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanilmoqda[16].

Turli xil virtual kimyo laboratoriyalari (VCL) ishlab chiqilgan bo'lib, ular yordamida o'quvchilar o'zlarining amaliy, eksperimental ishlarini bajarishlari va mashq qilishlari mumkin, shuning uchun haqiqiy kimyo laboratoriyasida bir xil ishni bajarishdan oldin ularning o'rganish darajasini oshiradi. Virtual kimyo laboratoriyalarining kuchli va kamchiliklari mavjud. Amaldagi Virtual kimyo laboratoriyalari yanada umumlashtirib, realistik va moslashuvchan xususiyatlarga ega bo'lajak VCLlarni ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalarni shakllantiramiz[17].

Laboratoriya mashg'ulotlari biologiya, biotexnologiya va kimyo fanlaridan juda muhim, chunki ular o'quvchilarga ko'nikmalarni egallashga va amaliy hodisalarni chuqur tushunishga yordam beradi[18].

Ushbu maqolada biologiya, biotexnologiya va kimyo bo'yicha turli xil ta'lim sharoitlarida virtual laboratoriya ilovalari o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, virtual laboratoriyalar maktablarda, bakalavriat va aspiranturada qo'llaniladi, bu talabalarning kognitiv yuksalishiga, ko'nikmalarini rivojlantirishga va qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'rib chiqilgan ishlar ko'pincha virtual laboratoriyalarni amaliy laboratoriyalarga almash-tirmasligi kerakligini va ularning afzalliklari an'anaviy amaliy mashg'ulotlar bilan birlashtirilganda yaxshi natija berishini kuzatadi.

tahlil qilib, o'quvchilarni rag'batlantirish, dars dizaynini yaxshilash va o'quv dasturiga laboratoriya tajribalarini kiritish, sinfda virtual laboratoriyalar, sun'iy intellekt, AR va VR texnologiyalaridan foydalanish. Strategik chora-tadbirlarni taklif etadi[21].

Virtual laboratoriyalarning asosiy funksiyalari:

Simulyatsiya: Reallikni yuqori aniqlikda modellashtirish orqali o'quvchilar real dunyo tajribalarini takrorlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

1. **Interaktivlik:** O'quvchilar tajriba jarayo-

Virtual laboratoriyalarning afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklari	Kamchiliklari
<i>Masofadan 24/7 foydalanish imkoniyati</i>	<i>Haqiqiy jihozlar bilan ishlash tajribasining yo'qligi</i>
<i>Tejamkorlik va xavfsizlikni ta'minlash</i>	<i>Texnik vositalar va dasturiy ta'minotni o'rganishdagi qiyinchiliklar</i>
<i>Interaktiv va xavfsiz muhitda o'qitish</i>	<i>Yaxshi pedagogik tashkil qilinmagan taqdirda samaradorlikning pasayishi</i>
<i>Resurslarni tejash va tajribalarni qayta o'tkazish imkoniyati</i>	<i>Doimiy texnik xizmat va dasturiy ta'minotni yangilash zarurati</i>

Virtual laboratoriyalar zamonaviy ta'lim jarayonida masofaviy o'qitish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim o'rin tutadi. Bu laboratoriyalar talabalar uchun masofadan turib 24/7 foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa ularning o'rganish jarayonini moslashuvchan va qulay qiladi[19].

O'quv jarayonlarida o'quvchilar Virtual kimyo laboratoriyasidan foydalanib kimyoviy tajribalarni simulyatsiya qilib ko'rishandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quvchilarning o'rganishini kuchaytirib, ularning real vaziyatlarda ishlash qobiliyatini oshiradi[20].

O'zbekistonda kimyo o'qitishdagi dolzarb muammolarni ko'rib chiqdik va ta'lim tajribasini yaxshilash uchun innovatsion yechimlarni taklif qildik. Mavjud ta'lim tizimini va o'ziga xos ijtimoiy-madaniy kontekstni

nida turli parametrlarni o'zgartirishlari va natijalarni kuzatishlari mumkin. Bu ularga tajribani chuqurroq tushunish va jarayonlarni boshqarish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

2. **Xavfsizlik:** Xavfli kimyoviy moddalar yoki uskunalar bilan ishlash jarayonida yuzaga keladigan xavflar virtual muhitda bartaraf etiladi.

3. **Tejamkorlik:** Real laboratoriyalardagi qimmat uskunalar va materiallardan foydalanishga ehtiyoj qolmaydi, bu ta'lim jarayonida iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi.

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda virtual laboratoriyalarni foydalanish an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan bir qator afzalliklar beradi. Bunday maktablar kimyo, fizika, biologiya kabi fanlarni chuqurroq o'rgatishga ixtisoslashgan bo'lib,

bu jarayonda amaliy mashg'ulotlarning roli juda katta. Quyida virtual laboratoriyalar tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda qanday qo'llanilishi va ularning ahamiyati tushuntiriladi:

Amaliy mashg'ulotlarni chuqurlashtirish:

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda kimyo fanining o'ziga xosligi shundaki, o'quvchilar bu fanda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashi muhimdir. Virtual laboratoriyalar bu jarayonni yengillashtiradi, chunki o'quvchilar har qanday sharoitda (hatto laboratoriya mavjud bo'lmagan holatlarda ham) virtual simulyatsiya orqali tajribalarni o'rganishlari va bajara olishlari mumkin. Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga turli xil tajribalarni amalga oshirishda katta erkinlik beradi.

- O'quvchilar biror tajribani bir necha marta qayta-qayta o'tkazib, turli sharoitlarda o'tkazilgan tajriba natijalarini solishtirishi mumkin. Bu ularga nazariy bilimlarni amalda sinab ko'rish va chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi. Misol uchun, kimyo fanida turli reaksiyalarni har xil harorat yoki bosim sharoitlarida sinab ko'rish imkoniyati o'quvchilarga kimyoviy jarayonlarning tabiati haqida kengroq bilim beradi.

- An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlarida o'quvchilar murakkab va xavfli tajribalarni o'tkazishda cheklovlariga duch kelishadi. Virtual laboratoriyalar esa murakkab tajribalarni ham xavfsiz sharoitda, takroran o'tkazishga imkon yaratadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning kimyo va fizika fanlaridan chuqurroq amaliy bilimlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Virtual muhitda amalga oshirilgan tajribalar orqali o'quvchilar o'z xatolarini aniqlashlari va ularni to'g'irlash uchun yana tajriba o'tkazishlari mumkin.

- Virtual laboratoriyalar nafaqat oddiy tajribalarni, balki murakkab fizik va kimyoviy jarayonlarni ham tushunish uchun keng

imkoniyatlar yaratadi. Misol uchun, kimyo fanida atom va molekular darajasida sodir bo'ladigan jarayonlarni virtual muhitda vizual tarzda o'rganish mumkin. Bu esa o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi va murakkab jarayonlarni tushunishni osonlashtiradi.

- Virtual laboratoriyalarda o'quvchilar o'zlarining bilimlarini mustaqil ravishda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar. Ular o'qituvchi ko'rsatmasi yoki rahbarligisiz ham tajribalarni o'tkazishi mumkin, bu esa o'quvchilarda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Mustaqil ravishda tajriba o'tkazish va olingan natijalarni tahlil qilish orqali o'quvchilar o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'zlashtiradi.

Laboratoriya jihozlari yetishmovchiligini bartaraf etish:

Tabiiy fanlarni o'qitishda maktablar, ayniqsa chekka hududlardagi ta'lim muassasalari, laboratoriya jihozlari va materiallar bilan to'liq ta'minlanmagan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda virtual laboratoriyalar muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular talabalar uchun tajribalarni to'liq hajmda o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar orqali murakkab va qimmatbaho uskunalarni simulyatsiya qilish, o'quvchilarning ularni ishlatish bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Xavfsizlikni ta'minlash:

Kimyo tajribalari, ayniqsa, xavfli moddalardan foydalanishni talab qiladigan tajribalar o'quvchilarning hayoti va salomatligi uchun xavf tug'dirishi mumkin. Virtual laboratoriyalar bu xavf-xatarlardan xoli bo'lgan tajribalarni o'tkazishga imkon beradi. O'quvchilar haqiqiy laboratoriyada bajara olmaydigan yoki xavfli deb hisoblanadigan tajribalarni virtual muhitda osonlik bilan sinab ko'rishlari mumkin.

Kimyo fanidagi ko'plab tajribalar turli xil reaktivlar va kimyoviy moddalardan

foydalanishni talab qiladi, ularning ba'zilar zaharli yoki portlovchi bo'lishi mumkin. Virtual laboratoriyalarda o'quvchilar ushbu xavfli moddalardan foydalanmasdan tajriba o'tkazishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning sog'lig'iga oda yetkazmasdan yoki atrof-muhitni ifloslantirmasdan, xavfsiz tarzda kimyoviy jarayonlarni o'rganish imkoniyatini beradi. Real laboratoriyada tajriba o'tkazish vaqtida oda qilish xavfi mavjud. Bu xatolar reaktivlarning noto'g'ri qo'llanilishi, uskunalarining noto'g'ri ishlashi yoki noaniq sharoitlarni yaratish natijasida yuzaga kelishi mumkin. Virtual laboratoriyada o'quvchilar tajribalarni takrorlash orqali o'z xatolarini xavfsiz tarzda kuzatishi mumkin. Xatolar natijasida hech qanday oda yoki xavf tug'ilmaydi, bu esa o'quvchilarni tajriba o'tkazish jarayonida dadil va ishonchli harakat qilishga undaydi.

Ba'zi laboratoriya jihozlari qimmat va murakkab bo'lib, ulardan noto'g'ri foydalanish uskunalariga oda yetkazishi yoki uskunalarining ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Virtual laboratoriyalarda bu uskunalar to'liq **simulyatsiya** qilinadi, bu esa ularni o'rganish jarayonida hech qanday xavfni keltirib chiqarmaydi. Shu tarzda o'quvchilar real laboratoriya jihozlari bilan xavfsiz va samarasiz ishlashdan qochish imkoniga ega bo'ladi.

Murakkab jarayonlarni oda tushuntirish.

Kimyo va fizikada ko'plab tajribalar nazariy jihatdan murakkab hisoblanadi. Virtual laboratoriyalar orqali bu murakkab jarayonlarni sodda va interaktiv tarzda tushuntirish mumkin bo'ladi. Masalan, molekulyar darajadagi kimyoviy reaksiyalarni vizual tarzda kuzatish, atom va molekula harakatlarini o'rganish virtual laboratoriyalar yordamida ancha oson bo'ladi.

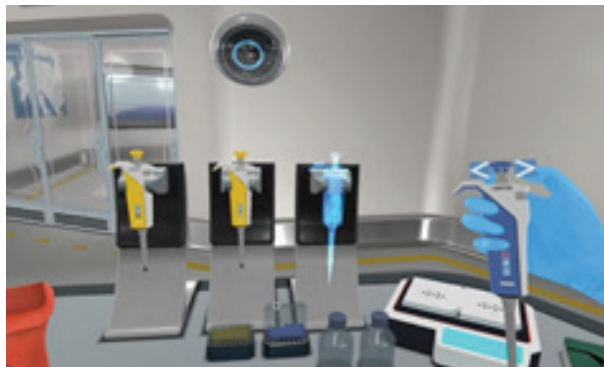
O'quvchilarning fanga qiziqishini oshirish. Interaktiv virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil

ravishda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'quvchilarda mustaqil o'rganish va fanga qiziqishni oshiradi. Tabiiy fanlarga qiziqish uyg'otish va amaliy mashg'ulotlarni o'quvchilar uchun jozibador qilishda virtual laboratoriyalar katta rol o'ynaydi.

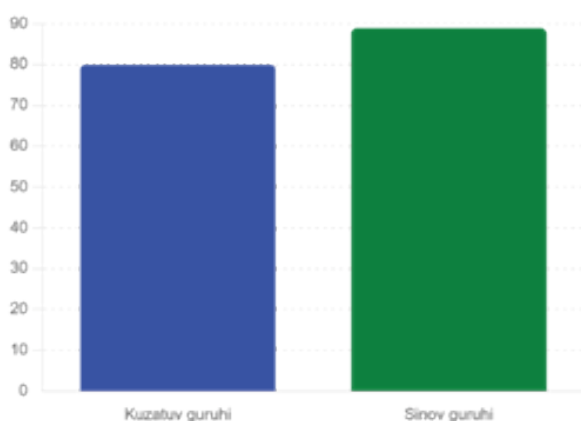
Tajriba o'tkazish imkoniyatlarini kengaytirish. An'anaviy laboratoriyalarda o'quvchilar cheklangan resurslar tufayli faqat ma'lum tajribalarni o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Virtual laboratoriyalarda esa o'quvchilar o'z xohishiga ko'ra ko'p marta tajriba o'tkazishi va tajriba sharoitlarini o'zgartirish orqali natijalarni solishtirishi mumkin. Bu ularga amaliy bilimlarini chuqurlashtirish imkonini beradi.

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda virtual laboratoriyalar o'quv jarayonining muhim qismi bo'lib, ular nafaqat amaliy bilimlarni kengaytiradi, balki o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Biz Olmazor tuman tabiiy va aniq fanlarga ixtisoslashtirilgan maktabda, kimyo fani chuqurlashtirib o'tiladigan sinflarda o'quvchilarning o'zlashtirishini yaxshilash maqsadida quyidagi virtual laboratoriyalardan keng foydalanib kelmoqdamiz.

Labster virtual laboratoriya platformasi bo'lib, kimyo, biologiya, genetika, mikrobiologiya kabi tabiiy fanlarda keng qo'llaniladi. Bu platformada o'quvchilar xavfsiz muhitda kimyoviy tajribalarni o'tkazishi, natijalarni interaktiv ravishda tahlil qilishga va molekulyar jarayonlarni vizual tarzda kuzatish imkoniyatini beradi. Labster virtual laboratoriya tajribalarini xavfsiz va interaktiv muhitda taqdim etadi, bu esa o'quvchilarga kimyo, biologiya va genetika fanlaridan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beradi. Platformaning ilmiy tajribalarni vizual tarzda ko'rsatish xususiyati o'quvchilarni ilmiy jarayonlarga yanada chuqurroq jalb qiladi[22].

1-rasm. Labster virtual laboratoriya platformasida laboratoriya ishining ishchi oymasi

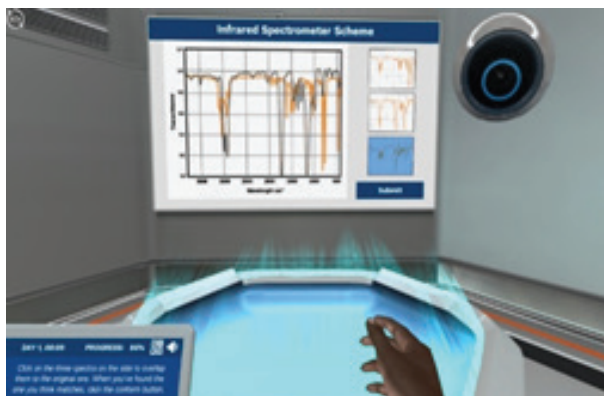
1-jadval.

Labster virtual laboratoriyasidan foydalanish natijasida o'quvchilarning darsga qiziqishi ko'tarilganligini ko'rsatuvchi diagramma. Kuzatuv guruhida qiziqish darajasi 80% bo'lsa, sinov guruhida bu ko'rsatkich 88.9% ga ko'tarilgan. Bu ma'lumotlar Labster dasturidan foydalanishning ijobiy ta'sirini namoyish etadi.

Shuningdek, virtual laboratoriyalar o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar virtual muhitda tajribalar o'tkazish orqali nazariy bilimlarni mustahkamlashlari va o'zlarining ilmiy izlanish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin [23]

Labster virtual laboratoriya platformasi bo'lib, kimyo, biologiya, genetika, mikrobiologiya kabi tabiiy fanlarda keng qo'llaniladi. Bu platformada o'quvchilar xavfsiz muhitda kimyoviy tajribalarni o'tkazishi, molekulyar jarayonlarni vizual tarzda kuzatishi

va natijalarni interaktiv ravishda tahlil qilishi mumkin. Labster virtual laboratoriya tajribalarini interaktiv va xavfsiz muhitda taqdim etadi, bu esa o'quvchilarga kimyo, biologiya va genetika fanlarida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beradi. Platformaning ilmiy tajribalarni vizual tarzda ko'rsatish xususiyati o'quvchilarni ilmiy jarayonlarga yanada chuqurroq jalb qiladi [24].

1-rasm. 5 Ways to Make Infrared Spectroscopy and Mass Spectrometry More Approachable

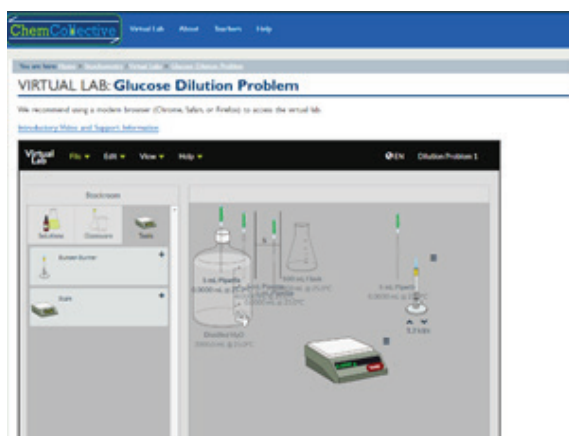
PhET Interactive Simulations – bu fizika, kimyo, biologiya va matematika fanlarida foydalaniladigan ochiq manbali interaktiv simulyatsiya platformasi. Ushbu platforma o'quvchilarga murakkab tushunchalarni vizual va interaktiv tarzda o'rganishga yordam beradi. PhET platformasi o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi va o'quv jarayonini jonlan-

tiradi. PhET simulyatsiyalari yordamida murakkab fizik jarayonlarni tushunish osonlashadi va o'quvchilarning fanga qiziqishi ortadi. Interaktivlik darajasi yuqori bo'lgani uchun, o'quvchilar fanlarni amaliy o'rganish jarayonida faolroq bo'lishadi [25].

2-rasm.

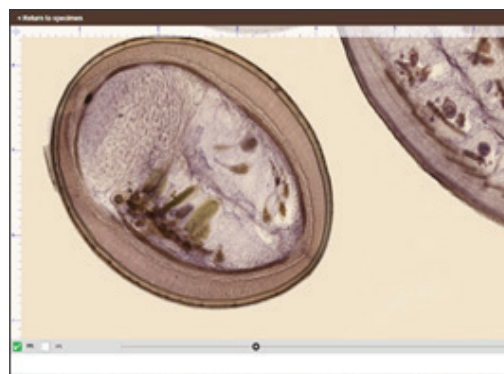
ChemCollective – kimyo ta'limida qo'llaniladigan onlayn virtual laboratoriya bo'lib, o'quvchilarga asosiy kimyoviy jarayonlarni xavfsiz va interaktiv ravishda amaliyotda bajarish imkonini beradi. Ushbu platforma o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lab, ularning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashda samarali hisoblanadi. ChemCollective virtual laboratoriyasi yordamida o'quvchilar kimyoviy tajribalarni xavfsiz va nazorat qilinadigan muhitda o'rganadilar, bu esa amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega [26].

3-rasm.

The Virtual Microscope – biologiya

sohasidagi virtual laboratoriya bo'lib, o'quvchilarga mikroskop orqali ko'riladigan namunalarni virtual muhitda o'rganish imkonini beradi. Bu virtual laboratoriya orqali o'quvchilar hujayra tuzilmalari va mikroorganizmlarni o'rganishlari, shuningdek, mikroskop bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Virtual mikroskop orqali o'quvchilar real laboratoriyalarga nisbatan xavfsiz va interaktiv tarzda hujayralar va mikroorganizmlarni o'rganadilar, bu esa biologiya faniga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytiradi [27].

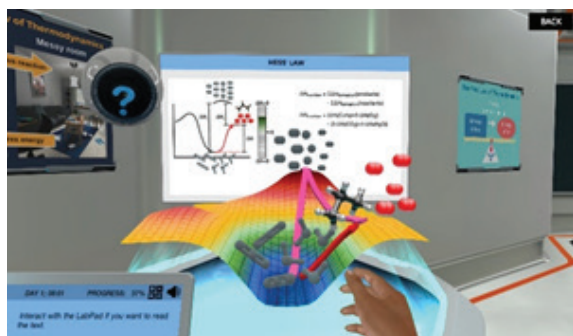
4-rasm. Earthworms electron mikroskopik ko'rinishi

zSpace – bu virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari yordamida o'quvchilarga ilmiy jarayonlarni chuqurroq o'rganishga yordam beruvchi ta'lim platformasi. zSpace o'quvchilarga fizik va kimyoviy tajribalarni xavfsiz va amaliy ravishda o'rganish imkonini yaratadi. Masalan, o'quvchilar virtual muhitda Nyutonning ikkinchi qonunini tajriba orqali kuzatish va uni chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi. zSpace platformasi yordamida o'quvchilar ilmiy tajriba-larni xavfsiz muhitda sinab ko'rib, o'z bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar. Platformaning kengaytirilgan reallik xususiyati o'quvchilarga murakkab ilmiy jarayonlarni interaktiv tarzda o'rganishga yordam beradi [28].

5-rasm. Explore the periodic table of element

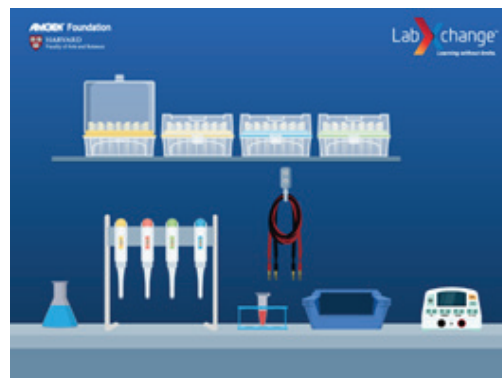
MEL Science – bu kimyo fanida qo'llaniladigan virtual va kengaytirilgan reallikka asoslangan ta'lim platformasi. Ushbu platforma orqali o'quvchilar kimyoviy reaksiyalarni 3D formatda kuzatib, ularning mohiyatini chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. MEL Science yorda-mida o'quvchilar murakkab kimyoviy jarayonlarni interaktiv tarzda o'rganib, ularni real hayotdagi amaliyotga yaqin sharoitda sinab ko'rishlari mumkin [29].

6-rasm. Short simulations in the classroom

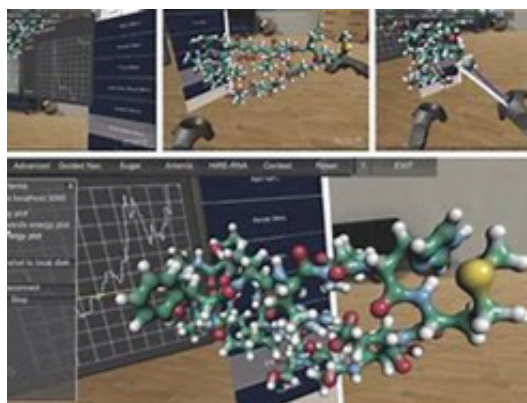
LabXchange – bu Harvard Universiteti tomonidan yaratilgan onlayn ta'lim platformasi bo'lib, o'quvchilarga molekulyar biologiya, genetika va kimyo bo'yicha interaktiv laboratoriya tajribalarini amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu platforma o'quvchilarga virtual muhitda ilmiy jarayonlarni o'rganish va tadqiq qilish imkoniyati

ni taqdim etadi. LabXchange virtual laboratoriyasi orqali o'quvchilar DNKni klonlash va PCR (polimeraza zanjir reaksiyasi) kabi murakkab biotexnologik jarayonlarni xavfsiz va samarali tarzda o'rganishlari mumkin [30].

7-rasm. Restriction Enzyme Digest

Virtual Reality Molecule Viewer – kimyo fanida atomlar va molekullarni uch o'lchamli formatda interaktiv tarzda o'rganishga qaratilgan virtual reallik vositasi. Ushbu vosita orqali o'quvchilar molekulyar strukturalarni aniq ko'rib, kimyoviy reaksiyalar jarayonini vizual tarzda tahlil qilishlari mumkin. Virtual Reality Molecule Viewer orqali o'quvchilar atomlar va molekullar o'rtasidagi bog'lanishlarni uch o'lchamli formatda o'rganib, molekulyar jarayonlarni amaliy o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradilar [31].

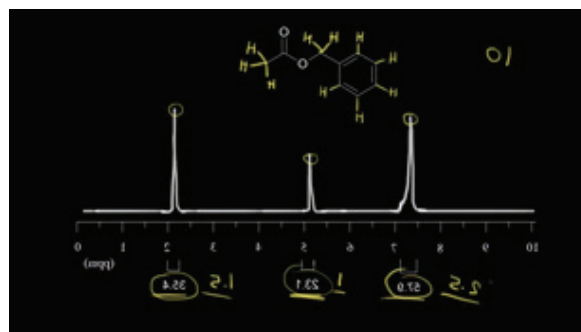

8-rasm.

Kimyo fanidan mavzuni mustahkamlash uchun bir nechta online test platformalari mavjud bo'lib, ular o'quvchilarning bilimlarini sinab ko'rish va mustahkamlashda juda qulay. Quyida kimyo bo'yicha test topshirish va bilimni mustahkamlash uchun eng yaxshi platformalar keltirilgan:

Khan Academy – bu bepul onlayn ta'lim platformasi bo'lib, u turli fanlar, jumladan kimyo bo'yicha keng ko'lamdagi darslar, interaktiv testlar va mashqlarni taklif qiladi. Platforma o'quvchilarga mustaqil o'rganish imkonini beradi va nazariy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish uchun qulay muhit yaratadi.

Khan Academy kimyo bo'yicha juda ko'p interaktiv darslarni taqdim etadi. Darslar video formatida bo'lib, unda asosiy kimyoviy tushunchalar, masalan, atomlar tuzilishi, kimyoviy bog'lanishlar, molekulalar, reaksiyalar, termodinamika kabi mavzular chuqur yoritiladi. O'quvchilar har bir darsdan keyin amaliy testlar orqali o'z bilimlarini sinab ko'rishlari mumkin. Testlar avtomatik ravishda baholanadi, natijalar esa darhol ko'rinadi, bu esa o'quvchilarga xatolarini tahlil qilish imkonini beradi. Khan Academy foydalanuvchilarga o'zlarining bilim darajasiga qarab individual o'quv rejasi tuzib beradi. Kimyo fanini boshlang'ichdan chuqurroq darajagacha o'rganish imkonini beradi. Khan Academy o'zining mobil ilovasi orqali ham foydalanish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Khan Academy ta'lim olishni qulay va qiziqarli qiladi, ayniqsa o'quvchilarga kimyoviy reaksiyalar va atomlar tuzilishini tushuntirishda o'zining interaktiv testlari va darslari orqali ta'lim jarayonini muvozanatlashgan tarzda taqdim etadi [32].

9-rasm. NRM aniqlash video dars

10-rasm. Spektroskopiya video dars

Kimyo bo'yicha masalalarni ishlash uchun bir nechta onlayn platformalar va veb-saytlar mavjud. Bu saytlar kimyoviy masalalarni ishlash, ularni tahlil qilish va o'rganish uchun juda qulay. Quyida ushbu saytlar keltirilgan: **ChemCollective** – bu kimyo faniga oid masalalarni yechishga qaratilgan veb-sayt bo'lib, u virtual laboratoriya va interaktiv masalalar bo'yicha resurslarni taqdim etadi. O'quvchilar masalalarni yechish orqali kimyoviy jarayonlar va reaksiyalarni chuqurroq o'rganishlari mumkin. **ChemicalAid** – kimyo bo'yicha masalalarni ishlashga yordam beruvchi qulay vositadir. U kimyoviy tenglamalarni tenglashtirish, molyar massani hisoblash va boshqa kimyoviy hisob-kitoblarni bo'yicha yechimlarni taklif etadi. **Symbolab Chemistry** – matematik va ilmiy masalalarni yechishga qaratilgan platforma bo'lib, unda kimyoviy masalalarni ham yechish imkoniyati mavjud. Sayt molyar massa, konsentratsiya va tenglamalarni yechishga yordam beradi. **Wolfram**

Alpha – Ilmiy va matematik masalalarni yechish bo'yicha kuchli vosita bo'lib, kimyo faniga oid masalalarni yechishda ham yordam beradi. Foydalanuvchilar kimyoviy tenglamalarni, molyar massani va boshqa hisob-kitoblarni bu yerda osongina yecha oladilar. **Chemistry Stack Exchange** – kimyo bo'yicha savol-javob saytlaridan biri bo'lib, unda turli kimyoviy masalalar, muammolar va tenglamalar yechishga imkon beradi. Foydalanuvchilar savollarini berib, ekspertlardan yordam olishlari mumkin. Bu saytlar o'quvchilarga va kimyo bo'yicha izlanish olib boruvchilarga masalalarni yechishda va bilimlarini kengaytirishda yordam beradi. Kimyoviy reaksiyalarni tenglashtirish uchun bir nechta onlayn platformalar va dasturiy ta'minotlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilarga va kimyo bo'yicha izlanish olib boruvchilarga tenglamalarni avtomatik ravishda tenglashtirishga yordam beradi. Quyida shunday platformalar keltirilgan:

Balancing Chemical Equations – PhET Interactive Simulations

PhET platformasining interaktiv kimyo bo'limida o'quvchilar kimyoviy reaksiyalarni tenglashtirish bo'yicha mashqlarni bajarishlari va tenglamalarni tenglashtirish bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Bu platforma kimyoviy tenglamalarni bosqichma-bosqich tenglashtirishni tushuntiradi.

Symbolab – bu turli matematik va ilmiy tenglamalarni yechish uchun mo'ljallangan vosita bo'lib, unda kimyoviy reaksiyalarni tenglashtirish ham mumkin. Foydalanuvchilar kimyoviy formulalarni kiritib, tenglashgan versiyasini avtomatik ravishda olishlari mumkin.

Mathway – kimyo bo'yicha maxsus tenglama yechish vositasini taklif etadi. Foydalanuvchilar tenglamalarni kiritib, ularning qanday tenglashtirilishini ko'rishlari va jarayonni tushunishlari mumkin. Bu platformalar o'quvchilarga kimyoviy tenglamalarni

tenglashtirish jarayonini osonlashtirishga va jarayonni tushunishga yordam beradi.

Xulosa

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablar o'quvchilarga yuqori sifatli va chuqur ilmiy ta'lim berishga mo'ljallangan. Ushbu maktablarda fanlarni chuqurroq o'rganish, ayniqsa, kimyo, biologiya, fizika kabi tabiiy fanlarda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati katta. Virtual laboratoriyalar kabi innovatsion vositalar tabiiy fanlarni o'rgatishda zamonaviy yechim sifatida qabul qilinmoqda.

Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga murakkab ilmiy jarayonlarni xavfsiz va interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. Kimyo fanida reaktiv moddalar bilan tajriba o'tkazish va laboratoriya jihozlaridan foydalanish xavfli bo'lishi mumkin, lekin virtual laboratoriyalar bunday xavflarni yo'q qiladi va o'quvchilarga har qanday sharoitda tajribalarni qayta-qayta o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bunday platformalar yordamida o'quvchilar mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradilar, bu esa ularning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablar uchun virtual laboratoriyalar o'quvchilarni amaliy mashg'ulotlarga jalb qilishda samarali vosita bo'lib, ular nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki ilmiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga ham yordam beradi. Bu vositalar ta'lim jarayonini jozibador, xavfsiz va interaktiv tashkil etishga yordam beradi, bu esa kelajakdagi ilmiy kashfiyotlarga zamin yaratadi. Shu sababli, tabiiy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda virtual laboratoriyalarni joriy qilish ta'lim sifatini oshirishda muhim qadam bo'lib, o'quvchilarning ilmiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada keltirilgan Labster, PhET Interactive Simulations, ChemCollective, The Virtual Microscope, zSpace, MEL

Science, LabXchange, OpenScience Laboratory, va Virtual Reality Molecule Viewer kabi platformalar ta'lim jarayonini sezilarli darajada interaktiv tashkil etishga imkon beradi. Sinov guruhlar uchun ushbu platformalardan foydalanilganida o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishi nazorat guruhlariga nisbatan ancha yaxshi natijalar berdi.

Sinov guruhidagi o'quvchilar virtual laboratoriyalar orqali murakkab ilmiy jarayonlarni ko'rib, ularni o'zlari tajriba sifatida sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning ilmiy tushunchalarini amaliyotga tatbiq qilish ko'nikmalarini oshirdi. Natijada, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi va bilimlarini chuqurroq o'zlashtirishlari kuzatildi.

Nazorat guruhi esa an'anaviy laboratoriya sharoitida ta'lim olgani sababli o'quvchilarning tajriba qilish imkoniyatlari cheklangan bo'ldi, bu esa o'quvchilarning amaliy bilimlarini mustahkamlashda qiyinchiliklar tug'dirdi. Ushbu farq natijalarni tahlil qilishda ochiq-oydin sezildi, bu esa virtual laboratoriyalarning ta'lim samara-dorligini oshirishda muhim vosita ekanligini yana bir bor isbotladi. Shunday qilib, virtual laboratoriyalarning tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanilishi o'quvchilarning bilimlarini chuqurroq o'zlashtirishga, murakkab jarayonlarni osonroq tushunishga va ilmiy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasida Prezidentining 2019-yil 20-fevraldagi "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4199-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida PF-158-son Farmoni.
3. Rasteiro M.G. , Ferreira L. et al. "Labvirtual-a virtual platform to teach chemical processes" Education for Chemical Engineers Volume 4, Issue 1, April 2009, Pages e9-e19
4. Kapici, H. O., Akcay, H., & de Jong, T. "Using hands-on and virtual laboratories alone or together-which works better for acquiring knowledge and skills?" Journal of science education and technology, 28(3), 231–250.
5. Raghu Raman, Krishnashree Achuthan at al. "Virtual Laboratories- A historical review and bibliometric analysis of the past three decades" Education and Information Technologies Published: 28 April 2022. Volume 27, pages 11055–11087
6. Rafaela Vasiliadou. "Virtual laboratories during coronavirus (COVID-19) pandemic" Biochemistry and Molecular Biology Education: Volume 48, Issue 5 pages 482-483.
7. Tassos A. Mikropoulos, Antonis Natsis " Educational virtual environments: A ten-year review of empirical research (1999–2009)" Computers & Education: Volume 56, Issue 3, April 2011, Pages 769-780.
8. A.C. Rafael, F. Bernardo at al. "Virtual Applications Using a Web Platform to Teach Chemical." Engineering: The Distillation Case" Education for Chemical Engineers Volume 2, Issue 1, 2007, Pages 20-28.
9. Lucília Domingues, Isabel Rocha at al. "Virtual laboratories in (bio)chemical engineering education" Education for Chemical Engineers: Volume 5, Issue 2, May 2010, Pages e22-e27.
10. Henrik M. Peperkorn, Julia Diemer at al. "Temporal dynamics in the relation between presence and fear in virtual reality" Computers in Human Behavior: Volume 48, July 2015, Pages 542-547.
11. Iwan Kartiko, Manolya Kavakli, Ken Cheng " Learning science in a virtual reality application: The impacts of animated-virtual actors' visual complexity" Computers & Education: Volume 55, Issue 2, September 2010, Pages 881-891.

12. Chung-Ho Su, Ting-Wen Cheng "A Sustainability Innovation Experiential Learning Model for Virtual Reality Chemistry Laboratory: An Empirical Study with PLS-SEM and IPMA" *Sustainability: Volume 11, Issue 4* 16 February 2019.
13. Voitovych I., Voitovych O., G.Martyniuk. "Use of virtual laboratories in the process of teaching chemical disciplines" *The Scientific: Issues 7*, Published: 7 July 2021.
14. Lucília Domingues at al. "Virtual laboratories in (bio)chemical engineering education" *Education for Chemical Engineers Volume 5, Issue 2*, May 2010, Pages e22-e27
15. Chattavut Peechapol. "Investigating the Effect of Virtual Laboratory Simulation in Chemistry on Learning Achievement, Self-efficacy, and Learning Experience" *International Journal of Emerging Technologies in Learning: 16(20)*, pages 196-207.
16. Demetrios Sampson at al. "Digital Technologies: Sustainable Innovations for Improving Teaching and Learning" Springer International Publishing, January 2018 DOI:10.1007/978-3-319-73417-0.
17. Numan Ali, Sehat Ullah. "Review to Analyze and Compare Virtual Chemistry Laboratories for Their Use in Education" *Journal of Chemical Education: Volume 97, Issue 10*, September-10, 2020, Pages 3471-3914
18. Athanasios Sypsas at al. "Virtual laboratories in biology, biotechnology and chemistry education: a literature review" *ACM Conferences*, Published: 29 November 2018, Pages 70 – 75.
19. Alkhaldi Tareq, et al. "A Review of Contemporary Virtual and Remote Laboratory Implementations: Observations and Findings." *Journal of Computers in Education*, vol. 3, no. 3, 2016, pp. 329-351, <https://doi.org/10.1007/S40692-016-0068-Z>.
20. Sehat Ullah at al. "The Effect of Procedural Guidance on Students' Skill Enhancement in a Virtual Chemistry Laboratory" *Journal of Chemical Education: Volume 93/Issue 12*, 16- November 2016, <https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.5b00969>
21. Qo'chqorov Shaxzod at al. "Problems in teaching chemistry in Uzbekistan and their solutions" *Web of teachers: Insderscience research, Voleme2/ issue 6*, 2024-06-08. Pages 57-69.
22. Mads T Bonde, Guido Makransky, Jakob Wandall, et al. "Improving biotech education through gamified laboratory simulations" *Nature biotechnology: 08 July 2014*, pages 694-697.
23. Bortnik, B at al. "Effect of virtual analytical chemistry laboratory on enhancing student research skills and practices." *Research in Learning Technology: 4 December 2017*. <https://doi.org/10.25304/rlt.v25.1968>
24. Mads T Bonde at al. "Improving biotech education through gamified laboratory simulations" *Nature biotechnology: 08 July 2014*, pages 694-697.
25. Katherine Perkins at al. "PhET: Interactive Simulations for Teaching and Learning Physics" *The Physics Teacher: January 2006 44(1):18-23*.
26. Yaron, D., Milton, D.J., & Freeland, R. "ChemCollective – Virtual labs for introductory chemistry courses." *Science: 328(5978)*, pages 584-585.
27. Lowe, R., & Schnotz, W. "Learning with animation: Research and implications for design." Cambridge University Press. 2008.
28. Johnson, L. at al. "NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition
29. Smith, A., Johnson, P., & White, D. (2018). Advances in chemistry education using virtual reality. *Journal of Chemical Education*, 95(5), 924-930.
30. Johnson, A., Smith, P., & Lee, D. (2020). Innovations in virtual laboratory education: The role of LabXchange in STEM learning. *Journal of Science Education*, 98(7), 1235-1245.
31. Jones, R., Smith, T., & White, J. (2019). Using virtual reality to enhance chemistry education: A case study on molecular visualization. *Journal of Chemical Education*, 96(6), 1045-1051.
32. Baker, R. S. "The impact of online education platforms on student performance in chemistry." *Journal of Educational Technology*, 23(4), 2019. Pages 241-253.

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISHNING ROLI VA AHAMIYATI

Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi,
A.Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti doktoranti
E-mail: rahmonova.g@bk.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishning ahamiyati haqida so'z yuritildi. Mustaqil ishlar vositasida o'quvchilarning tabiiy fanlar savodxonligini rivojlantirish masalasi tahlil qilindi. Mustaqil ishlardan foydalanib o'qitish samaradorligini oshirish usullari keltirildi. O'quvchilarning mustaqil ta'limida virtual laboratoriya ishlarining roli va ahamiyati hamda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari tahlil etildi. O'quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishini oshirishda foydalanish mumkin bo'lgan bir nechta usullar keltirildi va mustaqil bajarilishi mumkin bo'lgan tajribalar keltirilgan kitoblar tahlil etildi.

Kalit so'zlari: mustaqil ish, tajriba, texnologiya, tabiiy fanlar, materiya, maydon, bilim, ko'nikma, malaka, ilmiy dunyoqarash, ta'lim

The role and significance of the organization of students' independent work in natural science teaching

Rahmonova Gulchehra Zokirjon kizi,
Doctoral student of the National Institute
of Pedagogical Skills named after A. Avloni

Abstract: This article discusses the importance of organizing students' independent work in teaching Sciences. The issue of developing students' literacy on Science through independent work has been analyzed. And also the met-

hods of increasing the effectiveness of teaching by using independent work have presented.

Keywords: independent work, experience, technology, Sciences, matter, area, knowledge, skills, competence, scientific viewpoint, education

Роль и значение организации самостоятельной работы студентов в преподавании естественности

Рахмонова Гульчехры Закиржан кизи.
Докторант Национального института
педагогического мастерства имени
А. Авлони

Аннотация: В данной статье говорится о важности организации самостоятельной работы студентов при преподавании естественных наук. Проанализирован вопрос развития естественнонаучной грамотности студентов посредством самостоятельной работы. Были представлены методы повышения эффективности обучения с помощью самостоятельной работы. Проанализированы роль и значение виртуальных лабораторных работ в самостоятельном обучении студентов, а также преимущества и недостатки использования виртуальных лабораторных работ. Были представлены несколько методов, которые можно использовать для повышения интереса учащихся к естественным

наукам, а также проанализированы книги, содержащие эксперименты, которые можно провести самостоятельно.

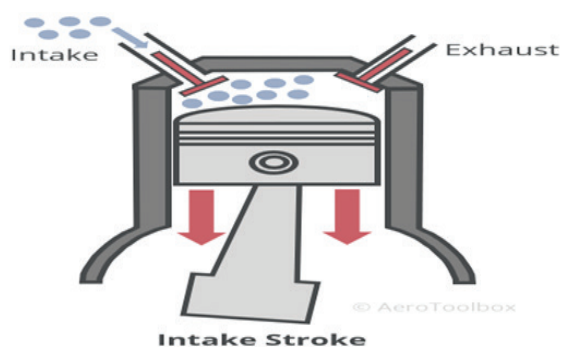
Ключевые слова: образование, умения,

естественные науки, самостоятельная работа, знания, опыт, технология, предмет, область, компетентность, научное мировоззрение.

Mustaqil ta'lim – bu ma'lum bir fan bo'yicha bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonidir. O'quvchilarning mustaqil ta'limi deganda ularning bir fan bo'yicha bilimlarni mustaqil o'zlashtirish jarayoni nazarda tutiladi. O'quvchilar ushbu vazifalarni ta'lim beruvchining tavsiyalari asosida darsdan yoki sinfdan tashqari bajarishadi. Ushbu maqolada mustaqil ta'limni tashkil etishning yo'li va usullari to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. Elektron ta'limning joriy etilishi, asosan, jamiyatning intellektual rivojlanishiga va axborot resurslarini ishlab chiqishga bog'liq. B.P.Esipov mustaqil ishni o'qituvchining nazoratisiz bajariladigan mehnat sifatida ta'riflaydi. U mustaqil ish tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi: "O'quvchilarning mustaqil ishi – bu o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, ammo o'qituvchining topshirig'i bo'yicha bajariladigan mehnatdir. Bunda o'quvchilar o'z kuchini sarflab, u yoki bu shaklda aqliy yoki jismaniy (yoki: birgalikda) harakat natijasini ko'rsatgan holda maqsadga erishishga ongli ravishda intiladilar"[4].

Mustaqil ishlarni samaradorligini ta'minlash uchun eng avvalo maqsadni aniq va to'g'ri belgilab olish va vaqtdan unumli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlarning to'g'ri tashkil etilishi ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash hamda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari mustaqil ish sifatida amaliy mashg'ulotlardan foydalanish ham o'quvchilarning chidamliligi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Sababi amaliy mashg'ulotlar mustaqil bajarilganda o'quvchilarda mus-

taqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi va bundan tashqari uning natijalarini guruhda namoyish etish orqali ta'lim oluvchilarda o'z fikrini bayon qilish va boshqalarga ochiq fikrli bo'lish ko'nikmalari shakllanadi. Bunda ular o'z nuqtai-nazarini himoya qilishni hamda, xatolarini qabul qilishni o'rganishadi. Mustaqil ishlarni tashkil etishda kompyuter dasturlaridan foydalanish mustaqil ishlarning ko'rgazmaliligini oshirishga yordam beradi. Kompyuter orqali oddiy ko'z yordamida ko'rish mumkin bo'lmagan narsa va hodisalarni ko'rishga imkoniyat yaratiladi. Misol uchun tabiiy fanlardan biologiya darslarida mikroorganizmlar (bakteriyalar, bir xujayrali organizmlar kabilari), to'qima yoki xujayraning ichki tarkibiy qismlarini, fizika darslarida elektr tokining harakati, ichki yonuv dvigatellaridagi issiqlik energiyasining mexanik energiyaga aylanish jarayoni kabilarni, astronomiya darslarida sayyolarning quyosh atrofidagi harakati, meteoritlarning yerga yaqinlashish hodisalarini kuzatishga imkoniyat yaratiladi.

1-rasm. Ichki yonuv dvigatelining (ishlash prinsipi) tuzilishi.

Ushbu rasm orqali o'quvchilar faqatgina dvigatelning tuzilishi haqida ma'lumotga

ega bo'ladilar. Rasmdan farqli ravishda kompyuter dasturlari yoki videorolik orqali o'quvchilar dvigatelning ishlash prinsipini kuzatishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar ta'limda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Bu eng avvalo o'quvchilarning mustaqil o'qishiga yordam bermoqda. Ular yordamida o'quvchilar yangi bilimlarni egallashlari, laboratoriya ishlari bajarib ko'rishlari, va bilimlarini tekshirishlari, xato va kamchiliklarini bilib olishlari mumkin. Bu esa ularda o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirib, o'zining kuchli va zaif tomonlarini bilib olishga imkon beradi. Tabiiy fanlarni o'qitishda nazariya va amaliyotning uziyligini ta'minlashda amaliy mashg'ulotlarning roli katta. Amaliy mashg'ulotlar mustaqil ishlarning samarasini oshirishda katta ahamiyatga ega. Bunda o'quvchilar egallagan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniga ega bo'ladi. Misol uchun:

1. Eksperimentlar

Kimyo: O'quvchilarga oddiy kimyoviy reaksiyalarni o'rganish uchun laboratoriya sharoitida eksperimentlar o'tkazish.

Biologiya: O'simliklar yoki hayvonlar haqida kuzatish va tajribalar o'tkazish.

Fizika: Jismlarning harakatlanish yoki tinch turish shartlarini o'rganish.

2. Loyihalar

O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, ma'lum bir mavzu bo'yicha loyiha tayyorlashga jalb qilish. Masalan, atrof-muhitni saqlash yoki ekotizimlar haqida loyiha.

3. Tabiiy kuzatuvlar

O'quvchilarni tabiatga olib chiqish va o'simliklar, hayvonlar, yoki geologik shakllar haqida kuzatuvlar o'tkazishga undash.

4. Ta'limiy o'yinlar

O'yin orqali o'quvchilarga tabiiy fanlar bilan bog'liq bilimlarni berish. Masalan, fan bo'yicha musobaqalar, rolli o'yinlar.

5. Amaliy tadqiqotlar

Ular orqali o'quvchilar bilimlarini amaliyotda sinab ko'radilar, topshiriqlarni bajaredilar, masalalar yechadilar.

6. Multimediali taqdimotlar

Bunda o'quvchilar o'z ishlari video yoki slayd ko'rsatmalari yordamida taqdim etishlari mumkin.

7. Muhandislik tadqiqotlari

O'quvchilar muhandislik masalalarini hal qilishda amaliy qobiliyatlarini rivojlantirishadi. Muhandislik tadqiqoti sifatida o'quvchilarga oddiy qurilmalar loyihasini yaratish vazifasini berish mumkin. Mustaqil ta'limda amaliy mashg'ulotlardan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi.

Hozirgi davrga kelib ko'pchilik o'quvchilar va ustozlar onlayn ta'limni an'anaviy ta'limning ba'zi turlariga nisbatan afzal deb hisoblashmoqda. Ushbu platformalar va ta'lim dasturlari an'anaviy va online o'qitishning bir qancha maqbul jihatlarini o'zida birlashtirib, aralash o'qitish usulining afzalligini ko'rsatib bermoqda. Bu o'qitish tizimi xorijda "blended learning" nomi bilan an'adan beri ma'lum. Aralash o'qitish tizimi o'zining bir qancha afzalliklari bilan etibor qozonmoqda. Tadqiqotchi S.Rahmatov uning quyidagi afzalliklarini ko'rsatib o'tadi. "Bulardan:

murakkab texnologiyalarni qo'llashi;
narxlarning pastligi yoki bepulligi;
moslashuvchanligi;
ta'lim resurslariga kirish imkoniyatining kengligi;
kam vaqt talab etishi;
shaxsiylashtirilganligi;
mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishi" [7] kabilar.

Shu tariqa texnologiyalarning rivojlantirishi va ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablarning o'zgarib borayotganligi aralash va mustaqil ta'limni elementlarini birlashtirishni taqazo etmoqda.

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalar jadal sur'atlarda kirib kelmoqda. Shuning qatorida ular sifatli ta'limni tashkil etishning eng asosiy omillaridan biri ekanligi ma'lum bo'lmoqda. Shu boisdan ko'plab rivojlangan davlatlarda texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ko'plab izlanishlar olib borilmoqda. Bu borada bizning mamlakatimizda ham alohida ishlar tashkil etilgan. Maktablarning zamonaviy kompyuter texnologiyalari, laboratoriya jihozlari, interfaol doskalar bilan jihozlaniishi ta'limga qaratilayotgan e'tiborning belgilaridan biridir.

Tabiiy fanlarni o'qitish jarayonini mustaqil ishlarsiz tasavvur etish mushkul. Bu haqda S.Qulmamatov o'zining dissertatsiyasida shunday yozadi: "Mustaqil ishlar samaradorligini ta'minlashda obyektiv shart-sharoitlarni yaratish (texnika vositalari, ko'rgazmali qurollar, zamonaviy o'quv jihozlari, darlik va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlanganlik), o'quvchilarning individual xususiyatlari (yoshi va qiziqishlarini) inobatga olish va internet xizmatlaridan unumli foydalanish alohida ahamiyatga ega. Bundan tashqari o'qituvchilardan ham tabiiy fanlar va texnikadagi eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lishi talab qilinadi"[3].

O'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda ta'lim sifatini ko'tarish haqida ko'plab olimlar tadqiqot olib borishgan. Jumladan, O.Quvondiqov bu xususida quyidagi fikrlarni aytib o'tgan: "Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish, ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llash o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, tabiatdagi hodisa va qonuniyatlarning mohiyatini chuqur anglab yetishda, o'quvchilarning mustaqil va masofaviy ta'lim olishida alohida ahamiyat-

ga ega. Tabiiy fanlarni o'qitishda elektron darsliklar, jarayon va hodisalarning virtual modellari, onlayn test dasturlari, virtual laboratoriyalar elektron plakatlardan foydalanish orqali o'quvchilarning tabiiy fanlarga oid bilim va tasavvurlarini kengaytirishga yaqindan yordam berish mumkin" [2].

Tabiiy fanlarni o'qitishda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishga ham soatlar ajratiladi. Tabiiy fanlarni ta'limida laboratoriya ishlarining ahamiyati katta. Biroq ularni sifatli tashkil etish, laboratoriya ishi davomida o'quvchilarning birdek faollash-tira olish muammosi ko'pchilikni o'ylantirib kelayotgan murakkab muammolardan biridir. Bu muammolarni hal etishda ularning turlariga xos bir qancha xususiyatlarini e'tiborga olish lozim. Laboratoriya mashg'ulotlarning eng muhim xususiyatlaridan biri nazariy bilimlarni amalda sinab ko'rish orqali o'quvchilarning bilimlari mustahkamlanadi. Odatda laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarga ega bo'lgandan so'ng, ya'ni maruza mashg'ulotlaridan so'ng o'tkaziladi. Ba'zi rivojlangan davlatlar o'qitish uslubi tahlil qilingan shunisi ayon bo'ldi-ki, ularda laboratoriya mashg'ulotlari maruza darslaridan oldin o'tkaziladi. O'quvchilar dastlab hodisa va jarayonni kuzatadilar va tahlil qiladilar, shundan so'ng u haqida nazariy bilimlar beriladi. Bu esa o'quvchilarda hodisalarni tahlil qilish, kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga sabab bo'ladi.

Har qanday bilim agar undan foydalanilmasa vaqt o'tishi bilan xotiradan ko'tarilishi tabiiy holdir. Professor M. Djorayev tabiiy fanlardan biri fizikani o'qitishda nazariy bilimlarning yetarli emasligini haqida shunday yozadi: "Nazariy bilimlarni mustahkamlash maqsadida o'quv jarayonida virtual laboratoriya mashg'ulotlaridan foydalanib o'quvchilarning ijodkorlik va bilim faoliyatini oshirish muammosini hal etish mumkin. Buning uchun o'quvchi tabiiy fan-

lardan laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish shakllari, usullari va vositalarini to'g'ri tanlay bilishi lozim. Bugungi kunda ta'lim jarayonining sifatini oshirish maqsadida nazariy o'qitish jarayonida noan'anaviy va zamonaviy metodlardan foydalangan holda dars o'tish zamon talabidir. Bunda o'qituvchi avvalo an'anaviy va noan'anaviy darslarning farqini tushuna olishi, maqsadni aniq belgilab olishi, dars mashg'ulotlarini tashkil etishning shakl, vosita va usullarini to'g'ri tanlay bilishi muhim. Noan'anaviy darslarni tashkil etishdan maqsad o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'tarish uchun, fanini o'qitishda, laboratoriya mashg'ulotlarini yanada mazmunli, qiziqarli va va tushunarli o'tkazishda o'qituvchi va ta'lim oluvchilar faoliyatiga yangilik kiritib, interfaol metodlardan foydalanish va o'quvchilarni tez va obyektiv baholashga erishishdir" [1].

Virtual laboratoriyalarda mashg'ulotlarni bajarish o'quvchilarda chidamlilik, mustaqil ish yurita olish ko'nikmalarini shakllantirishga hissa qo'shadi. Quyidagi rasmda "Tok manbasining EYK va ichki qarshiligini aniqlash" mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotini virtual laboratoriyada bajarish ko'rsatilgan.

2-rasm. Virtual laboratoriya mashg'uloti jarayoni.

Virtual laboratoriya tushunchasi hozir ko'pchilikka ta'nish tushunchalardan biriga

aylanib ulgurdi. Professor M.Djorayev unga quyidagicha ta'rifni keltiradi: "Virtual laboratoriya tushunchasining mohiyati tarkibiy qism bo'lgan virtual asbob yordamida (oddiy elektron asbob bilan ishlagandek) kompyuterda ishlash imkoniyatini beradigan, oddiy kompyuterga qo'shimcha qilingan apparatli va dasturli vositalar to'plamini ifodalashdan iboratdir. Virtual asbob va virtual laboratoriyaning muhim qismi – foydalanuvchining samarali grafik interfeysi (ya'ni, foydalanuvchining kompyuter bilan o'zaro aloqalarining qulay, interfaol rejimini ta'minlovchi), odatiy predmetli sohada ko'rgazmali grafik namunalar ko'rinishida grafik menyu tizimi bilan dasturli asbob hisoblanadi. O'quv virtual laboratoriya – bu yakunlangan dasturli mahsulot bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati avtomatlashtirilgan hamda loyihalashtirish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan katta dasturli tizimlarni loyihalashtirishning zamonaviy kontseptsiyalaridan foydalanish hisoblanadi"[3].

Misol uchun fizika fanining "Elektr" bo'limi bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini o'quvchi o'qituvchi nazoratisiz yakka holda bajara olmaydi. Bunga sabab xavfsizlik qoidalari doimo o'qituvchi tomonidan nazort qilib turilishi talab etiladi. Maxsus kompyuter dasturlari orqali ushbu laboratoriya ishlarini virtual laboratoriyalarda bajarish o'quvchilar uchun xavfsiz va oson ekanligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari "Atom va yadro fizikasi" bo'limidagi laboratoriya mashg'ulotlarini faqatgina virtual laboratoriyalarda bajarish mumkin. Chunki ularni tabiiy sharoitda kuzatishning imkoni yo'q.

Virtual laboratoriya ishlari tezkorlik va xavfsizligi kabi bir qancha qulayliklarni o'zida mujassamlashtirsada, kamchiliklardan butkul xoli emas. Virtual laboratoriya ishlarining afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilishda, ularning ta'lim va ilmiy tadqiqotlar-

ga ta'sirini ko'rib chiqish muhimdir. Quyida virtual laboratoriya ishlarining afzalliklari va kamchiliklari keltirib o'tiladi.

Virtual laboratoriya ishlarining afzalliklari:

Qulaylik va tezlik. Virtual laboratoriyalarni har qanday joyda va istalgan vaqtda amalga oshirish mumkin. Talabalar va tadqiqotchilar o'zlariga qulay vaqt va joyda ishlashlari mumkin, bu esa vaqtni samarali boshqarishga yordam beradi.

Resurslarga kirish imkoniyati. Virtual laboratoriyalar ko'pincha texnik resurslar yoki qurilmalar bilan ta'minlangan. Bunda yuqori narxli yoki muhim laboratoriya uskunalari kirish imkoniyati bo'lmagan ta'lim muassasalarida ham eksperimentlar o'tkazish mumkin.

Xavfsizlik. Fizik laboratoriyalar bilan solishtirganda, virtual laboratoriya ishlari xavf-xatarlar (kimyoviy moddalar, elektr toki va boshqa xavfli materiallar) kamayadi. Bu esa o'quvchilarni xavfsiz muhitda tajriba o'tkazishga imkon beradi.

Tezkor sinov va takrorlash. Virtual laboratoriyalarda eksperimentlar ko'p marta bajarilishi mumkin. Agar biron-bir xato yuz bersa, uni tezda tuzatish va natijalarni takrorlash oson bo'ladi.

Innovatsion va kreativ o'quv yondoshuvi. Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga an'anaviy laboratoriyalardan farq qiluvchi interaktiv va kreativ tajriba taqdim etadi. Bu o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kamchiliklari:

Fizik tajriba yetishmasligi. Virtual laboratoriyalarda haqiqiy tajriba qilish imkoniyati yo'q. Bu o'quvchilarga laboratoriya muhitida jismoniy tajriba o'tkazishning muhimligini, masalan, materiallarning xususiyatlarini sezish yoki kimyoviy reaksiyalarni ko'rish tajribasini bermaydi.

Texnik muammolar. Virtual laboratoriyalar uchun zarur bo'lgan texnik jihozlar va dasturlar har doim ham yuqori sifatli bo'lmashligi mumkin. Bu texnologik xatoliklar, tizimning sekin ishlashi yoki boshqa muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Interaktivlikni cheklash. Ba'zi virtual laboratoriyalar o'quvchilarning haqiqiy tajriba qilishda kerakli ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini cheklashi mumkin. O'quvchilar haqiqiy laboratoriya sharoitida yuzaga keladigan kutilmagan holatlar va qarorlar bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lmaydi.

Insoniy o'zaro aloqalarning yetishmasligi. Virtual laboratoriyalarda o'qituvchi va o'quvchi yoki o'quvchilar o'rtasidagi to'g'ri-dan-to'g'ri aloqalar cheklangan bo'lishi mumkin. Bu o'qituvchining real vaqtda yordam bera olmasligini yoki o'quvchilarning bir-biridan o'rganish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Qurilmalar va dasturlarga bog'liqlik. Virtual laboratoriyalar uchun maxsus dasturlar yoki qurilmalar talab qilinishi mumkin, va bu resurslarga barcha o'quvchilar va ilmiy ishchilar ega bo'lmashligi mumkin. Bu ta'limdagi tengsizlikka olib kelishi mumkin.

Emotsional va psixologik jihatlar. Virtual muhitda ish qilishda o'quvchilar o'zlarini jismoniy va emotsional tarzda laboratoriya muhitida ishlayotgandek his qilishmaydi. Bu esa ba'zi o'quvchilarning motivatsiyasini kamaytirishi mumkin.

Virtual laboratoriya ishlarining asosiy afzalligi shundaki, ular ta'limni yanada qulay va xavfsiz qiladi, lekin kamchiliklari esa haqiqiy laboratoriya muhitida o'rganiladigan tajriba va ko'nikmalarga yetishmaslikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun virtual laboratoriyalarni haqiqiy laboratoriyalar bilan uyg'unlashtirib ishlatish, ta'limda eng

yaxshi natijalarga erishish uchun samarali bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari o'quvchilar tabiiy fanlarga doir bir qancha qiziqarli tajribalarni darsdan tashqari mustaqil bajarishlari mumkin. Bu o'quvchilarda mustaqil ishlash, tahlil qilish va natijalarga asoslangan holda xulosa qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda o'quvchilarga tabiiy fanlardan qiziqarli topshiriqlar va eksperimentlar jamlangan kitoblar ko'makchi bo'lishi mumkin. 2019-yilda italyan tilidan rus tiliga E.I.Motileva tomonidan tarjima qilingan "Большая книга экспериментов" nomli kitobda maktab o'quvchilari uchun fizika va kimyo fanidan mustaqil bajarib ko'rish mumkin bo'lgan tajribalar berilgan. O'quvchilar va o'qituvchilar shunga o'xshash kitoblarni kutubxonalardan topishlari va foydalanishlari mumkin. Biroq shunga o'xshash kitoblarning aksariyati rus yoki ingliz tilida nashr etilgan bo'lib, faqatgina ushbu tillarni yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilar foydalanishi mumkin bo'ladi. Xuddi shunday kitoblar o'zbek tilida ham nashr etilsa va maktablar kutubxonalariga yetkazilsa, o'quvchilar ulardan birdek foydalanish imkoniga ega bo'ladilar.

O'quvchilarning muvaffaqiyatli ta'lim olishini ta'minlashda asosiy rolni bajaruvchi shaxslar o'qituvchilar va ota-onalardir. O'qituvchilar bilim berish jarayonida ta'lim oluvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini e'tiborga olishi, ularni qo'llab quvvatlashi ta'lim jarayoniga do'stona munosabatda yondashishi muvaffaqiyatli ta'limning garovidir. Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda fan to'garaklari va qiziqarli fan kechalarini uyushtirish o'quvchilarda fanga qiziqishni oshirishga yordam beradi. Bunda har bir fan o'qituvchisi o'zi ta'lim beradigan fanning mazmunidan kelib chiqqan holda turli xil o'yinlar va qiziqarli mashg'ulotlarni tashkil etishi,

yoki o'quvchilarga topshiriq berishi mumkin. Ko'pchilik o'quvchilar fizik kattaliklar, ularning o'lchov birliklari va o'lchov asboblari nomini chalkashtirib yuborishadi yoki farqlay olishmaydi. Shunda o'qituvchilar o'quvchilarni guruhlariga bo'lib "Fizik bahru-bayt" tashkil qilishlari mumkin. Bunda birinchi guruh o'quvchilari fizik kattalik nomini, ikkinchi guruh o'quvchilari uning birligini, keyingi guruh esa shu kattalikning qaysi asbob yordamida o'lchanishini aytishadi. Misol uchun: massa-kilogramm-tarozi kabi. Yoki bu o'yinni faqat fizik kattaliklar yoki ularning o'lchash asboblari uchun o'tkazish mumkin. Bunda birinchi guruh o'quvchilari fizik kattalik nomini aytishadi keyingi guruh o'quvchilari aytilgan kattalikning so'nggi harfi bilan boshlanadigan kattalikni topishlari kerak bo'ladi. Misol uchun: tezlik-kuchchastota-areometr-reostat-tebranish davri va hokazo kabi.

Bugungi kunda aniq fanlarga yo'naltirilgan akademik lityelarda o'quvchilar uchun masofaviy tarzda fizika, matematika va biologiya fanlarini mustaqil o'rganish uchun yo'naltirilgan maxsus o'qitish tizimi mavjud. Bu tizim orqali o'quvchilar ixtiyoriy vaqtda tizimga kirgan holda 24/7 printsipi asosida fizika, matematika va biologiya fanlarini multimediali o'quv kurslar orqali o'rganish imkoniyatini beradi. Tizim Tasix tizimida ishlaydi. Tizimdan my.estudy.uz. sayti orqali foydalanish mumkin. Tizimdagi o'quv kontentlar quyidagi elementlardan tashkil topgan: O'quv reja, multimediali ma'ruza (HTML5, swf, avi formatlaridan iborat kompleksli o'quv kontent), nazorat testlari, animatsion roliklardan iborat. O'quvchilar mustaqil ish jarayonida ham ushbu tizim elementlaridan foydalanishi mumkin.

Xulosa. Mustaqil ish sifatida virtual laboratoriya mashg'ulotlaridan foydalanish (misol uchun fizika fanining elektr bo'li-

mini o'qitishda) o'quvchilar uchun xavfsiz va foydalanishga qulay ekanligi bilan e'tiborga loyiqdir. Ushbu o'quv darsliklarining umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun ham yaratilishi o'quvchilarning bo'sh vaqt-

larida o'z bilimlarini oshirishlari va o'zlarini sinashlariga imkoniyat yaratadi. Zero, bugunga kelib mustaqil ta'lim olish va o'z-o'zini rivojlantirish bilim olishning eng yaxshi usullaridan biri ekanligi ma'lum.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.Djo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent -2015. "Abu matbuot-konsalt"
2. O.Q. Quvondiqov. Fizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish uslubi. Samarqand-2021
3. Mustaqil ta'limni tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish metodikasi (informatika va axborot texnologiyalari fani misolida). Dissertatsiya S.Qulmamatov
4. N.B.Boymurodova Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etish. "Научный импульс" Международный научный журнал № 5 (100), часть 1 Декабрь, 2022. 660-bet
5. Saidova Mohinur Jonpo'latovna, Karimova Kamola Komil qizi. The Use of Information Technology in Solving Problems in Mathematics Lessons in Elementary School. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). Vol. 12 (2021)
6. F.V.Xalilov Talabalar mustaqil ishlarni tashkil etishda zamonaviy didaktik vositalardan samarali foydalanish. Образование и инновационные исследования ISSN 2181-1717 (E) (2023 год № 7) 162-169-b.
7. С.С.Рахматов., Использование дидактических возможностей информационных технологий в учебном процессе / Информационнокоммуникационные технологии: достижения, проблемы, инновации (ИКТ2022), 2022 г. 198-201 стр.
8. И.Н.Мишин, Реализация проектной деятельности в системе студентоцентрированного обучения/ Высшее образование в России. 2022. Т. 31. № 3, 141-150 стр.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN PEDAGOGIK TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MEXANIZMLARI (ONA TILI FANINI O'QITISH MISOLIDA)

Taylakova Dilnoza Norbekovna,

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
"Ta'lim menejmenti" kafedrası mudiri*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ta'limga ularni keng joriy etish oldida turgan vazifalarni aniqlash va ularga aniq loyihaviy yechimlar berish, shuningdek uning innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dalillash hamda ona tili fanini o'qitish misolida o'qitish texnologiyalari bayon qilingan.

Kalit so'z: Ta'lim, tarbiya, o'qitish, o'qish, ta'limning mazmuni, pedagogik loyihalash, loyihalash texnologiyasini, rejalashtirish, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mustaqil ishlash, zamonaviy ta'lim va tarbiyaning ilg'or texnologiyalari.

**Механизмы использования
персонализированных педагогических
технологий обучения (на примере
обучения родному языку)**

Тайлакова Дильноза Норбековна,
Национальный институт педагогического
мастерства имени А. Авлонии
Руководитель отдела
"Менеджмент образования"

Аннотация. В данной статье рассматривается использование личностно-ориентированных инновационных педагогических технологий в развитии профессиональной подготовки будущих учителей, выявление

задач, стоящих перед их широким внедрением в образование и предоставление им конкретных проектных решений, а также их обоснование. по инновационным педагогическим технологиям и изучению родного языка. Технологии преподавания описаны на примере преподавания.

Ключевые слова: Образование, обучение, преподавание, чтение, содержание образования, педагогическое проектирование, технология проектирования, планирование, педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, самостоятельная работа, современное образование и развитие образования или технологий.

**Mechanisms of using person-oriented
pedagogical teaching technologies
(in the example of teaching native
language (mother tongue))**

Taylakova Dilnoza Norbekovna
National Institute of Pedagogical Skills named
after A. Avloni Head of the "Educational
Management" department

Abstract. In this article, the use of person-oriented innovative pedagogical technologies in the development of professional readiness of future teachers, to identify the tasks for widespreadly introducing into educational process and support them for finding specific project solutions, as well as to proof its con-

sequences based on innovative pedagogical technologies and analyze the importance of appropriate teaching methods and techniques with the example of teaching Mother Tongue.

Keywords: Education, teaching, reading, the

content of education, pedagogical design, project design, planning, pedagogical technologies, information and communication technologies, self-study, advanced technologies of modern education.

Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligida innovatsion pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Ma'lumki, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish va ta'limni texnologiyalashtirish amaliyoti uzoq muddatli vaqt oralig'ida kechadi. Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonini texnologik jihatdan samarali tashkil etish muammosi bo'yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda ta'lim texnologiyasiga oid muammolarni tadqiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim texnologiyasi muammolarini tadqiq etuvchi tashkilotlar tuzilmoqda, maxsus jurnallar nashr etilmoqda. Jumladan, AQShda 1961-yilda "Educational Technologist" jurnaliga asos solingan. 1971-yilda esa "Ta'lim kommunikatsiyasi assotsiatsiyasi" tashkil topgan. Angliyada 1964-yildan "Ta'lim texnologiyasi va dasturli ta'lim" jurnali nashr etilgan. 1967-yil "Pedagogik ta'lim milliy kengashi" faoliyati yo'lga qo'yilgan. 1970-yildan esa "Ta'lim texnologiyasi" jurnali chop etila boshlangan. Yaponiyada 1965-1970-yillarda 4 ta ilmiy jamiyatlar tashkil topgan. 1965-yildan "Ta'lim texnologiyasi" va "Ta'lim texnologiyasi sohasidagi tadqiqotlar" nomli jurnallar ilmiy jamoatchilik e'tiboriga havola qilingan. Shuningdek, Italiyada 1971-yildan "Ta'lim texnologiyasi" jurnali nashr etila boshlangan.

Rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimi natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifatini oshirishda innovatsion pedago-

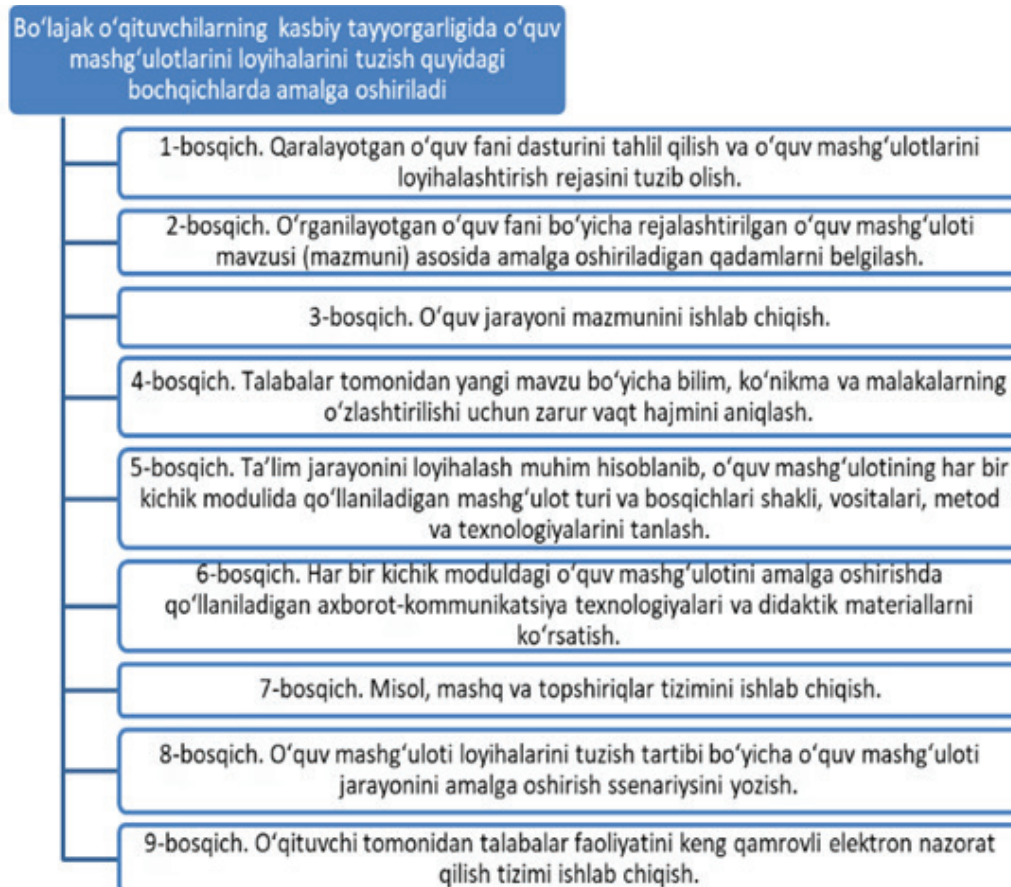
gik texnologiya tamoyillari asosida o'quv mashg'ulotlari loyihalarini yaratish va shu asosda o'qitish jarayonini tashkil etish kasbiy yetuk va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. [1, 120].

Zamonaviy ta'limda har bir o'quv mashg'ulotini rejalashtirish va loyihalashtirishda ta'lim texnologiyasi modeli muhim o'rin tutadi. Rejalashtirish, ya'ni istiqboldagi istalayotgan modelni yaratish – loyihalashtirish bilan qiyoslanganda bu juz'iyroq tushuncha hisoblanadi. [2, 56].

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida loyihalarni tuzish bosqichlarini quyidagicha tuzish mumkin.

Hozirgi paytda ta'limda "shaxsga yo'naltirilgan yondashuv" atamasi ilmiy-pedagogik jamoatchilik orasida keng tarqalgan bo'lib, bu tushunchani avval bo'lmagan, deb tasdiqlab bo'lmaydi. Ta'lim tizimi doimo o'zining eng muhim vazifasi deb nafaqat o'qitishni, balki shaxsni rivojlantirishni, o'quvchi-talabanning bilim, ko'nikma va malakalari, individual qobiliyatlari va sifatlarini hisobga olib ish ko'rish zarurligini nazarda tutadi. Zamonaviy o'qitish tizimining shaxsga yo'naltirilgan yondashuvida ham o'qish jarayoniga, ham yakuniy maqsadlarga yo'naltirish muhim bo'lib, unda "Kim bo'lish kerak" emas, balki "Qanday bo'lish kerak" savoliga javob izlanadi. [3].

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zami-rida har bir ta'lim oluvchining individualligi, o'ziga xosligi, rivojlanishining "jamoaviy subyekt" sifatida emas, balki birinchi gal-

1-jadval

da betakror "subyekt tajribasi"ga egaligini tan olish yotadi. "Subyekt tajribasi"ni bilish jarayoniga kiritish shaxsiy ehtiyoj, qiziqish, intilish asosida o'z faoliyatini tashkil qilish demakdir. Shuningdek, o'quv ishining individual usuli va o'zlashtirishning individual mexanizmlaridan foydalanish o'quv faoliyatiga shaxsiy munosabatni qo'llanma qilib olishdir. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv shaxsning individualligini tashkil qiluvchi psixik xususiyatlar birligiga tayanigan holda o'z texnologiyasi bilan individual yondashuvning muhim psixologik-pedagogik tamoyilini amalga oshiradi. Unga ko'ra, dars va o'quv mashg'ulotlarida har bir ta'lim oluvchining o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olinadi. Bularning barchasi yosh yetakchi o'quv faoliyati orqali ta'lim oluvchi shaxsi rivojlanishiga ko'maklashuvchi optimal sharoitlarni yaratadi.[4,50].

Ona tilini o'qitishda o'qituvchi bilan o'quvchining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari ta'lim tizimining takomillashuvi bilan bog'liq holda rivojlanib, yangilanib bormoqda. XX asrning oxirgi yillariga qadar o'qitish metodlari sifatida tushuntirishbayon metodi, suhbat metodi, analizsintez metodi, mustaqil ish metodi, induktiv va deduktiv metodlar ona tili ta'limi darslarini tashkil etishda ko'proq qo'llanilib kelindi. Ayni vaqtda internet olamiga keng ko'lamlı va shiddatli tezlikdagi axborotlar oqimi kirib kelmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda o'quvchiga yetkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga, xususan, til ta'limiga ham pedagogik texnologiyani

tatbiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi. O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'lib, bunda ishlatiladigan texnologiya o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh tabiati va sharoitga qarab tanlanadi. Interfaol metodlar ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutadi. Interfaol metod-ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metod. Interfaol metod va usullar: "Keys-stadi", "Blist-so'rov", "Modellashtirish", "Sinkveyn", "BBB", "Venn diagrammasi", "T jadvali", "Klaster", "Balik skaleti", "Aqliy hujum", "Zinama-zina", "Muzyorar" va hokozo.

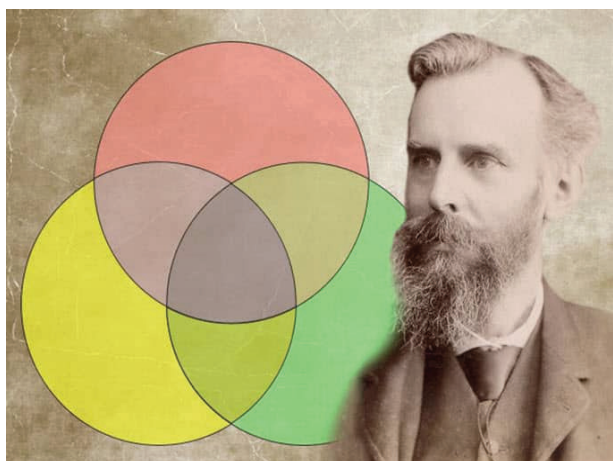
Ona tili o'qitish metodikasida o'quvchilarning savodini chiqarish, grammatik tushun-

chalarini shakllantirish, ularning nutqiy va imloviy savodxonligini oshirishda qo'llanadigan usullar, mashqlar variantlari ko'p. Fonetik, grammatik, orfografik tushunchalarni mustahkamlash, nutqiy malakani mukammal shakllantirishda metodika fanidan belgilangan mashqlar qatorida o'yinlar orqali ta'limga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish ham muhim o'rin tutadi. O'yinlarni boshqa mashq turlaridan farqi shuki, bunda bir tamondan, o'quvchilarning zerikishi, charchog'iga barham berilsa, ikkinchidan tamondan, bolalarning fikrlash jarayoni tezlashadi, muayyan belgilangan malakalarning mufassal shakllanishi osonlashadi. Bu vazifani to'liq bajarish maqsadida, eng avvalo, olimlar hamda maktablar, akademik litsey, kasb-hunar maktablari va oliy ta'lim muassasalarida ishlayotgan o'qituvchilar hamkorligida bir necha muammolarni yechish lozim.

Jumladan:

2-jadval

T/r	Hamkorlik doirasidagi ishlar
1	Yangi pedagogik texnologiyalarning mohiyatini aniqlash va uning nazariy asoslarini yaratish
2	Uning prinsiplarini ishlab chiqish
3	Pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llashning samarali yo'llarini tanlash

Xulosa qilib aytganda, ona tili va adabiyot fanining chuqur o'zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan interfaol metodlar, o'yinlar va computer texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yanada puxta, oson va tez bo'lishi mumkin. Ona tili darslari o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, og'zaki va yozma nutqlarini rivojlanishi, o'z fikrini erkin va ravon bayon eta olishi, so'zlarni to'g'ri va o'z o'rnida qo'llash ko'nikma va malaka-

lari rivojlantirishda asosiy fan hisoblanadi. shuning uchun ta'limning dastlabki bosqichidayoq ona tilini o'qitishga alohida etibor berish lozim. So'nggi yillar davomida ta'lim tizimiga an'anaviy metodlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiya usullari kirib keldi. Ulardan ona tili ta'limi jarayonida foydalanish bo'yicha yutuqlar qo'lga kiritildi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya tizimining zaruriy qismi ekan,

u orqali ta'lim sohasida tub burilishlarni amalga oshirish mumkin. Ma'lumotlilik – ma'rifat asosini tashkil etuvchi bosh g'oya, tabiat va jamiyat aloqadorligini anglab yetish, avtoritar va soxta tafakkur yuritish usulidan voz kechish, sabr-bar-dosh, qanoat, o'zgalar fikrini hurmat qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash kabi sifatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xodjaev B.Q., Jurayev B.T. Pedagogik faoliyatga kirish. Monografiya.-Toshkent, 2019, -B. 128
2. Tojiev M., Barakaev M., Xurramov A.J. Muammoli vaziyatlar metodidan foydalanib ta'lim jarayonini tashkil etish metodikasi // Dinamik sistemalarning dolzarb muammolari va ularning tatbiqlari. Respublika ilmiy konferensiya materiallari. – T., 2017. – B. 294-296.
3. Maxmudov M. Ta'lim natijasini loyihalash. "Pedagogik mahorat", 2003, 1-son, -B. 8-10
4. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 49-57.

MAKTABLARDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISHDAGI MUAMMOLAR

Xalimov Muxammad Raximberdiyevich,
*A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti,
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida inson resurslari boshqaruvi yuzasidan islohotlar, maktablarda inson resurslari boshqaruvining maqsadi, olib borilgan tadqiqot ishlari natijalari hamda maktab direktorlari amal qilishi lozim bo'lgan vazifalar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim boshqaruvi, inson resurslari boshqaruvi, raqamlashtirish, inson resurslari kapital, raqobat, xodimlarni rejalashtirish, lavozimga ko'tarilish, inson resurslarini boshqarish inventarizatsiyasi.

**Human resource management
problems in schools**

Khalimov Muxammad Raximberdiyevich,
*Independent Researcher,
National Institute of Pedagogical Skills
named after A.Avloni*

Abstract: This article discusses recent reforms in human resource management within general secondary schools, outlining the purpose and significance of effective human resource practices in educational settings. It presents findings from research conducted in this area and highlights the essential tasks that school principals must undertake to implement these reforms successfully. By examining the implications of these changes, the article aims to provide

de valuable insights for school leaders seeking to enhance their human resource management strategies.

Keywords: education management, human resource management, digitization, human resource capital, competition, personnel planning, promotion, human resource management inventory.

**Проблемы управления человеческим
ресурсом в школе**

Халимов Мухаммад Рахимбердиевич,
*независимый научный сотрудник
Национального института педагогического
мастерства им. А.Авлони*

Аннотация: В данной статье содержится информация о реформах в области управления человеческими ресурсами в общеобразовательных школах, целях управления человеческими ресурсами в школах, результатах проведённых исследований и задачах, которые должны выполнять директора школ.

Ключевые слова: менеджмент образования, управление человеческими ресурсами, цифровизация, кадровый капитал, конкуренция, планирование персонала, продвижение по службе, инвентаризация управления человеческими ресурсами.

Jahon ta'lim sohasida bo'layotgan o'zgarishlar mamlakatimiz ta'limiga ta'sir qilmay qolmaydi. Dunyoda ta'lim sohasi tez o'zgarmoqda va rivojlanmoqda, bu birinchi navbatda dars mazmuni bilan bog'liq bo'lsa, keyingi o'rinlarda darsni tashkil etish va boshqarish bilan bog'liq bo'lmoqda. Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan keng qo'lamlil islohotlar va yangiliklar bevosita ta'lim tizimini rivojlantirish, uni jahon standartlari darajasiga olib chiqish, zamonaviy o'qitish-o'rgatish uslub va metodlaridan foydalanish, malakali pedagog kadrlar tayyorlash va ta'lim muassasalarini boshqarishda HRM tamoyillari va strategiyalarini keng joriy qilish maqsad qilingan.

Bu borada, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev **"Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur"** deya ta'kidlab, kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha ulkan ishlarni amalga oshira boshladi [1]. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi 2022-yil 12-may farmonida:[2]

- maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish;

- jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish;

- o'qituvchilarning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi mas'uliyatini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish;

- umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish, ilg'or maktab direktori va namunali o'qituvchi mezonlarini ishlab chiqish hamda ular asosida rahbar va pedagog kadr-

lar faoliyatini baholab borish va boshqa ko'plab muhim vazifalarni bajarish belgilab qo'yilganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Zamonaviy davrda mehnat bozorida o'zgarishlar ta'limni ham unga moslashishini talab qilmoqda. Bu esa ta'lim boshqaruvida tez moslashuvchanlik, strategiyalarni to'g'ri qo'yish, pedagog-o'qituvchilarni qo'llab quvvatlash, uzluksuz malakasini oshirish va boshqa muhim jihatlarni o'z ichiga olgan inson resurslarini boshqarish (IRB yoki HRM) tamoyillariga o'tishni taqozo qilmoqda. Ta'limda HRMning maqsadi o'qituvchi-pedagoglarni ish faoliyati samaradorligini oshirish va ularning o'z faoliyatidan mamnuniyatini oshirishdan iboratdir.

Inson resurslarining maqsadi tashkilotning o'z maqsadlariga erishish uchun xodimlarining ish samaradorligi, motivatsiyasi va muvaffaqiyatini oshirishdan iboratdir. Maqsadga erishish uchun maktab ma'muriyati hamjihatlikda ish olib borishi zarur. Buning uchun maktabning tuzilishi xodimlarining xususiyatlari, maqsadlari, istiqbollari va qadriyatlariga mos kelishi kerak. Maktabda o'ziga xos sog'lom muhit, direktor va xodimlar o'rtasida yaxshi munosabat, o'qituvchilarning o'zaro hamkorligi, kadrlarning o'sishi, rivojlanishiga imkoniyat va sharoitlarning yaratilganligi, ish faoliyatidagi monitoring, muammo va masalalarni hal qilishdagi hozirjavoblik va unumdorlik kabi ko'plab vazifalar bajarilishi kerak bo'ladi.

Eng muhimi, maktab direktori global o'zgarishlar muhitida ishlashga tayyor bo'lishi va o'ziga yuklatilayotgan vazifalarni his qila olish, javobgarlik va mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni bilishi kerak. Buning uchun maktab mukammal IRB tizimiga ega bo'lishi darkor. Maktablarda IRB tizimini yo'lga qo'yish uchun nimalar qilish kerak? Bu borada ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda. Ular orasida

ta'lim sifati va samaradorligiga qaratilgan yondashuvlar, turli byurokratik (qog'oz-bozlik) ishlardan holi boshqaruvni yo'lga qo'yish, ya'ni raqamlashtirishni kuchaytirish yondashuvi, maktab kompetensiyasini aniqlash va oshirish yondashuvi, turli nizolarni bartaraf qilish va hamkorlikda ishlar kabi yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Tadqiqotga oid ma'lumotlar

Mamlakatimizda oxirgi paytlarda personalni boshqarish tushunchasi o'rniga inson resurslarini boshqarish tushunchasi keng targ'ib qilinayotganligi va bu borada muhim ilmiy izlanishlar olib borilayotganligini ta'kidlash joiz. Shunday tadqiqotlardan G.G.Nazarova, G.A.Muxamedjanova [3], A.Xaitov [4], G.Abduraxmonova [5] va boshqalarni keltirish mumkin. Shulardan G.Abduraxmonovanning inson resurslarini boshqarish borasidagi ilmiy-tadqiqot ishlarida intellektual xodimlar tarkibini shakllantirish bilan tashkilot (korxona) faoliyatining kompleksli, maqsadli yo'naltirilganligini ta'minlash, shuningdek, personalning samarali faoliyat yuritishi uchun qulay ijtimoiy-psixologik sharoitlar yaratilishi bilan bog'liq masalalarni yoritib beradi.

Fombrun va b. (1984) inson resurslarini samarali boshqarishda tanlash, baholash, mashg'ulot va mukofotlash xodimlarning istalgan ishlab chiqarish turiga qanday yo'naltirishi mumkinligini ko'rsatadigan oddiy asosni taqdim etadi [6].

Tadqiqotchilar Barni (1991), Rayt va b. (1994) inson resurslari barqaror raqobatdosh ustunlikka olib kelishlari uchun u to'rtta mezon[7]: resurs qiymatli bo'lishi, noyoblik, resurslar takrorlanmas bo'lishi, resurslar almashtirib bo'lmaydigan bo'lishi mezonlari keltirib o'tadi. Umuman olganda, inson resurslari kapital sifatida ko'riladi va tashkilotning ishlab chiqarishi va raqobatbardoshligi uchun inson kapitalining ahamiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqotchi Baxdin Nur Tandjung Indoneziya maktablari misolida raqobatbardoshlik bilan bog'liq kamchiliklar va muammolarni bartaraf etish uchun inson resurslarini boshqarishni to'g'ri yo'lga qo'yish kerakligini ta'kidlaydi[8]. Unga ko'ra, ta'lim tashkilotlarida inson resurslari (HR) mavjudligini muhokama qilish tabiiy holdir, chunki ta'lim jarayonida inson resurslari (HR) ham ma'muriy, ham operatsion jihatdan katta rol o'ynaydi. Inson resurslarini boshqarish doirasida xodimlarni rejalashtirish, xodimlarni xarid qilish va jalb qilish, xodimlarni rivojlantirish va ko'nikmalarini oshirish, lavozimga ko'tarish va boshqa vazifaga o'tkazish, xodimlarni ishdan bo'shatish, xodimlarni baholash kabi funksiyalarni bajarish lozim degan fikrni bildiradi. Bularning barchasi to'g'ri va aniq bajarilsa kutilgan natijaga erishish mumkinligini hamda malaka va qobiliyatga ega bo'lgan ta'lim xodimlarining mavjudligi yaxshi va sifatli ishlarni bajarilishini ta'minlashini ma'lum qiladi.

Tadqiqot jarayonida umumiy o'rta ta'lim maktablarida inson resurslari boshqaruvini takomillashtirishga oid ishlar metodologiyasi o'rganildi va tajriba-sinov uchun metod va metodologiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot usuli

Bunda tadqiqotning modeli, tadqiqot maydoni va chegaralari, tadqiqot mazmuni va namunasi/shakli, ma'lumotlarni to'plash, ma'lumotlarni tahlil qilishda foydalaniladigan statistik texnik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot modellari

Tadqiqotda so'rov modellari qo'llanilgan. So'rov modellari o'tmishdagi yoki hozirgi vaziyatni mavjud bo'lgan tarzda tasvirlashga qaratilgan tadqiqot yondashuvlari bo'lib, tadqiqot predmeti bo'lgan shaxs yoki obyektning o'ziga xos sharoitda va muammolarga xolisona yondashishga, vaziyatni ochib berishga harakat qilinadi. Ushbu mo-

dellardan foydalanganda tadqiqotlar ikki cheklovga ega bo'ladi. Ushbu ikki cheklov (chegara) ma'lumotlarni topish va nazorat qilishda qiyinchiliklar shaklida bo'ladi. Rel'yatsion skrining modeli – ikki yoki undan ortiq o'zgaruvchilar o'rtasidagi birgalikda o'zgarish borligini yoki darajasini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot maqsadlari uchun tadqiqotchi tomonidan tayyorlangan "shaxsiy ma'lumotlar shakli" va "inson resurslarini boshqarish bo'yicha so'rovnoma" maktab direktorlari va o'qituvchilar orasida qo'llanildi.

Ma'lumotlar tahlili SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 21,0 paket dasturi (statistik dastur) yordamida amalga oshirildi. Inson resurslarini boshqarishni baholash va darajalarini natijalarini tekshirish uchun t-test usuli ishlatilgan. Bundan tashqari, rahbarlar ishlagan maktab turiga va maktabdagi xizmat muddatlariga qarab farqni aniqlash uchun bir tomonlama dispersiyani tahlil qilish (ANOVA) texnikasidan foydalanildi.

Inson resurslarini boshqarish inventarizatsiyasi

Inson resurslarini boshqarish inventarizatsiyasi Likert tipidagi shkala bo'lib, 1 dan 5 gacha ball olgan 30 ta banddan iborat. Har bir element uchun shaxslardan o'lchov elementlariga qanchalik rozi ekanligi so'raladi. Shkalada 5 balli Likert tipidagi baholash qo'llanilgan. O'lchovdagi har bir savol

mos ravishda; "To'liq qo'shilmayman" (1), "Qo'shilmayman" (2), "Ikkilanayapman" (3), "Qo'shilaman" (4) va "To'liq qo'shilaman" (5) variantlar bo'yicha berilgan javoblar bilan baholandi. Bunday holda, shkaladan olinishi mumkin bo'lgan eng yuqori ball 150,00, eng past ball esa 30,00 ni tashkil qiladi.

Tadqiqot maydoni va ishtirokchilar tarkibi

2022-2023 yillar davomida Andijon, Qashqadaryo, Samarqand, Toshkent viloyatlari va Toshkent shahridagi umumta'lim maktablarining rahbar va pedagog xodimlari o'rtasida tajriba-sinov ishlari o'tkazildi.

Ishtirokchilar tarkibiga ko'ra, Andijon viloyatidan 275 nafar (44.5%), Qashqadaryo viloyatidan 131 nafar (21.3%), Samarqand viloyatidan 182 nafar (29.4%), Toshkent viloyatidan 24 nafar (3,9%), Toshkent shaharidan 8 nafar (0,9%) jami 618 nafar (100%) rahbar va pedagog xodimlar ishtirok etdi.

Tadqiqot mazmuni va shakli

So'rovnoma 4 qismdan iborat bo'lib, **birinchi qism** – muassasada inson resurslarining ta'minlanganligi; **ikkinchi qism** – muassasada inson resurslarini rivojlantirish; **uchinchi qism** – inson resurslarining ishlash prinsipi; **to'rtinchi qism** – inson resurslarini yo'naltirish.

So'rovnomalarda ishtirok etgan ishtirokchilarning umumiy va o'rtacha ko'rsatkichlari (1-jadval).

1-jadval

T/r	Variantlar	30 ta savol bo'yicha olingan jami ovozlar soni	O'rtacha ishtirokchilar soni	O'rtacha foiz hisobida
1	To'liq qo'shilmayman	1666	56	9,0
2	Qo'shilmayman	1633	59	9,6
3	Ikkilanayapman	1162	42	6,8
4	Qo'shilaman	10848	343	55,4
5	To'liq qo'shilaman	3231	110	17,8
	Jami	18540	618	100

Ishtirokchilarning inson resurslarini boshqarish inventarizatsiyasining tarkibiy o'lchovlari bo'yicha eng yuqori va eng past baholanishlarning o'rtacha qiymatlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, quyidagilarni ko'rishimiz mumkin (2-jadval).

ga olib keladi. Shu bois, vazifalarni teng taqsimlash va ishtirok shaffofligini ta'minlash lozim. Buning uchun menejmentning vazifalarga doir har bir qismi aniq belgilangan bo'lishi kerak. IRBning ontologik jihatlariga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsata-

2-jadval

O'rtacha ko'rsatkichi bo'yicha eng yuqori baholangan bandlar	O'rtacha ko'rsatkichi bo'yicha eng past baholangan bandlar
"Maktabdagi har bir xodimning ochiq va aniq ish tavsifi mavjud"	"Maktabimizda o'z xodimlarining shaxsiy rivojlanish talablaridan kelib chiqib qo'llab-quvvatlaydigan tizim mavjud"
"Maktabda nazorat ishlari va majlislar o'qituvchilarni kamsitmasdan, hammaga adolatli munosabatda bo'lish orqali amalga oshiriladi"	"Amalga oshirilayotgan ta'lim ishlari o'qituvchining ehtiyojlarini qondiradimi yoki yo'qmi tahlil qilinadi"
"Maktabni toza va ozoda bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi"	"Samarali ishlash, dam olish, kutish va bo'sh vaqt uchun joylarni yaratishga e'tibor qaratiladi"
"Muntazam maktab ma'muriyati va o'qituvchilar o'rtasida uchrashuvlar o'tkaziladi"	"Menimcha, ushbu maktabda ishlash uchun eng zo'r joy"

2-jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, tajriba-sinov o'tkazilgan umumiy o'rta ta'lim maktablarida inson resurslarini boshqarish yaxshi yo'lga qo'yilgandek ko'rinsa-da, so'rovnomaning tarkibiy bandlarida eng past baholangan bandlar tahlili maktablarda inson resurslarini boshqarish yetarli darajada emasligi yaqqol ko'rinmoqda.

Bugungi maktab direktori o'z qo'l ostidagilarga va o'qituvchilarga tepadan turib (avtoritar ko'rinishda) muomala qilish emas, hamkasb va hamkor sifatida munosabatda bo'lishi lozim. Shu bilan birga, yetakchilik qobiliyatiga ega bo'lishi, jamoani maktab maqsad va vazifalari yo'lida birlashtira olishi hamda safarbar eta olishi kerak.

Amaliyotda eng ko'p kuzatiladigan holat, maktab direktorlari va uning boshqaruv ma'muriyati odatda maktab ishlarini ma'lum bir o'qituvchilarga yuklab qo'yishga va boshqalarni esa turli sabablarga ko'ra "bezovta" qilmaslikka o'rganib qoladi. Bu holat maktabda jamoa muhitini buzilishi-

di. Buning muhim tomoni shundaki, ishga qabul qiluvchi uchun ish vazifalari aniq ko'rsatilgan bo'lishi va nomzodlar ushbu vazifalarni bajara olish mas'uliyatidan kelib chiqib tanlanishi kerak. Shu bilan birga, belgilangan vazifalardan tashqari har qanday qo'shimcha vazifalarni iloji boricha yuklamaslik kerak.

Jamoadi o'zaro hamkorlik va pozitiv muhitni shakllantirish uchun turli ma'naviy va madaniy tadbirlar tashkil etish lozim. Muhit yomonlashganda nizolarni hal qilish metodlaridan, masalan, eng keng tarqalgani tomonlar bilan ochiq muloqot qilish kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Qiyin vaziyatlarda psixolog tavsiyalarni qo'llash samara beradi.

Jamoadi va o'qituvchilarda ishchanlikni oshirish uchun rag'batlantirishni keng yo'lga qo'yish kerak. Rag'batlantirish moddiy va moddiy bo'lmagan ko'rinishda bo'lishi mumkin. Yaxshi natija ko'rsatgan o'qituvchi va xodimni jamoa oldida bir og'iz tabriklab

yoki tashakkur aytish ham bir rag'batlantirish usulidir. Ammo, hech qachon natija ko'rsatmagan o'qituvchini jamoa oldida yoki o'quvchilar oldida tanbeh bermaslik kerak. Bunday o'qituvchilar bilan individual gaplashish va ishlash zarur. Jamoa oldida maktabdagi holat, muammo va kamchiliklar, bajarilmayotgan ishlar shaxslarni kamsitmasdan yoki haqoratlamasdan ham aytilishi, muhokama qilinishi mumkin. Aks holatda, maktab muhiti yomonlasha boshlaydi. Rag'batlantirishning ko'plab usullari mavjud bo'lib, xodimning tug'ilgan kunida direktor o'z nomidan yoki jamoa nomidan tabriklash ham bir e'tibor va rag'batdir. Albatta, eng katta rag'bat bu moddiy rag'batlantirishdir. Bu moddiy rag'batlantirish hali hamon butun tashkilotlarda va korxonalarda o'z kuchini yo'qotmagan. Muhimi moddiy rag'batlantirish shaffof va natijaga qaratilgan bo'lishi kerak.

Maktab muvaffaqiyati va ta'lim sifatidagi navbatdagi muhim omil bu kasbiy rivojlantirishni ta'minlashdir. O'qituvchilar qotib qolmasligi, doimo o'z ustida ishlashlari, malaka va bilimlarini oshirib borishi, kompetensiyasini takomillashtirishi kerak. Buning uchun maktab rahbariyati kerakli sharoit yaratib berish bilan birga, islohotlarni targ'ibot va tashviqot qilishi, qo'llab quvvatlashi kerak. O'qituvchilarni ijodiy yondashuvlarini, tanqidiy fikrlashlarini, maktab faoliyatida sinergetik ishlashni, bir-biridan o'rganishni, malaka oshirish kurslarida qatnashish, o'z bilim va tajribalari bilan o'rtoqlashishni keng yo'lga qo'yish muhimdir.

Nihoyat, maktab tashqi tizim bilan aloqalarni yaqindan yo'lga qo'yishi, maktab o'z qobig'ida harakatlanadigan tashkilotga aylanib qolmasligi lozim. Bir tizim sifatida tizimning boshqa qismlari bilan, masalan, yuqori turuvchi tashkilotlar, hamkor tashkilotlar, jamoatchilik va tadbirkorlik subyektlari bilan aloqalarni yaxshi yo'lga qo'yish

muhimdir. Maktablar uchun eng katta aloqa tizimi bu ota-onalar bo'lib, maktabning muvaffaqiyatida, o'quvchilarning bilimi va ta'lim natijalarini yaxshilashida ularning o'rne va roli beqiyosdir. Shu bois, ota-onalar bilan yaqin munosabatda bo'lish, birgalikda ishlash maktab faoliyatini rivojlanishiga va inson resurslaridan samarali foydalanilishiga olib keladi.

Xulosa

Xulosa qilinganda inson resurslarini boshqarish inventarizatsiyalari bo'yicha so'rovnomaning tarkibiy bandlariga qaranganimizda eng past baholangan bandlar tahlili maktablarda inson resurslarini boshqarish yetarli darajada emasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, ishtirokchilar "Maktabimizda o'z xodimlarining shaxsiy rivojlanish talablaridan kelib chiqib qo'llab-quvvatlaydigan tizim mavjud", "Amalga oshirilayotgan ta'lim ishlari o'qituvchining ehtiyojlarini qondiradimi yoki yo'qmi tahlil qilinadi", "Samarali ishlash ishlash, dam olish, kutish va bo'sh vaqt uchun joylarni yaratishga e'tibor qaratiladi", "Menimcha, ushbu maktabda ishlash uchun eng zo'r joy" kabi bandlarga ikkilanayapman va qo'shilmayman javoblarini belgilagan. Bu esa umumiy o'rta ta'lim maktablarida inson resurslarini boshqarish tizimi yetarlicha yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, bu borada ko'plab ilmiy va amaliy ishlar olib borish lozimligini ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan quyidagi taklif va tavsiyalarni berib o'tamiz:

1. Muassasalar uchun eng qimmatli resurs inson ekanligini anglab yetish, kadrlar menejeri bo'limi faoliyatini takomillashtirish. Har bir ta'lim muassasasida inson resurslarini boshqarish bo'limini tashkil etish va ularning ish faoliyatini qo'llab-quvvatlash zarur.

2. Axborotning ahamiyati ortishi bilan inson omili birinchi o'ringa chiqmoqda va inson resurslari bo'limlarining ahamiyati ortib borar ekan, xodimlar bilan ishlash samaradorligini oshirish zarurati ortmoqda. Bu maktab direktori boshqaruv amaliyotini markazlashtirilgan tuzilmadan nomarkazlashtirishga o'tkazish lozim.

3. O'qituvchilar va ma'muriyat inson resurslarini boshqarish bo'yicha ma'lumotga ega bo'lishlari kerak va ularning muassasadan kutishlari, umidlari shunga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak.

4. Ko'proq malakali kadrlar tayyorlash

uchun o'qituvchilar va rahbarlar o'z sohalariga oid ilmiy va amaliy ishlanmalarni kuzatib borishlari, zarur kurslar, seminarlar va malaka oshirish dasturlarida ishtirok etishlari kerak.

5. Xodimlarni o'qitish va rivojlantirishda, tashkilot ichidagi mukofot va jazolarida, shaxslararo munosabatlarni tartibga solishda va xodimlarning muassasaga so'diqligini shakllantirishda inson resurslarini boshqarishning ahamiyatini tushunish va inson resurslarini boshqarish amaliyotini qo'llash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 23-avgust kuni xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi: "Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur", 23.08.2019 <https://uza.uz/uz/posts/maktab-talimini-rivozhlantirish-umumkhal-arakatiga-aylanishi-23-08-2019>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida", 12-may 2022. <https://yuz.uz/news/2022-2026-yillarda-xalq-talimini-rivojlantirish-boyicha-milliy-dasturni-tasdiqlash-tog'risida>.

3. Nazarova G.G., Muxamedjanova G.A., Salixova N.M., Ismailova N.S., Rozmetova N.B. Inson resurslari menejmenti, prof. B.Yu. Xodiyev tahriri ostida (o'quv qo'llanma). TDIU, 2010. 194-bet

4. Xayitov A.B. Inson resurslarini boshqarish. TDIU, Darslik. – T., 2019.

5. Abduraxmonova G. Inson resurslarini boshqarish. Darslik, TDIU, 2021. 692-bet.

6. Fombrun, C., Tichy, N.M. and Devanna, M.A. (1984) Strategic Human Resource Management. New York: John Wiley and Sons. Iqtibos manbasi: Torrington D., Hall L., Taylor S., o'sha manba, 38 b.

7. Barney, J. 'Firm resources and sustained competitive advantage', Journal of Management, 1991, Vol. 17, No. 1, pp. 99-120. Wright, P., McMahon, G. and McWilliams, A. 'Human Resources and sustained competitive advantage: a resource-based perspective', International Journal of Human Resource Management, 1994, Vol. 5, No. 2, May, pp. 301-326.

8. Bahdin Nur Tanjung. Human Resources (HR) In Education Management. Budapest International Research and Critics in Linguistics and Education (BirLE) Journal, Vol. 3, No 2, May 2020, pp. 1240-1249.

TA'LIM SIFATI NAZORATIDA MONITORINGNING AHAMIYATI

Tursinbayeva Eleonora Baxadirovna,
MDU TF PTF 2-kurs magistranti,
Abu Ali ibn Sino nomidagi
ixtisoslashtirilgan maktab rus tili
va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim jarayoni-ning barcha ishtirokchilari uchun ta'lim sifatining pedagogik monitoringi, ta'limning moddiy-texnik va normativ-huquqiy ta'minotiga bag'ishlangan. Ishda strategik, texnologik, tashkiliy va boshqaruv jihatlari, ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha tizimlashtirilgan va sifatli ma'lumotlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: boshqaruv, ta'lim, axborot, monitoring, ta'lim sifati.

Роль мониторинга в контроле качества образования

Турсинбаева Элеонора Бахадировна,
Магистрант 2-го курса ФПО ТФ МГУ,
преподаватель русского языка и
литературы специализированной
школы имени Абу Али ибн Сины

Аннотация: Данная статья посвящена педагогическому мониторингу качества образования для всех участников образовательного процесса, материально-техническому и нормативно-правовому обеспечению образования. В работе рассматриваются стратегические, технологические

и организационно-управленческие аспекты, систематизированные и качественные данные по улучшению образовательного процесса.

Ключевые слова: менеджмент, образование, информация, мониторинг, качество образования.

The role of monitoring in quality control of education

Tursinbaeva Eleonora Bakhadirovna,
2nd year master's student FPE TB of MSU,
teacher of Russian language and
literature at the specialized school
named after Abu Ali ibn Sina

Abstract: This article discusses the importance of material, technical, normative and regulatory support for pedagogical monitoring of the quality of education for all participants in the process of educational. The work analyzes strategic, technological and organizational aspects, systematized and qualitative data on improving the educational process.

Keywords: management, education, information, monitoring, quality of education.

Мониторинг качества общего образования представляет собой одну из наиболее актуальных и сложных организационно-педагогических проблем современности. В условиях глобализации и быстрого развития технологий общество предъявляет все более высокие требования к уровню образования. Эффективное управление образовательными процессами и поддержание высокого качества обучения становится критически важным для подготовки конкурентоспособных специалистов.

Понятие “мониторинг” происходит от латинского слова “monitor” – наблюдение, контроль, предостережение. Мониторинг, в определении Е.Г. Беляковой, – это система сбора, обработки, хранения и распространения информации о какой-либо системе или отдельных ее элементах, ориентированная на информационное обеспечение управления данной системой, позволяющая судить о ее состоянии в любой момент времени и дающая возможность прогнозирования ее развития [2]. Учёный утверждает, что мониторинг помогает понять, как всё работает в данный момент, и как будет развиваться эта система в будущем. Мониторинг нужен, чтобы управлять процессами более эффективно, имея всегда актуальные данные. Эта система направлена на предоставление необходимой информации, чтобы можно было оценить текущее состояние объекта или процесса. Мониторинг также даёт возможность предсказывать будущее развитие системы.

По словам А.Н. Майорова “Мониторинг – система сбора, обработки, хранения и распространения информации о какой-либо системе или отдельных её

элементах, ориентированная на информационное обеспечение управления данной системой, позволяющая судить о её состоянии в любой момент времени и дающая возможность прогнозирования её развития”[3]. А.Н. Майоров описывает мониторинг как комплексный процесс, которое включает в себе:

1. Сбор данных об успеваемости учеников, посещаемости, качестве преподавания и других аспектах образовательного процесса.

2. Обработка информации. Преобразование собранной информации в полезные данные через различные методы анализа, такие как статистический анализ, оценка тенденций и выявление отклонений.

3. Хранение информации. Организация и хранение данных таким образом, чтобы они были легко доступны для последующего использования и анализа. Это может включать использование баз данных и систем управления информацией.

4. Распространение информации. Передача обработанной информации тем, кто принимает решения и заинтересован в результатах мониторинга. Это могут быть учителя, администрация школы, родители и другие заинтересованные стороны.

Профессор Н.Е. Щуркова писала: “Мониторинг – это непрерывный процесс наблюдения и регистрации параметров объекта, в сравнении с заданными критериями”[6]. Этот процесс предполагает, что данные сравниваются с заранее установленными критериями или стандартами. То есть, мониторинг – это не просто регистрация показателей, а их оценка в контексте того, соответству-

ют ли они нормам или ожиданиям. Например, мониторинг учебного процесса может включать регулярную проверку успеваемости учащихся по сравнению с планируемыми целями обучения.

“Мониторинг, – пишут В.Г. Попов и П.В. Голубков, определяя цель мониторинга в образовании, – призван информировать о состоянии педагогической системы (процесса), о тех изменениях, которые происходят в ней и могут произойти, с последующим переводом этих знаний на язык управленческих решений”[5]. Учёные считают, что мониторинг показывает, какие изменения происходят в системе в данный момент и какие могут произойти в будущем. Полученные данные помогают принимать управленческие решения, то есть решать, как лучше организовать образовательный процесс, чтобы он был более эффективным.

По мнению А.А. Орлова: “Педагогический мониторинг имеет специфический объект изучения и обеспечивает педагогов, руководителей образовательных учреждений и органов управления образованием качественной и своевременной информацией, необходимой для принятия управленческих решений”[4]. Под качественной информацией понимается информация, которая является точной, достоверной и релевантной. Своевременная информация подразумевает, что данные предоставляются в нужное время, чтобы поддержать принятие решений.

Мониторинг в общеобразовательных учреждениях Узбекистана проводится на основе Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан “О мерах по улучшению системы аттестации

дошкольных и средних общеобразовательных организаций и мониторингу качества образования”[1].

В Узбекистане проверку качества работы школ и детских садов проводят по правилам, которые установило правительство. Это означает, что регулярно проверяют, как хорошо образовательные учреждения выполняют свою работу, насколько качественно дают знания детям, и соблюдают ли они установленные стандарты. Республиканский центр образования ежеквартально разрабатывает спецификации тестов для мониторинга качества образования. Инструкция для испытуемых включает спецификацию теста, содержание, порядок его проведения и критерии оценки. После выполнения контрольной работы учащимися учителя-предметники также участвуют в процессе мониторинга качества образования.

Министерство дошкольного и школьного образования собирает данные о качестве образования в различных регионах, включая Республику Каракалпакстан, город Ташкент и другие области, а также в подведомственных школах и районных (городских) отделах народного образования. Рабочая группа министерства анализирует эти данные, выявляет существующие проблемы и предоставляет их в Республиканский центр образования. На основе этих данных Республиканский центр образования разрабатывает методические рекомендации.

Далее, результаты проверки показывают уровень усвоения учебного материала по различным предметам. Если обнаруживаются сложные темы, которые плохо усваиваются учащимися,

рабочая группа Республиканского центра образования организует выездное обучение в базовых школах для устранения этих проблем. Данная система мониторинга помогает выявлять проблемы в обучении, а затем предпринимаются конкретные шаги для их решения, включая дополнительное обучение в школах.

Мониторинг качества образования в Узбекистане проводится для обеспечения высокого уровня обучения и своевременного выявления и устранения недостатков в образовательном процессе. Он помогает:

1. Оценивать успеваемость учащихся: регулярные тесты и контрольные работы позволяют определить уровень знаний и навыков учащихся, выявить их сильные и слабые стороны.

2. Улучшать преподавание: данные мониторинга помогают учителям корректировать свои методы и подходы, чтобы лучше удовлетворять образовательные потребности учащихся.

3. Обеспечивать объективную оценку: спецификации тестов и четкие критерии оценки гарантируют, что результаты будут объективными и справедливыми.

4. Стимулировать развитие образовательной системы: регулярный мониторинг позволяет внедрять инновации и передовые практики, направленные на улучшение качества образования.

5. Повышать ответственность: вовлечение учителей в процесс мониторинга способствует их профессиональному развитию и повышению ответственности за результаты своей работы.

Это делается для обеспечения высокого качества образования и для улуч-

шения учебного процесса в целях:

- Повышение качества образования: обеспечение того, чтобы все учащиеся получали качественное образование и успешно усваивали учебный материал.

- Устранение пробелов: быстрое реагирование на выявленные проблемы и пробелы в знаниях учащихся.

- Поддержка учителей: предоставление учителям рекомендаций и методик для улучшения их преподавания.

- Развитие системы образования: постоянное улучшение образовательного процесса и адаптация к новым вызовам и требованиям.

Эти проверки помогают улучшить систему образования. Однако результат образовательной деятельности может не совпадать с ожидаемым результатом и с поставленной целью. Такая ситуация, когда цель не достигнута, необходимо выяснить причины отклонения и провести коррекционную работу. Существует множество причин, по которым цель не достигается, ряд внутренних и внешних воздействий на педагогическую систему в отдельных случаях будут зависеть от факторов.

Таким образом, можно сделать вывод, мониторинг качества образования в Узбекистане служит инструментом для постоянного совершенствования образовательного процесса и достижения высоких стандартов обучения. Этот процесс помогает:

- Поддерживать высокий уровень образования и обеспечивает успешное обучение учащихся.

- Поддержка прозрачности: Обеспечение прозрачности и подотчётности образовательной системы.

- Повышение мотивации: Стимулиро-

вание учащихся и учителей к достижению более высоких результатов.

- Информированное управление: Обеспечение руководителей школ и образовательных органов данными для принятия обоснованных решений.

Процесс оценки знаний учащихся включает разработку адаптированных

материалов, учёт времени на выполнение заданий и организацию групп в зависимости от численности класса. Этот процесс направлен на оценку знаний и умений учащихся в области прикладных и точных наук на разных этапах учебного года, с учётом их возрастных и учебных характеристик.

Список используемых источников:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан о мерах по совершенствованию системы аттестации дошкольных и средних общеобразовательных организаций и осуществлению мониторинга качества образования от 14 февраля 2024 года №91.<https://www.lex.uz>
2. Белякова Е.Г. Психолого-педагогический мониторинг: учебное пособие. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2015. – 240 с., С. 25.
3. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: 2005. – 224 с., С.12.
4. Орлов А.А. Мониторинг инновационных процессов в образовании [Текст] / А.А. Орлов // Педагогика, 1996. № 3. С. 9 – 15.
5. Попов В. Г., Голубков П. В. Мониторинг развития региональной системы образования // Стандарты и мониторинг в образовании. 2000. № 2. С.30.
6. Щуркова Н.Е. Педагогика. М.: Академия, 2015. – 623 с., С. 245.

“A-LEVEL” BAHOLASH DASTURINING JAHON VA O‘ZBEKISTONDAGI AHAMIYATI

Isayeva Sitora Husniddin qizi,
*Abdulla Avloniy nomidagi
pedagogik mahorat milliy instituti
mustaqil tadqiqotchisi*
Botirov Hamid Hakimovich,
PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida A-level dasturining jahon va O‘zbekistondagi ahamiyati yuzasidan mulohaza yuritiladi. A-level dasturining ta’lim sifatini oshirishdagi roli, o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatini ta’minlashdagi ahamiyati va jahon miqyosidagi ta’lim standartlariga moslashuvi tahlil etiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda A-level dasturining joriy etilishi, uning mamlakat ta’lim tizimidagi integratsiyasi va o‘quvchilar uchun yaratilayotgan yangi imkoniyatlar tahlil etiladi. A-level dasturining nafaqat o‘quvchilarning shaxsiy rivojlantirishiga, balki iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotga qo‘shayotgan hissasini ham yoritadi.

Kalit so‘zlar: A-level dasturi, ta’lim jarayoni, ta’lim sifati, O‘zbekistondagi ta’lim tizimi, o‘quvchilar muvaffaqiyati, xalqaro ta’lim standartlari, shaxsiy rivojlanish, iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy taraqqiyot, integratsiya.

Значение программы оценки “A-level” в мире и в Узбекистане

Исаева Ситора Хусниддин кизи,
*независимый исследователь
Национального института педагогического
мастерства имени Абдуллы Авлония,*
Батиров Хамид Хакимович,
доктор философии, доцент

Аннотация: В данной статье анализируется значимость программы A-level в обра-

зовательном процессе как в мировом, так и в узбекском контексте. Программа A-level занимает важное место в международной образовательной системе и направлена на развитие высоких знаний и навыков. Статья рассматривает роль программы A-level в повышении качества образования, обеспечении академического успеха студентов и её адаптацию к мировым образовательным стандартам. Кроме того, исследуется внедрение программы A-level в Узбекистане, её интеграция в национальную образовательную систему и новые возможности, создаваемые для студентов. В статье также подчеркивается вклад программы A-level не только в личностное развитие студентов, но и в экономический и социальный прогресс.

Ключевые слова: Программа A-level, образовательный процесс, качество образования, образовательная система в Узбекистане, успех студентов, международные образовательные стандарты, личностное развитие, экономическое развитие, социальный прогресс, интеграция.

The significance of the “A-level” assessment program in the world and in Uzbekistan

Isayeva Sitora Husniddin qizi,
*independent researcher at the National Institute of Pedagogical Mastery named
after Abdullah Avloni*

Botirov Hamid Hakimovich,
PhD, Associate Professor

Abstract: The article discusses the role of the A-level program in enhancing educational quality and ensuring students' academic success while adapting to global education standards. It highlights how this program prepares

students for higher education and equips them with critical thinking and analytical skills necessary for the modern world.

Keywords: A-level program, educational process, education quality, education system in Uzbekistan, student achievement, international education standards, personal development, economic development, social progress, integration.

Bugungi kunda xalqaro ta'lim tizimida o'quvchilarni yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ilmiy-tahliliy ko'nikmalarga ega kadrlar sifatida tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan A-level dasturi o'quvchilarni universitetga tayyorlashda eng samarali usullardan biri sifatida tan olingan. Buyuk Britaniyada yaratilgan va dunyo bo'ylab keng tarqalgan bu dastur, ayniqsa, ta'limni xalqaro standartlarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro miqyosda tan olinadigan kadrlar yetishtirish va ta'lim sifatini oshirishga intilmoqda. Shu ma'noda, A-level dasturining mamlakatimizda joriy qilinishi katta ahamiyat kasb etadi va bu jarayon O'zbekiston ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin [1].

A-level dasturi Britaniya ta'lim tizimida o'rta maktabning yuqori bosqichidagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan akademik kurs bo'lib, "Advanced Level"ning qisqartmasi sifatida tanilgan. Bu dastur 1951-yilda Buyuk Britaniyada joriy etilgan va unga asosan 16-18 yoshdagi o'quvchilar qabul qilinadi. A-level dasturi talabalar uchun universitetga kirishda zarur bo'lgan chuqur bilimlarni taqdim etishga qaratilgan.

O'quvchilarni universitet darajasidagi ta'limga tayyorlash uchun mo'ljallangan edi. 1980-yillar va 1990-yillarda ta'lim tizimida o'zgarishlar natijasida A-levelning xalqaro varianti – IGCSE va International

A-level kabi variantlar paydo bo'ldi. Bugungi kunda A-level ko'plab mamlakatlarda tan olinadigan xalqaro akademik standart sifatida qaraladi, ayniqsa Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Singapur kabi mamlakatlarda [2].

METODOLOGIYASI

A-level dasturining metodologiyasi asosan chuqur o'rganishga va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga asoslangan. Talabalar odatda 3 yoki 4 fan tanlaydilar va har bir fan bo'yicha chuqurroq bilim olishadi. Dastur ikkita bosqichga bo'linadi:

AS Level: Birinchi yilda o'quvchilar asosiy fanlarni o'rganadilar va asosiy bilimlarni olishadi.

A2 Level: Ikkinchi yilda fanlar yanada murakkablashtiriladi va o'quvchilar bilimlarini yanada chuqurroq kengaytiradilar.

A-level baholash usuli sinov va amaliy baholar orqali amalga oshiriladi. Har bir fan bo'yicha yakuniy imtihon o'quvchining umumiy bahosiga katta ta'sir qiladi. Shu bilan birga, A-level dasturida talabalarni mustaqil tadqiqot qilish, muammolarni hal qilish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi qobiliyatlarni shakllantirishga alohida e'tibor beriladi.

A-level dasturi global miqyosda yuqori baholanadi va ko'plab nufuzli universitetlar tomonidan qabul qilinadi. Bu dastur universitetga tayyorgarlik jarayonining muhim qismi sifatida ko'riladi, chunki u o'quvchilarning bilimini chuqurlashtiradi va kelgusida

tanlangan kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Stiven Ball London Universitet Kolleji-dagi (UCL) Ta'lim instituti professori Stiven Ballning fikriga ko'ra, talabalarga yuqori darajada tayyorlanish imkoniyatini beruvchi chuqurlashtirilgan o'quv dasturi hisoblana-di. A-level, asosan, universitetga tayyorgarlik uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilarning muayyan fanlar bo'yicha chuqur bilim-ga ega bo'lishiga yordam beradi. Bu dastur o'quvchilarning nafaqat nazariy, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirish uchun juda qulay. Shu sababli, Ballning A-level dasturini xalqaro miqyosda yuqori baholay-di va o'quvchilarni ilmiy jihatdan puxta tayyorlash uchun ayni muddao deb hisoblaydi.

Alison Wolf London Qirollik kolleji-ning Ta'lim siyosati professorning fikricha A-level dasturi o'quvchilarga chuqur va ixtisoslashgan bilimlarni berishga qaratilgan bo'lib, bu universitetga kirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Professor Wolfning fikricha, A-level talabalarga mustaqil fikrlash va ilmiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. U o'quvchilarni muayyan fanlarga chuqurroq jalb qilgan holda, ularning akademik qiziqishini oshirishga yordam beradi va A-level dasturi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda John Hattie Avstraliyaning Melburn universiteti professorning nuqtayi nazariga ko'ra, Hattie A-level dasturning chuqurlashtirilgan va intensiv tabiatini yuqori baholaydi, lekin Avstraliya o'quvchilari uchun bu dasturning ayrim cheklovlarini ham qayd etadi. Uning ta'kidlashicha, A-level ko'proq fanlarni chuqurroq o'rganish imkoniyatini bergani bilan, keng qamrovli va xilma-xil bilimga ega bo'lish imkoniyatini cheklab qo'yishi mumkin. Avstraliyadagi o'quv tizimi ko'pincha kengroq

bilim berishga yo'naltirilgani uchun, Hattie o'quvchilarning muvozanatli ta'lim olishini ta'minlash uchun A-level dasturiga ayrim moslashtirishlar kiritish foydali bo'lishi mumkinligini bildiradi.

Anna Vysotska – Ta'lim masalalari bo'yicha xalqaro ekspert A-level dasturi talabalarni o'ziga xos tarzda ixtisoslashgan bilim va ko'nikmalarga ega qilishda katta ahamiyatga ega. Uning fikricha, A-level, o'quvchilarni muayyan fanlarga chuqur sho'ng'itish orqali, universitet talabalari uchun zarur bo'lgan tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, Vysotska A-level dasturining akademik jihatdan qiyinligini ham ta'kidlab, uni xalqaro miqyosda o'quvchilar uchun yuqori sifatli ta'lim vositasi sifatida tan oladi. Biroq, u ba'zi o'quvchilar uchun bu darajadagi intensivlik murakkablik tug'dirishi mumkinligini qayd etadi.

Paul Black va Dylan Wiliamlar A-levelning baholash va imtihon tizimi haqida turli tadqiqotlar o'tkazib, dasturning talabalarni aniq bilim olish va o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga majburlashini qayd etganlar. Black va Wiliam bu tizimda imtihonlarning roli katta ekanligini va bu baholash usuli-ning o'quvchilarning bilimini obyektiv ravishda baholash imkoniyatini oshirganini ta'kidlaydilar. Olimlar A-levelning afzalliklari va kamchiliklarini chuqur tahlil qilganlar va o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida ushbu dasturning talabalarga qanday ta'sir qilishini ko'rsatib berganlar [3].

TAHLIL

A-level dasturining dolzarbligi bir necha muhim jihatlar bilan belgilangan bo'lib, bu dastur o'quvchilarga xalqaro standartlarga mos, chuqur bilim va amaliy ko'nikmalar beradi. Uning dolzarbligi quyidagi asosiy sabablar bilan izohlanadi:

1. Xalqaro ta'lim talablari va tan olinishi

A-level dasturi xalqaro ta'lim standartlariga javob beradigan va keng tan olingan o'quv dasturidir. Bu dasturning xalqaro tan olinishi va unga bo'lgan talablarning yuqori bo'lishi quyidagi sabablar bilan asoslanadi:

Chuqur ixtisoslashgan bilim olish: A-level dasturi o'quvchilarga chuqur va puxta bilim beradi, bu esa universitetlarda talabalaridan kutiladigan bilim darajasiga mos keladi. A-level o'quvchilari odatda 3-4 ta fan bo'yicha chuqur o'rganadi, bu esa ularga tanlagan sohasi bo'yicha yuqori darajadagi tayyorgarlik ko'rish imkonini beradi. Xalqaro oliy ta'lim muassasalari, xususan, Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya va Yevropadagi universitetlar, bu dasturni yuqori baholab, uni kirish talablari sifatida tan oladi [4].

Akademik va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirish: A-level kurslari tahliliy fikrlash, mustaqil o'qish va murakkab masalalarni hal qilish kabi yuqori darajadagi intellektual ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Xalqaro ta'lim standartlari nafaqat bilim, balki o'quvchining bu bilimlardan mustaqil va tanqidiy foydalanish qobiliyatini ham talab qiladi. Shu sababli, A-level dasturi o'quvchilarni universitet darajasidagi tahliliy va ilmiy ish ko'nikmalariga tayyorlaydi.

Xalqaro tan olingan sertifikat: A-level natijalari xalqaro sertifikat sifatida tan olinadi va dunyoning ko'plab mamlakatlarida universitetlarga kirish uchun qabul qilinaadi. Ko'plab nufuzli universitetlar, jumladan, Oksford, Kembrij, Garvard kabi oliy o'quv yurtlari, A-level darajasidagi o'quvchilarni yuqori baholaydilar. Chunki A-level talablarini bajargan o'quvchilar o'z sohasida chuqur bilim olish bilan birga, qiyin mavzularni mustaqil o'rganishga tayyorlanadi.

Ta'lim tizimi bilan integratsiya imkoniyati: A-levelning xalqaro darajada keng tarqalganligi sababli, turli mamlakatlarda o'qitish

va baholash jarayoni bir xil yuqori standartlarga asoslanadi. Bu esa o'quvchilarga boshqa davlatda ta'lim olishda moslashuvni osonlashtiradi va ta'lim sifatini saqlab qoladi. Shu bilan birga, xalqaro universitetlar va ish beruvchilar uchun A-level baholari tanish va ishonchli ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi.

2. Fanlarga chuqur yondashish va mutaxassislikka tayyorlash

A-level dasturi o'quvchilarga tanlagan fanlarida chuqur bilim olish va maxsus mutaxassislikka tayyorlanishda katta imkoniyat yaratadi. Bu dasturning fanlarga chuqur yondashishi va mutaxassislikka tayyorlashi quyidagi omillar bilan asoslanadi:

Tanlangan fanlar bo'yicha chuqurlashgan o'quv: A-level dasturida o'quvchilar odatda 3-4 ta fan bo'yicha chuqur bilim olishga yo'naltirilgan. Dastur muayyan fanlar ichida puxta va keng qamrovli bilim olishni talab qiladi, bu esa o'quvchilarning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha mustahkam bilim asosiga ega bo'lishini ta'minlaydi. Bu nafaqat fanni yuzaki o'rganish, balki ilmiy tahlil va qiyin tushunchalarni tushunishga imkon beradi.

Tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirish: A-level dasturi talabalarga tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish, va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini o'stirish uchun mo'ljallangan. Bu ko'nikmalar har qanday mutaxassislik uchun muhimdir, chunki zamonaviy akademik va professional sohalarida aniq va tanqidiy fikrlash talab etiladi. Shu sababli, A-level dasturida o'quvchilarni yuqori darajada tahlil qilish va muammolarni yechishga yo'naltiruvchi topshiriqlar orqali fanlarni chuqurroq o'rganishga undaydi.

Mutaxassislikka tayyorlovchi kurs tuzilmasi: A-level kurslari universitet dasturlariga o'xshash tarzda tuzilgan bo'lib, o'quvchilarga tanlangan fanlarda puxta bilim be-

rishtan tashqari, ularga maxsus mutaxassislik uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni ham beradi. Masalan, fizikada kvant mexanikasi yoki kimyoda organik kimyo kabi murakkab mavzular A-level dasturida chuqurroq yoritiladi. Bu esa universitetda o'qish jarayonida talabalar uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliyot va ilmiy izlanish imkoniyatlari: A-level dasturi o'quvchilarga o'z bilimlarini amalda sinab ko'rish va ilmiy izlanish olib borish imkoniyatini beradi. Masalan, laboratoriya mashg'ulotlari, tadqiqot loyihalari va mustaqil ishlanmalar orqali o'quvchilar o'z sohalarida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Bu esa ularni kelgusidagi akademik va professional yo'nalishlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun tayyorlaydi.

Shu sababli, A-level dasturi o'quvchilarga chuqur bilim berish va ular o'rgangan fanlarda yuqori darajadagi mutaxassis sifatida tayyorlanish imkonini yaratadi [5].

3. Mustaqil va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish

A-level dasturi o'quvchilarda mustaqil va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan bo'lib, bu orqali ularni nafaqat ilmiy bilimlarga, balki akademik va professional sohalarida zarur bo'lgan fikrlash usullariga tayyorlaydi. Quyidagi omillar bu jarayonning asosini tashkil qiladi:

Keng qamrovli o'quv dasturi: A-level dasturi chuqurlashtirilgan va yuqori talabga ega bo'lgan dastur bo'lib, o'quvchilarni o'rganayotgan mavzulariga ilmiy asosda yondashishga majbur qiladi. Mavzularning murakkabligi va qiyinligi sababli, o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tahlil qilishga, muammolarni chuqurroq o'rganishga va mavzular yuzasidan o'z xulosalarini ishlab chiqishga intilishadi. Bu esa ular uchun tahliliy fikrlashning muhim asosidir.

Ilmiy topshiriqlar va tadqiqotlar: A-level dasturi ko'pincha mustaqil tadqiqot va ilmiy topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Bu topshiriqlar o'quvchilarni o'zlariga berilgan mavzularni chuqur o'rganishga, o'z izlanishlarini olib borishga va natijalarini tahlil qilishga undaydi. Masalan, biologiya yoki kimyo fanida o'quvchilar amaliy tajribalar o'tkazishi va ularning natijalarini tahlil qilishi kerak bo'ladi. Bu jarayon o'quvchilarning ilmiy izlanish olib borish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mustaqil fikrlashni rag'batlantirish: A-level o'quv dasturining o'ziga xos xususiyati shundaki, o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil ravishda qo'llash va mavzular bo'yicha o'z qarashlarini shakllantirish imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, tarix yoki falsafa kabi fanlarda o'quvchilar turli nazariyalar, tarixiy voqealar yoki ijtimoiy masalalarni turli nuqtayi nazardan o'rganishadi. Bu ularga mustaqil fikr yuritish va mavzularni turli jihatdan tahlil qilish ko'nikmasini beradi.

Sinov va baholash tizimi: A-level baholash tizimi o'quvchilardan nafaqat faktlarni yodlash, balki o'z bilimlarini tahliliy va mantiqiy tarzda qo'llay olishni talab qiladi. Imtihon savollari ko'pincha murakkab muammolar yoki haqiqiy vaziyatlar yuzasidan fikr bildirishni talab qiladi, bu esa o'quvchilarni oldindan puxta tayyorlanishga va o'z fikrlarini aniq ifodalashga undaydi.

Akademik yozuv va prezentatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish: A-level dasturida o'quvchilar o'z bilimlarini nafaqat og'zaki, balki yozma ravishda ham ifodalashni o'rganishadi. Masalan, insho yozish yoki prezentatsiya tayyorlash orqali, o'quvchilar tahliliy fikrlash, dalillar keltirish va xulosalarni asoslash kabi ko'nikmalarini rivojlantirishadi. Bu esa kelajakda ularning akademik va professional faoliyatida foydali bo'ladi.

A-level dasturi o'quvchilarni mustaqil izlanish va ilmiy tahlil qilishga yo'naltirib, ularning intellektual imkoniyatlarini kengaytiradi [6].

4. O'zbekiston ta'lim tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish

A-level dasturining O'zbekistonda joriy qilinishi mamlakat ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim qadam hisoblanadi. Bu dastur mamlakatning ta'lim sifatini oshirish, global miqyosda tan olingan kadrlar tayyorlash va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislar yetishtirish uchun dolzarbdir. Shu bilan birga, A-level xalqaro darajadagi bilim va ko'nikmalarni yoshlar orasida keng yoyish imkoniyatini yaratadi.

5. Innovatsiyalar va texnologiyalar sohasidagi kadrlar talabining oshishi

A-level dasturi innovatsiyalar va texnologiyalar sohasidagi kadrlar talabini qondirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu quyidagi jihatlar bilan asoslanadi:

STEM fanlariga e'tibor: A-level dasturi ichida matematika, fizika, kimyo, biologiya va informatika kabi fanlar chuqur o'qitiladi. Ushbu fanlar zamonaviy texnologiya va innovatsiyalar uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Masalan, dastur informatika va texnologiya fanlarida dasturlash, algoritm-lar, ma'lumotlarni tahlil qilish kabi mavzularni o'z ichiga oladi. Bular esa texnologiya va muhandislik sohasidagi innovatsiyalar uchun zarur ko'nikmalarni shakllantiradi va talab qilinayotgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga yordam beradi.

Muammolarni hal qilish va tahliliy fikrlash ko'nikmalari: Innovatsiyalar va texnologiyalar sohasida ishlaydigan mutaxassislar uchun muammolarni yechish va tahliliy fikrlash ko'nikmalari muhim hisoblanadi. A-level dasturi o'quvchilardan murakkab muammolarni mustaqil ravishda tahlil

qilish va mantiqiy yechimlar topishni talab qiladi. Masalan, fizika va matematika fanlari aniq va murakkab masalalarni yechishda yordam beradigan asosiy tahliliy ko'nikmalarni o'rgatadi. Bu esa o'quvchilarning kelajakdagi ish joylarida innovatsion muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Laboratoriya va ilmiy tadqiqot tajribalari: A-level dasturi ilmiy izlanish va amaliy tajribalarga katta e'tibor beradi. O'quvchilar laboratoriya sharoitida ishlash orqali texnologik va ilmiy jarayonlarni to'g'ri tushunib olishadi va ulardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishadi. Masalan, biologiya va kimyo fanlarida o'quvchilar laboratoriya tajribalari orqali turli tahliliy va tadqiqot ko'nikmalarini egallaydilar, bu esa ularga ilmiy izlanishlarda ishtirok etish imkonini beradi. Bu jarayonlar texnologiya va ilm-fan sohalaridagi kadrlar tayyorlash uchun asosiy amaliy ko'nikmalarni beradi.

Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi o'quv tizimi: A-level dasturi yangiliklarga moslashishga, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni qo'llashga yo'naltirilgan. Dastur o'quvchilarni yangi texnologiya va yangiliklarni o'rganishga rag'batlantiradi va ularni kelajakdagi texnologik taraqqiyotga tayyorlaydi. Misol uchun, informatika fanida dasturlash tillarini o'rganish, ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt kabi mavzular kelajakdagi texnologiya yo'nalishlari uchun zarur hisoblanadi. A-level dasturi orqali bu ko'nikmalar o'quvchilarda shakllantiriladi.

Global talablarga mos kadr tayyorlash: A-level dasturi xalqaro tan olingan bo'lib, bu o'quvchilarni global bozor talablariga mos keluvchi malakalar bilan ta'minlaydi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarga asoslangan kadrlar nafaqat milliy, balki xalqaro darajada ham katta talabga ega. A-level o'quvchilari o'zlarining xalqaro tan olingan diplomlari va yuqori darajadagi

ko'nikmalari tufayli butun dunyodagi universitet va korxonalarda faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shu bilan birga, ular zamonaviy bilimlarga ega bo'lgani uchun texnologiya va innovatsiyalar bilan shug'ullanuvchi sohaga tez moslashishadi.

A-level dasturi o'quvchilarga texnologiyalar va innovatsiyalar sohasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan asosiy bilim va ko'nikmalarni beradi va kadrlar bozorida ularga bo'lgan talabning ortishiga hissa qo'shadi.

6. Xalqaro hamkorliklar va grant dasturlaridan foydalanish imkoniyati

A-level dasturi xalqaro hamkorliklar va grant dasturlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi o'quv tizimi hisoblanadi. Ushbu dastur xalqaro tan olingani va yuqori standartlarga mos kelgani uchun o'quvchilarga dunyoning ko'plab yetakchi oliy o'quv yurtlari, ta'lim grantlari va hamkorlik dasturlariga kirish imkoniyatini beradi. Buni quyidagi jihatlar orqali asoslash mumkin:

Xalqaro tan olinishi: A-level dasturi Buyuk Britaniyada ishlab chiqilgan bo'lib, ko'plab rivojlangan davlatlar ta'lim muassasalari tomonidan tan olingan va qabul qilingan. O'quvchilar A-level sertifikatini orqali xalqaro miqyosda tan olingan bilim darajasiga ega ekanligini namoyish eta oladi. Ko'plab universitetlar A-level o'quvchilari uchun maxsus grant va stipendiya dasturlarini taklif qiladi, chunki bu dastur xalqaro ta'lim standartlariga mos keladi va o'quvchilarni ilmiy va akademik tayyorgarlik bilan ta'minlaydi.

Universitetlar bilan hamkorlik imkoniyatlari: A-level dasturi o'quvchilarga nufuzli xalqaro universitetlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi. Dunyoning ko'plab universitetlari, jumladan, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yevropa va Osiyodagi muassasalar A-level baholarini oliy ta'limga kirish

mezonlaridan biri sifatida tan oladi. Bu esa o'quvchilarga xalqaro grant va hamkorlik dasturlarida ishtirok etish imkonini beradi. Masalan, AQSh universitetlari, Oksford, Kembrij va boshqa yirik oliy o'quv yurtlari A-level talabalariga qo'shimcha stipendiya va grantlar ajratishadi.

Xalqaro grant dasturlari va fondlardan foydalanish: Ko'plab xalqaro tashkilotlar, jumladan, Chevening, Fulbright, Erasmus va boshqa fondlar A-level o'quvchilariga grant va stipendiyalar taklif qiladi. Bu grant dasturlari xalqaro miqyosda e'tirof etilgan yuqori malakali o'quvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. A-level baholari yuqori bo'lgan o'quvchilar ushbu fondlardan moliyaviy yordam olish uchun ariza topshirishi mumkin, chunki ular xalqaro ta'lim sifat talablariga javob beradi.

Xalqaro o'quv almashinuv dasturlari: A-level o'quvchilari xalqaro o'quv almashinuv dasturlarida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. A-levelning keng qamrovli va yuqori baholangan dastur ekanligi tufayli, o'quvchilar boshqa mamlakatlardagi ta'lim tizimlariga tez moslasha oladi. Ko'plab maktab va kollejlarda xalqaro hamkorliklar orqali o'quvchilarni turli davlatlarga qisqa muddatli almashinuv dasturlariga yuboradi. Bu esa o'quvchilarga boshqa madaniyatlardan tanishish, ilmiy tajriba almashish va xalqaro miqyosda keng qamrovli bilim olish imkonini beradi.

Xalqaro tadbir va ilmiy konferensiyalarda ishtirok etish imkoniyati: A-level dasturi o'quvchilarga ilmiy tadbir va konferensiyalarda qatnashish imkonini beradi. A-level sertifikatiga ega o'quvchilar xalqaro olimpiadalar, ilmiy tadqiqot loyihalari va xalqaro ilmiy konferensiyalarda qatnashishlari mumkin. Ushbu tadbirlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini namoyish etish va boshqa mamlakatlardan kelgan tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Bu dastur xalqaro grant va hamkorlik dasturlaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu o'quvchilarning kelajakda xalqaro darajadagi ilmiy va professional sohalarida faoliyat olib borishiga zamin yaratadi va ularni global ta'lim maydoniga tayyorlaydi.

Jahon miqyosida A-level dasturi: Buyuk Britaniyada ta'lim olgan o'quvchilar orasida keng tarqalgan A-level dasturi oliy o'quv yurtlariga kirish uchun zarur bo'lgan tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. AQSh, Avstraliya, Kanada va Yevropa mamlakatlari kabi ko'plab davlatlarda universitetlar A-level diplomini yuqori sifatli tayyorgarlik sifatida tan oladi. Dastur chuqurlashtirilgan fanlar o'qitilishini o'z ichiga olib, o'quvchilarga o'z yo'nalishlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarga universitetda tanlagan sohasida muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni olish imkonini beradi.

A-level dasturi O'zbekistonda xalqaro maktablarda va ba'zi xususiy o'quv markazlarida mavjud bo'lib, ushbu dastur orqali ta'lim olgan o'quvchilar universitetlarga kirishda qator afzalliklarga ega bo'ladilar. Biroq, bu dastur milliy ta'lim tizimida keng tatbiq etilmagani sababli, ko'pgina o'quvchilar va ularning ota-onalari uchun moddiy va logistika jihatidan murakkabliklar tug'iladi. Masalan, A-level imtihonlarini xalqaro markazlarda topshirish zarurati tufayli ayrim o'quvchilar chet elga borib, qimmatbaho imtihonlar topshirishga majbur bo'lishadi. Bu esa barcha iqtidorli o'quvchilar uchun dasturdan foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

A-level dasturining O'zbekistondagi dolzarbligi bir qancha omillar bilan asoslanadi, jumladan, ta'lim sifatini oshirish, xalqaro standartlarga mos kelish, va yoshlarni global miqyosda raqobatbardosh tayyorlashga qaratilgan. Quyida A-level dasturining

O'zbekistonda dolzarbligini ta'minlovchi asosiy jihatlar keltirilgan:

Xalqaro ta'lim standartlariga mos kelish: A-level dasturi xalqaro ta'lim tizimining yuqori standartlariga asoslangan bo'lib, o'quvchilarga chuqur bilim va ko'nikmalarni taqdim etadi. O'zbekiston o'z ta'lim tizimini rivojlantirishga va xalqaro standartlarga moslashtirishga intilayotgani sababli, A-level dasturi bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa O'zbekiston ta'lim tizimining global miqyosda raqobatbardoshligini oshiradi.

Oliy ta'limga kirish imkoniyatlari: A-level dasturi O'zbekiston o'quvchilariga xalqaro oliy ta'lim muassalariga kirish uchun zarur bo'lgan yuqori darajadagi bilimlarni taqdim etadi. O'quvchilar A-level diplomiga ega bo'lish orqali dunyoning nufuzli universitetlarida o'qish imkoniyatini qo'lga kiritadilar. Bu esa O'zbekiston o'quvchilari uchun xalqaro ta'lim muassalarida ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mustaqil fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirish: A-level dasturi o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekistonning kelajakdagi rivojlanishi uchun bilimli va kreativ fikrlovchi kadrlar zarur. A-level dasturi o'quvchilarga bilimlarni amaliyotda qo'llash va tahlil qilish imkonini berib, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Innovatsion va texnologik ko'nikmalarni shakllantirish: A-level dasturi, ayniqsa, STEM fanlariga e'tibor berishi orqali o'quvchilarda innovatsion va texnologik ko'nikmalarni shakllantiradi. O'zbekistonning rivojlanayotgan iqtisodiyotida zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarga asoslangan kadrlar zarur, shuning uchun A-level dasturi bu ehtiyojni qondiradi.

Xalqaro hamkorlik va grant dasturlari: A-level dasturi O'zbekistondagi o'quvchilarga xalqaro hamkorlik dasturlari va grantlardan foydalanish imkoniyatlarini yaratadi.

Bu esa o'quvchilarning xalqaro miqyosda bilim va tajriba almashishlariga, shuningdek, ko'plab mamlakatlarda o'qish imkoniyatini taqdim etadi.

Milliy ta'lim tizimida diversifikatsiya: A-level dasturi O'zbekiston ta'lim tizimida yangi yo'nalishlarni ochadi va milliy ta'lim tizimini diversifikatsiya qiladi. O'quvchilarga A-level dasturidan foydalanish imkoniyati berish orqali ta'lim jarayonini boyitadi va o'quvchilarning turli sohalardagi bilimlarini kengaytiradi.

O'zbekistonda A-level dasturi dolzarb bo'lib, o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berish, ularni xalqaro darajada raqobatbardosh qilish va milliy ta'lim tizimini rivojlantirishga yordam beradi.

NATIJALAR VA TAKLIFLAR

1. Xalqaro tan olinishi: A-level dasturining O'zbekistonda joriy etilishi mamlakat o'quvchilariga xalqaro ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatini yaratdi. O'zbekistonning A-level dasturiga e'tibor berilishi orqali o'quvchilar nufuzli universitetlarda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda.

2. O'qituvchilar malakasining oshishi: A-level dasturida o'qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan dasturlar tashkil etildi. O'qituvchilar xalqaro standartlarga mos ta'lim berish uchun yangi metodologiyalar va texnikalarni o'rganishdi.

3. Innovatsion pedagogik yondashuvlar: A-level dasturi pedagogik jarayonda innovatsion usullarni qo'llashga imkon berdi. O'quvchilarni faollashtiruvchi, muammoli va loyiha asosida o'qitish metodlari keng tarqalmoqda.

4. Ta'lim sifatining oshishi: A-level dasturi orqali o'quvchilarda tahliliy fikrlash va mustaqil izlanish ko'nikmalari rivojlanmoqda. Bu esa ularning akademik va professional sohalarda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam bermoqda.

5. Yoshlarni global raqobatbardoshli tayyorlash: A-level dasturini o'qigan o'quvchilar xalqaro bozorga kirishga tayyor, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega. Bu, O'zbekistonning global iqtisodiyotda raqobatbardoshligini oshirishga hissa qo'shmoqda.

Takliflar

1. Kengaytirilgan grant va stipendiya dasturlari: O'zbekiston hukumati va ta'lim muassasalari A-level dasturida o'qiyotgan talabalarga qo'shimcha grant va stipendiya dasturlarini tashkil etishi zarur. Bu o'quvchilarni iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi va ularning xalqaro oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini oshiradi.

2. O'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini kengaytirish: O'qituvchilarni A-level dasturiga tayyorlash bo'yicha treninglar va seminarlarni doimiy ravishda tashkil etish lozim. Bu o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

3. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: O'zbekiston ta'lim muassasalari xalqaro universitetlar bilan hamkorlik aloqalarini yanada kuchaytirishi kerak. Bu orqali o'quvchilar uchun almashinuv dasturlari, amaliyotlar va ilmiy tadqiqotlar imkoniyatlari yaratiladi.

4. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash: A-level dasturida innovatsion texnologiyalarni kengaytirilgan ravishda qo'llash zarur. Masalan, onlayn ta'lim, raqamli resurslar va virtual laboratoriyalar orqali ta'lim sifatini oshirishga erishish mumkin.

5. Fanlararo yondashuvni kuchaytirish: A-level dasturida fanlararo yondashuvni kuchaytirish va o'quvchilarga muammoli vaziyatlarni hal etish imkoniyatlarini yaratish muhimdir. Bu ularning kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va amaliyotga tayyorlaydi.

6. Monitoring va baholash tizimini takomillashtirish: A-level dasturining samaradorligini baholash uchun aniq va o'lchovli monitoring tizimini joriy etish zarur. Bu, dastur natijalarini tahlil qilish va zarur o'zgarishlarni kiritish imkonini beradi.

Shunday qilib, A-level dasturini O'zbekistonda rivojlantirish natijalari va takliflari o'quvchilarning ta'lim sifatini oshirishga, ularni xalqaro miqyosda raqobatbardosh tayyorlashga va umumiy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan. A-level dasturi haqida yana qo'shimcha qilinishi mumkin bo'lgan ba'zi ma'lumotlar quyidagicha:

A-level dasturining tuzilishi va fan tanlash imkoniyatlari: A-level dasturi o'quvchilarga fanlarni tanlashda keng imkoniyat beradi. Odatda, o'quvchilar uch-to'rt asosiy fan bo'yicha chuqurlashtirilgan ta'lim olishadi, bu esa ularga o'z kelajakdagi yo'nalishlarini aniq tanlash imkonini yaratadi. Masalan, ilmiy yo'nalishni tanlagan o'quvchilar fizika, kimyo va biologiyaga, ijtimoiy yo'nalishdagilar esa tarix, psixologiya yoki iqtisodiyot kabi fanlarga e'tibor qaratishadi. Bu yondashuv o'quvchilarning qiziqishlariga mos keladigan yo'nalishlarda rivojlanish imkonini beradi va ularning kelajakdagi kasb tanlovida aniq qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Oliy ta'limda A-level baholarining talab qilinishi: Ko'pgina nufuzli universitetlar, ayniqsa, Buyuk Britaniyada A-level baholarini talab qiladi va bu baholar asosida qabul kvotalarini belgilaydi. Bu esa A-level dasturini o'quvchilarning kelajagini aniqlashda muhim omilga aylantiradi. Misol uchun, tibbiyot, muhandislik yoki huquq kabi sohalarda o'qishni maqsad qilgan o'quvchilar uchun A-level fanlaridan yuqori baholar talab etiladi.

A-level dasturining qiyinchiliklari va afzalliklari: A-level dasturi o'zining qiyinligi bilan ham mashhur bo'lib, o'quvchilarni ilmiy-tah-

liliy fikrlashga va o'z vaqtini to'g'ri taqsimlashga o'rgatadi. Biroq, bu dastur o'quvchilarga kelajakdagi akademik hayotga moslashish imkonini beradi, chunki o'quvchilar universitetda kerakli bo'lgan mustaqil o'rganish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Shuningdek, dasturni muvaffaqiyatli yakunlash, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirib, xalqaro oliy o'quv yurtlariga kirish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi.

A-level va milliy ta'lim dasturlari o'rtasidagi farqlar: O'zbekistondagi milliy o'rta ta'lim dasturlari bilan A-level dasturi orasida ba'zi farqlar mavjud. Milliy dasturlar keng qamrovli, lekin muayyan fanni chuqur o'rganishga nisbatan cheklangan. A-level esa, aksincha, o'quvchilarga tor yo'nalishda chuqur bilim olish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarni ma'lum bir fanlar doirasida yuqori darajadagi ko'nikmalarga ega qilishda yordam beradi.

O'zbekistonning A-level dasturiga bo'lgan qiziqishini oshirish imkoniyatlari: Davlat tomonidan A-level dasturiga qo'shimcha rag'batlantirish choralari amalga oshirishi mumkin. Masalan, xalqaro grantlar va stipendiyalar, davlat tomonidan qabul qilingan imtihonlar, xalqaro sertifikatlarni tan olish hamda A-level dasturini o'rganishni istagan o'quvchilarga moliyaviy ko'mak ko'rsatish orqali dasturga bo'lgan qiziqishni oshirish mumkin. Bu qadamlar mamlakatdagi yoshlar orasida xalqaro ta'lim dasturlarini kengroq tanlashga imkoniyat yaratadi.

A-level diplomining ishga qabul jarayonidagi afzalliklari: A-level diplomi xalqaro miqyosda keng tan olinadi, shuning uchun bu dasturdan o'tgach, o'quvchilar ko'plab kompaniyalar va tashkilotlar uchun qimmatli nomzodlar hisoblanadi. Ayrim sohalarda (muhandislik, axborot texnologiyalari, moliya) A-level sertifikatiga ega bo'lgan kadrlar nafaqat xorijiy, balki mahalliy kompaniyalar

uchun ham yuqori malakali mutaxassislar sifatida qabul qilinishi mumkin.

A-levelni universitetga tayyorlashdagi roli: A-level dasturi universitetga tayyorlashda o'quvchilarning fanlarga oid chuqur bilimlarini rivojlantiradi. Universitet o'quv dasturlarida muhim o'rin tutadigan muam-molarni hal qilish ko'nikmalari va amaliyo-tga yo'naltirilgan o'qitish A-level dasturida keng qamrab olingan. Bu dastur o'quvchi-larga akademik yozuvlar yozish, mustaqil tadqiqot olib borish va loyiha asosida ish-lash kabi ko'nikmalarni o'rgatadi, bu esa universitet hayotiga yanada moslashuv-chan bo'lishga yordam beradi.

A-level va STEM sohalarida ta'lim: A-le-vel STEM (Science, Technology, Enginee-ring and Mathematics) fanlariga alohida urg'u beradi. Dastur fizika, kimyo, matema-tika va biologiya kabi asosiy STEM fanlari-da chuqur bilim olish imkoniyatini beradi, bu esa o'quvchilarni kelajakdagi ilmiy fao-liyatga va yuqori darajadagi texnik yo'na-lishlarga tayyorlaydi. Shu sababli, A-level dasturi STEM sohalarida xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lishni maqsad qilgan o'quvchilar uchun muhim poydevor bo'lishi mumkin.

A-level va til ta'limi: A-level asturida o'quvchilar xalqaro fanlar qatori chet til-larini ham chuqur o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. Bu, ayniqsa, til va adabiyot yo'nalishlarida o'qishni istagan o'quvchilar uchun muhimdir. Masalan, ingliz adabiyoti, fransuz yoki ispan tillari fanlaridan A-level darajasida ta'lim olish orqali tilni akademik va badiiy jihatdan o'rganish imkoni yaratila-di. Chet tilini chuqur bilgan o'quvchilar esa global ta'lim maydonida keng imkoniyatlar-ga ega bo'lishadi.

A-level diplomining mahalliy ta'lim tizi-mi bilan integratsiyasi: A-level dasturini mahalliy ta'lim tizimiga integratsiyalashga yordam berish uchun davlat tomonidan ay-

rim islohotlar o'tkazilishi mumkin. Masalan, O'zbekistonda universitetlar A-level das-turini olgan o'quvchilarga qo'shimcha imti-yozlar yoki qo'shimcha kredit berish orqali dasturni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilishlari mumkin. Bu o'z navbatida ma-halliy o'quvchilar orasida A-level dasturiga bo'lgan qiziqishni oshiradi va bu yo'nalishda rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi.

A-level dasturini boshqa xalqaro das-turlari bilan taqqoslash: A-level dasturini boshqa xalqaro dasturlar, masalan, IB (In-ternational Baccalaureate) va AP (Advan-ced Placement) dasturlari bilan taqqoslash orqali ularning o'ziga xosliklarini ko'rsa-tish mumkin. A-level va IB o'rtasidagi farq shundaki, A-level dasturi o'quvchilar uchun muayyan sohalarida chuqur bilim olishni ta'minlaydi, IB esa kengroq bilim va ko'nik-malar to'plamini taqdim etadi. AP dasturi esa asosan AQShda ommalashgan bo'lib, A-levelga o'xshash tarzda chuqur fan yo'na-lishlariga e'tibor qaratadi, ammo A-level global miqyosda kengroq tan olingan va xalqaro universitetlarda qabul qilish uchun afzal ko'riladi.

A-level sertifikatlarining mehnat bozo-ridagi afzalliklari: A-level sertifikatiga ega o'quvchilar mehnat bozorida kuchli nom-zodlar hisoblanadi, ayniqsa xalqaro tash-kilotlar va korporatsiyalarda ishga kirish-da. Dastur o'quvchilarni faqat akademik jihatdan emas, balki tahliliy fikrlash, vaqtni to'g'ri taqsimlash va murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalariga o'rgatadi. Bu ko'nikmalar zamonaviy meh-nat bozorida yuqori baholanadi, ayniqsa, tez o'zgaruvchan texnologiya va ilmiy soha-larda ishlaydigan mutaxassislar uchun juda muhimdir.

Kelajakdagi ishga yaratadigan imkoni-yatlar: A-level ta'limi o'quvchilarga nafaqat universitetga kirishda, balki kelajakdagi martaba yo'nalishlarini tanlashda ham yor-

dam beradi. A-level fanlarida chuqur bilim olish orqali o'quvchilar muayyan kasblar bo'yicha yaxshiroq tayyorgarlik ko'radilar va bu esa ularning tanlangan yo'nalishida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga, A-level dasturini tugatgan o'quvchilar xalqaro sertifikatlariga ega bo'lib, bu ularning xorijiy kompaniyalarda ishlash uchun raqobatbardoshligini oshiradi.

Innovatsion ta'lim yondashuvlari: A-level dasturi innovatsion ta'lim yondashuvlari va metodologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni mustaqil o'rganish, amaliyotga asoslangan ta'lim va ilmiy-tadqiqot ko'nikmalariga yo'naltiradi. Bu o'z navbatida, o'quvchilarga o'zlarini qiziqtirgan sohalarda ilmiy ishlarni mustaqil olib borish imkoniyatini yaratadi. Shu orqali o'quvchilar kelajakda ilmiy izlanishlar olib borishda va innovatsion fikrlarni ishlab chiqishda muvaffaqiyatli bo'lishlari mumkin.

XULOSA

A-level dasturi O'zbekiston ta'lim tizimi uchun yangi bosqichga o'tishda, xalqaro

miqyosda raqobatbardosh, mustaqil fikr-laydigan va ilmiy-tahliliy ko'nikmalarga ega kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Bu dastur o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim olish, jahon universitetlariga kirishda keng imkoniyatlarni taqdim etish va ta'limning xalqaro standartlariga yaqinlashishda katta yordam beradi. A-level dasturining kengayishi o'zbek o'quvchilarining xorijiy oliy o'quv yurtlarida tahsil olish, xalqaro tashkilotlarda faoliyat yuritish va mamlakatimiz iqtisodiyoti va ilmiy sohalariga hissa qo'shish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida A-level dasturining joriy qilinishi ta'lim sifatini oshirish, kadrlar malakasini yuqori darajaga olib chiqish va xalqaro maydonda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, A-level dasturini rivojlantirish, uni milliy ta'lim tizimiga tatbiq qilish va keng ommaga taqdim etish kelgusidagi ta'lim islohotlarining muhim qismi bo'lib qolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Adams, J., Johnson, L. The A-level Curriculum: A Comprehensive Guide to Education in the UK. London: Routledge, 2018. 345 bet.
2. Davletova, D. A-level ta'lim dasturi: O'zbekistondagi jahon standartlariga moslashuv. Toshkent: O'zbekiston Ta'lim Vazirligi, 2021. 128 bet
3. Gonzalez, M. Global Perspectives on A-level Education. Educational Research Journal, 45(3), 23-45. 2019.
4. Iskandarova, G. O'zbekistonda A-level dasturining rivojlanishi va uning ta'lim tizimidagi o'рни. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, 2020. 215 bet.
5. Smith, R. International Education Systems: The A-level Experience. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 310 bet.
6. Tursunova, M. A-level dasturining O'zbekistondagi ta'lim jarayoniga ta'siri: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, 2023. 180 bet.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. Parij: UNESCO Publishing, 2021. 450 bet.
8. World Bank. Education in Uzbekistan: Current Status and Future Challenges. Vashington: World Bank Publications, 2020. 290 bet.
9. Burgess, S. The Impact of A-level Education on Higher Education Access. Higher Education Review, 52(2), 67-82. 2019.
10. Jones, T. A-level Qualifications: Pathways to Global Education. International Journal of Education Studies, 48(1), 45-60. 2022.

ZAMONAVIY MENEJMENT DISKURSIDA RAHBAR KOMPETENTLIGI FENOMENI

Xalikova Mohira Kundibayevna,

*Toshkent shahar pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi direktori,
falsafa doktori, professor v.b.*

Annotasiya: Maqolada zamonaviy menejment diskursida ijtimoiy boshqaruvning dolzarb muammolari, xususan, rahbar kompetentligi fenomeni, korporativ madaniyat, kompetensiyalar matrisasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: menejment, korporativ boshqaruv, strategiya, kompetensiya, matrisa, HR-menejment, konflikt-menejment, intuisiya.

**Феномен лидерской компетентности
в современном управленческом
дискурсе**

Халикова Мохира Кундибаевна,
Директор Ташкентского городского
Национального центра по обучению
учителей новым методикам
Доктор философии, профессор и.о.

Аннотация: В статье анализируются актуальные проблемы социального управления в дискурсе современного менеджмента, в частности, феномен компетентности лидера, корпоративная культура, матрица компетенций.

Ключевые слова: менеджмент, корпоративное управление, стратегия, компетентность, матрица, HR-менеджмент, конфликт-менеджмент, интуиция.

**The phenomenon of leadership
competence in modern management
discourse**

Khalikova Mohira Kundibayevna,
Director of Tashkent city National
Training Center for Teaching New
Methodologies to Teachers PhD,
Interim Professor

Abstract: The article analyzes current problems of social management in the discourse of modern management, in particular, the phenomenon of leader competence, corporate culture, matrix of competencies.

Keywords: management, corporate management, strategy, competence, matrix, HR-management, conflict-management, intuition.

O'zidan mangu xotira qoldira oladigan insonlar uchun tug'ilmoq chinakam baxtdir.

Perikl

Rahbarlar faqat davlatga emas, avvalo, inson va oilaga, ularning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Shavkat Mirziyoyev

Qonunlar yomon bo'lsa ham yaxshi amaldorlar bilan davlatni boshqarsa bo'ladi.

Ammo, amaldorlar yomon bo'lsa, eng yaxshi qonunlar ham ish bermaydi.

Otto fon Bismark

Menejment (ingliz. – “boshqaruv”) – resurslarni (vaqt, moliya, tashkiliy-texnologik, insonlar) boshqarish haqidagi fan hamda boshqaruv faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan tamoyillar va usullar majmuidir. Menajment har qanday tashkilotning muvaffaqiyatli faoliyatining muhim qismi bo'lib, uning maqsad va vazifalariga erishishda tayanch rol o'ynaydi.

Ekspansional taraqqiyot, barcha sohalarda axborotlashuv, global siyosiy-ijtimoiy tendensiyalar – zamonaviy menejment oldiga ham yangi talablarni qo'ymoqda. Ushbu diskursda **yangilanayotgan O'zbekistonning** strategik vazifalaridan biri – boshqaruvning samarali uslublarini qabul qilish, innovatsion tafakkurga ega, xarakteristik rahbarlarni tayyorlash tizimini yaratish hisoblanadi.

Asosiy qism.

Ma'lumki, boshqaruv tafakkurining tarixi qadimga borib taqaladi. Mazkur tafakkur elementlari **Akkad, Bobil, Finikiya, Misr, Mesopotamiya – Nil, Dajla-Frot daryolari areali** loy lavhalari (klinopis) va papiruslarida topilgan. Bobil hukmdori, amoylar sulolasining vakili, mohir siyosatchi va sarkarda Xammurapi (miloddan avvalgi 1793-1750)

tomonidan tuzilgan 283 ta qonunni o'z ichiga olgan mashhur **Xammurapi kodeksi** boshqaruv tafakkuri rivojlanishining yorqin bosqichidir. Xususan, kodeksda uning nomidan shunday deyiladi: *“Men, Xammurapi, menga berilgan donolik ila fuqarolar nizosini yo'q qildim, mamlakat ahvolini yaxshiladim, odamlarni xavfsizlikda yashashini ta'minladim va qo'ruqvdan ozod qildim. Shuning uchun men tinchlik o'rnatuvchiman, Shumer va Akkad mamlakatlari xalqi gullab-yashnay boshladilar, men ularni farovonlikka olib keldim. Toki kuchlilar kuchsizlarga zulm qilmasin. Mazlumlarga yordam berish, adolat hukm qilishi uchun mamlakat qarorlarini qabul qildim”*¹.

Adolatli boshqaruv g'oyalari Platon, Suqrot, Ksenofont, Aristotel, Erazm Rotterdamskiy, Ibn Xaldun, Abu Nasr Forobiy, Tomas Mor, Sharl Monteskye, Jon Lokk, Nikkolo Makiavelli, Tommazo Campanella, Alisher Navoiy, Tomas Gobbs, Foma Akvinskiy kabi mutafakkirlarning diqqat-mar-kazida bo'lgan. Xususan, **Platonning “Davlat”, Aristotelning “Siyosat”, Ksenofonting “Oykonomika”, Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Nizomulmulkning “Siyosatnoma”, Tomas Morning “Utopiya”, Nikkolo Makiavellining “Hukmdor”, Amir Temurning “Tuzuklari”** ijtimoiy adolat, boshqaruv ideallari, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, siyosiy iroda, rahbar shaxsi masalalari falsafiy talqinining yorqin namunalari. Mazkur g'oya va qarashlarning rivojlanishi bilan boshqaruv yondashuvlarining mazmuni tadriijiy tarzda o'zgarib borgan.

Falsafaning otasi **Platon** nazdida ideal boshqaruv tabiatan mutafakkir, munosib ta'lim-tarbiyaga ega bo'lgan hukmdorlar tomonidan ta'minlanadi; rahbar haqiqatni sevishi, rostgo'y, aqlli va fidoyi bo'lishi kerak; barcha fazilatlar orasida adolat alohida turishi kerak [12].

¹ <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/hammurap.htm>

Buyuk mutafakkir **Abu Nasr Forobiy** o'zining **"Fozil odamlar shahri"** asarida adolatli boshqaruvga doir qarashlarini aks ettirib, rahbarning o'n ikkita fazilatni o'zida birlashtirgan bo'lishi zarurligini e'tirof etadi hamda ular qatorida ma'rifatparvarlik, haqparvarlik, adolatparvarlik, insonparvarlik, oliyhimmatlik, sog'lik, mol-dunyoga ruju qo'ymaslik, qat'iyat, jasurlik kabilarni sanab o'tadi [1].

Ingliz huquqshunosi, davlat arbobi, faylasuf va gumanist, Angliya lord kansleri ser **Tomas Mor** tomonidan 1516-yilda yozilgan mashhur "Utopiya" (Eng yaxshi davlat tuzilishi va yangi Utopiya oroli haqida ham foydali, ham qiziqarli oltin kitob) nomli traktatda metaforik davlat misolida ijtimoiy boshqaruvning eng yaxshi modellarini ko'rsatishga harakat qilingan [11].

Huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, hokimiyatni adolatli taqsimlash tamoyili nazariyotchisi **Jon Lokk** davlatning kelib chiqishini barcha fuqarolarning roziligi bilan tuzilgan o'zaro kelishuv faraziga asoslaydi; umumiy erkinlik, rahbar adolatparvarligi, insonlar cheksiz hokimiyatning o'zboshimchalik va injiqligiga emas, faqat qonunlarga bo'ysunishi, o'z huquqini himoya qilish erkinligi, suveren huquqlar muammolarini tahlil qiladi [9].

Ilmiy menejmentning asoschilaridan biri **Frederik Teylor** o'zining **"Ilmiy boshqaruv tamoyillari"** nomli kitobida tashkilotni rahbarning subyektiv fikriga tayanib emas, balki ilmiy asoslangan tamoyillar va uslublar asosida boshqarish nazariyasini ilgari surdi. Teylor boshqaruv maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxslar (menejerlar) tomonidan amalga oshirilishi kerak, deb hisoblaydi. U ilmiy boshqaruvning "teylorizm" sifatida tanilgan tamoyillarini taqdim etdi: *mavhum ish uchun yollash o'rniga, ko'nikmalar va qobiliyatga qarab tanlash; xodimlarning ishini nazorat qilish (ko'rsatmalar asosida);*

maksimal samaradorlik bilan ishlashga o'rgatish; vaqtni rejalashtirish [15].

Menejmentning yana bir apologeti **Anri Fayol** samarali boshqaruvning mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanish imkonini beruvchi unsurlari sifatida quyidagilarni ilgari surdi: *mehnat taqsimoti; vakolat va mas'uliyat; intizom (kompaniya va uning xodimlari o'rtasida erishilgan kelishuvlarga bo'ysunishni va hurmat qilishni o'z ichiga oladi); buyruqning birligi (xodim faqat bitta to'g'ridan-to'g'ri rahbardan topshiriq olishi kerak); shaxsiy manfaatlarning umumiy manfaatlarga bo'ysunishi; mehnatiga adolatli haq to'lash; tartib; adolat; stavillik (xodimlar uchun ish joyining barqarorligi); tashabbus; korporativ ruh (umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlashga undaydigan umumiy qadriyatlar, e'tiqodlar, bilimlar, ko'nikmalar va an'analar yig'indisi)* [16].

Mazkur nazariyalar diskursida strategik fikrlaydigan, jamoa taqdiri uchun mas'uliyatni his etadigan, o'z vaqtida va to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, adolatparvar, resurslarni (vaqt, moliya, HR, texnologiyalar) boshqara oladigan, kuchli intuisiyaga ega, shijoatli, passionariy, notiq, tashabbus ko'rsata oladigan xarizmatik **liderlarni shakllantirish** muhim ahamiyat kasb etadi.

Yetakchilik faoliyatining eng muhim elementlaridan biri **boshqaruv qarorlarini qabul qilish** – muammo yechimining muqobil (alternativ) variantlari orasidan maqbulini tanlash jarayoni bo'lib, jarayon natijasida belgilangan maqsadlarga erishish uchun optimal rivojlanish strategiyasi tanlanadi. Boshqaruvda qarorlar qabul qilish o'ta mas'uliyatli va murakkab jarayon bo'lib, bilim, kompetentsiya, tajriba va analitik-tizimli fikrlashni talab qiladi. Boshqaruv qarorini qabul qilayotgan menejer ko'plab omillarni, jumladan, tashqi va ichki muhitning tashkilotdagi ishlab chiqarish jarayon-

lariga ta'sirini, mavjud resurslarni, kutilayotgan natijalarni va mumkin bo'lgan xavflarni hisobga olishi kerak. Boshqaruv qarorlari tashkilotning samarali faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Bu menejerlarga muammolarni bartaraf etish, tashkilot missiyasini amalga oshirish va o'z maqsadlariga erishish imkonini beradi. Boshqaruv qarorlari tashkilot faoliyatining barcha jihatlariga, shu jumladan rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va rag'batlantirish jarayonlariga ta'sir qiladi. Boshqaruv qarorlari strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib, tashkilotning o'zgaruvchan dunyo va jamiyat talablariga moslashuvchanligini oshirish imkonini beradi.

Boshqaruvda rahbarning shaxsiy fazilatlar katta ijtimoiy ahamiyatga ega. Boshqaruv qarorlarini qabul qilish, boshqalarga ta'sir ko'rsata olish siyosiy iroda, ijtimoiy intellekt, axloqiy bilimlarni talab qiladi. Shu o'rinda markazlashgan davlat asoschisi, taktik va strategik bilimlar sohibi **Amir Temurning** boshqaruvga oid fikrlarini keltirish joiz: *"Ochiq yuzlilik, rahm-shafqat bilan xalqni o'zimga rom qildim. Adolat bilan ish yuritib, jabr-zulmdan uzoqroqda bo'lishga intildim. Men sifatlarimning eng avvalgisi deb beg'arazlikni tushundim. Hammaga bir xil: jiddiy va odil qaradim, hech bir kimsani boshqasidan farq qilmadim, boyni kam bag'aldan ustun qo'ymadim. Yaxshilarga yaxshilik qildim, yomonlarni esa o'z yomonlariga topshirdim. Kim menga do'stlik qilgan bo'lsa do'stligi qadrini unutmadi va unga muruvvat ehson, izzatu ikrom ko'rsatdim"*.

Tashkilotning samarali faoliyatida ijobiy muhitga asoslangan korporativ madaniyat katta ahamiyatga ega.

Korporativ madaniyat – jamoaning barcha a'zolari tomonidan qabul qilingan madaniy atributlar, qadriyatlar tizimi va xulq-atvor normalarining umumiy asosini belgilab beradigan, samarali muloqot va

networking, korporativ faoliyatni tartibga solishning strategik vositasi sifatida tavsiflanadi.

Shu jihatdan olganda, jamoaning har bir a'zosi uchun birdek muhim bo'lgan umumiy qadriyatlari tizimini, korporativ madaniyat normalarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Ushbu normalar sifatida quyidagilarni tavsiya qilish mumkin:

- o'zaro hurmat, o'zaro ishonch, o'zaro yordam;
- muammolar yechimini birgalikda izlash;
- yaxshi an'analarni qadrlash;
- yumor va pozitiv dunyoqarash;
- to'g'ri va ochiq munosabat;
- shaxsiy kamolotga intilish;
- xodimlardagi professionalizmni, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, motivasiya tizimi [23].

Tashkilot samarali faoliyatining asosiy manbai – bu umumiy strategik manfaatlar yo'lida harakat qiluvchi jamoa, mehnat resurslaridir.

Kuchli va uyushgan jamoani shakllantirish rahbardan katta mahorat hamda kasbiy intuisiyani talab qiladi. Bunda har bir xodim tomonidan o'zining o'rnini aniq his qilishi, o'zaro ishonch, samimiyat o'ta muhim. Jamiyatning har qanday sohasining rivojlanishi HR – menejment (inson resurslarini boshqarish) – kadrlar siyosatini shakllantirish, kadrlarni to'g'ri tanlash, joy-joyiga qo'yish, ular bilan ishlash tizimini muvaffaqiyatli boshqarishga bog'liq.

Zamonaviy HR - menejment quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- tashkilotning kadrlar siyosatini shakllantirish;
- head-hanting – kerakli kadrlarni izlab topish, tanlash va joy-joyiga qo'yish;
- jamoada sog'lom psixologik muhitni saqlash;
- xodimlar mehnatini tashkil etish;

- kadrlar samaradorligini ta'minlash;
- onboarding – xodimlar adaptasiyasi, ish jarayoniga moslashtirish;
- motivasiya, kompensasiya, imtiyozlar tizimini ishlab chiqish;
- korporativ ta'lim, xodimlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va professional qo'llab-quvvatlash.

Zamonaviy rahbar kompetentligida **konflikt-menejment** – nizolarni samarali boshqarish ko'nikmasi alohida ahamiyatga ega.

XXI asr ko'nikmalari yo'lida hamkorlik tashkiloti (Partnership for 21st Century Skills) tomonidan XXI asrda insoniyatning barcha sohada muvaffaqiyatli faoliyati uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar qatoridan konflikt-menejment, nizoni samarali boshqarish kabilar ham o'rin olgan [18]. **Xristof Besemer[21], Anita fon Xertel [22], Garold Abramson[4]** tadqiqotlarida shaxs uyg'un rivojlanishining omillari, nizo va inqirozlarni samarali boshqarish muammolari tadqiq qilingan.

Ijtimoiy ziddiyatlar turli xil ijtimoiy guruhlarining manfaatlari, maqsadlari, qadriyatlarining ixtilofi natijasida yuzaga keladi. Zamonaviy jamiyatlarda nizo jamiyat hayotining uzviy unsuridir. Masalan, Germaniyada yirik kompaniyalarda nizo predmeti bilan ishlaydigan maxsus bo'limlar tashkil etilgan hamda uning vazifasi ma'muriy, ijtimoiy-mehnat nizolarini o'z vaqtida, boshlang'ich fazasida bartaraf etishdan iborat (**collaborative law, procedure collaborative**) [18, 19, 20].

Har qanday nizoli vaziyatning markazida insonning munosabatlarda huquqqa ega ekanligi g'oyasi yotadi. Ushbu g'oya shaxsga xos xususiyatlar, mavqe, pozitsiyalar mavjudligiga ko'ra, "adolatli" munosabatga loyqlik masalasiga borib taqaladi. Nizo nafaqat manfaatlar va ziddiyatlar to'qnashuvi, balki "*muayyan huquqlarga*

egalik"da (*entitlement*) raqobatning namoyon bo'lishidir [18]. Garvard huquq maktabi professorlari **Rodjer Fisher** va **Uilyam Yuri** tomonidan "**Getting to Yes**" nomli kitobda ilgari surilgan "birgalikda harakat" nazariyasi manfaatlarning farqlanishiga asoslanadi. Muzokaralar jarayonida qabul qilingan qaror o'zaro manfaatli va unda g'olib va mag'lublar yo'q. Muzokaralarning bu turi to'rtta elementga tayanadi: *odamlar, qiziqishlar, variantlar, mezonlar* [25].

Nizolarni hal qilish madaniyati davlat xizmatiga oid huquqiy madaniyatning bir qismidir, uning sifati fuqarolarning hokimiyatga va qonunlarga bo'lgan ishonchini belgilaydi. Nizo strategiyasining mohiyati ushbu formulada ifodalanadi: "*Agar nizoni bartaraf qilmoqchi bo'lsangiz – uning sababini olib tashlang*". Bunda muammoga turli nuqtai nazardan yondashish, vaziyatdan hulosa chiqarish, boshqalarni tushunishga e'tibor, noverbal signallarga e'tibor, yumor tuyg'usi nizoni muvaffaqiyatli hal qilish va stresslarni kamaytirishga yordam beradi [18].

Mamlakatimizda davlat xizmati tizimini takomillashtirish sohasidagi ma'muriy islohotlarning samaradorligi rahbarning professional tayyorgarlik darajasi, kasbiy kompetensiyalari, shaxsiy fazilatlar va manfaatlarning davlat manfaatlari bilan uyg'unligiga bog'liq. Ijtimoiy boshqaruvning samarali tamoyillarini faoliyatga tatbiq etish kontekstida zamonaviy rahbarning kompetensiyalar matrisasini ishlab chiqish va faoliyatga tatbiq etishning maqsadga muvofiqligi anglashiladi.

Menejning kompetensiyalar matritsasi (skill matrix) – bu ideal boshqaruv modellarini yaratish va rahbarning o'z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun relevant metabilimlar, ko'nikmalar majmui, shuningdek, ularni baholash me-

todologiyasini tavsiflovchi model sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Matritsa menejerlar uchun mavjud metabilimlar haqida ma'lumotlarni taqdim etish; yuqori kompetentli xodimlarni aniqlash

ga oshiriladi. Matritsa yaratishda tashkilotning korporativ strategiyasi, ichki iyerarxiya, korporativ madaniyat hisobga olinadi.

Xulosa.

Sohaga doir tadqiqotlarga asoslangan

Korporativ kompetensiyalar (hard skills)	Shaxsiy kompetensiyalar (soft skills)	Liderlik kompetensiyalari (leadership)
Sohaga doir reglament va standartlarni bilish	Self-menejment	Resurs-menejment (resurslarni (HR, vaqt, texnologik) boshqarish)
Faoliyatga texnologiyalarni joriy etish	Problem Solving	Risk-menejment (o'zgarishlarni boshqarish)
Customer focus (mijozga yo'naltirilganlik)	Moslashuvchanlik	HR-menejment (strategik jamoani shakllantirish)
Loyallik (qadriyatlariga sodiqlik)	Self-study (mustaqil o'rganish)	Konflikt-menejment (nizolarni samarali boshqarish)
Texnik ko'nikmalar	Emotsional intellekt	Shaxsiy xarizma
Korporativ madaniyat	Muloqot ko'nikmalari	Boshqaruv qarorlarini qabul qilish
Collaboration (jamoada ishlash)	Axloqiy madaniyat	Kadrlar kompetentligini rivojlantirish
SWOT-tahlil	Stress-menejment	Mas'uliyatni zimmasiga ola bilish
Natijaga yo'naltirilganlik	Tanqidiy tafakkur	Vakolatlarni delegatsiyalash
SMART-strategiya	Prioritetlarni to'g'ri tanlash	Siyosiy iroda
Nazariy tayyorgarlik	Raqamli intellect	Prognostik bilimlar
Brendni boshqarish	Taym-menejment	Forsayt-strategiya
Skill assessment, KPI	Open mind	Intuitsiya

1-rasm. Menejning kompetensiyalar matrisasi (leader skill matrix)

lash; jamoalarda ko'nikmalarga ehtiyojni ko'rsatish; resurslarni tejash; boshqaruv funktsiyalarini yaxshilash; ko'nikmalarni rivojlantirish; yangi rollarga qayta taqsimlash; forsayt-tahlillarni amalga oshirish; kompetentlikni baholash (**KPI, STAR (situation, task, action, result); 360 modeli**); optimal natijalarga erishish uchun mavjud resurslarni aniqlash kabi qator muhim yo'nalishlarda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Hozirgi paytda Uber, Dropbox² kabi ko'pgina kompaniyalar o'zlarining kasbiy matritsalarini yaratmoqdalar. Mazkur soha **McKinsey, Kurt Salmon Associates, Ernst&Young, Deloitte, HH** kabi qator konsalting kompaniyalar tomonidan amal-

holda, zamonaviy **menejning kompetensiyalar matrisasi (leader skill matrix)** taklif etiladi (1-rasm).

Ijtimoiy boshqaruvda menejmentga oid muammolarni tahlil qilishda sohaga doir ilmiy-nazariy konsepsiya va qarashlar muhim nazariy va amaliy asos sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, tashkilotda ijtimoiy barqaror muhitni yaratishda korporativ menejment, andragogika, sosiologiya, ijtimoiy pedagogika, boshqaruv psixologiyasi uslublaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Haqiqiy yutuqqa erishish uchun qadriyatlarni e'lon qilish yetarli emas, ularni korporativ boshqaruvga izchil tatbiq etish zarur.

² <https://dropbox.github.io/dbx-career-framework/>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2004. – 56 b.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 416 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено; коммент. А. Ф. Филиппова. – М.: Прогресс, 1990.
4. Гарольд Абрамсон. Сопровождение сторон в процедуре медиации. М.: МЦУПК, 2013. – 560 с.
5. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Соч.: В 2 т. – М., 1991.
6. Друкер П. Практика менеджмента. – М.: Вильямс, 2000. – С. 86. – ISBN 0-7506-4393-5.
7. Ибн Хальдун. The Muqaddimah: An Introduction to History. Princeton University Press. – 2015. – ISBN: 0691166285.
8. Кампанелла Т. Город Солнца. – Москва: Директ-Медиа, 2006. – 104 с. – ISBN: 9785998921407.
9. Локк Джон. “Второй трактат о правлении” (Опыт об истинном происхождении, области действия и цели гражданского правления).
10. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Ростов н/Д., 1998, С 68.
11. Мор Томас. Утопия. / Пер. Малеев А. И. – М.: Эксмо-Пресс, 2019. – 160 с. – ISBN: 978-5-04-093545-1.
12. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 1 / Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та. – 752 с.
13. Раймон Арон. Часть первая. Основовоположники. Шарль Луи Монтескье // Этапы развития социологической мысли = Les Étapes de la pensée sociologique. (1967) / общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М.: Издательская группа “Прогресс” – “Политика”, 1992. – 608 с. – ISBN 5-01-003727-0.
14. Рогожин М. Ю. Управление персоналом. 100 вопросов и ответов о самом насущном в современной кадровой работе: практическое пособие / М.Ю. Рогожин – Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 176 с.
15. Тейлор Фредерик. Принципы научного менеджмента. М.: Контроллинг. 1991. – 104 с. ISBN: 5-7050-0281-5.
16. Файоль Анри. Общее и промышленное управление. – М.: Субъект. – 2024. – 176 с. – ISBN 978-5-907771-51-2.
17. Фома Аквинский. Сумма теологии. М.: Элькор-МК, 2002. – 560 с.
18. Halikova M. Mediasiya nizolarni hal etish usuli sifatida. Monografiya. T. 2021. ISBN 978-9943-19-618-6.
19. Халикова М. Концепты информационного общества как условие смены образовательной парадигмы //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 314-320.
20. Halikova M. The Formation of The Paradigm “Lifelong Learning” In The Conditions Of The Knowledge Society //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2023. – С. 2328-2336.
21. Хертель, Анита фон. Профессиональное разрешение конфликтов: Медиативная компетенция в Вашей жизни. – СПб.: Издательство Вернера Регена, 2007. – 272 с.
22. Христоф Бесемер. Медиация. Посредничество в конфликтах. Калуга: Духовное познание, 2004. -179 с.
23. Цыренова А. Менеджмент: Учебно-методическое пособие – Улан-Удэ: Издательство ВСГТУ, 2006. – с.114.
24. Эразм Роттердамский. Философские произведения / Пер. и коммент. Ю. М. Каган. – М.: Наука, 1986. – 704 с. – (Памятники философской мысли).
25. Roger Fisher, William Ury. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In / Пер. с английского: А. Горелова. 1988. – 247 с.
26. www.mondaq.com/uk/arbitration-dispute-resolution/158304/refusal-to-mediate-affects-costs-entitlement.
27. www.21stcenturyskills.org.

ZAMONAVIY TA'LIM MENJMENTIDA RAHBARNING HODIMLAR BILAN O'ZARO MUNOSABAT TAMOILLARI

Beknazarov Jo'rabek Xamidjanovich,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
"Pedagogik xizmatlar" markazi bosh mataxassisi

Annotatsiya. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda bilimdon va ishbi-larmon xodimlarni tayyorlashga erishish muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega. Hozirgi bozor iqtisodiyoti davri tadbirkorlar, ishlab chiqaruv-chilar va iste'molchilardan zamonaviy iqtisodiy tafakkur va zaruriy xulq-atvorni talab etadi. Bu-ning uchun insonlarning ongida chuqur psixo-logik o'zgarishlarni amalga oshirish, ularning yangi o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga tez moslashishlariga erishish zarur. Quyida kelti-rilgan maqolada, rahbar imiji hamda xodimlar bilan ijobiy munosabatda bo'lishga qaratilgan muhim e'tiborga molik ma'lumotlar keltirilgan.

Shu bilan birga rahbarning xodimlarga ish yuzasidan berayotgan topshiriqlarini xodim-ning hulqi va xarakteridan kelib chiqqan holda yondashish. Ish samaradorligini va berilayot-gan topshiriqlarni o'z vaqtida samarali amalga oshirish uchun ko'rsatmalar berilgan. O'ylay-manki keltirilgan ma'lumotlar rahbar va xodim o'rtasidagi aloqalarni yanada kuchaytirishga hizmat qiladi degan umiddaman.

Kalit so'zlar: Psixologik yordam, xodimlar muammolari, o'zaro munosabat, shaxsning o'zi-ga hosligi, afzallik va boshqarish strategiyasi.

Принципы отношений лидеров с работниками в современном управлении образованием

Бекназаров Журабек Хамиджанович,
Национального института педагогического мастерства имени А.Авлони,
Главный Специалист центра
"Педагогические услуги"

Аннотация. В настоящее время в разви-тии социально ориентированной рыночной экономики Республики Узбекистан дости-жение подготовки знающих и бизнес-ори-ентированных кадров имеет важное соци-ально-экономическое значение. В эпоху ны-нешней рыночной экономики предпринима-тели, производители и потребители требуют современного экономического мышления и необходимого поведения. Для этого необхо-димо произвести глубокие психологические изменения в сознании людей, добиться их быстрой адаптации к новым меняющим-ся экономическим условиям. В следующей статье представлена важная информация о том, как улучшить имидж лидера и как позитивно взаимодействовать с сотрудниками.

При этом подходить к задачам, которые ставит перед сотрудниками руководитель, ис-ходя из поведения и характера сотрудника. Даны указания для оперативности работы и эффективного выполнения поставленных за-дач в срок. Надеюсь, что данная информация послужит дальнейшему укреплению отноше-ний между руководителем и сотрудником.

Ключевые слова: Психологическая под-держка, кадровые проблемы, взаимодей-ствие, личность, превосходство и стратегия управления.

Interrelation principles of a leader with emp-loyees in modern educational management

Beknazarov Jorabek Khamidjanovich,
National Institute of Pedagogical Skills named
after A. Avloni Senior specialist of the "Peda-
gogical services" center

Abstract. *Currently, in the development of the social-oriented market economy of the Republic of Uzbekistan, to achieve for preparing educated and business-oriented employees has significant socio-economic importance. The current era of the market economy requires modern economic thinking and necessary behavior from entrepreneurs, manufacturers, and consumers. For this, it is essential to make deep psychological changes in the minds of people, to achieve their rapid adaptation to new changing economic conditions. The following article provides important information on the image of a*

leader and how to foster his positive interrelation with employees.

As well as, the leader's approach to the tasks given to employees based on their behavior and character. Also, instructions are provided for the efficiency of work and the effective implementation of assigned tasks on time. I hope that the information given will serve to strengthen the interrelationship between the leader and the employee further.

Key words: *Psychological support, personnel problems, interrelation, personality, dominance and management strategy.*

Xodimlar bilan munosabatni qanday qurmoq kerak Ish joyidagi muammolar ishning sifatsiz bajarilishi, xizmatchining shaxsiy hislatlari yoki ularning madaniy darajasi asosida yuzaga kelishi mumkin.

Birinchi hol xodim shaxsiyati muammolari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu nomunosib ish vaziyatini yuzaga keltirishi mumkin (masalan, u ishni yaxshi bajarsada, hamkasblari bilan yomon munosabatda bo'lishi mumkin).

Ikkinchi holda, xodimning o'zi xushfe'l shaxs bo'lsada, bajariluvchi ishning sifati past yoki o'z vaqtida bajarilmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Rahbar muammoning xodim shaxsiyati yoki bajariluvchi ish bilan bog'liqligini aniqlashi zarur. Shaxsiyatchilik muammolarini aniqlash va hal qilish eng qiyin masalalardan hisoblanadi. Ba'zan fuqaroning murakkab shaxs ekanligi ishning sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Shaxsiyatchilik muammolari noqulay va stressli vaziyatni tug'dirib, hamkasblarining ishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalani hal qilish uchun Siz o'zingizga "xodimlar haqiqatan ham bundan yaxshiroq ishlay olmaydilar yoki ishni yaxshi bajarishni xohlamayaptilarmi?" degan savolga javob berish zarur. Buning uchun ular bilan gaplashish, masalani muhokama qilish va yaxshi ishlash uchun ularga nima halal berayotganini aniqlash

zarur. Shuni yodda tutingki, har bir inson o'zgacha va u xuddi Siz xohlagandek bo'la olmaydi. Sizning rahbar sifatidagi vazifangiz xodimingizning xulqi, fe'l-atvorini hisobga ola bilishdir. Xodimingizda oilaviy muammolar bo'lishi (masalan, o'z jufti bilan hafa-lashib qolgan, yoki bolasi betob bo'lib qolgan va xokazo) va shuning uchun u yaxshi ishlay olmayotgan bo'lishi mumkin. Statistika bo'yicha, xodimlarning yarmiga yaqini o'z hayotida turmush o'rtog'i bilan rasmiy ajrashish vaziyatiga duch keladi. Bu stress davridir va rahbar xodimga yordam berishi, ya'ni xuquqshunosga uchrashish yoki sudlashish uchun vaqt ajratishi zarur. Kamdan kam kishilargina shaxsiy muammolardan qutulib, butun e'tiborini ishga qarata oladi. Ammo o'zi yaxshi xodim bo'la turib, muomalasi qiyin, rahbar bilan tortishuvchi xizmatchilar ham yo'q emas. Rahbar sifatida Siz nima qilishingiz kerak? Odatda bunday kishilar gap ko'tarmas, o'pkalovchi bo'lmaydilar. Siz ular bilan ko'proq suhbatlashib, har qanday yordamga tayyor ekanligingizni, shuningdek uning qobiliyatiga, imkoniyatlariga ishonishingizni bildirib qo'ying.

Tashkilotdagi kelishmovchiliklar va ularning hal etilishi Yana bir muhim masala – bu kelishmovchiliklarni bartaraf qilishdir. Kelishmovchiliklarning Siz uchratishingiz mumkin bo'lgan to'rt xili mavjud.

1) o'z atrofingizdagi yoki ichki kelishmovchilik;

2) Siz va xodimingiz o'rtasidagi kelishmovchilik;

3) Siz va boshlig'ingiz orasidagi kelishmovchilik;

4) xodimlaringiz ichidagi kelishmovchilik.

Ichki kelishmovchilik. Siz hayotingiz bilan kasbingiz orasidagi yoki shaxsiyatingiz va tashkilotingiz oldiga qo'ygan maqsadlar orasidagi kelishmovchiliklar bilan to'qnashishingiz mumkin. Rahbar bo'lib, yangi majburiyatlarga duch kelish natijasida oilangiz ishlarini bajarish murakkablashib kesagina buni payqab qolishingiz mumkin. Ishingizga qancha kuch sarflaysiz? Kechqurun yoki dam olish kuni bajarish maqsadida uyga ish olib ketasizmi? Bilingki, buning hammasi Sizning shaxsiy hayotingiz hisobiga bajariladi. Sizga, boshlovchi rahbar sifatida ish vaqtini uzaytirish, shaxsiy vaqtni qisqartirish zarur bo'ladi. Agar bu hol vaqtincha bo'lib, oilangiz bundan xabardor bo'lsa, balki bunday vaziyatni Siz kelishmovchiliklarsiz yengib o'ta olarsiz, lekin agar bu ahvol surunkali tusga ega bo'lsa, shunday kun keladiki, Sizda hech qanday shaxsiy hayot yo'q, va oilangiz o'sib, Sizni tashlab ketgan, yo kutishdan charchagan ekanligini his etasiz. Siz va xodimlaringiz o'rtasidagi kelishmovchilik. Siz va sizga qaram kishilar o'rtasidagi noxushliklardan qanday qutulish kerak? Siz mehnat unumdorligi borasida kimga tayanishingiz kerak, chunki qandaydir ma'noda Siz ham o'z jamoangizga qaramsizku?

Birinchidan, bu ahvolga nima olib kelinganligini aniqlashingiz kerak;

Ikkinchidan, Siz yengib o'tish zarur bo'lgan to'siqlarni ko'rib, idrok etib chiqishingiz kerak;

Uchinchidan, kelishmovchilikni ijobiy hal qilish uchun qanday imkoniyatlarga ega ekanligingizni o'rganishingiz;

To'rtinchidan, kelishmovchilikning hal qilinishi yoki qilinmasligini, uning natijalarini oldindan ko'ra bilishingiz kerak.

Siz va boshlig'ingiz orasidagi kelishmovchilik. Bu holda Siz boshlig'ingiz bilan o'rin almashib, aniqrog'i, o'zingizni uning o'rniga qo'yib ko'rishingiz kerak. Siz boshlig'ingiz sizdan qandaydir noreal narsani kutyapti yoki u Sizga zarur manbalarni topishga ko'maklashishni hayoliga ham keltirayotgani yo'q deb o'ylaysiz. Rahbarning Sizdan jahli chiqqan, Siz hafasiz, nima qilmoq kerak? Ro'y berishi mumkin bo'lgan kelishmovchilikni kamaytirish yo'llari bor. Boshlig'ingizning ish uslubini tahlil qilib ko'ring. Sizning va boshlig'ingizning ish uslubini o'zaro muvofiq bo'lishi juda muhim. Masalan, agar boshlig'ingiz jahldor bo'lsa, unga mos keladigan Sizning uslubingiz tinch va hotirjamlik bo'ladi va xokazo. O'zaro munosabatni tiklash qanchalik boshlig'ingizning vazifasi bo'lsa, u shunchalik sizning ham vazifangizdir. Boshlig'ingizning ish sohasidagi mavjud muammolarini tushunishingiz kerak va Sizdan kutilayotgan talabning qaysilarini qondirishingiz shartligini bilib olishingiz kerak. Rahbar bo'lish ota-ona bo'lish bilan baravardir. Bu mahorat va san'at – bu o'qituvchi, rahbar, ustoz bo'lishga tayyor turish demakdir. Xodimlaringiz orasidagi kelishmovchilik. Jamoada xodimlaringiz unumli ishlashlari uchun sharoit va Siz ish unumdorligi vazifalarini hal etishingiz uchun imkoniyat bo'lishi, xodimlar Sizning ishingizdan qoniqqan bo'lishi, ya'ni yuqori darajada kadrlar qo'nimsizligi yoki xodimlaringiz ichida norozilik alomatlari bo'lmasligi lozim. Bunga Siz xodimlaringiz kelishmovchiliklarini bilgan holda, ular bilan bemaolol gaplasha oladigan, muammo paydo bo'lganda, ular orasida vositachi bo'la oladigan holdagina erishishingiz mumkin. Qo'l ostingizdagi kishilar Siz bilan gaplasha olishlari uchun, ularni doim diqqat bilan eshitishingiz, hat-

to kichik shikoyatlarni ham juda jiddiy qabul qilishingiz, ular uchun qulay bo'lishingiz, g'amxo'r va hamtashvish ekanligingizni ko'rsata bilishingiz kerak. Muammoni hali boshqa xodimlar aralashmasdan, boshlangan ondayok hal qilish yaxshidir. Masalan, ikki xodimingiz o'zaro hazillashib yurgan bo'lsalar, Siz hazilning do'stona, yarmi hazil yarmi chin, so'z o'yini yoki qo'pol va alamligiga e'tibor berishingiz kerak. Keyingi holda, siz ular orasida vositachi bo'lishingizga to'g'ri keladi. Hamma kelishmovchiliklar ham albatta yomon emas, ba'zan turli nuqtai nazarni bilish foydalidir. Faqat bu holda u kelishmovchilik emas, ko'proq munozaradir. Kelishmovchilik yuz berganda albatta ikki tomonning shikoyatlarini shaxsiy suhbatda tinglashingiz kerak. Baxschilarga tortishuvni odob va sipolik bilan olib borishga harakat qilish kerakligini tushuntiring. Sizga muomala qoidalarini o'rnatishning kishi bilmas huquqi berilgan. Siz rioya qilishingiz kerak bo'lgan qoidalar: hech qanday ranjituvchi laqablar, birga ishlashdan bosh tortishlar va hech qanday sharoitda hech qanaqa zo'rlashlar. Hali kim aybdorligi ma'lum emas ekan, Siz o'zingiz hech kimning tarfini olmasligingiz kerak. Esda tuting: agar bahs janjalsiz hal bo'lmasa, Siz uni hal qiladigan to'g'ri muomala tarzini o'rnatishingiz lozim. Siz kelishmovchiliklarni hal qiladigan shaxsan o'zingizning uslubingizni aniqlab olishingiz muhim, chunki Siz unga tez-tez murojaat qilib turasiz. Nima qilishingizdan qat'iy nazar, ba'zan qulay choralarni ko'rishingiz joiz. Aniq kelishmovchilik vaziyatida Siz uchun odatlanilmagan muomala talab etilishi mumkin. Ba'zan bahs aralashishga arzimaydi va siz chetga chiqib turasiz, ba'zan Siz o'z fikringizda qat'iy turib, to'g'ridan-to'g'ri karamaqarshilikka jazm qilasiz. Kishilarni kelishishga majbur qilish oson emas, shuning uchun Siz murosasiz yo'lini qidirishingiz mumkin. Vaziyatni, uning mumkin

oqibatlarini o'rganing va shundan keyingina amalga o'ting. Rahbarning vazifalari ichida eng murakkabi kelishmovchiliklarni hal qilishdir. Rahbarlar uchun eng murakkab va yoqimsiz bo'lgan vazifa, ya'ni xodimlar ishini baholashdir. Xodimingizga baho berishdan avval uning bu masalaga munosabatini tushunishga harakat qilib ko'ring. Ko'p rahbarlarga xodimlariga nisbatan o'z fikrini bildirish yoqmaydi. Bu ayniqsa xodim rahbarga yaqin kishi bo'lgan (masalan, do'sti) hollarda murakkablashadi. Boshqalarni tanqid qilish yoqimsiz, chunki yomon ko'rinib qolinadi. Ko'p rahbarlar xodimlarini o'ta maqtab yuborishdan cho'chiydilar. Bularning hammasi boshqalar ishini baholashning yoqimsizligiga sabablardir. Ammo esda tuting, xodimlarning ishini yaxshilash rahbarning vazifasi. Bu ularning ishini doimiy ravishda baholab turishni talab etadi. Siz o'z gapingizni taxminan shunday boshlang: "Bilamanki, hozir Siz eshitadigan gap ta'bingizni xira qiladi, hatto dilingizni og'ritishi ham mumkin. Ammo mening bunday maqsadim yo'q. Men faqat ishni bajarishingizga yordam bermoqchiman." Xodimlaringizni hafa qilmay va ranjitmay ularga ta'sir qilishning bir necha qoidalari bor.

1. Gapni suhbatdoshingizni maqtash va uning afzalliklarini samimiy tan olishdan boshlang.

2. Boshqalarning xatosiga e'tiborni to'g'ridan to'g'ri emas, boshqa bir vosita orqali, ya'ni bilvosita qarating.

3. Avval o'z xatolaringiz haqida gapirib, keyin suhbatdoshingizni tanqid qilishga o'ting.

4. Buyurish o'rniga suhbatdoshingizga savollar bering.

5. Kishilarga o'z obro'sini saqlashga imkon bering.

6. Suhbatda odamlarning juda kichik yutuqlarini ham ma'qullashni unutmang va ularning har bir muvaffaqiyati haqida to'xtalib o'ting.

7. Odamlar uchun shunday yaxshi obro'-ye'tibor yaratingki, ular buni oqlashga astoydil harakat qilsinlar.

8. Mukofotlashga murojaat eting. Siz tuzatmoqchi bo'lgan hatoning oson tuzatilishi haqida taassurot hosil qiling. Shunday qilingki, ularga qo'yayotgan talabingiz qiyin tuyulmasin.

9. Siz taklif qilayotgan ishni bajarishga ularning xursandlik bilan kirishishlariga harakat qiling. Bu qoidalarni yodda tuting. Ular haqiqatan ham Sizga o'z faoliyatingizda yordam berishi mumkin. Ish faoliyatini muhokama qilishning bir necha asosiy bosqichlari mavjud: munosabatni aniqlash, vazifani baholash, axborot, rejalashtirish va sharhni tugallash bosqichlari. Munosabatni aniqlash paytida xodimingizga o'zini yengil va erkin his qilishga yordam bering. Baholash maqsadlarini tushuntiring. Vazifani baholash paytida Siz xizmatchingiz bilan lavozim yo'riqnomasni muhokama qilib, uning to'g'riligi haqida umumiy fikr hosil qilishingiz kerak. Xodim oldiga qo'yilgan oldingi galdagi maqsad va vazifani, uning bajarilish natijasini baholang. Bu bosqichda gap bajarilgan ish, uning sifati va bajarish vaqti haqida ketadi. Axborot bosqichi vaqtida Siz hamma mavjud ma'lumotlarni baholashingiz kerak. Xodimingiz o'z oldiga qo'yilgan hamma vazifani bajardimi? Faqat natijalarnigina emas, bajarish uchun qilgan harakatlarini ham baholang. Uni yaxshi ish uchun maqtab qo'ying. Ko'pincha sharh va baholash jarayoni rahbarning to'g'ri va ochiq gapira olmasligi, umumiy tendensiyalar bilan cheklanib, tafsilotlar haqida gapira olmasligi uchun mag'lubiyatga uchraydi. Kamchiliklarni ko'rsatish, kelishuvga erishish, kelgusida xatoga yo'l qo'ymaslik yo'llarini topish lozim. Ayniqsa, xodimning kuchli tomonlarini, uning bilimi va mahoratlarini ta'kidlab o'tish kerak. Agar sharhlash to'g'ri o'tkazilsa, rejalashtirish bosqichida

Siz vazifa bajarilganmi yo'qmi, ishni qanday yaxshilash kerakligini muhokama qilishga o'tasiz. Sharhni tugallash bosqichida Siz xodimingiz umumiy faoliyatining yakunini chiqarasiz. Siz baholashni xuddi suhbatdek tugallashingiz mumkin. Xodimdan uning faoliyatini ko'rib chiqish qanday o'tganligini so'rab qo'ying. O'zingizning olgan hissiyotingiz haqida o'rtoqlashing. Xodimingiz faoliyatini baholashni albatta boshlig'ingiz bilan, u Sizga madad berib turishi uchun muhokama qiling.

Odamlarni nima bilan qiziqtirish mumkin. Birinchidan, keling motivatsiyani uch toifaga bo'lib olamiz. 1. Xodimlar va motivatsiya. 2. Motivatsiya va rahbar. 3. Xodim hamkasblari va motivatsiya. Xodimlarni unumli ishlashga undovchi to'rtta sabab bor: a) ish kutilayotgan natijaga erishish vositasi hisoblanishi kerak, masalan yuqori lavozimga ko'tarilish, maoshning ortishi va xokazo; b) ish – majburiyatning bajarilishi, iloji boricha yaxshi ishlashingiz zarurligiga ishonch vositasi; bajarilgan ishga ijobiy munosabat odatda oilada, maktabda, madaniy an'analarda uqtiriluvchi etikaga asoslanadi; v) ishlarning bajarilishi Sizga maqsadga erishish, qoniqish hissini beradi; g) ish – bu yangi qobiliyat va mahoratlar orttirish, ularni takomillashtirish, yangi bilimlar olish, yangi cho'qqilarga ko'tarilish usuli. Ana shu to'rt sababning har qaysisi motivatsiya bo'lib xizmat qilishi mumkin – natijaga erishish vositasi, majburiyatlarning bajarilishi, qoniqish yoki yangi mahoratlar orttirish. Qayd etilganidek, motivatsiyaning ikkinchi xili –bu rahbar bilan munosabat motivatsiyasi. Rahbaringiz Sizni ishga sizda uni xursand qilish ishtiyoqi borligi bilan yoki qo'rqitish bilan jalb qilishi mumkin. Rahbarga yoqish uchun Siz ishni yaxshi bajarishga intilasiz. Shuningdek, mukofot albatta moddiy bo'lishi shart emas. Bu maqtov, tan olish, ma'qullash bo'lishi ham mumkin.

Uchinchidan, motivatsiya hamkasblaringiz bilan bog'liq. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'z ishi bilan g'ururlanuvchi yoki bo'ladigan ish guruhlari unumdor va shunday guruh a'zolari bajarilgan ishdan ko'p qoniqlanadilar. Shunday qilib, xizmatchi uchun hamkasblar tomonidan ta'sir motivatsiyasi juda kuchli. Bu shuningdek, musobaqa, aniq shaxsni yoki guruhni quvib o'tishga intilish. Albatta tan olish kerakki, agar ishchi motivatsiyaga ega bo'lmasa, bu doim ham rahbarning aybi emas. Ba'zi odamlarga umuman o'rgatish mumkin emas va nima qilinishidan qat'iy nazar, ular motivatsiyaga berilmaydilar. Ko'pchilik haqida gapiradigan bo'lsak, albatta bu rahbarga bog'liq, mehnat unumdorligini oshirish maqsadlariga erishish, uchchala toifa motivatsiyani birga hisobga olish uning qo'lidan kelishiga bog'liq, xulosa qil aytganda ish joyidagi muammolar ishning sifatsiz bajarilishi, xizmatchining shaxsiy hislatlari yoki ularning madaniy darajasi asosida yuzaga kelishi mumkin. Birinchi hol xodim shaxsiyati muammolari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu nomunosib ish vaziyatini yuzaga keltirishi

mumkin. Ikkinchi holda, xodimning o'zi xushfe'l shaxs bo'lsada, bajariluvchi ishning sifati past yoki o'z vaqtida bajarilmasligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Rahbar muammoning xodim shaxsiyati yoki bajariluvchi ish bilan bog'liqligini aniqlashi zarur.

Zamonaviy ta'lim menejmentida rahbarning xodimlar bilan o'zaro munosabatlari ta'lim muassasasining samarali ishlashida asosiy omil hisoblanadi. Rahbarning xodimlar bilan to'g'ri va ijobiy munosabat o'rnatishi, ularning motivatsiyasini oshirishi, fikrlarini hurmat qilishi va ularni rivojlantirishga yo'naltirishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ochiqlik, shaffoflik va adolat tamoyillari rahbar va xodimlar o'rtasida ishonchni mustahkamlab, samarali ish muhitini yaratadi. Shu bilan birga, rahbarning emotsional intellekti, stressni boshqarish va vaziyatga moslashuvchanligi xodimlar bilan munosabatlarning yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi. Natijada, rahbar va xodimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ta'lim muassasasining umumiy muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva, N. (2015). Ta'lim menejmenti: nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'zbekiston universiteti nashriyoti.
2. Asimov, U., & Xolmurodov, J. (2017). Ta'lim tizimida rahbarlik: zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ilm ziyo nashriyoti.
3. Gulomov, M. (2018). Rahbarlik va menejment tamoyillari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Mansurova, F., & Mirzaeva, G. (2020). Zamonaviy ta'lim menejmentida kommunikatsiya va motivatsiya tamoyillari. Toshkent: Pedagogika nashriyoti.
5. Maxmudov, R., & Ergashev, T. (2019). Menejment va rahbarlik: nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: Ekspres nashriyoti.
6. Shamsutdinov, S. (2016). Ta'lim menejmentida rahbarning roli. Toshkent: Yosh olim nashriyoti.
7. Haqberdiev, N. (2017). Ta'lim tizimida rahbarning xodimlar bilan o'zaro munosabatlari. Ta'lim va ijtimoiy rivojlanish jurnali, 3(7), 45-52.
8. Yusuf, D. (2020). Ta'lim menejmentida rahbar va xodimlar o'rtasidagi aloqalar. Jurnal of Educational Management, 14(1), 72-80.
9. Tajiddinov, A. (2014). Zamonaviy ta'lim tizimi va menejmentning o'zgaruvchan roli. Ta'lim va taraqqiyot, 2(3), 121-130.
10. Kozimov, R., & Matkarimov, B. (2015). Menejment: Teoriya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

PISA 2022 NATIJALARI ASOSIDA O'ZBEKISTONDA TA'LIM SIFATINI TAKOMILLASHTIRISH: SINGAPUR VA GERMANIYA TAJRIBASI BILAN SOLISHTIRISH

Sardorbek Palvannazirov Xamrobek o'g'li,
*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
Xalqaro tadqiqotlar markazi direktori*

Annontatsiya: Ushbu maqola PISA 2022 tadqiqoti natijalari asosida O'zbekistonda ta'lim sifatini takomillashtirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Maqolada O'zbekiston ta'lim tizimi Singapur va Germaniya kabi yetakchi davlatlar tajribasi bilan solishtirilgan. Singapur ta'limidagi yutuqlar va Germaniyaning barqaror ta'lim modeli asosida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: PISA 2022, O'zbekiston, ta'lim sifati, Singapur, Germaniya, xalqaro tajriba.

**Повышение качества образования
в Узбекистане по итогам PISA 2022:
сравнение с опытом Сингапура и Германии**

Сардорбек Палванназиров Хамробек угли,
Национальный институт педагогического
мастерства имени А.Авлони,
директор Центра международных
исследований

Аннотация: Данная статья анализирует возможности повышения качества образования в Узбекистане на основе результатов исследования PISA 2022. В статье сравниваются системы образования Узбекистана с ведущими странами, такими как Сингапур и Германия. На основе успехов в образовательной системе Сингапура и

устойчивой модели образования Германии разработаны рекомендации по улучшению качества образования в Узбекистане.

Ключевые слова: PISA 2022, Узбекистан, качество образования, Сингапур, Германия, международный опыт.

**Improving the quality of education
in Uzbekistan based on the results of
PISA 2022: comparison with the
experience of Singapore and Germany**

Sardorbek Palvannazirov Khamrobek ugli,
National Institute of Pedagogical Skills
named after A.Avloni,
Director of the Center for International Studies

Abstract. This article analyzes the opportunities for improving education quality in Uzbekistan based on the PISA 2022 results. The article compares the education systems of Uzbekistan with leading countries such as Singapore and Germany. Recommendations for improving education quality in Uzbekistan are developed based on the successes of Singapore's education system and Germany's sustainable education model.

Keywords: PISA 2022, Uzbekistan, education quality, Singapore, Germany, international experience.

Bugungi kunda ta'lim sifati har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda. Global miqyosda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash va bilim salohiyatini oshirish uchun ta'lim tizimining xalqaro standartlarga muvofiqligi katta ahamiyatga ega. O'zbekiston ham ushbu jarayonlardan chetda qolmay, ta'lim sohasida qator islohotlar o'tkazmoqda. Bu jarayonlar doirasida PISA (Programme for International Student Assessment) 2022-yildagi natijalari alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlardan biridir.

PISA 2022 natijalari o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar sohasidagi bilimlari va amaliy ko'nikmalarini baholash bilan birga, ularning mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini ham o'lchaydi. [1,2,3] Bu ko'rsatkichlar O'zbekiston ta'lim tizimining global miqyosda qanday o'rin tutishini belgilaydi. Bu natijalarni tahlil qilish orqali ta'lim sifatini yaxshilash imkoniyatlari yanada oydinlashadi. Bunda Singapur va Germaniya kabi davlatlar tajribasini chuqur o'rganish va taqqoslash juda muhimdir.

Singapur dunyoda ta'lim sifati bo'yicha eng yuqori natijalarga erishgan davlatlardan biri bo'lib, uning muvaffaqiyat sirlarini o'rganish O'zbekiston ta'lim tizimini yangilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniya esa o'zining an'anaviy ta'lim tizimi bilan birga, innovatsion texnologiyalarga asoslangan barqaror rivojlanish yo'lida yuksak natijalarga erishmoqda. Ushbu mamlakatlarning tajribasini tahlil qilish orqali, O'zbekiston o'z ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash yo'lida muhim qadamlar tashlashi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ta'lim sohasida yuqori natijalarga erishayotgan davlatlar yangiliklarni joriy qilishdan oldin har bir yo'nalishda chuqur ilmiy tadqiqot-

lar o'tkazib, amalga oshirilayotgan islohotlarning salbiy oqibatlariga olib kelmasligini qat'iy tekshirganliklarini ko'rishimiz mumkin. Bu yondashuv ularga ta'lim tizimini izchil rivojlantirish va barqaror natijalarga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Shu tariqa, ushbu maqola PISA 2022 natijalari asosida O'zbekistonda ta'lim sifatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tahlilni taqdim etadi. Singapur va Germaniya ta'lim tizimlari bilan solishtirish orqali O'zbekiston ta'lim tizimi uchun strategik yo'nalishlarni aniqlash va takomillashtirish yo'llarini belgilash bu tadqiqotning asosiy maqsadidir.

PISA 2022 tadqiqoti O'zbekiston ta'lim tizimining joriy holatini chuqur tahlil qilishga imkon berdi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha bilimlari baholangan bo'lib, bu esa o'quvchilarning global miqyosdagi savodxonlik darajasi va bilim darajasini aniqlashga yordam berdi.

Davlat	Matematika (o'rtacha ball)	O'qish (o'rta- cha ball)	Tabiiy fanlar (o'rtacha ball)
O'zbekiston	364	336	355
Singapur	575	543	561
Germaniya	475	480	592
OECD o'rtachasi	472	476	485

1-jadval. O'zbekiston, Singapur va Germaniyaning PISA 2022 bo'yicha natijalari (Matematika, O'qish, Tabiiy fanlar) [1]

1-jadvalda ko'rsatilganidek, O'zbekiston o'quvchilari matematik, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha past natijalarni ko'rsatdi. Ayniqsa, matematika bo'yicha savodxonlik darajasi 364 ball bo'lib, bu OECD o'rtacha ko'rsatkichidan ancha pastligini ko'rish mumkin.

Matematika bo'yicha savodxonlik: O'zbekiston o'quvchilari miqdorlar, geometriya va mantiqiy fikrlash bilan bog'liq vazifalarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ayniqsa, amaliy matematika vazifalarini tushunish va yechishda jiddiy kamchiliklar mavjud.

O'qish savodxonligi: O'quvchilarning yozma matnlarni tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatlari ham past darajada. O'qish bo'yicha o'rtacha natijalar OECD ko'rsatkichidan 140 ballga past natija qayd etilgan. Bu esa o'quvchilarning boshqa fanlarda muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik: O'zbekiston o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha natijalari ham global o'rtacha ko'rsatkichlardan 130 ballga past natija qayd etilgan. Bu esa o'quvchilarning ilmiy muammolarni hal qilish va turli tabiiy hodisalarni tushunish borasidagi bilimlarining zaif ekanligini anglatadi.

Yuqoridagi diagramma O'zbekiston,

Singapur, Germaniya va OECD o'rtacha ko'rsatkichlari bo'yicha PISA 2022 natijalarini aks ettiradi. Ushbu diagramma O'zbekistonning uchta asosiy fan bo'yicha sezilarli orqada qolayotganligini ko'rsatadi.

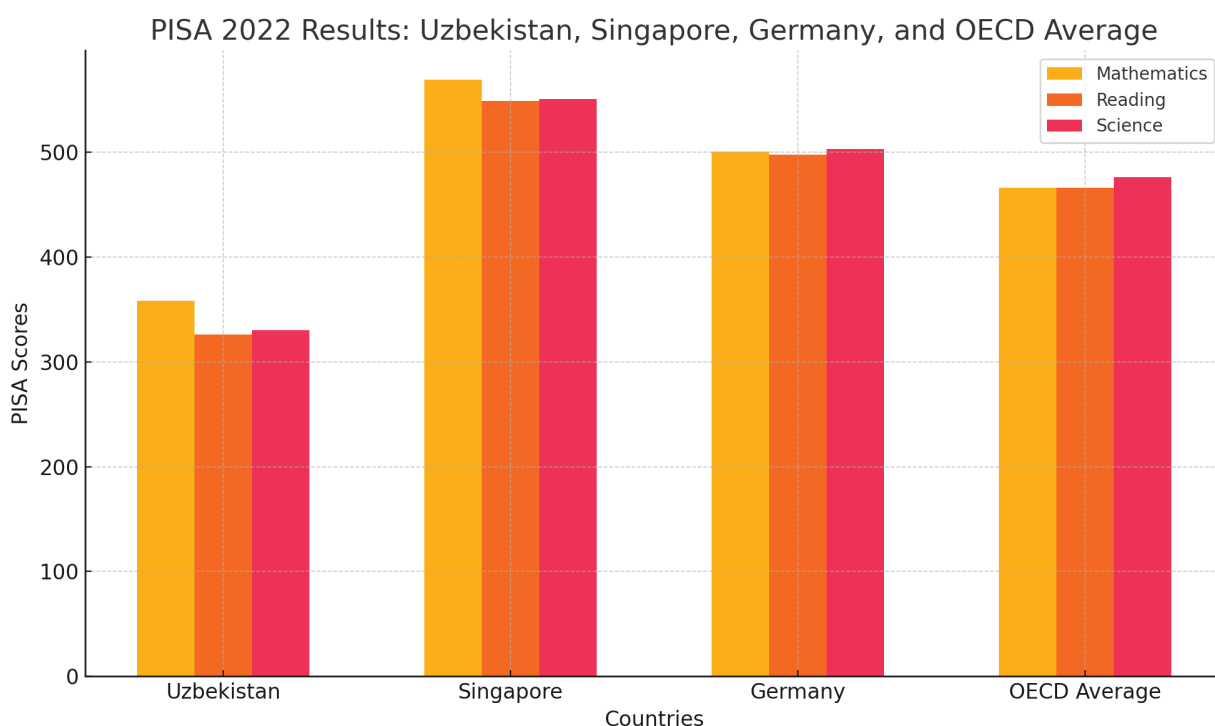
Keling endi ta'lim sifatiga ta'sir qilayotgan bir qancha omillarni sanab o'tamiz. Chunki, aynan qanday kamchiliklar borligini bilganimizdan so'ng ta'lim sifatini oshirish uchun harakatimizni boshlash imkoniga ega bo'lamiz.

Ta'limdagi tenglik va imkoniyatlar

PISA 2022 natijalari O'zbekiston ta'lim tizimidagi **mintaqaviy tafovutlarni** ham ko'rsatib berdi. Shahar maktablari o'quvchilari qishloq o'quvchilariga nisbatan yuqoriroq natijalarni qayd etdi, bu esa qishloq hududlaridagi ta'lim sifati resurslar va imkoniyatlar cheklanganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini anglatadi.

Singapur va Germaniya ta'lim tizimlari bilan solishtirish

Singapur dunyo ta'lim tizimi reytinglarida yuqori o'rinlarni egallaydi. Ularning

1-rasm. PISA 2022 natijalarini tasvirlaydigan diagramma [1]

ta'lim tizimi o'quvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Singapurda o'quvchilar amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi, bu esa zamonaviy iqtisodiyotda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarurdir. [4]

Germaniya ta'lim tizimi PISA tadqiqotlaridagi dastlabki o'rtacha natijalardan so'ng jiddiy islohotlar o'tkazdi va ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirdi. 2001-yildagi "PISA shoki"dan keyin Germaniya ta'lim tizimini modernizatsiya qildi. [5] Germaniya ta'lim natijalarini yaxshilashga yordam bergan asosiy omillar:

1. **Ta'limdagi tenglikni oshirish:** Barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish uchun ijtimoiy-iqtisodiy holatning ta'limga ta'sirini kamaytiruvchi dasturlar ishlab chiqilgan.

2. **Maktabgacha ta'limni yaxshilash:** Germaniya ta'lim tizimi maktabgacha ta'limga katta e'tibor qaratib, bolalarni o'qishga tayyorlashni kuchaytirdi.

3. **O'qituvchilar malakasini oshirish:** O'qituvchilarning malaka oshirish dasturlari orqali zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish ta'minlandi.

4. **Ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish:** Matematik va tabiiy fanlar bo'yicha dasturlarni zamonaviylashtirish orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish kuchaytirildi.

5. **Texnologiyalardan keng foydalanish:** Raqamli vositalardan foydalanishni kengaytirish va interaktiv ta'lim jarayonla-

rini yaratish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi.

Ushbu jadval Germaniyaning PISA natijalarini yaxshilashda muvaffaqiyatli qo'llagan choralari haqida batafsil ma'lumot beradi.

PISA 2022 natijalariga asoslanib, O'zbekiston ta'lim tizimining joriy holati va global miqyosdagi o'rni aniqlandi. O'quvchilarning matematik, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha ko'rsatkichlari OECD o'rtacha natijalaridan ancha past bo'lib, ta'lim tizimini takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatmoqda. [1-3] Olingan natijalarni quyidagicha umumlash-tirish mumkin:

1. **Matematika, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha natijalar:** O'zbekiston o'quvchilari matematika, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha o'rtacha 358, 326 va 330 ballni qayd etishdi. Bu esa OECD o'rtacha ko'rsatkichidan sezilarli past bo'lib, o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Xususan, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va bilimlarni amaliyotga qo'llash qobiliyatlari yetarli darajada shakllanmagan. [2]

2. **Singapur va Germaniya tajribalari asosida xulosalar:** Singapur va Germaniya ta'lim tizimlari PISA bo'yicha yuqori natijalarga erishgan. Singapurda ta'lim amaliy ko'nikmalar va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, Germaniya ta'lim tizimi tenglik va barqarorlikka asoslangan. Germaniyaning ta'limdagi ijtimoiy tenglikka qaratilgan sa'y-harakatlari va raqamli tex-

Choralar	Ta'sir ko'lami
Ta'limdagi tenglikni oshirish	Yuqori
Maktabgacha ta'limni yaxshilash	O'rta daraja
O'qituvchilar malakasini oshirish	Yuqori
Ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish	Yuqori
Texnologiyalarni keng joriy etish	Yuqori

2-jadval. Germaniyaning PISA natijalarini yaxshilashda qo'llagan choralari [5]

nologiyalarni keng qo'llash bo'yicha tajribalari O'zbekiston uchun muhim o'rganish nuqtasi bo'lishi mumkin. [4,5,6]

Xulosa

PISA 2022 tadqiqoti natijalari O'zbekiston ta'lim tizimida fundamental o'zgarishlarni talab qilayotgan muhim kamchiliklarni ochib berdi. Ta'lim sifati xalqaro mezonlarga javob bermayotganligi, ta'lim resurslaridagi jiddiy yetishmovchiliklar va o'quvchilarning amaliy ko'nikmalaridagi zaifliklar chuqur tahlilni talab qilmoqda. Natijada, O'zbekistonning global bilim bozorida raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan bir qator islohotlar aniqlandi. Quyida olingan xulosalar batafsil ko'rib chiqiladi.

1. Ta'lim sifati pasayishi va o'quvchilarning past ko'rsatkichlari:

O'zbekiston o'quvchilari matematika, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha OECD o'rtacha ko'rsatkichlaridan ancha past natijalar ko'rsatdi. [1] Bu past natijalar nafaqat o'quvchilar bilimlaridagi kamchiliklarni, balki ta'lim metodikasidagi chuqur tizimli muammolarni ham ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonida analitik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Ayniqsa, o'quvchilarning muammolarni mustaqil hal qilish, mantiqiy va ijodiy fikrlash kabi qobiliyatlari xalqaro me'yorlarga nisbatan zaifdir. Bu kamchiliklar milliy ta'lim tizimining zamonaviy talablarga mos kelmasligi va o'quv dasturlarini isloh qilish zarurligini ko'rsatmoqda.

2. O'qituvchilarning professional rivojlanishi va malaka oshirish tizimini kuchaytirish: Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekistonda o'qituvchilarning malaka oshirish dasturlari yetarli darajada rivojlanmagan va bu ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'qituvchilar zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni o'zlashtirishda yetarli

imkoniyatlarga ega emas. Germaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish va pedagogik metodlarni takomillashtirish o'quvchilarning bilim olish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Shu sababli, O'zbekistonda o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish va ularni doimiy ravishda malaka oshirishga jalb qilish zarurati dolzarb bo'lib qolmoqda.

3. Texnologiyalarni keng qo'llash va raqamli ta'lim dasturlarini joriy etish: Zamonaviy ta'lim texnologiyalarsiz sifatli ta'limni tasavvur qilish qiyin. O'zbekiston ta'lim tizimida texnologik resurslarning cheklanganligi ta'lim jarayonini xalqaro talablar darajasiga ko'tarishga to'sqinlik qilmoqda. Germaniya va Singapur kabi mamlakatlar ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali yuqori natijalarga erishmoqda. [6,7] Shu sababli, O'zbekiston maktablari-da raqamli vositalardan keng foydalanish, o'quvchilarni texnologik muhitga tayyorlash va raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar zarur. Bu o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularni global raqobatbardosh kadrlar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

4. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va ijodiy fikrlashni rivojlantirish: PISA natijalariga ko'ra, O'zbekiston o'quvchilari amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu holat ta'lim tizimida ijodiy va innovatsion yondashuvlarning yetishmasligidan dalolat beradi. Singapur va Germaniya ta'lim tizimlari o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, murakkab muammolarni hal qilishga o'rgatish orqali yuksak natijalarga erishgan. [6] O'zbekiston ham amaliyotga asoslangan ta'lim usullarini joriy qilish, o'quvchilarning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratishi lozim. Innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali ta'lim tizimining sama-

radorligini oshirish va o'quvchilarni global talablarga moslashtirish mumkin.

5. Global tajribadan o'rganish va ta'lim tizimini moslashtirish: Ta'lim sohasida muvaffaqiyatli bo'lgan mamlakatlar, jumladan Singapur va Germaniya tajribasi O'zbekiston uchun qimmatli namuna bo'lib xizmat qiladi. Ularning ta'limdagi yondashuvlari, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlari, texnologiyalarni keng qo'llashlari va o'qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan strategiyalari O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim omil bo'lishi mumkin. O'zbekiston uchun global tajribadan o'rganish va bu tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali xalqaro darajada yuqori ta'lim sifatiga erishish yo'lida katta qadam tashlash mumkin.

6. O'quvchilarning aynan PISA yo'nalishlarida yetishmayotgan ko'nikmalari ustida ishlash: o'quvchilar mavhum masalalar bilan ishlashi va yechimlarni ishlab

chiqish uchun ijodkorlik va moslashuvchan fikrlashni namoyish ko'nikmalarini rivojlantirish ustida ishlashlari lozim. Masalan:

- ular topshiriqda aniq ko'rsatilmagan jarayonlarni nostandart kontekstda qachon qo'llanishi mumkinligini yoki mantiqiy asoslash uchun matematik tushunchani chuqurroq tushunish zarurligini anglash;
- turli xil ma'lumot va izohlovchi manbalarini, jumladan, modellashtirish yoki elektron jadvallardan samarali foydalanishni o'z yechimining bir qismi sifatida havola qilish;
- o'quvchilar tanqidiy fikrlashga qodir va ramziy hamda rasmiy matematik amaliyotlar va ularning mulohazalarini aniq bayon qilish uchun foydalanadigan qobiliyatlarga ega bo'lish;
- o'z qarorlarining maqsadga muvofiqligi va asl vaziyat ekanligi haqida munosabat bildirish qisqa qilib aytganda nostandart vaziyatlarda unga yechim topish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. (2022). PISA 2022 Results: What Students Know and Can Do. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa/>
2. A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti. (2023). PISA 2022 Milliy Hisobot. Toshkent: Xalq ta'limi vazirligi nashriyoti.
3. OECD. (2022). PISA for Development: Improving Learning Outcomes Worldwide. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa/pisa-for-development/>
4. Singapur Ta'lim Vazirligi. (2022). Singapore's Educational Excellence and Global Leadership. Singapore Government Publishing. <https://www.moe.gov.sg/>
5. Statistisches Bundesamt (Germany). (2022). PISA Ergebnisse in Deutschland 2022: Vergleich und Verbesserungen. Berlin: Statistisches Bundesamt.
6. UNESCO. (2022). Educational Innovations in Global Learning. UNESCO Publishing. <https://unesco.org>
7. World Bank. (2022). The Role of Digital Technologies in Improving Education Outcomes. Washington, D.C.: World Bank Group.

MAKTAB BOSHQARUV TIZIMINING INKLYUZIV TA'LIMGA MOSLASHUVI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Mo'minova Qunduz Xolmamat qizi,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. Ta'limda innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy etishning samaradorligi va ular orqali o'quv jarayonini yaxshilash yo'llari ko'rsatib beriladi. Maqolaning maqsadi, inklyuziv ta'limning amaliyotda qanday qo'llanilishi, maktab boshqaruvi uchun innovatsion yondashuvlar qanday joriy etilishi haqida to'liq tushuncha berishdir. Bu o'z navbatida, ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlarga, o'quvchilarni yanada sifatli ta'lim bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktab boshqaruvi, inklyuziv ta'lim, innovatsion yondashuvlar, ta'lim tizimi, pedagogika, o'quv jarayoni, yondashuvlar, ta'lim metodlari, boshqaruv strategiyalari, pedagogik innovatsiyalar.

**Адаптация систем управления школой
к инклюзивному образованию
и инновационным подходам**

Муминова Кундуз Холмамат кизи
Докторант Национального института
педагогического мастерства
имени А.Авлони

Аннотация: Эта статья посвящена адаптации систем управления школами к инклюзивному образованию и инновационным подходам. Показана эффективность внедрения инновационных идей и технологий в образование и пути совершенствования

образовательного процесса с их помощью. Цель статьи – дать полное представление о том, как инклюзивное образование используется на практике, как внедрить инновационные подходы к управлению школой. Это, в свою очередь, способствует позитивным изменениям в системе образования, обеспечению студентов более качественным образованием.

Ключевые слова: управление школой, инклюзивное образование, инновационные подходы, система образования, педагогика, образовательный процесс, подходы, методы обучения, стратегии управления, педагогические инновации.

**Innovative approaches and adaptation
of school management systems to inclusive
education**

Muminova Kunduz Holmamat kizi
Doctoral student of the National Institute
of Pedagogical Skills named after A.Avloni

Abstract. Effectiveness of introducing innovative ideas and technologies in education and ways to improve the educational process through them is important in the system of school education. The main goal of the article is to reveal the ways how to implement inclusive education in practice, and how to introduce innovative approaches to school management. In turn, it serves to make positive changes in the education system, as well as

provides students with better quality education. With the purpose of this, the article discusses the innovative approaches and adaptation of school management system to inclusive education.

Key words: *school management, inclusive education, innovative approaches, educational system, pedagogy, teaching process, approaches, educational methods, management strategies, pedagogical innovations.*

Maktab ta'limi, har bir davlatning ke-
lajagini belgilovchi muhim soha bo'lib, u jamiyatni rivojlantirishda va in-
son resurslarini tayyorlashda markaziy rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezi-
dentining ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, inklyuziv yondashuvlarni rivojlantirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan bir qancha qarorlari va farmonlari bu sohadagi o'zgarishlarning asosiy manbai hisoblanadi. Masalan, 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi"da inklyuziv ta'limning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Ushbu dastur, har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berish tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Dasturda o'qituvchilarning professional malakasini oshirish, ta'lim muassasalarida jismoniy va ruhiy jihatdan kam ta'minlangan bolalarga mos sharoitlar yaratish vazifalari belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-iyuldagi "Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, inklyuziv ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi va bu jarayonda maktab boshqaruv tizimlarining rolini kuchaytirishni maqsad qiladi. Qarorda ta'lim muassasalarida inklyuziv yondashuvlarni amalga oshirish uchun innovatsion metodlarni joriy etish, shuningdek, o'qituvchilar va boshqaruv xodimlarining tayyorgarligini oshirish zarurligi ko'rsatilgan. Shuningdek, Prezidentning 2020-yil 4-dekabrda PF-4860-sonli Farmoni hamda 2021-yil 29-iyundagi Vazirlar Mahkamasining

638-sonli qarori, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. PF-4860 Farmoni, o'z navbatida, inklyuziv ta'limni boshqarish va rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatini yanada takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi. Bu farmon ta'lim muassasalarida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratish, pedagogik xodimlar va boshqaruv tizimlarining malakasini oshirishga xizmat qiladi. Vazirlar Mahkamasining 638-sonli qarori esa, ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha zarur normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqadi va amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. Qarorda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini va zarur resurslarga ega bo'lishini ta'minlash maqsad qilgan.

Ushbu qarorlar majmui, inklyuziv ta'limni samarali ravishda rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar sharhi

A.Aminov inklyuziv ta'limning nazariy asoslari va amaliyotdagi ko'rsatmalarini muhokama qiladi. Maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv yondashuvlarni amalga oshirishda qanday rol o'ynashi haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi. Ta'lim muassasalarining inklyuziv yondashuvlarni joriy etishidagi muhim jihatlarni aniqlashda ushbu adabiyotdan foydalanamiz [1].

V.Baranov muallifligidagi kitobda [2] ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda foydalanilishi mumkin bo'lgan innovatsion metod va strategiyalarni ko'rib chiqadi. Maktab boshqaruvchi-

lari uchun taklif etilgan yechimlar tadqiqotimizda qimmatli qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

I. Grigoriyeva kitobida[3] inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim muassasalarini boshqarishning o'ziga xos jihatlari va strategiyalari taqdim etiladi. Maktab boshqaruvchilari uchun zarur bo'lgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Bu asar, inklyuziv ta'lim jarayonida boshqaruv tizimlarining ahamiyatini o'rganishda muhim manba bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

Ushbu tadqiqotda maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarni o'rganish uchun bir necha metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llaniladi:

Tadqiqot usullari

1. So'rovnomalar: o'qituvchilar, maktab boshqaruvchilari va ta'lim tashkilotlari xodimlari o'rtasida so'rovnomalar o'tkaziladi. Bu so'rovnomalar inklyuziv ta'limga oid yondashuvlar va amaliyotlar haqida o'z fikrlarini bilish imkonini beradi. So'rovnomalar natijalari tadqiqotda muhim empirik ma'lumotlar sifatida ishlatiladi.

2. Kichik guruh muhokamalari: maktablar va ta'lim tashkilotlarida kichik guruhlar shaklida muhokamalar o'tkazish rejalashtirilgan. Bu muhokamalar inklyuziv ta'limga oid tajribalar, muammolar va yechimlar ustida fikr almashishga imkon beradi. Ushbu metod, tajribalarni birlashtirish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish jarayonida muhimdir.

Tadqiqot jarayonida yig'ilgan ma'lumotlar quyidagi qadamlar orqali tahlil qilinadi:

3. Kvantitativ tahlil: so'rovnoma natijalari statistika usullari yordamida tahlil qilinadi. Bu jarayonda natijalarni taqqoslash, statistik ko'rsatkichlarni hisoblash va

grafiklar shaklida taqdim etish rejalashtirilgan. Natijalarning tahlili inklyuziv ta'limga oid mavjud tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi [6].

4. Kvalitativ tahlil: intervyu va muhokamalardan olingan ma'lumotlar tematik tahlil usuli orqali o'rganiladi. Bu jarayon, muhokama qilingan masalalar, fikrlar va tajribalar asosida to'plangan ma'lumotlarni mavzular bo'yicha tasniflashni o'z ichiga oladi. Kvalitativ tahlil inklyuziv ta'lim jarayonidagi muhim jihatlarni va ularni amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlashda yordam beradi.

Natijalar

Ushbu tadqiqot natijalari, O'zbekiston Respublikasida maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarning joriy etilishidagi ijobiy va salbiy jihatlarni ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagi natijalar taqdim etiladi:

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-iyuldagi "Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori maktablarda jismoniy va ruhiy jihatdan kam ta'minlangan bolalarga mos sharoitlar yaratishga qaratilgan. Ushbu Qaror asosida ko'plab maktablarda inklyuziv sinflar tashkil etilgan, bu esa o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada qulaylashtiradi. Shu bilan birga, bu kabi tadbirlar inklyuziv ta'limning mohiyatini chuqurroq anglashga, nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatga to'liq qo'shilishi va ularning teng huquqliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik malaka oshirish

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar va boshqaruvchilar inklyuziv ta'limga oid bilimlarini oshirishga

Normativ huquqiy baza:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **PQ - 4860-son** qarori (13.10.2020-yil)
- Vazirlar Mahkamasining **VMQ - 638-son** qarori (21.10.2021-yil)

O'quv - metodik qo'llanmalar:

- 8 ta** inklyuziv ta'limni o'qitish metodikasi;
- 5 ta** ota-onalar uchun metodik tavsiya;
- 32 ta** korreksion sinflar uchun dastur yaratildi.

O'quv kurslariga jalb etilganlar

- 208 nafar** - Tuman (shahar) xodimlari
- 950 nafar** - Maktab psixologlari
- 2199 nafar** - Boshlang'ich sinf o'qituvchilari

Umumta'lim maktablarida Inklyuziv ta'lim tashkil etilishi

1-rasm. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim
(Respublika Tashxis markazining bergan hisobotidan)

qiziqish bildirmoqda. Ta'lim tashkilotlarida o'qituvchilarning professional malakasini oshirishga qaratilgan kurslar va seminarlar o'tkazilishi, pedagoglarning inklyuziv ta'lim jarayonlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi [7]. O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan bunday dasturlar, o'qituvchilarning individual ehtiyojlarga mos ravishda ta'lim berish qobiliyatini oshirishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, malaka oshirish dasturlari doirasida o'qituvchilarga zamonaviy ta'lim usullari va universal dizayn asosida dars tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berilib, inklyuziv ta'limga oid maxsus yordamchi texnika va asbob-uskunalarini ishlatish bo'yicha bilim berilmoqda. Shu tarzda, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan professional rivojlantirish yo'lida ularga zaruriy sharoitlar yaratib kelinmoqda.

Maktab boshqaruvi va innovatsiyalar

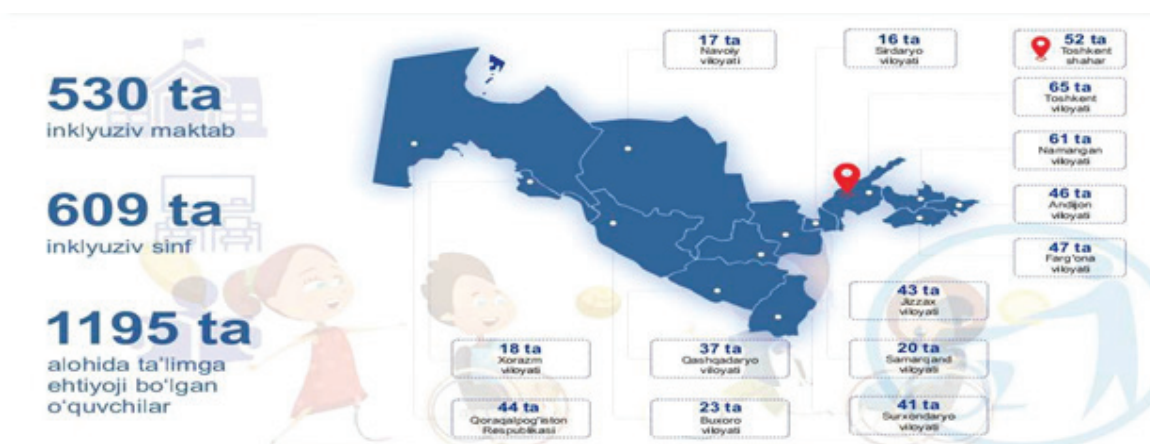
Maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limga moslashishda innovatsion yondashuvlarni joriy etishda faol ishtirok etishmoqda. Tadqiqot davomida olingan intervyu natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'plab boshqaruvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, lekin bunday tajribalarni boshqarish uchun tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Maktablar o'rtasida o'zaro hamkorlik va tajriba almashish, inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, boshqaruvchilar innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida o'zaro fikr almashish va maslahat berish orqali bir-birlaridan foydali tajribalarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa o'z navbatida, maktablarning inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishiga yordam beradi. Boshqaruvchilarning tajriba

almashish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirish, o'zaro o'rganish va rivojlanish uchun yangi yo'nalishlarni ochadi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, maktablarda joriy etilayotgan ta'lim modelarini, ularning ichida inklyuziv ta'limni yanada samarali amalga oshirish uchun zaruriy sharoitlarni yaratishga yordam beradi. Shu tarzda, maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limning yangi modelini yaratishda va o'quvchilarning o'qish jarayonini yaxshilashda asosiy rol o'ynaydi.

ta'lim jarayonining har bir o'quvchiga mos kelishini ta'minlaydi. Bu jarayon o'qituvchilarni tayyorlash, yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirishni qamrab oladi.

Innovatsion yondashuvlar

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, innovatsion yondashuvlar inklyuziv ta'limni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalarida interaktiv texnologiyalar va multimedia vosita-

2-rasm. 2021-2024-yillarda tashkil etilgan inklyuziv ta'lim muassasalari (Respublika Tashxis markazining bergan hisobotidan)

Xulosa va munozara

Ushbu tadqiqot, O'zbekiston Respublikasida maktab boshqaruv tizimlarining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim va ta'lim muassasalaridagi o'zgarishlar

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Prezident Qarorlari va hukumat dasturlari orqali ta'lim tizimida jismoniy yoki ruhiy jihatdan kam ta'minlangan bolalar uchun qulay sharoitlar yaratish,

laridan foydalanish, o'quvchilarning ta'lim jarayoniga jalb etilishi va individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda masofaviy ta'lim va boshqa zamonaviy ta'lim usullarini qo'llash, o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlarni ochadi.

Maktab boshqaruv tizimining ahamiyati

Maktab boshqaruvchilari inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'qituvchilarni motivatsiya qilish, o'quvchilarning ehtiyojlarini tushunish va ta'lim muassasalarida ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishlari zarur. Maktab boshqaruvchilari innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarni joriy etishda faol ishtirok etishlari, inklyuziv

ta'limni yanada samarali tashkil etishda muhim omil bo'ladi.

Jamiyat va inklyuziv ta'lim

Inklyuziv ta'lim, nafaqat ta'lim muassalarida, balki butun jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir bolaga ta'lim olish imkoniyatini berish, jamiyatda ijtimoiy integratsiya kuchaytiradi va barcha fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali, nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish nafaqat ta'lim tizimini takomillashtirishda, balki ijtimoiy barqarorlik va tenglikni ta'minlashga erishishda ham katta yordam berishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan dastur va tashab-

buslar barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishda, shuningdek, ularning ehtiyojlariga mos sharoitlarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy ta'lim modellari, masalan, masofaviy ta'lim, multimedia vositalari va individual ta'limga yo'naltirilgan usullar, maktab boshqaruv tizimlarida inklyuzivlikni oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktab rahbarlarining pedagoglarni qo'llab-quvvatlashi, ularni yangi yondashuvlarga yo'naltirishi, inklyuziv ta'limning rivojlanishi uchun zarur.

Shunday qilib, inklyuziv ta'limning joriy qilinishi O'zbekistonda nafaqat nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish huquqini kengaytirish, balki jamiyatda ijtimoiy adolat va jipslikni mustahkamlash imkonini ham beradi. Inklyuziv ta'lim jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shuvchi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aminov A. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "O'zbekiston", 2020.
2. Baranov V. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Moskva: "Ta'lim", 2019.
3. Grigoriyeva I. Inklyuziv sharoitda ta'lim muassasalarini boshqarish. – Sankt-Peterburg: "Piter", 2021.
4. Zaytseva E. Inklyuziv ta'lim: imkoniyatlar va chaqiriqlar. – Qozon: Qozon davlat universiteti, 2022.
5. Kuznetsova N. Maktabda pedagogik innovatsiyalar. – Novosibirsk: Sibir universiteti nashri, 2020.
6. Lebedev M. Ta'lim va inkluziya: yangi yondashuvlar. – Rostov-na-Donu: "Feniks", 2021.
7. Nikolayeva A. Inklyuziv ta'lim: yondashuvlar va strategiyalar. – Ufa: Ufa davlat universiteti, 2019.
8. Orlova T. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Moskva: Oliy maktab, 2023.
9. Petrova L. Inklyuziv o'qitish modellari. – Sankt-Peterburg: "Ilm", 2022.
10. Sidorova I. Ta'limni boshqarish texnologiyalari. – Toshkent: O'zbek lili, 2020.

(Sariq bn belgilangan adabiyotlar o'zbek tiliga tarjima qilingan nashri bormi? Agar bo'lmasa ularni asl shaklidanyozish kk)

RAHBAR VA PEDAGOG KADRLARNING KASBIY BILIM VA KO'NIKMALARINI UZLUKSIZ YANGILAB BORISH MEKANIZMLARINI JORIY ETISH MASALALARI

Sattorova Gulmira Asqarjon qizi,

Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi

Pedagoglarnii kasbiy rivojlantirish bo'limi davlat tili metodisti.

Axmedov Tursinali Saparaliyevich,

Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi Pedagoglarnii

kasbiy rivojlantirish bo'limi qardosh tillar metodisti.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini uzluksiz yangilab borish mexanizmlarini joriy etish masalalari muhokama qilinadi. Maqolada, pedagogik kadrlarning malakasini oshirishning nazariy asoslari, xorijiy tajribalar, innovatsion yondoshuvlar va amaliy mexanizmlar batafsil tahlil etilgan. O'zbekistonda ta'lim tizimining rivojlanishida rahbarlar va pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarurligi va bu jarayonda raqamli texnologiyalar, mentorlik tizimi hamda malaka oshirish kurslarining rolini oshirish lozimligi ko'rsatilgan. Maqola, kasbiy bilim va ko'nikmalarni yangilash uchun zamonaviy mexanizmlarni joriy etishning o'ziga xos yo'llarini tavsiya etadi va ularni O'zbekistondagi ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Kasbiy rivojlanish, pedagogik kadrlar, rahbarlar, malaka oshirish, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta'lim, mentorlik tizimi, ta'lim tizimi, xorijiy tajriba, ta'lim sifati.

**Вопросы внедрения механизмов
непрерывного обновления
профессиональных знаний и навыков
руководителей и педагогических кадров**

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются вопросы внедрения ме-

ханизмов непрерывного обновления профессиональных знаний и навыков руководителей и педагогов. В статье подробно анализируются теоретические основы повышения квалификации педагогических кадров, зарубежный опыт, инновационные подходы и практические механизмы. Подчеркивается необходимость особого внимания к профессиональному развитию руководителей и педагогов в процессе развития образовательной системы Узбекистана, а также повышение роли цифровых технологий, менторских систем и курсов повышения квалификации. Статья предлагает пути внедрения современных механизмов обновления профессиональных знаний и навыков и рассматривает возможности их успешного применения в образовательной системе Узбекистана.

Ключевые слова: Профессиональное развитие, педагогические кадры, руководители, повышение квалификации, инновационные технологии, цифровое образование, система менторства, образовательная система, зарубежный опыт, качество образования.

**The issues of implementing
mechanisms for continuously upgrading
professional knowledge and skills of
administrative and pedagogical staff**

Abstract. this scientific article discusses the issues of implementing mechanisms for continuous upgrading of professional knowledge and skills for administrative and pedagogical staff. Moreover, the theoretical bases of enhancing teachers' professional training, foreign experience, innovative approaches, and practical mechanisms have analysed in detail. It emphasizes the necessity of giving special attention to the professional development of teachers and administrative personnel in the process of developing the education system of Uzbekistan, as well as to increase the role of

digital technologies, mentorship system, and professional development courses. The article proposes effective ways of implementing modern mechanisms for upgrading professional knowledge and skills and studies the possibilities of their successful application in the educational system of Uzbekistan.

Keywords: Professional development, pedagogical staff, heads/leaders, upgrading skills, innovative technologies, digital education, mentorship system, education system, foreign experience, the quality of education.

Ta'lim tizimining uzluksiz rivojlanishi va yangilanishi zamon talabi bo'lib, ayniqsa, pedagogik kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilashning muhimligi ortib bormoqda. Bu masala nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'qituvchilarga zamonaviy va sifatli ta'lim berish uchun zarur. Shu nuqtai nazardan, rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishini ta'minlashning samarali mexanizmlari ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishda katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonning ta'lim tizimi, shubhasiz, jamiyatni rivojlantirishdagi asosiy omillardan biridir. Ta'limning sifatini oshirish, zamonaviy bilimlar va innovatsion yondoshuvlarni pedagogik faoliyatga joriy etish, pedagogik kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini uzluksiz yangilab borish bugungi kunda ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2020-yilda o'tkazilgan "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni takomillashtirish"ga bag'ishlangan majlisida ta'kidlaganidek, "Ta'lim sohasida islohotlarni joriy etishda eng asosiy omil bu, albatta, o'qituvchi va murabbiylarning malakasini oshirishdir".[1] Prezidentning ushbu nutqi ta'lim tizimining rivojlanishi, pedagogik kadrlar-

ning bilim va ko'nikmalarini yangilashning, o'qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish tizimi orqali qo'llab-quvvatlashning zarurligini ochib beradi.

Pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va kasbiy bilimlarini uzluksiz yangilab borish jarayoni zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu sohadagi innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik texnologiyalarni va xalqaro tajribalarni o'rganish, o'qituvchilar va ta'lim rahbarlarining o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab turish zarurligini ko'rsatmoqda.[2] Shuningdek, pedagoglarning kasbiy rivojlanishida zamonaviy raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim platformalari va masofaviy treninglar muhim rol o'ynaydi. [3]

Kasbiy bilim va ko'nikmalarni yangilash – bu o'qituvchining bilim doirasini kengaytirish, pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, o'zini o'stirishga bo'lgan ehtiyojni anglashdan iborat jarayondir. Ta'lim tizimi hamda pedagogik kadrlarning rivojlanishiga doir izlanishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining malakali bo'lishi faqatgina pedagogik bilimlar bilan cheklanmaydi, balki zamonaviy innovatsion yondoshuvlarni, pedagogik texnologiyalarni, raqamli resurslarni va boshqaruv metodlarini bilishni talab etadi.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Avvalo, pedagoglar o'zlarining pedagogik bilimlarini yangilab borishlari, pedagogik mahoratlarini oshirishlari va ta'lim metodologiyasida yangiliklarga moslashishlari zarur. Bu o'zgarishlarga tezda moslasha olish pedagogning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Kasbiy rivojlanishning nazariy asoslarini ishlab chiqishda pedagogika fanida ko'plab izlanishlar amalga oshirilgan bo'lib, ular pedagogning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi, ijtimoiy tajriba va ilmiy faoliyatni uzluksiz yangilashni ta'minlashi kerakligi haqida gapiradi. Bu jarayon shaxsiy o'sishni, ijtimoiy va ilmiy yangilanishni ta'minlaydi.

Shuningdek, rahbarlarning kasbiy rivojlanishi ham muhim o'rin tutadi. Ta'lim tizimida rahbarlarning roli nafaqat boshqaruvni samarali tashkil etish, balki pedagogik xodimlarning malakasini oshirish va ta'lim jarayonini izchil takomillashtirishdir. Yaxshi rahbar o'z maqsadlariga erishish uchun samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishi, pedagogik jamoani qo'llab-quvvatlashi va yangi bilimlarni joriy etishda yetakchi rol o'ynashi kerak.

Dunyoning ko'plab davlatlarida pedagog va rahbarlarning kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Misol uchun, Finlyandiya, Singapur va Yaponiyada ta'lim tizimi muntazam ravishda rivojlanib, pedagoglarning malakasini oshirish uchun ilg'or mexanizmlar joriy etilgan. Finlyandiya ta'lim tizimida o'qituvchilar muntazam ravishda maxsus malaka oshirish kurslarida qatnashib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganadilar. Singapurda esa o'qituvchilarni tanlash va ularning rivojlanishiga doir mutlaq natijaga erishishning o'ziga xos tizimi mavjud. Bu tizim pedagogning kasbiy

o'sishiga doimo yuksalish imkoniyatlarini yaratadi.

O'zbekistonda ham o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish uchun zamonaviy onlayn platformalar va masofaviy ta'limning ahamiyati ortib bormoqda. Bunday platformalarda pedagoglar o'z bilimlarini kengaytirish, yangi metodikalarni o'rganish va mavjud yondoshuvlarni yangilash imkoniyatiga ega bo'lalilar. Masalan, "Ta'limda innovatsiyalar" kabi dasturlar orqali o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalar va o'quv metodikalarini o'rganib, amaliyotda qo'llashlari mumkin.

Rahbar va pedagoglarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini uzluksiz yangilash uchun bir nechta mexanizmlar joriy etilishi kerak. Avvalo, malaka oshirish tizimi samarali tashkil etilishi lozim. Malaka oshirish kurslari, treninglar, seminarlar o'qituvchilarning ilmiy va amaliy ko'nikmalarini oshirishi, shuningdek, ularga yangi metodlar va texnologiyalarni o'rganishga imkoniyat yaratadi. O'zbekistonda ta'lim tizimida pedagoglarni doimiy ravishda yangilab borish mexanizmlarini yaratish orqali nafaqat o'qituvchilarning, balki ta'lim muassasalari rahbarlarining ham malakasini oshirish mumkin. Shu bilan birga, malaka oshirish jarayonini baholash tizimi samarali ishlashi lozim. Attestatsiya tizimi, sinovlar, testlar va boshqa baholash vositalari pedagoglarning o'zgarishlarga qanday moslashayotganini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion yondoshuvlar, xususan, raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati oshib bormoqda. O'qituvchilarning onlayn kurslar, vebinarlar, interaktiv treninglar va raqamli platformalar orqali bilimlarini yangilash imkoniyatlari mavjud. Bunday usullar nafaqat o'qituvchilarning o'zini o'zi rivojlantirish imko-

niyatlarini kengaytiradi, balki ta'lim tizimida umumiy sifatni oshiradi. Shu bilan birga, mentorlik tizimi orqali tajribali pedagoglar yangi boshlovchilarni qo'llab-quvvatlashi, ularga kasbiy maslahatlar berishi ham muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda pedagog va rahbarlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash tizimi hali ham takomillashuvni talab qiladi. Birinchi navbatda, malaka oshirish tizimini optimallashtirish va uning natijadorligini oshirish zarur. Bugungi kunda ba'zi ta'lim muassasalarida malaka oshirish jarayonlari ko'proq rasmiy va formal holga kelib qolgan. Shu boisdan, bu jarayonlarni yanada interaktiv va amaliyotga asoslangan tarzda tashkil etish muhimdir. Bundan tashqari, pedagoglar uchun o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yangi texnologiyalar va metodologiyalarni o'rgatish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar ko'paytirilishi kerak.

O'zbekistonda mentorlik tizimini joriy etish ham o'zining ijobiy natijalarini beradi. Tajribali pedagoglar va rahbarlarning yosh kadrlarni qo'llab-quvvatlashi, ularni ilmiy izlanishlar va pedagogik faoliyatda o'zlashtirishga undashi ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim omil bo'ladi.

Pedagog va rahbar kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash ta'lim tizimining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy tajribalar va zamonaviy innovatsiyalarni hisobga olgan holda, O'zbekistonda bu jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun uzluksiz malaka oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va mentorlik tizimini rivojlantirish zarur. Bunday yondoshuvlar nafaqat o'qituvchilar va rahbarlarning bilim va ko'nikmalarini yangilashga, balki ta'lim tizimining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayonlarni doimiy ravishda takomillashtirish orqali,

O'zbekistonda ta'lim sohasini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Xulosa

Rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini uzluksiz yangilab borish mexanizmlarini joriy etish – ta'lim tizimining sifatini oshirish va uning global talablariga moslashish uchun zarur bo'lgan muhim omillardandir. Bugungi kunda ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar, pedagogik yondashuvlar va metodikalar yangilanishi davom etmoqda, shu bilan birga rahbarlar va pedagoglarning professional malakasini doimiy ravishda oshirib borish, ularning malaka oshirish va professional rivojlanishiga doir tizimli yondashuvlar talab etiladi.

Uzluksiz ta'lim mexanizmlarini samarali joriy etish, o'qituvchilarning va ta'lim muassasalari rahbarlarining o'z kasbiy bilim va ko'nikmalarini modernizatsiya qilishga imkon yaratadi. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatining oshishiga, yangi metodikalar va pedagogik texnologiyalarni qo'llashga, hamda o'quvchilarning samarali ta'lim olishiga yordam beradi. Bunday mexanizmlar, ta'lim muassasalarida, o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish, hamda rahbarlarning boshqaruv qobiliyatlarini mustahkamlash orqali ta'lim tizimining o'sishi va barqarorligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, kasbiy bilim va ko'nikmalarni uzluksiz yangilash mexanizmlarini samarali joriy etish uchun bir qancha ijtimoiy, iqtisodiy va ta'lim tizimi ichidagi muammolarni hal qilish zarur. Bular orasida, resurslar, o'qituvchilarning doimiy malaka oshirish uchun sharoitlar yaratish, kasbiy rivojlanish dasturlarini modernizatsiya qilish, va samarali metodik qo'llan-

malarni ishlab chiqish kabi masalalar alohida ahamiyatga ega.

Umuman olganda, rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini uzluksiz yangilash mexanizmlarini joriy

etish – ta'lim tizimi innovatsion rivojlantirishini ta'minlashga, pedagoglarning o'z malakalarini oshirishga, va natijada o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini yuqori darajaga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev, Sh. (2020). O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni takomillashtirishga oid majlis nutqi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.
2. Xoshimov, M. (2017). Pedagogik kadrlarni malaka oshirishning nazariy asoslari. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (28-bet)
3. Muhammadiyev, A. (2020). Raqamli ta'lim va innovatsion yondoshuvlar. Tashkent: Ilm Ziyos. (76-bet)
4. Eshmatov, T. (2019). O'zbekiston ta'lim tizimida kasbiy rivojlanishning o'rnini. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Asimov, R. (2018). Xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalar. Tashkent: Ta'lim va taraqqiyot.
6. Aliyev, X. (2019). Pedagogik ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
7. Aliyev, X. (2019). Pedagogik ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
8. Sodiqov, N. (2020). Uzluksiz ta'limning nazariy asoslari va amaliyoti. Tashkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

UZLUKSIZ TA'LIM VA KASBIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASH MAQSADIDA PEDAGOG KASBIY MAHORATINI BAHOLASHNI RIVOJLANTIRISH

Xalimov Zafar Xatamovich,

*Bilimni baholash agentligi huzuridagi Ilmiy amaliy o'quv markazi
bosh mutaxassisi "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti doktoranti*

Annotatsiya. Hukumatimiz ta'lim sohasida pedagoglarning kasbiy mahoratini baholash ta'lim sifatini oshishida muhim rol o'ynamaydi deb hisoblaydi. Shu sababli, o'qituvchi kasbining barqaror rivojlanishiga asos bo'lishi mumkin bo'lgan pedagoglar kasbiy mahoratini baholashning izchil tizimi mavjud emas. Balki pedagoglarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini baholashni butunlay qamrab olmagan va ularga natijadan boshqa hech qanday xulosa bermaydigan attestatsiya tizimi ishlab (**ОБРАЗОВАНИИ, n.d.**) kelmoqda. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda joriy etilgan o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholash tizimini rivojlantirish haqida.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, baholash, malaka oshirish, kasbiy rivojlanish

**Развитие оценивание профессиональных
навыков педагога для обеспечения
непрерывного образования и
профессионального развития**

Аннотация: Наше правительство считает, что оценка профессиональных навыков педагогов в сфере образования не играет существенной роли в повышении качества образования. Поэтому отсутствует согласованная система оценки профессиональных навыков педагогов, которая могла бы стать основой устойчивого развития профессии учителя. Возможно, работает система аттестации, которая не полностью охватывает

оценку профессиональных знаний и навыков педагогов и не дает им никаких выводов, кроме результата. Данное исследование о развитии системы оценки профессиональных компетенций педагогов, внедренной в Узбекистане.

Ключевые слова: преподаватель, оценивание, повышение квалификации, профессиональное развитие

**Developing assessment of teacher
professional skills for providing
continuous education and professional
development**

Abstract: Our government believes that the assessment of the professional skills of teachers in the field of education plays an important role in improving the quality of education. Therefore, there is no consistent system of evaluating the professional skills of teachers, which can be the basis for the sustainable development of the teaching profession. Perhaps there is an attestation system that does not completely cover the assessment of professional knowledge and skills of teachers and does not give them any conclusions other than the result. This study is about how to foster the introduced assessment system for evaluating professional competencies of teachers in Uzbekistan.

Key words: teacher, assessment, in-service training, professional development.

Bugungi kunda “O‘zbekistonda Vazirlar Mahkamasining 17.09.2021 yildagi “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o‘tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 572-son qarori” (**Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o‘tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida, 2021**) asosida pedagog kadrlarga malaka toifalarini berish maqsadida imtihonlar tashkil etib kelinmoqda.

Pedagogik kompetensiyani baholash ta’lim tizimida baholash(assessment)ning asl mohiyati tushunilmagani uchun muhim jarayon deb hisoblanmaydi. So‘nggi paytlarda ta’limda o‘quvchilarning yutuqlarini baholash ta’lim berishdan ham muhim vazifa etib belgilangan. Aslida, o‘qituvchilarning malakasi va faoliyatini baholash ta’lim berish vazifasining o‘zi kabi muhimdir (**Darling-Hammond, 2010**). Pedagoglar talabalarining muvaffaqiyatga erishishlarida ta’sir qiluvchi hisoblanadi. Bundan tashqari, ta’lim berishda muhim vazifa bajaruvchi o‘qituvchilarning jamiyatning ijtimoiy o‘zgarishlarida hissassi nihoyatda katta hisoblanadi (**Okeke & Pamela, 2017**).

Muhokama va tahlil

“Pedagoglar kasbiy mahoratini baholash nafaqat ularning o‘qitiladigan materialni qay darajada o‘zlashtirganini bilish, balki o‘qituvchining mustaqil rivojlanishini rag‘batlantirish hamdir (Wilkerson & Lang, 2007). Qolaversa, baholash natijalari o‘qituvchilarning malakasini oshirish yoki oshirmaslikka qaror qabul qilishga ham asos bo‘ladi”. Ayni paytda ishlab turgan attestatsiyadan o‘tkazish imtihonida pedagogning mutaxassislik fani va kasb

standarti bo‘yicha bilim darajasini aniqlash maqsadida 40 ta test topshirig‘i va pedagogik mahoratni aniqlash maqsadida ilg‘or pedagogik uslub va texnologiyalarni (“case study” uslubi, loyihalar uslubi, hamkorlikda o‘qitish (ОБРАЗОВАНИИ, n.d.), “amaliy o‘yin”, interfaol ta’lim uslubi va boshqalar) qo‘llash bo‘yicha 10 ta topshiriq (O‘zbekiston Respublikasi Hukumati portali, 2024) pedagogning kasbiy mahoratini baholashni butunlay qamrab olmaydi. Aslida, pedagogik kompetensiyalarni baholashda tadbir qilinishi mumkin bo‘lgan yangicha tizimlar ta’lim sifatini oshirishga salmoqli hissa qo‘shadi.

Xalqaro miqyosda o‘qituvchining malakasini baholashga qiziqish ta’limda sifatga erishishga talabning ortganligi va o‘qituvchilik kasbining sharaflari kasb sifatida tan olinishi hisobiga ortib bormoqda (Roelofs & Sanders, 2007). O‘qituvchilik kasbi inson hayotini rivojlantirishda muhim o‘rin va rolga ega bo‘lgan kasb sifatida qabul qilinmoqda. Jamiyatda o‘qituvchi rolining muhimligi o‘qituvchi kasbiy mahoratiga yuqori talablarni keltirib chiqarmoqda. O‘qituvchilarning malakasini baholash ularning kasbiy mahorati sifatini bilishning bir usuli hisoblanadi. Turli mamlakatlar, jumladan, O‘zbekistonda, o‘qituvchilar malakasini baholash sifatida pedagog kadrlar attestatsiyadan o‘tkaziladi. 5 yuz mingdan ko‘p bo‘lgan o‘qituvchisi bo‘lgan O‘zbekistonda ham kompetentsiyani baholashga qaratilgan imtihonlar tashkil etish oson ish emas. Yana bir muammo nafaqat oson bo‘lmagan baholashni amalga oshirish, balki attestatsiya natijalarini tahlil qilish hamdir. Ommaviy attestatsiyada ko‘p sonli o‘qituvchilar uchun imtihonlar tashkil qilish, test natijalarini tahlil qilish murakkab vazifalardir.

O‘zbekistonda kompetentsiyaga asoslangan malaka imtihonlari tashkil etilganda qanday talablarga javob berishi mu-

himligi quyidagi savollarga javob izlash orqali tadqiq etiladi:

1) Pedagoglarning malaka imtihoni-ning maqsadlari nimadan iborat?

2) Pedagoglarning malaka imtihonida qanday kompetensiyalar o'lchanadi?

3) Pedagoglarning malaka imtihonida qanday savollar qo'llaniladi?

4) Pedagoglarning malaka testi qanday tuzilishi kerak?

5) Pedagoglarning malaka imtihonlari natijasi kelgusida qanday harakatlarni keltirib chiqaradi?

6) Pedagoglarning malaka imtihoni kasbiy rivojlanishda qanday vazifa bajaradi?

7) O'qituvchilarning malaka sinovlarini o'tkazish uchun qanday dasturlar ishlab chiqilgan?

8) O'qituvchining malakasini oshirishda yangi dasturdan qanday natijalar kutiladi?

Uzluksiz ta'lim tanlov yoki imkoniyat emas, balki o'sib borayotgan inson ehtiyojlarining muammolarini hal qilish zarura (Donaldson, et al., 2013) ti. O'qituvchilar ta'limning asosiy tarkibiy qismi sifatida o'zlarini yangi bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishni talab qiladigan yangi muammolar va o'zgarishlarga duch kelishadi (Kabadayi, 2016). O'qituvchilarning kasbiy mahorati texnika, fan, san'at taraqqiyoti, jamiyat va davr taraqqiyotiga mutanosib bo'lishi kerak. O'z ustida ishlayotgan o'qituvchilar uzluksiz ta'limni amalga oshirish hisobiga insoniyat sivilizatsiyasini yaxshiroq yo'nalishda qurish katalizatori sifatida qatnashishi mumkin.

"O'qituvchining ish qobiliyati va kasbiy mahoratini baholash o'qituvchi faoliyatini yaxshilashga qaratilgan harakatlar va faoliyat tarzida amalga oshirilishi kerak. O'qituvchining malakasini baholash nafaqat o'qituvchilarning o'qitiladigan materialni qay

darajada o'zlashtirganini aniqlash, balki o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishini rag'batlantirishdir" (Wilkerson & Lang, 2007).

Pedagoglarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini baholash quyidagilarga imkon beradi:

- Pedagoglarning kasbiy vazifalarini bajarishda faoliyat samaradorligini oshirish (takomillashtirish vazifasida);

- Pedagoglarning ta'lim berishda o'quvchilarning bilim olishlarini rivojlantirish (hisobdorlik vazifasida).

Pedagog o'qituvchiga vazifa sifatida qo'yilgan talablarga qanchalik javob berish bermasligini tekshirmaslik, ya'ni baholamaslik o'qituvchining o'z ustida ishlamasligiga va rivojlanishga harakat qilmasligiga olib keladi. Faqatgina o'z ustida ishlashni davom ettirayotgan o'qituvchilardangina butun umri davomida jamiyat va atrof-muhitga foydasi tegishi mumkin bo'lgan avlod yetishib chiqishi mumkin.

"O'qituvchining malakasi va samaradorligini aniqlash, statistikasini hisoblash va xaritalash turli yo'llar bilan amalga oshirishi mumkin, jumladan: imtihon qilish, malaka oshirish kursini o'zlashtirish, faoliyatini kuzatish, portfolio va natijadorligi misolidan" (Wilkerson & Lang, 2007) va hokazo. Respublika miqyosida o'qituvchilarning kompetensiyalarini baholash uchun testlar o'tkazish yaxshi yechimdir. O'qituvchining malakasi haqida aniq tasavvurlarga testlar o'tkazish orqali ega bo'lish mumkin. Bu borada standartlashtirilgan testlar aniq va hisobdor natijalarini beradi. O'qituvchining malakasini baholash uning qanday kompetensiyalarini baholash aniq ko'zda tutilganini talab qiladi (Roelofs & Sanders, 2007). Umuman olganda, odamlar kompetensiyaning ma'nosi haqida allaqachon tasavvurga ega bo'lsalar ham, lekin aslida kompetentsiya keng va xilma-xil ma'noli termindir (Vathanophas, 2006).

Mutaxassislar pedagoglarning malakasini turlicha izohlaydilar. O'qituvchining malakasi – bu ta'lim olishni osonlashtiradigan qobiliyatlar yig'indisidir (Carreker & Boulware, 2015). O'qituvchi kompetentsiyasi nafaqat pedagogik kompetentsiyaning, balki kasbiy kompetentsiyaning ham ko'p qirrali tuzilishidir (Baumert & Kunter, 2006). O'qituvchi kompetentsiyasiga quyidagilar kiradi: pedagogik kompetentsiya, fan-didaktik kompetentsiya, pedagogik-tashkiliy kompetentsiya va o'z-o'zini aks ettirish kompetentsiyasi (Redding, 2014) deb hisoblaganda va Carreker & Boulware (Carreker & Boulware, 2015) "O'qituvchilarning to'rtta shaxsiy kompetentsiyasi bor, ya'ni: kognitiv kompetentsiya, metakognitiv kompetentsiya, motivatsion kompetentsiya va hissiy / ijtimoiy kompetentsiya" deydi. Ushbu kompetentsiyalar o'qituvchining malakasini baholashda baholashning yo'nalishini aniqlik bilan tanlashni talab qiladi.

Kompetentsiyaga asoslangan baholash natijalarining hisobi (xaritasi) o'qituvchilarning sifatli malaka oshirish dasturi dasturini tayyorlash uchun asos sifatida zarur. Aniq hisob kitob va tahlillarsiz ishlab chiqilgan treninglar va Malaka oshirish kurslari ko'p hollarda o'zini oqlamaydi (Silberman, 2006). Ko'pgina dasturlar aniq ehtiyojlar

va tahlilisiz amalga oshiriladi (Goldstein & Ford). Bu keyinchalik malaka oshirish kursining samarasiz bo'lishiga olib keladi.

Bilim, malaka va ko'nikmani rivojlantirishga asoslangan malaka oshirish kurslari hozirda ta'lim qatnashchilari o'rtasida ommalashib bormoqda (Acquah, Frimpong, & Borkloe, 2017). O'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kompetentsiyaga asoslangan treninglar juda zarur. O'qituvchilarning o'quv faoliyatida yetarlicha imkoniyatlar bilan ishtirok etishi kasbiy rivojlanish uchun juda muhimdir (Haddouchane, Ajana, Gasseem, & Bakkali, 2017). Malaka oshirish mashg'ulotlari orqali o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiya standartlariga javob bermagan ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Pedagoglarning attestatsiya imtihoni ularning kasbiy rivojlanish ehtiyojlariga muvofiq o'quv dasturlarini tayyorlash va amalga oshirish uchun zarur ma'lumotlarni bera olishi kerak (ОБРАЗОВАНИИ, n.d.).

Sinovdan o'tgan pedagogik kompetentsiya – bu pedagogik kontseptsiyani o'quv jarayoniga kiritishda ta'lim sohasida integratsiyalashuvdir. Quyidagi kompetensiyalar bugungi kun pedagogining kasbiy mahoratini tekshirishda alohida e'tibor qaratilishi zarur deb hisoblanadi:

Aspekt	O'qituvchidan talab qilinadigan bilim, malaka va ko'nikmalar
Pedagogik kompetentsiya	• O'quvchilarning jismoniy, axloqiy, ma'naviy, ijtimoiy, madaniy, hissiy va intellektual xususiyatlarini o'zlashtirgan bo'lishi. • Ta'lim nazariyalari va ta'lim tamoyillarini o'zlashtirgan bo'lishi. • O'qitadigan fani bo'yicha tuzilgan o'quv dasturini o'z faoliyati uchun rivojlantira olishi. • Ta'lim va tarbiya muhitini tashkil etishi. • Ta'lim berish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli foydalana olishi. • Turli potentsiallarni ro'yobga chiqarish uchun potentsial salohiyatli o'quvchilarning rivojlanishiga yordam berish. • O'quvchilar bilan ularning nimani his qilishlarini hisobga olgan holda, samarali va yaxshi xulq egasi sifatida muloqot qila olish.

	• O'quv jarayonlari va natijalarini to'g'ri tahlil qila olish va baholashni to'g'ri tashkil eta olish. • Kasbiy faoliyatida baholash natijalaridan foydalanishi. • Ta'lim sifatini yaxshilashda aks etuvchi mulohazalar yuritish.
Kasbiy kompetensiya	• O'qitadigan fani va faoliyati bo'yicha zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi. • O'qitiladigan fanlar / malakalar to'plamining kompetensiya standartini o'zlashtirgan bo'lishi. • O'qitiladigan o'quv materiallarini ishlab chiqishda ijodiy yondashishi • Kasbiy faoliyatida barqaror rivojlanishni aks ettiruvchi harakatlarni amalga oshirishi. • Muloqot qilish va o'zini rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maqsadli foydalanishi.

Xulosa. Ta'limda baholash bo'yicha izlanishlar, o'rganishlar va muhokamalar asosan ta'lim natijalarini baholashda olib boriladi, o'qituvchilarning malakasini baholash va tahlil qilish esa kamdan-kam hollarda muhokama qilinadi. Bu e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan zarur sohadir, chunki o'qituvchilar malaka attestatsiyasidan o'tkazilishi ularning faoliyatini baholashning muhim qismi hisoblanadi.

Kompetensiyaga asoslangan sifatli malaka oshirish kurslari va treninglar o'qituvchining malakasini to'g'ri baholashga bo'lgan ehtiyojni ham oshiradi. Ushbu baholash natijalari o'qituvchining kasbiy faoliyatida maqsadli qarorlar chiqazish uchun ham foydali. Pedagogning faoliyatiga to'g'ri baho berish baholash orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Ta'kidlash joizki, o'qituvchi faoliyatining samaradorligini o'lchash o'qituvchining o'zini rivojlantirish kabi muhimdir (Darling-Hammond, 2010). Shuning uchun pedagogning e'tibori nafaqat o'quvchilarning bilim o'zlashtirishlari va yutuq-

larga erishishlariga emas, balki kasbiy pedagogik kompetensiyalarni o'zlashtirishga ham qaratilgan bo'lishi kerak.

Test natijalari milliy, viloyatlar kesimida va individual o'qituvchining malakasi profilini taqdim etadi va o'qituvchilar malakasini oshirish dasturini tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Aniq tahlillar asosida o'tkazilgan o'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlari barqaror kasbiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun ham muhimdir (ОБРАЗОВАНИИ, n.d.). O'qituvchilar malakasini oshirishning sifatli dasturi, o'tkazilgan kompetensiyaga asoslangan attestatsiya imtihonlari natijalari bo'yicha va past kompetensiyaga asoslangan o'qituvchilarning malakasini oshirishdan tashqari, o'qituvchilarni o'qib o'rganishda davom etadigan kadr bo'lishiga undashi mumkin. Ustozlar ilm-fan ehtiyojlari va rivojlanishiga ko'ra, o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish va har bir o'quvchini faol o'rganuvchi bo'lishiga ilhomlantirishi uchun kasbiy kompetensiyalarni yangilashda davom etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Acquah, P. C., Frimpong, E. B., & Borkloe, K. J. (2017). THE COMPETENCY BASED TRAINING (CBT) CONCEPT OF TEACHING AND LEARNING IN THE TECHNICAL UNIVERSITIES IN GHANA: CHALLENGES AND THE WAY FORWARD . Asia Pacific Journal of Contemporary Education and Communication Technology, 172-182.

Baumert, J., & Kunter, M. (1 January 2006 г.). The COACTIV Model of Teachers' Professional Competence. Springer Nature, 8, 25-48. Получено из https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4614-5149-5_2

Carreker, S., & Boulware, R. (2015). Through the Eyes of the Classroom Teacher. Philadelphia: Center on Innovations in Learning. Получено из www.adi.org

Darling-Hammond, L. (October 2010 г.). Evaluating Teacher Effectiveness. Получено из Center for American Progress: https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2010/10/pdf/teacher_effectiveness.pdf

Donaldson, G., Grahovac, M., Kirandžiska, S., Jelić, M., Milić, S., Miljević, G., ... Vranješević, J. (2013). TEACHING PROFESSION FOR THE 21ST CENTURY. Belgrade: Centre for Education Policy.

Goldstein, I. L., & Ford, J. K. (б.д.).

Haddouchane, Z. A., Ajana, S., Gasse, K., & Bakkali, S. (1 March 2017 г.). The Application of the Competency Based Approach to Assess the Training and Employment Adequacy Problem. International Journal of Education, 5(1). doi:<http://dx.doi.org/10.5121/ije.2017.5101>

Kabadayi, A. (June 2016 г.). A Suggested In-service Training Model Based on Turkish Preschool Teachers' Conceptions for Sustainable Development. Journal of Teacher Education for Sustainability, 18(1), 5-15. doi:<https://doi.org/10.1515/jtes-2016-0001>

Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o'tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. (17 Sentyabr 2021 г.). Получено из [lex.uz: https://lex.uz/docs/-5641270](http://lex.uz/docs/-5641270)

O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal. (10 Oktyabr 2024 г.). Получено из Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimidagi pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish 2024-yil 29-oktyabr kuni boshlanadi: <https://gov.uz/oz/uzedu/news/view/25056>

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. (10 Oktyabr 2024 г.). Получено из Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimidagi pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish 2024-yil 29-oktyabr kuni boshlanadi: <https://gov.uz/oz/uzedu/news/view/25056>

Okeke, C. I., & Pamela, M. N. (16 June 2017 г.). Teacher Job Dissatisfaction: Implications for Teacher Sustainability and Social Transformation. Journal of Teacher Education for Sustainability, 19(1), 54-68. doi:<https://doi.org/10.1515/jtes-2017-0004>

Redding, S. (2014). Personal Competencies in Personalized Learning. Center on Innovations in Learning. Получено из <https://eric.ed.gov/?id=ED558063>

Roelofs, E., & Sanders, P. (2007). Towards a framework for assessing teacher competence. European Journal of Vocational Training(40), 123-139. Получено из www.cedefop.europa.eu/files/40-en.pdf

Silberman, M. (2006). A handbook of techniques, designs, case examples, and tips. ResearchGate.

Vathanophas, V. (27 December 2006 г.). Competency Requirements for Effective Job Performance in Thai Public Sector. Contemporary Management Research, 3(1). doi:<https://doi.org/10.7903/cmr.49>

Wilkerson, J. R., & Lang, W. S. (2007). Assessing Teacher Competency. United States: Corwin Press.

ОБРАЗОВАНИИ. (б.д.). Получено из ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: https://amity.uz/uploads/bb64ab16-0e26-a29e-5ff9-728827aaffcb_media_.pdf

PEDAGOGLARNI

“UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH”

VA MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA MENTORLIKNING O‘RNI VA ROLI

Toshbekova Mohira Xasanovna,

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti,
Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi kafedrasida dotsenti
toshbekovamohira7@gmail.com*

Annotatsiya: Pedagoglarni “Uzluksiz kasbiy rivojlantirish” va “O‘qituvchilar malakasini oshirish” pedagogik faoliyatda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tushunchalardir. Ularning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan o‘ziga xos jihatlari mavjud. Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlantirilishi va malakasini oshirish ta’lim sifatini yaxshilash, zamonaviy ta’lim tizimiga moslashish va o‘quvchilarga yuqori sifatli ta’lim berishga yordam beradi. Maqolada har bir tushuncha va ularning o‘zaro aloqasi haqida batafsil ma’lumot berilgan.

Tayanch iboralar: Uzluksiz kasbiy rivojlantirish, malaka oshirish, tajriba almashish, mentor, mentorlik, innovatsion metodlar, ta’lim samaradorligi, ko‘nikma, kompetensiya.

Место и роль наставства в системе “Непрерывного профессионального развития” и профессионального повышения педагога

Тошбекова Мохира Хасановна,
Национальный институт педагогического мастерства имени А. Авлони,
Доцент кафедры методологии социальных и прикладных наук

Аннотация: “Непрерывное профессиональное развитие” и “Профессиональное развитие учителя” являются важными понятиями в педагогической деятельности.

Они имеют свои особенности, связанные друг с другом. Постоянное повышение квалификации и повышение квалификации преподавателей помогает повысить качество образования, адаптироваться к современной системе образования и обеспечить качественное образование студентам. В статье представлена подробная информация о каждом понятии и их взаимосвязи.

Ключевые слова: Непрерывное профессиональное развитие, профессиональное развитие, обмен опытом, наставник, наставничество, инновационные методы, эффективность образования, навыки, компетентность.

The role and importance of mentorship in the system of “Continuous professional development” and upgrading professional skills of teachers

Tashbekova Mokhira Khasanovna,
National institute of pedagogical skills named after A. Avloni, Associate professor of the department of methodology of social and applied science

Abstract: “Continuous professional development” and “Upgrading Teachers’ professional skills” are important concepts in pedagogical activity. They have their own characteristic features that are related to each other. Continuous

professional development and upgrading teachers' professional skills helps to improve the quality, adapt to the modern education system and provide high-quality learning content for students. The article provides information about each concept and their relationship in detail.

Keywords: Continuous professional development, professional development, exchange of experience, mentor, mentorship, innovative methods, efficacy of educational, comprehension, competence

O'zbekistonda "uzluksiz kasbiy rivojlantirish" sohasida bir qator tashabbus va dasturlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon o'qituvchilarning malakasini oshirish, pedagogik yondashuvlarini yangilash va ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida muhim ahamiyatga ega.

Quyida O'zbekistonda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi haqida ma'lumot beriladi.

1. *Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar:* O'zbekiston ta'lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlantirishga qaratilgan bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularning bilim va ko'nikmalarini yangilash, shuningdek, zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etishga qaratilgan.

2. *Malaka oshirish markazlari:* O'zbekistonda o'qituvchilar uchun malaka oshirish markazlari tashkil etilgan. Ushbu markazlar:

- O'qituvchilar uchun turli kurslar va treninglar o'tkazadi.
- Innovatsion pedagogik yondashuvlarni o'rganish imkoniyatlarini taqdim etadi.
- O'qituvchilarni sertifikatlash jarayonlarini amalga oshiradi.

3. *Onlayn ta'lim va resurslar:* Zamonaviy texnologiyalar yordamida onlayn ta'lim platformalari va resurslari ishlab chiqilmoqda. Bu platformalar o'qituvchilarga:

- Turli mavzular bo'yicha onlayn kurslar va vebinarlar orqali bilim olish imkonini beradi.
- O'zaro tajriba almashish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini yaratadi.

4. *Tajribalarni almashish:* O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish dasturlari mavjud. Bu dasturlar:

- O'qituvchilarga o'zaro tajribalarini baham ko'rish imkonini beradi.
- Yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganish va joriy etishga yordam beradi.

5. *O'qituvchilarni rag'batlantirish:* Uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonida o'qituvchilarni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni malaka oshirish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga undash uchun:

- Sertifikatlar va mukofotlar beriladi.
- Eng yaxshi o'qituvchilarni tanlash va ularni e'tirof etish tadbirlari o'tkaziladi.

6. *Milliy dasturlar va strategiyalar:* O'zbekistonda ta'lim sohasidagi uzluksiz kasbiy rivojlantirishga qaratilgan milliy dasturlar va strategiyalar ishlab chiqilgan. Bu dasturlar:

- Ta'lim sifatini oshirish.
- O'qituvchilarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash.
- Ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan.

O'zbekistonda uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayoni ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirish va ularning professional malakasini oshirishga qaratilgan. Bu jarayon nafaqat o'qituvchilar, balki butun ta'lim tizimi uchun muhim ahamiyatga ega.

Uzluksiz kasbiy rivojlantirish – bu pedagoglarning o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilash va rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki pedagoglarning professional

o'sishini ham ta'minlaydi. Quyida pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning asosiy jihatlari keltirilgan:

1. Tayyorlov dasturlari va treninglar: O'qituvchi-pedagoglar uchun turli treninglar, seminarlar, master-klasslar va kurslar tashkil etish va o'tkazish yangi pedagogik metodlarni o'rganish hamda mentorlik faoliyatini shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

2. O'zaro tajribalarni almashish: O'qituvchi-pedagoglar o'zaro tajribalarini baham ko'rish va almashish orqali yangi yondashuvlarni o'rganadilar. O'rganishlarini, muvaffaqiyatli uslublarni pedagogik faoliyatida qo'llashlari mumkin.

3. Onlayn resurslar va platformalar: Zamonaviy texnologiyalar yordamida onlayn kurslar va vebinarlar orqali va boshqa resurslardan foydalanib, bilimlarini kengaytirishlari mumkin.

4. Mentorlik tizimi va dasturlari: Tajribali o'qituvchilar yangi yosh mutaxassislar va pedagoglarga yordam berishi orqali ularning rivojlanishiga hissa qo'shadilar, mentorlik qilishlari bilan ularga yo'l-yo'riq ko'rsatishadi va qo'llab-quvvatlashadi.

5. O'z-o'zini baholash va rejalashtirish: O'qituvchilar, pedagoglar o'z faoliyatlarini baholab, rivojlanish zarurati bor joylarni topishlari, qaysi sohalarda takomillashtirish ehtiyojini aniqlashlari muhimdir [1].

O'qituvchilar malakasini oshirish tizimi ham –pedagoglarning professional malakasini oshirishga qaratilgan aniq va maqsadli jarayondir. Bu jarayon quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Sertifikatlangan kurslar: O'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, dasturlar va sertifikatlar.

2. Mutaxassislik bo'yicha ta'lim: O'qituvchilarning o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur bilim olishlari.

3. Innovatsion metodlar: Yangi peda-

gogik yondashuvlar va metodlarni o'zlashtirish.

4. Amaliy mashg'ulotlar: O'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini oshirish uchun amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

5. Baholash va sertifikatlash: O'qituvchilarning malakasini baholash va sertifikatlash jarayonlari.

Uzluksiz kasbiy rivojlantirish va o'qituvchilar malakasini oshirish o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Uzluksiz rivojlanish orqali malaka oshirishda o'qituvchilar yangi bilim va ko'nikmalarni olishadi, bu esa ularning malakasini oshiradi. Malaka oshirishning uzluksizligi esa malaka oshirish dasturlarini muntazam ravishda o'zlashtirishni, maqsadli tarzda o'qituvchilarning doimiy ravishda rivojlanishini ta'minlaydi. Yangi bilimlarni amaliyotga tatbiq etishda kompetentlikni namoyon etish, professional ko'nikmalarini mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, o'quv-tarbiya jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish, yangi zamonaviy – pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni sinab ko'rish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish, professional hamjamiyatlarga qo'shilish, professional hamjamiyatlarga a'zo bo'lish orqali pedagoglar o'z sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lib, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. O'qituvchilik faoliyatini diversifikatsiya qilish orqali turli xil pedagogik usullarni qo'llash va yangi metodlarni sinovdan o'tkazish orqali ta'lim jarayonini boyitish, pedagoglar ilmiy tadqiqotlar olib borib, o'z sohasidagi bilimlarni chuqurlashtirishi va yangi g'oyalarni ishlab chiqishi samarali kechadi.

Shuningdek, mentorlik faoliyati uzluksiz kasbiy rivojlantirish va malaka oshirishda pedagoglarning professional mahoratini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash va zamonaviy ta'lim tizimiga moslashishga yordam beradi. Bu jarayon orqali peda-

goglar o'z bilim, ko'nikma, malaka va kompetentligini yangilab, ta'lim berish jarayonida yanada samarali bo'lishlariga turtki beradi. O'qituvchilar malakasini oshirishda mentorlikning o'rne va roli juda muhimdir. Mentorlik, yangi pedagogik usullarni o'rganish, tajriba almashish va professional rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda yordam beradi[2]. Quyida mentorlikning o'qituvchilar malakasini oshirishdagi asosiy jihatlari keltirilgan:

1. *Tajriba almashish*: Mentorlar o'z tajribalarini yangi o'qituvchilarga taqdim etish orqali ularga muammolarni hal qilishda yordam beradilar. Bu jarayon o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini kengaytirishga yordam beradi.

2. *Yordam va qo'llab-quvvatlash*: Mentorlar yangi o'qituvchilarga o'zlarining kasbiy yo'lida qo'llab-quvvatlash va maslahat berish orqali ularning ishonchini oshiradilar. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarning malakasini oshirishga olib keladi.

3. *Professional rivojlanish*: Mentorlik dasturlari orqali o'qituvchilar yangi pedagogik yondashuvlar va metodlarni o'rganadilar. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi va o'qituvchilarni zamonaviy talablarga moslashtiradi.

4. *Tarmoq yaratish*: Mentorlik orqali o'qituvchilar bir-birlari bilan bog'lanishadi va professional tarmoq yaratadilar. Bu tarmoq orqali ular bir-biridan foydali ma'lumotlar va resurslar olishlari mumkin.

5. *Kritik fikrlash va refleksiya*: Mentorlar o'qituvchilarga o'z ishlariga tanqidiy nazar bilan qarashni va o'z tajribalaridan o'rganishni o'rgatadilar. Bu jarayon, o'qituvchilarni yanada malakali va samarali bo'lishiga yordam beradi. Bu jarayon, o'qituvchilarni yanada malakali va samarali bo'lishiga yordam beradi.

6. *Maqsadli yondashuv*: Mentorlar har bir o'qituvchining individual ehtiyojlarini tushu-

nib, ularga mos ravishda yordam beradilar. Bu, malaka oshirish jarayonini yanada samarali qiladi.

7. *O'zaro aloqalar va tarmoq yaratish*: Mentorlik orqali o'qituvchilar bir-birlari bilan bog'lanishadi va professional tarmoq yaratadilar. Bu tarmoq orqali ular bir-biridan foydali ma'lumotlar va resurslar olishlari mumkin.

8. *Motivatsiya va ilhomlantirish*: Mentorlar jamoadagi yangi o'qituvchilarni motivatsiya qilish va ilhomlantirish orqali ularning faoliyatini rag'batlantiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning ishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Umuman olganda, mentorlik o'qituvchilarning malakasini oshirishda muhim vosita bo'lib, ularning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim tizimining umumiy sifatini yaxshilaydi. Mentorlik jarayoni o'qituvchilarga nafaqat bilim va ko'nikmalarni oshirishda, balki ularning professional rivojlanishida ham katta yordam beradi. O'qituvchilar malakasini oshirishda mentorlikning o'rne juda muhimdir. Mentorlik jarayoni o'qituvchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. Umuman olganda, mentorlik o'qituvchilar malakasini oshirishda muhim vosita bo'lib, ularning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, ta'lim tizimining umumiy sifatini yaxshilaydi. odatda pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va ularning salohiyatini oshirish deganda ularni kasbiy faoliyatdan uzilmagan holda o'qib-o'rganish nazarda tutiladi va bunday tadbirlar ko'pincha qisqa muddatli trening kurslari yoki seminar mashg'ulotlari shaklida o'tkaziladi. Pedagoglarning kasbiy rivojlanish va ularning salohiyatini oshirishga qaratilgan bunday tadbirlardan ko'zlangan maqsad – bu kasbiy faoliyatiga oid muayyan yangi ma'lumotlarni taqdim etish va

pedagoglar tomonidan ta'lim-tarbiya berish metodikalari bilan tanishtirishdan iborat.

Hozirgi kunda pedagoglarning kasbiy rivojlanishi uchun uzluksiz, uzoq muddatli takomillashish jarayoni bo'lishi hamda ular to'liq kasbiy faoliyati davomida shug'ullana olishi ilg'or, xilma-xil va o'zaro bog'liq o'quv amaliyotlarini uzluksiz o'rganishi lozim. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi ularning ta'lim-tarbiya berish kontekstiga muvofiq kelishi kerak[3].

Pedagog qachon o'zgaradi? Qachon xulqi va amaliyotidagi o'zgarishlar, liderlik sifatleri va kreativ ko'nikmalari takomillashtiriladi? Bu savollar yuzasidan qator takliflarni keltiramiz:

Releksiya, ya'ni o'zlari va faoliyatlarini kuzatish va tahlil qilish orqali, qachon va qanday qilib takomillashishni o'rganishsa;

Kasbiy salohiyatini oshirishga doir biror kursdan so'ng o'qitish bilan bog'liq yangi g'oyalarni tadqiq etish va sinab ko'rishni istashsa;

Har xil kasbiy malakani oshirish tadbirlarida (treninglar, seminarlar, anjumanlar, kurslar, kasbdoshlar bilan suhbatlar va h.k.z.) olingan yangi g'oyalarni moslashtirishsa;

O'z kasbdoshlari o'tkazayotgan darslarni muntazam kuzatib borib, bildirilgan fikrlarni tahlil qilishsa;

Agar ular o'z faoliyatlari davomidagi o'qitishga oid eng yaxshi va eng yomon tajribalar, o'z muammolarini (o'qitish yoki kontekstga aloqador) har xil bilim almashish vositalari (taqdimot, muhokama, darslarni yozib olish va ulashish, kuzatishlar, do'stlarning tanqidiy izohlari va boshqalar) o'rtoqlashsa.

Kasbiy rivojlanish bo'yicha yangi maqsadlarni o'zlari (pedagog avtonomiyasi) belgilashsa.

Gaskining yozishicha, "pedagoglarning qarashlari va maslaklaridagi o'zgarishlar

asosan ular o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari yaxshilanishini isbotlovchi dalillar bilan tanishganda yuz beradi. Boshqa so'z bilan aytganda, ushbu olim o'qituvchilar yangi "texnologiyalar" (usullar, o'qitishga yondashuvlar, materiallar va boshqalar) qo'llangandan keyin o'quvchilarning o'zlashtirishi yaxshi tomonga siljigandagina o'zgarishini ta'kidlamoqchi. Bunda kuzatuv-siz pedagoglar kasbiy rivojlanishning ijobiy jihatlari payqamaydilar. Turli xil ta'rif va tushuntirishlarga asosan, quyidagilar samarali mentorlikning asosiy xususiyatlari hisoblanadi [4].

Nisbatan kam tajribali va uzoq yillik tajribaga ega pedagoglar o'rtasida muntazam muloqot bo'lishi, mentorlar yuzma-yuz va shaxsiy hamda kasbiy jihatdan muvofiq bo'lgan yordamni (hissiy, professional, o'quv, psixologik) ko'rsata bilishlari, o'z shogirdlari bilan tez-tez uchrashish, norasmiy muhokamalarga vaqt ajratishlari hamda o'qituvchilarni joriy pedagogik amaliyotlar va g'oyalarni tahlil qilishga undashi hamda zarurat tug'ilganda o'quv kontekstiga mos bo'lgan muqobil pedagogik amaliyotlarni ishlab chiqishda ko'maklashishlari kerak.

Mentorlar o'z shogirdlarining ishlarini, masalan o'quv rejalar yoki dars mashg'ulotlarini tekshirish uchun faol hamkorlik qilishlari lozim. Shundagina mazkur ishlarining yutuq va kamchiliklari aniqlanib, ularni tuzatish va yaxshilash yo'llari ayon bo'ladi. Mentorlar zarur paytda namuna bo'lib, o'qituvchilarni o'zlarining ta'lim metodlarini kuzatishga va shu orqali malakalarini oshirishga chaqirishlari kerak – aynan mana shu pedagogik rivojlanishga turtki beradi. Shogirdlar o'z kasbiy malakasini oshirishga tayyor va professional rivojlanishi uchun mas'uliyatni his qilishi, tinglashi va o'rganishi, kuzatishi, savol berishi, tavsiyalar yoki maslahatlarni qabul qilishi, tez-kor to'g'ri choralarni ko'rishi va tahlil qilishi

zarur. Mentorlik tizimi samara keltirishi va o'qituvchilarning malakaviy hamjamiyatini tuzish uchun mentorlarga uzluksiz dastak va barcha zarur sharoitlar yaratilishi lozim. Mentorlikni **"O'qitish amaliyoti birgalikda, o'rganuvchi uzluksiz jarayon"** sifatida mazkur xususiyatlar va mentorlik bilimini uzatish shakllariga asosan o'rganish amaliyot hamjamiyati doirasida yuz beradigan faol jarayon deb qabul qilinadi.

"Mehribonlik korpusi" ham maxsus mentorlik dasturini ishlab chiqishni ko'zlagan bo'lib, unda asosiy urg'u amaliyot hamjamiyatida mentorlar va shogirdlar o'rtasida faol muloqot orqali bilimlarni hosil qilishga beriladi. Mazkur dasturda ijtimoiy muloqot va hamkorlik asosiy vosita bo'lib, unda mentorlarning asosiy vazifasi yangi bilimlarni uzatishga xizmat qilish va shogirdlarni o'qitish amaliyotlari va maslaklarini tahlil qilish, uzluksiz konstruktiv fikr-mulohaza taqdim etish va kontekstual jihatdan muvofiq metodologiyalarni ishlab chiqishda hamkorlikdagi kasbiy rivojlanish uchun imkoniyatlarni targ'ib etishdan iborat bo'ladi[5].

O'zbekistondagi **"Mehribonlik Korpusi"** (MK) – bu ijtimoiy va ta'limiy loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan tashkilot bo'lib, uning asosiy maqsadi yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ularning rivojlanishiga yordam berishdir [6]. **"Mehribonlik Korpusi"** mentorlik faoliyatini amalga oshirish orqali bir qator muhim vazifalarni bajaradi:

1. Yoshlar bilan ishlash: MK mentorlik dasturlari orqali yoshlarni o'zlarining shaxsiy va professional rivojlanishlariga ko'maklashadi. Mentorlar yoshlar bilan yaqindan ishlaydi, ularning maqsadlarini aniqlashda va ularga erishishda yordam beradi.

2. Ta'lim va o'qitish: MK ta'lim sohasida turli dasturlarni amalga oshiradi, bu dasturlar doirasida mentorlar o'quvchilarga pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam

beradilar. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy masalalar: Tashkilot ijtimoiy masalalar bilan shug'ullanadi, shu jumladan, bolalar va yoshlarni himoya qilish, ularning huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy adolatni qo'llab-quvvatlash.

4. Loyihalar va tadbirlar: **"Mehribonlik Korpusi"** turli xil loyihalar va tadbirlar tashkil etadi, bu tadbirlarda mentorlar ishtirok etib, o'z bilimlarini va tajribalarini yoshlar bilan baham ko'radilar.

5. Tarmoq va hamkorlik: MK boshqa tashkilotlar, davlat idoralari va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlaydi. Bu orqali mentorlik faoliyatini kengaytirish va samaradorligini oshirish imkoniyatlari yaratiladi.

6. Mentorlik dasturlari: MK mentorlik dasturlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, bu dasturlar yoshlarning o'z maqsadlariga erishishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Umuman olganda, **"Mehribonlik Korpusi"** O'zbekistonda yoshlar rivojlanishi va ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning mentorlik faoliyati yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularning imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

"Uzluksiz kasbiy rivojlantirish" (UKR) masalasi mentorlik dasturlarida juda muhim o'rin tutadi. Bu tushuncha, shuningdek, kasbiy o'sish va rivojlanish jarayonining doimiyligini ta'minlashga qaratilgan [7]. Mentorlik dasturlarida UKR quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. O'quv va treninglar: Mentorlik dasturlari doirasida turli treninglar va o'quv kurslari tashkil etiladi. Bu treninglar ishtirokchilarga yangi ko'nikmalarni o'rganish, mavjud bilimlarini yangilash va kasbiy sohada yangiliklardan xabardor bo'lish imkonini beradi.

2. Mentorlar bilan ishlash: Mentorlar o'z tajribalarini va bilimlarini o'rtoqlashib, menteelarni kasbiy maqsadlariga erishishda yo'l-yo'riq ko'rsatadilar. Mentorlar, shuningdek, menteelarni o'zlarining kasbiy yo'nalishlarini aniqlashda va rivojlantirishda yordam beradi.

3. Tarmoq yaratish: Mentorlik dasturlari ishtirokchilarga professional tarmoq yaratishga yordam beradi. Bu tarmoq orqali ishtirokchilar o'z sohalarida mutaxassislar bilan aloqalar o'rnatish, tajribalarni baham ko'rish va yangi imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

4. O'z-O'zini baholash va fikr bildirish: Mentorlik jarayonida menteelar o'z ko'nikmalarini baholash va rivojlanishlarini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mentorlar esa ularning rivojlanishini kuzatib borish va kerakli tavsiyalar berish orqali yordam ko'rsatadilar.

5. Qiyinchiliklarni yengish: Mentorlar menteelarga qiyinchiliklarni yengishda yordam beradilar, bu esa ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishda va stressni boshqarishda yordam berishi mumkin.

6. Uzoq muddatli rejalashtirish: Mentorlik dasturlari menteelarni kelajakdagi kasbiy rejalari haqida o'ylashga undaydi. Uzoq muddatli maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun zarur bo'lgan qadamlarni aniqlashda yordam beradi.

Ha, mentorlik ta'limda yangi uslublar va yondashuvlar lokomotivi sifatida muhim rol o'ynaydi. Mentorlik, ta'lim jarayonida o'zaro aloqalar va tajriba almashinuvi orqali o'quvchilarning o'z maqsadlariga erishishlariga yordam beradigan samarali usuldir [8]. Shu sababli, mentorlik ta'limda yangi uslublar va yondashuvlar uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi, o'quvchilarni yanada muvaffaqiyatli va samarali o'qitishga yo'naltiradi.

Umuman olganda, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlantirilishi va malakasini oshirish ta'lim sifatini yaxshilash, zamonaviy ta'lim tizimiga moslashish va o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yordam beradi. Uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonida pedagoglarning mentorlik kompetentligi juda muhim ahamiyatga ega. Bu kompetentlik pedagoglarga o'z hamkasblarini qo'llab-quvvatlash, ularga tajriba va bilimlarini baham ko'rish, shuningdek, o'zaro o'rganish jarayonini rivojlantirish imkonini beradi. Quyida pedagoglarning mentorlik kompetentligiga oid asosiy jihatlari va mentorlikning ta'limdagi ahamiyatini ko'rsatiladi:

1. Individual yondashuv: Mentorlar har bir mentee uchun shaxsiy yondashuvni taklif etadilar, bu esa o'quvchining ehtiyojlari va maqsadlariga mos keladigan ta'lim jarayonini yaratishga, o'z hamkasblarining ehtiyojlarini, qiyinchiliklarini va maqsadlarini tushunishiga yordam beradi.

2. Tajribani baham ko'rish: Mentorlar o'zlarining pedagogik tajribalarini, bilimlarini va muvaffaqiyatlarini menteelar bilan bo'lishish va ularga taqdim etish orqali o'rganish jarayonini boyitadi.

3. Motivatsiya va qo'llab-quvvatlash: Mentorlar menteelarni qo'llab-quvvatlab, ularning motivatsiyasini oshirishga yordam ko'rsatish, ilhomlantirish va motivatsiya berish orqali ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga yordam beradilar.

4. Tarmoq yaratish: Mentorlar menteelarga professional tarmoq yaratishda yordam berishi mumkin, bu esa kelajakdagi imkoniyatlarni oshiradi. Mentorlar kuchli o'zaro aloqalarni o'rnatishi va saqlashi, shuningdek, ishonchli muhit yaratishi kerak. Bu o'rganish jarayonini samarali qiladi.

5. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Mentorlik jarayoni menteelarni tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlashga undashi va ularga muammolar-

ni hal qilishda yordam berishi zarur ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

6. O'z-o'zini baholash: Mentorlar menteelarni o'z rivojlanishini baholash va o'z maqsadlariga erishish yo'lida qanday qadamlar qo'yish kerakligini aniqlashda yordam beradi. Mentorlar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari, yangi uslublar va texnologiyalarni o'rganishlari kerak.

7. Maqsadlarni belgilash: Mentorlar menteelar bilan birgalikda aniq va o'lchovli maqsadlarni belgilashda yordam berishi

kerak. Bu jarayon o'z-o'zini baholash va rivojlanish uchun zarur.

8. Innovatsion yondashuvlar: Mentorlar yangi pedagogik uslublar va innovatsion yondashuvlarni qo'llashda hamkasblarini rag'batlantirishi kerak.

Ushbu kompetentliklar pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning professional o'sishini va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Mentorlik jarayoni orqali pedagoglar bir-biridan o'rganib, o'z bilimlarini yanada kengaytiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida" 08.06. 2019

2. Elyanora Menglieva "Mentorlik - maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining kasbiy salohiyati va rivojlanishidagi qadam" 2024. "O'zbekistondagi Mehribonlik Korpusi" ma'ruza

3. Евгения Лапина "Наставничество как катализатор профессионального развития" 2022. "Педагогическое образование" 123-б

4. Sai C.N.G. Blackbyrn "What Is Mentoring?" "Communicate in a mentor tone" 2023. Aprel 301-p

5. Abdurahmon Rashidov "Mentor ohangida muloqot qilish mumkinmi?.." "Mentorlik ko'nikmasini shakllantirish" forum. 2022

6. Henry Conors | conors@fashionrebelsbook.com. 2022

7. Nora Rahimova "Mentorlik nima. Mentorlarning roli. Mentorlar uchun uslublar va texnikalar" Pedagogika- 2022. 136-b Yanvar 2021

8. Jason Gerald | gerald@how-what-advice.com. 2024

MAKTAB O'QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

Tursinboyev Olimjon Shuxratbek o'g'li,
*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi pedagogik zaruriyat sifatida tahlil qilinadi. O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuvlarni qo'llash, ilmiy-pedagogik nazorat va monitoring tizimini joriy etishning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, uzluksiz rivojlanish modelining ijtimoiy, iqtisodiy va pedagogik omillari tadqiq etilib, ushbu jarayonni samarali boshqarish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola maktab ta'lim tizimida pedagogik kadrlarning malaka oshirish strategiyasini shakllantirishga qaratilgan amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Maktab o'qituvchilari, uzluksiz kasbiy rivojlanish, pedagogik zaruriyat, boshqarish mexanizmlari, innovatsion yondashuv, kasbiy malaka.

**Совершенствование механизмов
управления непрерывным профессиональ-
ным развитием школьных учителей
как педагогической необходимости**

Турсинбоев Олимжон Шухратбек ўғли,
*Докторант национального института
педагогического мастерства
имени А.Авлони*

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос совершенствования механизмов управления непрерывным профессио-

нальным развитием школьных учителей как педагогической необходимости. Подчеркивается важность применения инновационных подходов, внедрения научно-педагогического контроля и системы мониторинга в процессе повышения профессиональной квалификации. Также изучены социальные, экономические и педагогические факторы модели непрерывного развития, предложены рекомендации по эффективному управлению этим процессом. Статья имеет практическое значение для формирования стратегии профессионального развития педагогических кадров в системе школьного образования.

Ключевые слова: Школьные учителя, непрерывное профессиональное развитие, педагогическая необходимость, механизмы управления, инновационные подходы, профессиональная квалификация.

**Improving the mechanisms for managing
the continuous professional development of
school teachers as a pedagogical necessity**

Tursinboyev Olimjon Shuxratbek o'g'li,
*Researcher National Institute of Pedagogical
Skills named after A.Avloni*

Abstract. This article examines the issue of improving the mechanisms for managing the continuous professional development of school teachers as a pedagogical necessity. The

importance of applying innovative approaches, implementing scientific-pedagogical control, and introducing a monitoring system in organizing the process of enhancing professional skill has discussed. Moreover, the social, economic, and pedagogical factors of the continuous development model have explored, and developed recommendations for the effective management

of this process. The article carries practical significance for forming the strategy of professional development for teachers staff in the school education system.

Keywords: School teachers, Continuous professional development, Pedagogical necessity, Management mechanisms, Innovative approaches, Professional qualification.

Aksar olimlar va siyosiy yetakchilarning mulohazalariga ko'ra, mamlakatlar taraqqiyoti bevosita o'qituvchilar va ularning faoliyati samaradorligi bilan belgilanadi. Ayni mulohazadan kelib chiqilsa, o'qituvchilarning malakasini oshirish ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishi bo'lib, bu bevosita o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash sifatini oshirishga xizmat qiladi. Jamiyatlar jadal o'zgarib borayotgan va yangi ta'lim standartlari joriy etilayotgan sharoitda o'qituvchilar doimiy ravishda o'z malakalarini oshirishlari, malakalarini kengaytirishlari kerak. Uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmlarini takomillashtirish nafaqat orzu qilingan, balki zamonaviy ta'limning zaruriy talabiga aylanib bormoqda.

O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan, shuningdek, ta'lim muassasalarining muvaffaqiyatli ishlashi uchun ularning zarurligini asoslaydigan zamonaviy yondashuvlar va mexanizmlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq sanaladi.

O'qituvchilar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish ta'lim sifatini oshirishning asosiy elementi hisoblanadi. Bu ta'lim tizimi va butun jamiyatning o'zgaruvchan talablariga javob beradigan pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishini ta'minlaydigan jarayondir. Bu borada bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, T.Palko o'zining "Uzluksiz kasbiy ta-

komillashuv – o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish jarayonining muhim komponenti sifatida" nomli maqolasida ta'kidlashicha, uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoni o'qituvchilarga o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratib beradi [1].

Uzluksiz malaka oshirish – bu o'qituvchilarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini butun faoliyati davomida tizimli ravishda yangilash, kengaytirish va chuqurlashtirish jarayoni hisoblanadi. Uzluksiz kasbiy rivojlanishning asosiy jihatlari malaka oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish kabilarda namoyon bo'ladi.

Malaka oshirish – pedagogik bilimlarni yangi ta'lim standartlariga muvofiq yangilash hisoblanadi. Malaka oshirish pedagoglarning uzluksiz malakasini oshirishning ajralmas qismi bo'lib, o'qituvchilarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini yangilash va chuqurlashtirish jarayonidir. U o'quv amaliyotini joriy ta'lim standartlari va innovatsiyalarga moslashtirishga qaratilgan. Zamonaviy ta'lim muhiti o'qituvchilardan moslashuvchan va yangi talablarga moslashishga tayyor bo'lishni, shuningdek, o'qitishni yanada samarali va o'quvchilar ehtiyojlariga yo'naltirilgan usul va yondashuvlarni o'zlashtirishni talab qiladi.

Malaka oshirishning asosiy maqsadi bilimlarni yangilash, o'qitishning yangi usul-

larini o'zlashtirish, AKT kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarning turli guruhlar bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat.

Bilimlarni yangilash – malaka oshirish o'qituvchilarga ta'lim dasturlari va standartlaridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida o'zlashtirishga imkon beradi, bu esa o'qitishning yuqori darajasini saqlashga va normativ talablarga javob berishga yordam beradi.

O'qitishning yangi usullarini o'zlashtirish – ilg'or o'quv dasturlari orqali o'qituvchilar o'quv jarayonini yanada interaktiv va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'z ichiga olgan ilg'or uslub hamda vositalardan foydalanish imkoniyatini taqdim etadi.

AKT kompetensiyalarini rivojlantirish – ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'qituvchilar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan ishlashga o'rgatiladi, bu esa ularning ta'lim faoliyati uchun elektron resurslar va platformalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'quvchilarning turli guruhlar bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish – malaka oshirish ko'pincha inklyuziv ta'lim va o'quv jarayonini turli toifadagi bolalar, shu jumladan nogiron bolalar ehtiyojlariga moslashtirish modullarini o'z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda malaka oshirishning kurslar, seminarlar, vebinarlar, onlayn darslar, amaliy mashg'ulotlar, mahorat darslari, tajriba almashish kabi shakllari mavjud. Kurslar va seminarlar mutaxassislar rahbarligida dolzarb mavzularni chuqur o'rganish imkonini beruvchi an'anaviy shakl sanaladi.

Vebinarlar va onlayn kurslar o'qituvchilarga maktab yoki uydan chiqmasdan o'z malakalarini oshirish imkonini beruvchi masofaviy shakllardir.

Amaliy mashg'ulotlar – bu o'qituvchilar o'quvchilar bilan ishlashda qo'llashlari mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar hisoblanadi.

Mahorat darslari va tajriba almashish – bu hamkasblarning muvaffaqiyatli tajribasini o'zlashtirish imkonini beruvchi format bo'lib, bu ilg'or tajribalarni joriy etishga katta hissa qo'shadi.

Kasbiy malaka oshirish ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilar bilimini oshirishning kuchli vositasi bo'lib, bu nafaqat standartlarga rioya qilishni ta'minlaydi, balki o'qituvchilarning professional sifatida rivojlantirishga imkon beradi, bu esa o'z navbatida butun ta'lim tizimining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy o'sishining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Bunda o'qitishning yangi usullari, AKT kompetensiyalari va boshqa ko'nikmalar o'zlashtirilishi lozim. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchi nafaqat fanni yaxshi bilishi, balki o'quv jarayonini qiziqarli, interaktiv va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin bo'lgan keng ko'lamli texnikalarni o'zlashtirishi talab etiladi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchining pedagogik arsenalini kengaytirish va unga o'qitishda eng samarali yondashuvlarni qo'llash imkonini berishga qaratilgan.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari o'qitishning yangi usullarini o'zlashtirish, AKT kompetensiyalarini rivojlantirish, muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarda o'z aksini topadi.

O'qitishning munozara, guruh loyihalari, muammoli ta'lim (keys study) kooperativ ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, gamifikatsiya, aralash ta'lim va boshqalar kabi

zamonaviy usullaridan foydalanish o'quvchilarni o'quv jarayoniga faolroq jalb etish imkonini beradi, ularning tanqidiy fikrlashi va ta'lim natijalarini yanada yaxshilanishiga sabab bo'ladi [2].

Differentsial yondashuv nuqtai nazaridan qaraganda, bugungi sinf xonalari turli xil bilim va o'rganish uslublariga ega bo'lgan o'quvchilardan iborat. Individuallashtirish usullarini o'zlashtirish o'qituvchiga materialni turli o'quvchilar ehtiyojlariga yanada samarali moslashtirishga imkon beradi. Zamnavaiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, mashqlar, rolli o'yinlar va real ish vaziyatlari orqali bilimlarni amaliy qo'llash yangi ko'nikma va bilimlarni o'rganish uchun kalit hisoblanadi [3].

Loyihaga asoslangan ta'lim yondashuvida o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash, maktabdan tashqarida foydalanishi mumkin bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beriladi.

AKT kompetensiyalarini rivojlantirishda asosan, raqamli platformalar bilan ishlash, ta'lim dasturlari va resurslaridan foydalanish, raqamli xavfsizlik hamda axloq masalalari ko'zda tutiladi. Google Classroom, Microsoft Teams va Moodle kabi zamonaviy ta'lim platformalari o'qituvchilarga ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, shuningdek, masofaviy va aralash ta'lim elementlarini joriy etish imkonini beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, interfaol doskalar va boshqa multimedia resurslarining joriy etilishi o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqini sezilarli darajada oshirayotganini ko'rish mumkin[4]. Qolaversa, o'qituvchilar o'quv jarayoniga ilovalar, dasturlar va ma'lumotlar bazalarini (masalan, interfaol darsliklar, simulyatsiya va video platformalar) integratsiya qilishni o'rganadilar, bu o'quv

materiallarini boyitadi va ularni o'quvchilar uchun yanada qulay va qiziqarli qiladi. Shuningdek, zamonaviy usullar o'quv materiallarini yangilash, tarmoq resurslaridan foydalanish va o'qituvchi rolini o'zgartirishni o'z ichiga olgan avtonom ta'limni rivojlantirishga qaratilgan [5].

Bundan tashqari AKT kompetensiyasining muhim jihati raqamli xavfsizlik va axloq asoslarini bilish hamdir, bu ayniqsa o'quvchilar ma'lumotlarining maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash uchun muhim sanaladi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan muloqot va ijtimoiy ko'nikmalar o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilar bilan samarali hamkorlik qilish, konfliktlarni samarali hal qilish ko'nikmalari, jamoada ishlash va yetakchilik qobiliyatlari asosiy ahamiyatga ega sanaladi.

O'quvchilar bilan samarali hamkorlik qilish jarayonida o'qituvchi ishonchli munosabatlarni rivojlantirish va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradigan qulay ta'lim muhitini yaratish usullarini o'zlashtirishi kerak. Shuningdek, zamonaviy maktablar ko'pincha jamoaviy yondashuvda ishlaydi, shuning uchun o'qituvchilar hamkasblari bilan hamkorlik qilishlari, shuningdek, o'quv guruhlarini tashkil qilishlari muhim hisoblanadi. O'qituvchi zo'ravonliksiz muloqot usullaridan foydalangan holda sinfdagi ziddiyatli vaziyatlarni boshqarishi va ijobiy muhitni saqlab turishi kerak.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'qituvchiga o'zgaruvchan sharoitlarga yaxshiroq moslashishga va samarali hamda izlanayotgan mutaxassis bo'lib qolishga imkon beradi. O'quvchilar uchun bu ularning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

gan yaxshiroq, yanada xilma-xil va qiziqarli o'rganish tajribasini anglatadi.

O'qituvchilar o'rtasida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy o'qitish usullarini, AKT bo'yicha kompetensiyalarni va ta'lim jarayoni sifatini oshirishga hamda dinamik o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga yordam beradigan boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi.

Ta'lim sifatini oshirishda hamkorlikda va loyiha asosida o'qitish, o'yinlashtirish, texnologiyalardan foydalanish hamda avtonom ta'limni rivojlantirish kabi zamonaviy o'qitish usullari muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning faolligini oshirishga, ta'lim natijalarini yaxshilashga va bugungi dunyoda zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Palko T. (2021). Continuous professional development as a component of teacher's self-reference. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social Work". <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.140-144>.
2. Ray, S., & Sikdar, D. (2023). Trending Scenario of Teaching Method in the Modern Education. International Journal of Teaching, Learning and Education. <https://doi.org/10.22161/ijtle.2.3.2>.
3. Yu, Y. (2022). A New Micro-Studio Mode in Vocational Skills Teaching. Int. J. Emerg. Technol. Learn., 17, 154-169. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i09.30933>.
4. Djumabaeva, J. (2023). Modern English teaching methods. Proceedings of INTCESS 2023- 10th International Conference on Education & Education of Social Sciences. <https://doi.org/10.51508/intcess.202301>
5. Abolghasemi, M., Sharifirad, G., & Zeighami, M. (2023). Application of Active Teaching Methods in Medical Education. Journal of Health and Hygiene. <https://doi.org/10.61186/j.health.14.3.335>.

USTOZ – SHOGIRD TIZIMI AN'ANALAR VA ZAMONAVIY YO'NALISHLAR ASOSI

Sobirova Shahnoz Shavqiddinovna,
*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ustoz-shogird tizimining ahamiyati, ustoz-shogird an'anasining zamonaviy yo'nalishlari, ta'lim sifat samaradorligini oshirishdagi o'rni, ilm-fan sir-asrorlarini egallashda ustozning o'rni, ustoz va shogirdlik rishtalari hamda milliy qadriyatlarni ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ustoz, shogird, ta'lim sifat samaradorligi, milliy qadriyat, an'ana, ustoz va shogird rishtalari va vazifalari, ta'lim-tarbiya.

Система наставник – ученик – основа традиций и современных направлений

Собирова Шахноз Шавкиддиновна,
самостоятельный соискатель
Национального института педагогического
мастерства имени А. Авлони

Аннотация. В этой статье освещены сведения о значении системы наставник-ученик, современных направлениях традиции наставник-ученик, роли в повышении эффективности качества образования, роли наставника в овладении секретами науки, узах наставника и ученичества, а также образовательно-воспитательном значении национальных ценностей.

Ключевые слова: учитель, ученик, эффективность качества образования, национальные ценности, традиции, узы и задачи учителя и ученика, образование и воспитание

The mentor and mentee system is the foundation of traditional and modern trends

Sobirova Shahnoz Shavkiddinovna,
Independent Researcher
of the A. Avloni National Institute
of Pedagogical Mastery

Abstract. This article highlights the significance of the mentor-mentee system, modern trends in the mentor-mentee traditions, its role in improving the quality of education, the role of the teacher in mastering the secrets of science, the educational and upbringing significance of national values in relationship between the mentor-teacher and mentee-teacher.

Keywords: mentor-teacher, mentee-teacher, qualitative and quantitative effectiveness of education, national value, traditions, the ties and tasks of mentor and mentee, education and upbringing.

Yurtimizda bugungi kunda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi darajasini oshirishni taqozo etayotgan bir paytda ustoz-shogird tizimi borasida xalqimiz yaratgan tarbiyaviy qarashlar va g'oyalar, milliy odob-axloq an'analari, milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi ustoz-shogird an'anasini ilmiy o'rganish, puxta tahlil qilish va ta'limga tatbiq etish hamda kelgusi avlodga yetkazish bugungi kunning muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

An'ana – o'tmishdan kelajakka meros qoladigan, avloddan-avlodga o'tadigan, jamiyat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan moddiy va ma'naviy qadriyat. An'analarda xalqlarning tarixiy rivojlanish jarayonida shakllanib boradi. Odamlarning turmush tarzi, moddiy sharoitlari turli an'analarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. An'analarda yoshlarga ta'lim-tarbiya berish, ularni keksa avlod tajribalariga o'rgatish vositasi hamdir. Har bir davrning o'z an'analari bo'lib, vaqt o'tishi bilan o'zgarib, mazmunan boyib boradi, ba'zilar o'z kuchini yo'qotadi va amalda qo'lanilmay yo'qoladi, yangilari vujudga keladi. Ammo ustoz-shogird an'anasi insonlar ongida, hayotida o'z o'rnini topgan ijtimoiy hodisa bo'lib, avloddan-avlodga o'tadigan, takrorlanadigan tartib va qoidalardan iboratdir.

Shuni aytish joizki bugungi kunga kelib ta'lim, ijtimoiy, iqtisodiy, umuman barcha sohalar asta-sekinlik bilan raqamli iqtisodiyotga o'tkazilmoqda. Bulardan eng asosiysi ta'lim sohasini yaqqol misol qilib keltirishimiz mumkin. Chunki ta'lim tizimi kundan kunga yangilanib, rivojlanib turishi lozim. Sababi shundaki, zamonaviy interfaol yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar hech qaysi o'quvchining diqqatidan chetda qolmaydi. Shu sababli, ko'plab psixolog va olimlar aynan shu borada bir qancha tajri-

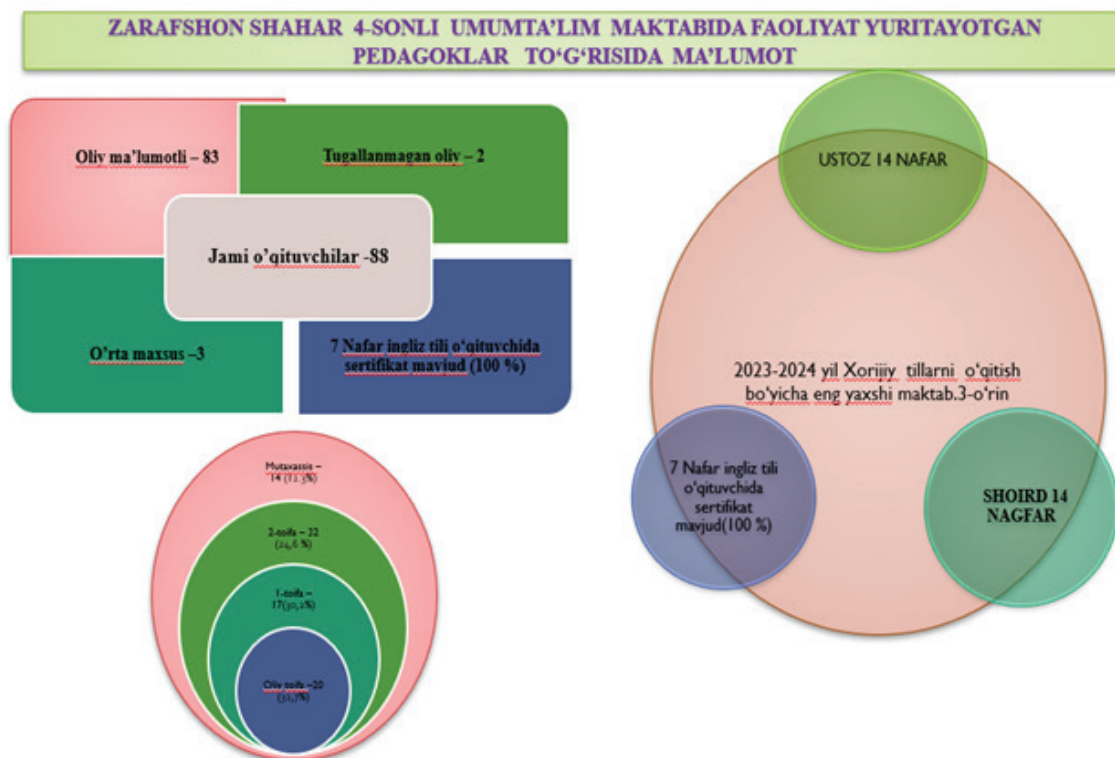
balar o'tkazmoqdalar. Ma'lum bo'lishicha, har qanday yoshdagi o'quvchining diqqati uzog'i bilan yigirma daqiqa davomida bir joyga to'planib, ma'lumotlarni shu vaqt davomidagina qabul qila olar ekan. Shuni inobatga olib o'quvchilarga ilmiy, tajribali o'qituvchilar dars o'tishi lozim bo'ladi, buning uchun yosh o'qituvchilarga tajribali ustozlarni biriktirib, ustoz-shogird tizimini yo'lga qo'yish hozirgi zamon talablaridan biridir.

Ustoz-shogird maktabining asosiy maqsadi ilmiy-uslubiy yordamga muhtoj yosh pedagogni katta ilmiy-pedagogik tajribaga ega hamkasbi tomonidan ilmiy va professional qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'ladi.

Ustoz-shogird tizimining asosiy vazifasi yosh o'qituvchiga tajribali murabbiy tomonidan zarur ko'mak berish va ish joyida amaliy yordam ko'rsatish, kasbiy tayyorgarlik va ishlab chiqarish munosabatlarini o'rgatishni tashkil qilish hisoblanadi.

Hozirgi zamon dolzarb vazifalaridan biri yosh tajribaga muhtoj mutaxassislarni kasbga qiziktirish hamda ularning malakalarini oshirib borishlariga qulay imkoniyat yaratish maqsadida ko'p yillik tajribali va malakali ustozlarni biriktirish orqali "Ustoz-shogird" an'anasini davom ettirish muhim hisoblanadi. Kelajak avlod tarbiyasida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, udumlar va an'analarning ustoz-shogirdlik imkoniyatlaridan foydalanish samarali natijalarga olib keladi.

Navoiy viloyat Zarafshon shahar misolida 4-sonli umumta'lim maktabida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari statistik tahlil qilinganda quyidagilarni ko'rish mumkin: 88 nafar pedagog shundan pedagoglarning 83 nafari oliy ma'lumotli, tugallanmagan oliy 2 nafar, o'rta maxsus ma'lumotli 3 nafar, oliy toifa 20 nafar, 1-toifa 17 nafar, 2-toifa 32 nafar, 3 nafar mutaxassis, 14 nafar tajribali ustozlar 14 nafar yosh mutaxassislarga biriktirilib ustoz-shogird tizimi yo'lga qo'yilgan.

Umumta'lim maktablarida ustoz-shogird tizimi ta'lim sifatini oshirishda juda muhim rol o'ynaydi. Ustozlar, shogirdlar o'rtasidagi samarali hamkorlik, ta'limda innovatsion usullarni joriy etish, shogirdlarning faolligini oshirish ta'lim jarayonining sifatini samaradorligini oshiradi. Ya'ni barkamol avlodga bilim tarbiya berishda ustoz-shogird an'analari va zamonaviy yo'nalishlarini ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

O'zbek xalq maqollariga e'tibor qaratsak masalan: "Ustozingga tik qarasang, to'zasan. Hurmat qilsang, asta-asta o'zasan". Bu maqolning ma'nosi quyidagidan iborat, shogirdlar yoshi katta tajribali ustozni, malakali o'qituvchini hurmat qilishi va ularning tajribasiga katta e'tibor berishi, yosh mutaxassisning o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi. Ustozning har bir o'gitiga chin dildan qarash va hurmat ko'rsatish orqali, shogird o'z bilim va mahoratini oshiradi. Ya'ni bu maqol o'z-o'zini tarbiyalash va ustozlarimizga hurmat ko'rsatishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Ustoz-shogird an'anasi ta'lim va tarbiya sohasida eng qadimiy va asosiy an'analardan biri hisoblanadi. Bu tizim nafaqat bilim berishni, balki shaxsiy rivojlanishni, axloqiy, ma'naviy tarbiyani ham o'z ichiga jamlaydi. Ustoz-shogird tizimi uzoq tarixga ega biroq zamon o'zgarishi bilan, ta'lim jarayonida yangi yondashuvlar va uslublar paydo bo'ldi.

Buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy asarlarida ustoz-shogird g'oyalarining manbaviy va milliy asoslari masalasi yoritilgan. Ulug' shoir ijodida ustoz va shogird munosabati bir necha yo'nalishlarda namoyon bo'lishi asoslantirilib, ustozlarga ehtirom ko'rsatish borasida shoirning o'z shaxsiy hayoti o'rnak va namuna sifatida bayon etilgan. Ustoz va shogird an'anasining shoirning asarlarida qo'llanilishi, g'azal misralarida ularning jozibador talqin etilishi tahlil qilingan. Xususan, "Muhokamat ul-lug'a-tayn" asarida, "Xamsa" dostonida, "Lison ut-tayr" asarida ustoz va shogird munosabati inson kamolotining muhim omili ekani

yoritilgan. Ustoz va shogird anʼanalarining yoritilishida shoir yashagan davrga oid qarashlar aks etgan. Alisher Navoiy asarlarida ustoz va shogird munosabati talqini badiiy tasvir vositalari orqali ifodalangan. Shuningdek, ustoz va shogird anʼanalarining zamonaviy ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ahamiyati misollar yordamida yoritilgan hamda Alisher Navoiy asarlarining bugungi kundagi ahamiyati tahlil etilgan.

Anglashiladiki, komillik saboqlari, u xoh maʼnaviy, xoh kasbiy sohada boʻlsin, ustozlarning sobit irodasi, husni, xulqi, qatʼiyati va bagʻrikengligisiz hamda shogirdlarning qunti, ixlosi, muhabbati, sabri va zehnisiz bugunga qadar yetib kela olmaganidek, kelajakka ham yetib borolmaydi.

Zotan, ustoz va shogird anʼanalari komillik saboqlarini etkazishda uzviy va davomiydir. Ustozlik inson shaʼnini ulugʻlovchi yuksak maqom boʻlsa, shogirdlik shu maqomga yetaklovchi bir yoʻl va shu maqomning ajralmas qismi hamdir. Alisher Navoiy oʻz hayoti va ijodi misolida ustoz va shogirdlik anʼanalariga nechogʻlik yuksak ahamiyat qaratgani haqida soʻz yuritish har zamon uchun oʻz ahamiyatini yoʻqotmaydi.

Hozirgi kunda mentorlik toʻgʻrisida soʻz yuritsak: Mentorlik bu bir kishining (mentor) oʻz tajribasi, bilim va koʻnikmalari orqali boshqasiga (menti) yoʻl-yoʻriq berishi, qoʻllab-quvvatlash jarayonidir. Agar mentorlik murabbiylik tushunchasi sifatida qaralganda, uning Gʻarb pedagogikasida Suqrot, Ksenofont, Platon, Aristotel, Sharq ilmida esa Abu Nasr Farobiy (Al-Farobiy), Avitsenna (Ibn Sino) Al-Gʻazzoliy davridan beri mavjud. Bugungi kunda maʼlum bir sohada muvaffaqiyatga erishish uchun jamiyatda mentorlarga ehtiyoj kuchayib borayotganligi maʼlum. Demak, mentorlik koʻplab sohalarda, jumladan, taʼlim, biznes, sanʼat va sportda qoʻllaniladi. Bu jarayon nafaqat ment, balki mentor uchun ham foydalidir,

chunki u oʻz bilim va koʻnikmalarini yangilab, rivojlantirishiga asos boʻladi. Yaʼni u fan oʻqituvchisidan farqli ravishda amaliyotdagi butun bir jarayonni his qila oladi hamda hayotiy qoidalar asosida faoliyatni tashkil qiladi. Ayni vaqtda muammoga asoslangan oʻqitish yondashuvidagi eng muhim talab oʻqituvchining mentorlik darajasini egallash zaruriyatidir.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab taʼlimi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida” 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son qarori hamda Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirining 2024-yil 28-iyundagi 198-son buyrugʻida belgilangan vazifalar ijrosini taʼminlash, oʻqituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlani-shini qoʻllab-quvvatlash va kasbiy mahoratini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish orqali umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida taʼlim sifatini yaxshilash maqsadida juda koʻp ishlar amalga oshirilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi 246-son buyrugʻiga asosan umumiy oʻrta taʼlim muassasalari oʻqituvchilari uchun fanlar kesimida “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlari tashkil etiladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi 246-son buyrugʻining 8-bob 42, 43, 44-bandlarida “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini tashkil etishda quyidagilar taʼkidlab oʻtilgan.

42-bandda koʻrsatilishicha Mentor-oʻqituvchilar tomonidan “Kasbiy rivojlanish kuni” oʻquv mashgʻulotlari maʼruza, amaliy mashgʻulot, laboratoriya ishi, seminar, tajriba almashish darsi, trening, interfaol mashgʻulotlar va boshqa shakllarda innovatsion,

pedagogik, multimedia va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanigan holda o'tkaziladi.

43-bandda "Kasbiy rivojlanish kuni" mashg'ulotlarida mentor-o'qituvchi rahbarligida tegishli fan o'qituvchilari tomonidan muayyan mavzu bo'yicha taqdimot darslari o'tiladi, shuningdek, fan va uni o'qitish metodikasiga doir dolzarb yangiliklar bilan tanishish va muhokama qilish ishlari amalga oshiriladi.

44-bandda Mentor-o'qituvchi "Kasbiy rivojlanish kuni" o'quvlarining mavzulari mazmunini ishtirokchilarga tushuntiradi va o'tilgan materialni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Yuqorida ko'rsatilgan bandlarda "Kasbiy rivojlanish kuni" fan o'qituvchilarini, ya'ni shogirdlarni mustaqil fikrlashga rag'batlantiradi, o'z-o'zini anglash va shaxsiy rivojlanishga yordam beradi, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Ustozning psixologik muvozanati va shogirdlarni motivatsiya qilish qobiliyati ta'lim jarayonining samaradorligini belgilaydi. Shogirdlar ustozning ijobiy munosabati, qo'llab-quvvatlashi va motivatsiyasi orqali o'zlarini yanada ishonchli his qilishadi. Bu esa ta'lim sifat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagoglarga mentorlik qilish ancha ommabop jarayon bo'lib, u asosan endi ish boshlagan yosh o'qituvchilarga ta'lim berish kontekstiga moslashish va ularni tajribali o'qituvchilarga aylantirishga yordam beradi. Mentorlik bu – "O'z faoliyatini endigina boshlagan yoki tajribasi kamroq mutaxassisning nisbatan tajribali mutaxassis tomonidan dastaklanishi bo'lib, bunda asosiy e'tibor o'rganuvchining salohiyatini oshirishga, uning kasb madaniyatiga va muayyan kontekstga kirishini osonlashtirishga qaratiladi". Ayrim tadqiqotlarning ko'rsatishicha, agar mentorlik amaliyotidan

to'g'ri foydalanilsa, u bilim, maslahat, chaqiriq va dastak orqali o'qituvchida ilmiy salohiyatni, layoqatga ishonchni va o'qituvchilarni pedagog sifatida rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Ushbu maqolada ustoz-shogird tizimining an'anaviy jihatlari va zamonaviy yondashuvlari o'rganiladi.

1. Nisbatan tajribasi kam va uzoq yillik tajribaga ega pedagoglar o'rtasida muntazam muloqot bo'lishi kerak.

2. Mentorlar yuzma-yuz va shaxsiy hamda kasbiy jihatdan zarur bo'lgan yordamni (hissiy, professional, o'quv, psixologik) ko'rsata bilishlari kerak.

3. Mentorlar o'z shogirdlari bilan tez-tez uchrashib, norasmiy muhokamalarga vaqt ajratishlari kerak.

4. Mentorlar o'qituvchilarni amaldagi pedagogik amaliyotlar va g'oyalarni tahlil qilishga undashi hamda zarurat tug'ilganda o'quv kontekstiga mos bo'lgan muqobil pedagogik amaliyotlarni ishlab chiqishda ko'maklashishlari kerak.

5. Mentorlar o'z shogirdlarining ishlarini, masalan o'quv rejalar yoki dars mashg'ulotlarini tashkil etish jarayonlarini tekshirish uchun faol hamkorlik qilishlari lozim. Shundagina mazkur ishlarning yutuq va kamchiliklari aniqlanib, ularni tuzatish va yaxshilash yo'llari ayon bo'ladi.

6. Mentorlar kerar paytda o'rnak bo'lib, o'qituvchilarni o'zlarining ta'lim metodlarini kuzatishga va shu orqali malakalarini oshirishga chaqirishlari zarur – aynan mana shu pedagogik rivojlanishga turtki beradi.

7. Shogirdlar o'z kasbiy malakasini oshirishga tayyor va professional rivojlanishi uchun mas'uliyatni his qilishi, tinglashi va o'rganishi, kuzatishi, savol berishi, tavsiyalar yoki maslahatlarni qabul qilishi, tezkor to'g'ri choralarni ko'rishi va tahlil qilishi zarur.

8. Mentorlik tizimi samara keltirishi va o'qituvchilarning malakaviy hamjamiyatini

tuzish uchun mentorlarga uzluksiz dastak va barcha zarur sharoitlar yaratilishi lozim.

An'anaviy ustoz-shogird tizimida ustozning o'rne juda muhimdir. Ustoz nafaqat bilim manbai, balki shogird uchun tarbiyaviy ma'naviy va yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi shaxsdir. Bu munosabatda ustozning tajribasi va ma'naviyati shogirdga yo'l-yo'riq ko'rsatadi. An'anaviy usullar, masalan, hikmatlar, o'gitlar, afsonalar, yoki amaliy ko'rsatmalar orqali o'qitish jarayonini o'z ichiga oladi. Bu usullar shogirdga o'z kasbining sirlarini o'rganishga va ijtimoiy qiymatlarni anglashga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida yangi innovatsion yondashuvlar va pedagogik metodologiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar va masofaviy ta'lim vositalari ustoz-shogird munosabatlarini yangi darajaga olib chiqdi. Interaktiv o'qitish usullari, masalan, guruh ishlari va loyiha asosidagi o'qitish, shogirdlarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga sharoit yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shogirdlarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini yanada moslashtiradi. Mentoring va coaching usullari ustozning roli va shogird bilan aloqasini yangi jihatdan ko'rsatadi, bu esa shogirdning o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi.

Ustoz-shogird munosabatlari ijtimoiy va

psixologik aspektlarga ega. O'zaro hurmat va ishonch bu munosabatlarning asosiy ustunlaridir. Zamonaviy yondashuvlarda ustoz shogirdga nafaqat bilim beruvchi, balki unga mentorlik qiluvchi, maslahat beruvchi sifatida ham ko'rinadi. Bu o'zaro munosabatlar shogirdlarning o'z-o'zini anglashiga va o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'yishiga yordam beradi.

An'anaviy va zamonaviy yondashuvlar orasidagi sintez ta'lim jarayonini yanada boyitadi. Ustozlar an'anaviy pedagogik usullarni, uslublarni zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirish orqali o'quvchilarga yanada samarali ta'lim berish imkoniyatiga ega. Bu yondashuv shogirdlarni nafaqat bilim bilan, balki hayotiy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydi.

Xulosa

Ustoz-shogird an'anasi tarixi davomida ko'plab o'zgarishlarga uchragan, lekin uning asosiy qadriyatlari saqlanib qolmoqda. An'anaviy yondashuvlar va zamonaviy metodologiyalarni birlashtirish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Ustoz va shogird o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, bir-biriga bo'lgan hurmat va ishonch, ta'limning muvaffaqiyati uchun asosiy omil hisoblanadi. Shunday qilib, ustoz-shogird tizimi kelajakda ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi va yangi avlodlarni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son qarori.
2. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 28-iyundagi 198-son buyrug'i.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi 246-son buyrug'i.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati, 5 jildli. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
5. Internet tarmog'i.
6. Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizom 25-son 17.01.2022.

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining
ilmiy-nazariy va o'quv-uslubiy jurnali

Научно-теоретический и учебно-методический журнал
Национального института педагогического мастерства имени А.Авлони

Scientific-theoretical and educational-methodological journal
of the National Institute of Pedagogical Skills named after A.Avloni

МАКТАВ ТА'ЛИМИ:
MUAMMOLAR, IZLANISHLAR, YECHIMLAR
ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЯ:
ПРОБЛЕМЫ, ИССЛЕДОВАНИЯ, РЕШЕНИЯ
SCHOOL EDUCATION:
PROBLEMS, RESEARCH, SOLUTIONS

2024-yil,
2-son

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar, Olmazor tumani,
Ziyo ko'chasi, 6-uy. Pochta indeksi – 100095.

Jurnal 2021-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar Agentligining
2024-yil 11-sentyabrdagi 392864-raqamli guvohnoma berilgan.

Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2024-yil 30-oktyabrdagi 363/5-son qaroriga asosan
“Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar” ro'yxatiga kiritilgan

Bichimi 60x84 $\frac{1}{8}$. Nashr bosma tabog'i 21,75.
Adadi: 100 nusxa. Chop etishga ruxsat etildi 25.12.2024.
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat
milliy instituti bosmaxonasi
Bahosi kelishilgan narxda.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan
olingan matnlar “Maktab ta'limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar” ilmiy-nazariy
va o'quv-uslubiy jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart.

© “Maktab ta'limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar” jurnali, 2024.

